IO. DIETERICI WINCKLERI
S. THEOLOG. DOCT. ECCLES. HILDES.
SVPERINT. CONSIST. ASSESS.
PRIM. ET GYMN. EPHORI

HYPOMNEMATA PHILOLOGICA ET CRITICA

IN DIVERSA
SCRIPTVRAE SACRAE
TAM VETERIS QVAM NOVI
TESTAMENTI
LOCA.

ACCEDIT
MANTISSA GEMINA
SIMILIS ARGVMENTI
DISSERTATIONES
EXHIBENS.

HAMBVRGI
SVMTIBVS CHRISTIANI WILH. BRANDT.
MDCCXLV.

BIGAE THEOLOGORVM
DE
ORBE ERVDITO ECCLESIAQVE LVTHERANA IN GENERE PARITER AC SAXONICA IN SPECIE MERITISSIMORVM

VIRIS

SVMME VENERANDIS AMPLISSIMIS EXCELLENTISSIMISQVE

DOMINO

CAROLO GOTTLOB HOFMANNO

SACRARVM LITERARVM DOCTORI EARVNDEMQVE IN ACAD. WITTEB. PROF. PVBL. ORDIN. CONSIST. SACRI ASSESSORI AD D. MARIAE PAST. ET TOTIVS CIRCVLI ELECTORALIS SVPERINTENDENTI GENERALI GRAVISSIMO

VT ET

DOMINO

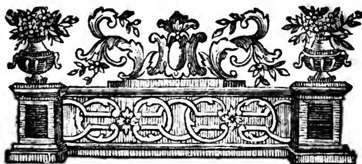
ROMANO TELLERO

SANCTAE THEOLOGIAE DOCTORI EIVSDEMQVE IN ACADEMIA LIPSIENSI PROFESSORI PVBLICO ORDINARIO ET AD D. PETRI PASTORI FACVNDISSIMO

FAVTORIBVS ET AMICIS
NVLLO NON HONORIS CVLTV
PROSEQVENDIS

OPVSCVLVM HOC
STVDIVM SVVM GRATVMQVE
ANIMVM
PRO FAVORE ET BENEVOLENTIA
COPIOSE SIBI IAM PER MVLTOS ANNOS PROBATA
TESTATVRVS
OFFERT
PROSPEROS CONATVVM GRAVISSIMORVM
VTRIVSQVE ACADEMIAE FLORI
ET ECCLESIAE BONO DICATORVM
SVCCESSVS
SALVTIS TVTAM INTEGRAMQVE
CONSERVATIONEM
VT ET FAVSTA QVAEVIS RELIQVA
EX ANIMO PRECATVS

IO. DIETERICVS WINCKLERVS.

Lectori Candido
S.

istο tandem Tibi, beneuole Lector, *hypomnemata* mea *philologica et critica in diuersa Scripturae sacrae vtriusque foederis loca*, quae quo minus in conspectum Tuum citius prodierint, varia se impedimenta obtulerunt.

Et diutius forte eorum euulgationem retardaſſet muneris, quam elapſo anno obtingere mihi voluit diuina prouidentia, mutatio, niſi ante, quam iſta mihi innoteſceret, cum viro honeſtiſſimo, qui excudendi operis in ſe ſuſcepit ſumtus, de illis prelo ſubiiciendis conueniſſem. Quantum ergo mihi pro praeſentis muneris ratione licuit, vacuas ab ordinariis eius negotiis horas dicaui reuidendis hisce meletematibus, vltimam, vti loqui amant, limam ſibi poſtulantibus.

Verſantur illa circa varia ſacri codicis loca, ex philologia ſacra aeque

aeque ac profana illuſtranda. Quo quidem negotio quam feliciter fuerim defunctus, Tuum eſto, Lector humaniſſime, iudicium. Non prorſus tamen diſplicitura Tibi fore, videntur aliquatenus ſpondere beneuola variorum virorum doctiſſimorum, circa edenda iſta tam publice * quam priuatim me monentium, iudicia ac deſideria. Nec ipſae minus polliceri ſibi amicam diiudicationem poterunt res in illis pertractatae. Cum enim diuina quaedam eloquia eorundemque

* Vid. *fortgeſetzte Sammlung von alten vnd neuen theologiſchen Sachen, anno MDCCXLI. pag.* 627. et *Däniſcher Correſpondent, anno MDCCXLIII. num. LX.*

ſenſum genuinum vel explicare vberius vel cordate vindicare ſtuduerim, ſcopum huncce ante oculos ſic habui, vt alienum a me eſſe omne id voluerim, quod vel in illorum auctoritatem diuinam iniurium, vel in aliorum interpretum labores iniquum ſalutari poſſet. Nimia tamen exegetarum nonnullorum temeritas quando detegenda atque refutanda fuit, nec ſilui timidus, nec immoderatum immodeſtumque cenſorem egi; illius probe memor, quod inquirere in aliorum ſententias cuilibet quidem liberum ſit in republica literaria, at debita aliis ipſorumque meritis ceteris haud negligenda obſeruantia humanitas-

tasque. Veterum autem recentiorumque eruditorum ſimul coniunxi et in ſubſidium vocaui curas, laudabili ab illis conatu ſacrae hermeneuticae dicatas, gratus, vbi aequitatis id leges poſtulabant, concelebrans eorum laudes. Quas poſteriores inter inprimis numerandum praeſtantiſſimum immortalis illius Hamburgenſium theologi ac philologi, cito nimis decedentis omnibusque inde bonis deſideratiſſimi, IOANNIS CHRISTOPHORI WOLFII, notum ſatis *curarum philologicarum et criticarum* opus, auro certe carius. Cuius licet viri ſummi, prius, quam ſupplementa illius dare ipſe in publicum potue-

rit, rebus mortalibus erepti, memoriam non, nisi lugens, recolat eruditus orbis: habet tamen, de quo laetetur, idem, addendi posteriores huic operi (quod commune non praeter rationem dixeris exegetarum oraculum) curas, negotium omnium ex voto dum in se suscepit celebratissimus Viri beati Frater, per propria iam in literas elegantiores graecasque praecipue et naturalem philosophiam merita satis clarus, meus in Hamburgensi quondam munere Collega coniunctissimus, IOANNES CHRISTIANVS WOLFIVS; cui vt ad feliciter absoluendum opus id exoptatissimum, aliaque pariter luci

ci publicae exponenda Fratris ſummi κειμηλια, (epiſtolas inprimis diui LVTHERI noua ſelectiſſimarum animaduerſionum luce colluſtratas, commerciumque eius literarium, varios variae eruditionis theſauros recludens) valetudinem ſatis firmam viresque ſufficientes clementer largiatur ſummum Numen, ex animo voueo.

Duplex, quae opuſculi huius latus claudit, mantiſſa geminas exhibet diſſertationes meas, in academiis olim publice ventilatas. Prior, *de Luca euangeliſta medico* agens, in academia Lipſienſi anno huius ſeculi XXXVI. habi-

habita a me fuit. Eam, cum inciperet desiderari, variique hinc inde a me ipsam efflagitarent, recudi aliquot accessionibus auctiorem hic eo facilius passus sum, quoniam cum opere ipso eiusdem est argumenti. Posterior, *de philosophiae Platonico-Pythagoreae fraudibus seu placitis erroneis, a Paulo atque Petro improbatis ac vitari iussis*, inscripta, et in academia vicinia Rinteliensi superiori anno pro obtinendis summis in theologia honoribus, suadente id praesentis mei muneris conditione, eruditorum disquisitioni publice exposita, locum sibi eo magis ad calcem libri vindicat, cum in illa

illa pertractatum argumentum hypomnematibus his destinatum ante a me iam fuerit. Appendicis vero loco illis iungere eam eo minus dubitaui, quod tum Rintelii tum aliis in locis illam pariter desiderari perceperim, sufficientem licet tunc excudi exemplorum numerum curauerim.

Vnum reliquum est, de quo prae ceteris monendus es, Lector beneuole, momentum. Quod enim ad externam attinet opellae huius faciem; quin probatura Tibi sese illa sit, dubitare me non sinit chartae typorumque nitor, talis sane, qualis Lectori cuilibet non potest non pla-

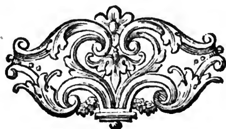
placere. Doleo autem quam maxime, obuia legenti ſe offerre tot errata typographica, quae, dum Hamburgi prela opus exercuit, abſente me omnino tolli aut vitari vix potuiſſe videntur. Solet namque libros, quibus a mendis typographicis purgandis adeſſe ipſi auctores nequeunt, manere triſte illud fatum, vt numquam ferme ſint ab illis liberi, ſenſusque ipſe haud raro reddatur iis ſiue falſus, ſiue difficilis. Et licet meis his hypomnematibus fortunae id contigerit, vt corrigendi plagulas ſub prelo ſudantes negotium in ſe ſuſceperit iuuenis quidam ornatiſſimus,

Gym-

Gymnaſii Hamburgenſis ciuis nobiliſſimus, meusque olim auditor dilectiſſimus: factum tamen eſt, vt varia oculos eius effugerint, quae corrigenda vtique fuiſſent; a me proinde quoad maximam partem ſingulari indice ſub finem libri indicata. Prouti autem iuueni huic praeſtantiſſimo pro non denegato auxilio ſuo gratias decentes ago habeoque, ita a Lectoris humanitate, quod vitio nec mihi neque ipſi ſit verſurus id, certo promitto mihi certius; ſperans, fore, vt ad erratorum indicem haud grauatim is recurrat, ſicubi offendiculo ſit hinc inde ipſi vitioſa lectio futura. Vale, amice,

Le-

Lector, et praeter mea haec meletemata aliorum pariter doctorum virorum cogitata, ex manuscriptis, quas possideo, schedis data occasione Tecum communicata, serena fronte excipe. Dabam Hildesiae, mense Martio, anno reparatae salutis MDCCXLV.

I. GENES.

I.

GENES. IV. 1.

Circa nomen Caini eiusdemque derivationem nota est absona IO. PETRI ERICI, Professoris quondam Patauini, sententia, qui, vti in genere, ita et in deriuando hocce nomine ineptas prorsus hypotheses defendere non dubitauit. Edidit is Patavii anno superioris seculi LXXXVI. in forma octuplicata, *renatum e mysterio principium philologicum*, quo vocum, signorum et punctorum, tum et literarum maxime ac numerorum originem, nec non nouum variarum rerum specimen etymologicum, vti ipse in titulo profitetur, propalare conatus est, prodromum autem hoc opus esse voluit alius maioris *de omnium vocabulorum Europaeorum originibus* a se euulgandi operis. Iudicarunt statim, cum ad eorum oculos perueniret istud, eruditi, grammaticas quidem regulas figurasque ad vnguem tenuisse, sed haud feliciter satis applicasse, et in linguarum populorumque historia versatum parum fuisse auctorem. Summa libri legitur

excerpta in *actis eruditorum latinis anni MDCLXXXVI. pag.*327. *seqq.* Vix vero vllum expertus est somniis suis fauentem ERICVS, praeter doctissimum alias et orientalis literaturae peritum satis, at ad fouenda paradoxa ferme natum Helmstadiensem philologum, HERMANNVM VON DER HARDT, qui in *historia* sua *regni Babylonici per Cyrum euersi*, Helmstadii anno MDCCXXVI. in forma octopartita plagulis paucioribus, vt solent eius schedia, euulgata, *pag.* 11. *seqq.* graecum pariter sermonem pro idiomate primi hominis venditare et ex illo hebraeum deriuare voluit, pro eo vero, ac merebatur, refutatus fuit a celeberrimo academiae Halensis theologo, CHRISTIANO BENEDICTO MICHAELIS, tum in *dissertatione de origine linguae hebraeae non graeca*, Halae anno MDCCXXVII. habita, tum in *commentatione apologetica, qua origo linguae hebraeae ex graeca conuellitur, et γνησιοτης pentateuchi, nominatim Geneseos, vindicatur*, eodem anno ibidem in 8. edita. Vberior de hac controuersia et scriptis, circa illam euulgatis, notitia habetur in *der fortgesetzten Sammlung, anno MDCCXXVIII. pag.* 450. *seqq.* Ad ERICI circa Caini nomen quod attinet absurdam deriuationem, illud *pag.* 107. ab *ακεανος*, quod leguminis genus est, deducit, rationemque addit, quoniam primitias frugum Cainus obtulerit. Quis vero non videt,

nomen

nomen hoc non tunc, cum sacrificaret, accepisse Cainum, sed impositum illi in ipsa natiuitate fuisse, quemadmodum nostro loco disertis verbis docetur ratioque denominationis aperte additur? Quae igitur est temeritas, vocem, cuius origo hebraea in scriptura sacra traditur, ex graeca lingua deriuare longiusque repetere velle! Sed satis hoc ipso, quod tuli supra, iudicium confirmatur. Confirmatur et aliis, quas nec raras, neque saniores attulit, *ψευδερμηνειαις*. Eandem enim mereri eum notam, quilibet sane sanus profitebitur, quando v. g. *pag.* 104. Mosen dici putat *απο του μοσχου*, a *vitulo*, quasi, ob tubercula, in fronte eius nascentium vitulis cornuum instar prominentia, dictus ita fuerit, hincque occasionem vitulum, absente Mose, erigendi Aaron captauerit; cum nomen istud ab eductione ex aquis manifeste deriuent sacrae pandectae, idque hebraeum esse, dudum euicerint IO. DRVSIVS *ad voces noui testamenti, pag.* 120. SAL. GLASSIVS in *philologia sacra, lib. IV. tract. III. p. m.* 1295. SAM. BOCHARTVS in *phaleg, lib. I. cap. XV.* AVG. PFEIFFERVS in *dubiis vexatis, centur. I. loc. LXXXIII. pag.* 213. *seq.* aliique. Vt taceam, PETRVM DAN. HVETIVM ex opposito contendere, dictionem graecam *μοσχος* a Mosis nomine esse desumtam, in *demonstratione euangelica, propos. IV. cap. III. p. m.* 83. *b.* Neque est,

quod *pag.* 105. excipiat ERICVS; vnam vocem multis obnoxiam esse deductionibus. Non enim de pluralitate, sed de veritate originis radicisque quaeritur. Et quis foret, si cuilibet pro lubitu formare vocum deductiones liceret, ineptiarum finis? Quas etiam prodit ERICVS, dum ibidem Mexicani idoli *Vizli Puzli* nomen ex latino *vituli patuli* corruptum putat, quasi vero Americam etiam suae subiecerint potestati Romani, aut cum latina congruat Americanorum lingua, nec potius, vti communi consensu fatentur eruditi, ab omnibus cogniti olim orbis linguis sit iudicanda diuersissima. Neque firmo fundamento nititur truncandi ac mutandi graecas voces artificium, quod in derivandis vocabulis latinis tantopere ERICO placet; v. g. *pag.* 116. *tabes* a *καταφθιω*, *tabula* a *καταβολη*, *pag.* 122. *titulus* ab *αντιτολη*, *pag.* 129. *pelagus* ab *απηλεγης* etc. Nimis enim longe petitae sunt dicendae eiusmodi originationes, periculumque subest, ne, concessa tali voces in initio, medio et fine truncandi libertate, quodlibet ex quolibet deducatur, modo levis quaedam allusio et quarundam literarum conuenientia appareat. Multo sane prudentius agere illos, docuerunt eruditi, qui linguas Europaeas ex communi linguae Iapheticae, siue Scythicae, principio deducunt, veramque sequuntur literarum et significationis analogiam.

giam. Cui quidem ſententiae ponderis multum accedit ex ipſa Graecorum confeſſione, cumprimis PLATONIS, qui in *Cratylo*, Graecos a barbaris multa accepiſſe vocabula, fatetur, nec rationem impoſitionis in graeca quaerendam eſſe lingua ſtatuit. Quales autem hi barbari ſint, vel ex ipſis a PLATONE allegatis vocabulis liquet, quorum praecipuum πυϱ eſt, quo Phryges etiam vti obſeruat; qui cum non minus, ac Germani, Iapheticae, ſiue Scythicae, fuerint originis, facile, nomen *Fyr* ſiue *Feuer* in animo Platonem habuiſſe, colligitur. Plura hanc in rem ex Graecis philoſophis teſtimonia adduxit CLEMENS Alexandrinus *lib. I. ſtromatum*, addiditque vnius e ſeptem Graeciae philoſophis, ANACHARSIDIS, effatum: *ει δε τις την φονην διαβαλλει την βαϱβαϱον, εμοι δε, φησιν ο Αναχαϱσις, παντες Ελληνες σκυθιζουσι.*

Apparet ergo ſatis ex iis, quae commemoraui, quid de nimia illa iudicandum ſit audacia ERICI, tantam linguae graecae auctoritatem tribuentis, quantam ne ipſi quidem Graeci ſapientes iſti adſcripſerunt. Et riſum temperare vix poterit, qui hariolationes illas paulo ſaltem perluſtrauerit, quae in ipſius *humanae linguae geneſi, part. I. tom. I.* qui Venetiis anno MDCXCVII. in forma quadripartita lucem adſpexit, deprehenduntur obviae. Sonos v. g. ab Adamo, Eua eorumque liberis emiſſos non aliter, ac

ſi praeſens ipſe fuiſſet omniaque oculis et auribus percepiſſet, deſcribit. Primum Adami admirabundi reliquaque animalia conuocantis ſonum facit Ω; minime, quod cum perfecta loquela creatus is fuerit ſtatimque cunctis animalibus nomina impoſuerit, animaduertens. Euam porro, ex coſta ſua formatam, odore primum percepiſſe Adamum, et cum illo apud ARISTOPHANEM carnes ſuillas olfaciente υ υ exclamaſſe, ridicule fingit. Quae foret, quaeſo, haec ſi vera eſſet ERICI narratio, accuſanda diui Moſis negligentia, omnia iſta nos celantis myſteria? At vero maiori, imo optimo, iure ERICVM negligentiae arguimus turpiſſimae, qui Adami, Euam primum conſpicientis, verba a Moſe conſignata tradere obliuioni non erubuit; ex quibus facile, non naſo, ſed oculis primum Euam percepiſſe Adamum, cognoſcere potuiſſet. De veſtitu primi hominis haud ſaniora profert, et germanicum *Veſte, Veſtung* a latino *veſtis* deducit, *eodem ſenſu, quo Graeci ιματια πολεως vocant muros et moenia, vnde* Heimat *apud Germanos adhuc hodie cuiusuis appellatur natale ſolum.* Nulla in his vocibus ſignificationis reperitur analogia. Annon melius longe eſt, ex primitiuo adiectiuo *feſt* ſeu *veſt* deducere ſubſtantiuum *Feſte* et *Feſtung*, et ab adiectiuo *heim* ſubſtantiuum *Heimath?* At pergit ERICVS et duplicem Adami prolem in medium

dium affert plorantem, quarum altera cum illo apud AESCHYLVM prae dolore exclamauerit ε ε ε, altera iunior ι ι ι, *id quod protaplastis ansam dederit, primam personam ω, secundam υ, tertiam ε vel ι tunc temporis pronominaliter appellandi.* Vocat quidem haec ERICVS postulata sua prima, quae ad DIODORI Siculi de origine linguarum commenta illustranda faciant; iis autem, qui ex sacris literis didicerunt, (quod ne ipse quidem ERICVS diffitetur) statim ab initio creationis sermones miscuisse Adamum atque Euam, mera videbuntur esse somnia. Quare merito narrans illa NIC. KOEPPEN in dissertatione *de confusione linguarum*, Gryphiswaldiae anno MDCCVII. ventilata, in verba haec erumpit *pag.* 3. *Ha! ha! he! spectatum admissi risum teneatis amici. Amplectatur haec, cui difficiles placent nugae. Ego sane non crediderim, Adamum et Euam per integrum fere annum nihil aliud, quam illud ω et υ ingeminasse; deinceps vero ploratu cum infantibus certasse, illudque ε ε ε ε crebro vsurpasse, hoc minus crediderim, quam cum iis equitasse in arundine longa. Cum longo tempore protoplastos nullum aliud verbum protulisse putat, homines sociales magis mutos facit, quam pisces. Et in quam longum tempus Adamum animalium nomenclationem distulisse putat? Id vero plane tolerari nequit, quod differentiam infantilis soni του*

 εε

ε ε et του ι ι tanti facit, vt ad eam Pſaltem reſpexiſſe putet verbis: ex ore paruulorum et lactantium fundaſti, Deus, fortitudinem propter inimicos tuos. Pſalm. VIII. 9. Quos quaeſo inimicos infantes miſero ploratu illud ε ε et ι ι concinentes terruerunt aut propulſarunt? Quae e diuerſo illo ſono eximia ad Deum O. M. gloria redundat? Vana omnia et profana!

Piget reliqua perſequi, cum praeſertim eius circa nomen Caini adhibita ψευδερμηνεια occaſionem mihi obiter tangendi ceteras commemoratas ſuppeditauerit. Vnicum tamen ſubiungam adhuc ex *cap. XVI.* ſpecimen, ex quo, quam infelix etymologus ERICVS ſit dicendus, colligere aperte licet. *Renatus*, inquit, *ſcilicet Chriſtianus ab Italis corrupte (vt ſit in nominibus huiusmodi) dictus eſt* RINALDO, *ab Hiſpanis* RENANDO, *a Gallis* RENARDO, *vnde Germanorum* REINHOLD *et* REINHARD, *imo corruptius adhuc* ARNOLD, ORLANDO *et* ROLAND. Quot verba hic, tot ferme vitia occurrunt. *Renati* nomen eſt latinum, quod Galli *René* efferunt. REINHOLD nomen Germanicum, ex *rein* et *hold* compoſitum, idque Itali *Rinaldo,* Hiſpani *Renando* efferunt. Nec *Reinhart* minus germanicum eſt, ex *rein* et *hart,* Gallis *Renard.* Ab his omnibus differunt reliqua tria, *Arnold, Orland* et *Roland,* quae germanicam pariter originem ſapiunt. Videan-

deantur de posteriori hoc commemorato Ericiano opere *acta eruditorum latina, anni MDCXCVIII. pag.* 30. *seqq.* Nonnulla etiam contra prius monent GEORGIVS PASCHIVS in *inuentis nou-antiquis, cap. II.* §. *XXXI.* et AVGVSTINVS GRISCHOW in *introductione in philologiam generalem, cap. III.* §. *XXXV. pag.* 62. *seq.* Qui vero pro eo, ac debebant, hebraeam linguam matrem et antiquissimam linguarum omnium esse pronuntiarunt, indicantur a summe venerabili Saxonum theologo VALENTINO ERNESTO LOESCHERO *lib. I. de caussis linguae hebraeae, cap. II.* §. *VII. pag.* 13. qui et ipse tum hoc, tum sequentibus capitibus de isto argumento pro more suo, id est, erudite agit, et pseudo-criticorum quorundam, aliis linguis antiquitatis huius laudem vindicare conantium, somnia refellit, inprimis vero *cap. XV.* vestigia prouidae diuinae circa hebraeam linguam curae vestigia tam pie quam solide exponit.

II.

1. REG. XIV. 24.

Varie interpretantur priora huius commatis verba interpretes. *Vulgata* hunc in modum vertit: *erant etiam effoeminati in terra;* quem eundem sensum *Tigurini* quo-

que illis tribuunt, vertentes: *erant etiam catamiti in terra.* PAGNINVS: *erant ſcorta maſcula in terra,* qualis nempe et diuus Paulus indigitat Rom. I. 27. Nec abludunt IVNIVS et LVTHERVS, quorum poſterior vertit: *es waren auch Hurer im Lande.* Reſpexiſſe quoque ad ſcorta IONATHAN videtur reddens: נפקת ברא. Expendit hunc locum iam dudum beatus WOLFGANGVS FRANZIVS in tractatu *de interpretatione ſcripturarum ſacrarum, orac. L.* et collatis aliis ſcripturae effatis, in quibus ſcortorum maſculorum ſecundum plerorumque translationem mentio fit, illa inter recenſita complura alia idola, a Iudaeis tunc temporis culta, collocari oſtendit, ideoque certi generis idola, at turpiſſima, vbi mentula ſuſpenſa honorata fuerit, intelligenda eſſe putat. Qualia quidem impura ſacra gentilibus fuiſſe recepta, abunde ſatis auctorum veterum teſtimonia probant. Originem Aegyptiis eruditi tribuunt, et confirmari illud etiam ex DIODORO *Siculo* poteſt, qui Iſidem Aegyptiorum reginam auctorem tam horrendi cultus nominat. Poſtquam enim *lib. I. bibliothecae hiſtoricae, cap. XXI. XXII. XXIII.* prolixius de Oſiride, Aegyptiorum olim rege, egerat, eundem *cap. XXI.* narrat iuſte regnantem in Aegypto a Typhone fratre, homine violento atque impio, trucidatum eſſe, qui, in XXVI. fruſta dilaniato interfecti

cor-

corpore, singulis facinoris sociis vnum tribuerit, quo omnes ita piaculo necteret sibique in regni defensione et custodia firmos haberet adiutores, Isidem vero, sororem et coniugem Osiridis, auxiliante filio Horo, vindictam caedis persecutam, supplicium de Typhone ipsiusque complicibus sumsisse et Aegypti regnum obtinuisse. Hoc feliciter consecuto, porro DIODORVS refert, quomodo mariti sui frusta collegerit singulaque diuersis sacerdotibus tumulanda ac diuino honore afficienda Isis tradiderit, *cap. XXII.* his verbis, ex versione RHODOMANNI: *membra igitur Osiridis reperta hunc in modum sepultura cohonestata dicunt, virilia autem a Typhone in fluuium abiecta esse, quia sociorum nemo haec recipere vellet, quae tamen ab Iside nihilominus diuino honore sunt affecta. Nam in templis effigiem horum adornatam coli praecepit, et initiatam ceremoniis sacrificiisque deo* (idolo) *isti peragendis, vt honoratissima esset plurimaque veneratione digna, effecit. Idcirco et Graeci, postquam sacrorum Bacchicorum ritus et solemnitates ab Aegyptiis accepere, membrum id in mysteriis, initiationibus et sacrificiis Dei huius Phalli nomine honorant.* Haec ibi DIODORVS SIGVLVS, quae repetit IO. LVDOVICVS VIVES ad *lib. II.* AVGVSTINI *de ciuitate Dei, cap. XIV.* idque initium cultus Priapi, quem Phallum et Ithyphallum Graeci vocauerint,

fuisse

fuiſſe dicit. Conf. IO. BAPTISTA CASALIVS *de profanis et ſacris veteribus ritibus, part. II. cap. XII. ſeq.* Hicce autem cultus, Priapo deſtinatus, num inter Iudaeos obtinuerit, video alios dubitare. Affirmatiuam cum FRANZIO ſententiam tuetur GEORG. MYLIVS in *explicatione auguſtanae confeſſionis, pag.* 213. *b.* eundemque cultum 2 Paral. XV. 16. pariter indicari putat, in quo cum ipſo conſentiunt IO. CONR. DIETERICVS in *antiquitatibus biblicis,* ad h. l. IOANNES SELDENVS in *ſyntagmate de diis Syris, lib. I. cap. IV.* et PETRVS IURIEU dans *l'hiſtoire critique des dogm. et des cult. bon. et mauv. part. IV. chap. II. ſq. p.* 551. *ſqq.* HIERONYMVM ſequentes. Contradicunt vero alii, inter quos et IO. CHRISTIANVS BRVDER in diſſertatione *de Maacha a regia amota,* Lipſiae ſub reu. IO. CHRISTIANI HEBENSTREITII praeſidio anno MDCCXXIV. habita, §. *XVII.* licet ipſe celeber. praeſes in epiſtola iſti diſſertationi adiecta contrariam ſequi videatur ſententiam. Rectius ergo contra FRANZIVM, noſtro in loco non idola talia turpiſſima intelligenda eſſe, docuiſſe videtur ·b. AVGVSTVS PFEIFFERVS in *dubiis vexatis, centur. II. loc. XCIX. pag.* 438. vti et ad mentem ſupra iam commemorati SANTIS PAGNINI *ſcorta maſcula* hic CAMPEGIVS VITRINGA *lib. I. obſeruationum ſacrarum, cap. V. pag.* 47. per

קדשים

קדשים intelligit. Vid. IO. SPENCERVS *de legibus Hebraeorum ritualibus, lib. II. cap. XXIII.* Apud Romanos autem pariter ac Graecos illa erant frequentissima; vti docemur a IAC. GODOFREDO in *notis ad tom. III. codicis Theodosiani, pag.* 59. IOSVA ARNDIO in *miscellaneis, pag.* 96. CLAVDIO SALMASIO in libro *de foenore Trapezitico, pag.* 140. WILH. MOMMA in *commentario in epist. ad Romanos, pag.* 335. IO. MICH. DILHERRO *tom. I. disputat. acad. pag.* 240. PETRO ACRODIO in *pandectas lib. VIII. tit. II. pag.* 1069. CORNEL. ADAMI in *obseruationibus theol. philolog. pag.* 714. CONRADO RITTERSHVSIO *ad fabulas Phaedri lib. III. fab. XX.* et GVIL. SALDENO in *otiis theologicis, lib. I. exerc. VII. pag.* 136. Primum auctorem flagitii huius detestandi, masculae veneris, *Laium* quendam fuisse scriptores statuunt; vid. AELIANVS *lib. XIII. var. hist. cap. V.* et SCHEFFERI pariter ac KVHNII ad hunc locum notas; *Orpheum* alii. vid. b. IO. ALB. FABRICII *bibliotheca graeca lib. I. pag.* 135. Nec ipsos sapientes, v. g. Platonem atque Socratem, immunes ab hoc crimine fuisse, constat. Vid. LVDOVICVS CRESOLLIVS in *theatro veterum rhetorum, oratorum et declamatorum, lib. V. cap. VIII. pag.* 490. *seq.* GERH. IO. VOSSIVS *de origine et progressu idololatriae, lib. I. pag.* 25. Omni tamen conatu Socratem defendit IO.

CLE-

CLERICVS in *fylvis philologicis*, *pag.* 191. DIOGENEM vero LAERTIVM *lib. VI. §. XLV.* fi confulamus, eum improbaffe illud, exinde patet. Conf. AEGIDIVS MENAGIVS in *notis* ad iftum DIOGENIS LAERTII locum *pag.* 250.

III.

MATTH. XXIV. 14.

Quae legitur hic, vox οικουμενη κατ ελλειψιν dicitur, et fubaudiri debet nomen fubftantiuum γεα, vel contracte γη, non fimpliciter et vniuerfa, fed quatenus ab hominibus incolitur ac habitatur. Primam hanc et propriam effe illius fignificationem, ipfa eiusdem origo declarat. Eft namque participium foemininum paffiuum verbi οικεω, *habito* vel *in domo habito*, vnde formatur οικεομενος, οικεομενη, contracte οικουμενος, οικουμενη, *habitatus*, *habitata*. Solet nonnumquam, quando pofterius, foemininum nempe, occurrit, expreffe addi γη, e. g. apud STRABONEM *lib. I. geogr. pag.* 1. την οικουμενην γην. Opponitur autem terrae ερημῳ apud ARRIANVM *lib. VI. de rebus Alexandri magni*, *pag.* 378. et DIODORVM Siculum *lib. XIX. pag.* 689. vbi οικουμενη, ερημος et ανυδρος (qualia aqua prorfus deftituta deferta in Arabia dantur pleraque) a fe inuicem

cem diſtinguuntur. Notandum vero, quod, quoniam ſcriptores, voce hac vtentes, diuerſis temporibus vixerunt, quibus vel plus vel minus cognita ac habitata terra aliqua fuit, ex iſtius ſeculi, quod viuendo attigerunt, loquendi more eam vſurpauerint, ideoque ex conditione iſtá aeſtimanda quoque vox haec ſeu interpretanda ſit. Sic enim e. g. STRABO *loc. cit. pag.* 60. per οικουμενην quid intelligat, explicans, dicit illam eſſe, *quam habitamus et nouimus.* Similiter ARISTOTELES *lib. II. meteor. cap. VII. pag.* 780. οικουμενην, ſcribit, *vocamus, quantum nos ſcimus.* Suſpicabantur nimirum veteres, multa adhuc eſſe eademque maxima regna, a magna quidem hominum copia habitata, ipſis vero incognita, nec adire licita. Quare POLYBIVS *lib. VIII. hiſtoriarum* της οικουμενης commemorat παντα τα γνωριζομενα, et *lib. XV.* και των αλλων, ſcribit, οικουμενης γνωριζομενης. ARISTOTELES pariter *lib. VII. politicorum, cap. VII.* ſibi inuicem opponit ciuitates Athenienſium atque οικουμενην, addens; *quae* (ſcilicet οικουμενη) *habitata eſt.* POLYBIVS *lib. III. pag.* 264. ολην γην, *totam terram*, et οικουμενην κατ ημας, *quae habitata, ſecundum nos, eſt,* ſiue, *quantum nos ſcimus*, eadem ſibi ratione opponit; vti et STRABO *l. c. pag.* 7. primo loco ολην γην, *vniuerſam terram,* nominat, et deinde ſubiicit: ης μερος οικουμενη, *cuius pars eſt habitata,*

tata, alteram vero terrae partem *την αοικετεν*, *non habitatam*, dicit. Conf. et ARISTOTELES *lib. II. meteor. cap. V. pag.* 775. Abſolute pro toto globo ſiue vniuerſo corpore terrae accipitur haec vox apud LVCIANVM in dialogo, qui *Alcyon* ſiue *de transformatione* inſcribitur, *tom. I. operum, pag.* 144. et ARISTOTELEM (ſi quidem ille verus auctor) in *libro de mundo, cap. III. fin.* vbi Graecos *οικουμενην* vocare vniuerſam *φυσιν και θεσιν*, naturam atque ſitum tam terrae, quam maris, refert.

Mirum proinde non eſt, quod variam aeque ſignificationem ſiue interpretationem vox haec admittat, in ſacris noui foederis tabulis quando legitur. Ad noſtrum quidem locum quod attinet, notat ad illum ſummus quondam, nec ſine veneratione pia vlli poſt fata etiam cogitandus, IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis* ſuis *ad h. l.* de imperio Romano voluiſſe accipere *οικουμενην* vocem IOSEPHVM MEDE *pag.* 705. *operum*, latiorem vero illi ſignificationem vindicari in *veſperis Groninganis*, *pag.* 238. *ſeq.* et ab HERMANNO WITSIO in *miſcellaneis ſacris*, *tom. II. pag.* 405. *et* 438. Et videtur vtique ab horum parte ſtare veritas, nec vaticinium Seruatoris de praedicatione euangelii aliter explicandum eſſe, quam quod omni genti, priusquam a Romanis deſtrueretur vrbs Hiero-

Hierosolyma et Iudaeorum regnum, annunciandum illud, et in vniuersa οικουμενη seu terrarum orbe, quatenus is incolitur et habitatur ab hominibus, εις μαρτυριον πασι τοις εθνεσι praedicandum, praedixerit Seruator. Confirmat istam explicationem locus vere parallelus Marc. XIII. 10. vbi, εις παντα εθνη praedicari oportere euangelium, eadem ratione ait. Confirmat et, sua iam aetate impletum esse hocce vaticinium asserens, diuus Paulus apostolus Rom. X. 18. Ibi enim, quando, ex auditu esse fidem, auditum vero ex diuino verbo, docuerat, obiectioni obuiam it, qua inter omnes gentes dispersi Iudaei excipere forte poterant, sibi non omnibus euangelii factam esse annunciationem, indeque fidem quoque se in Seruatorem mundi habere minus posse. Testatur proinde, in omnem terram eiusdemque fines seu terminos habitatos verbum et ipsius sonum exiisse; quod inculcat etiam alibi, e. gr. Col. I. 23. Corroborant autem idem suo quoque testimonio patres, qui apostolorum aeuo exstitere proximi. Diserte IVSTINVS martyr, in *dialogo cum Tryphone, Iudaeo, pag.* 270. ne vnum quidem dari in terrarum orbe mortalium, siue barbarorum, siue Graecorum, genus, scribit, vbi Christus cognitus non sit. Expressis verbis IRENAEVS, *lib. I. contra haereses, cap. II.* ecclesiam per vniuersum orbem vsque ad fines terrae se-

minatam ab apostolis eorumque discipulis esse, docet, et, fidem illam accepisse, addit: *cap.* etiam *III.* multas nominat remotissimas barbaras gentes, quae religionem Christianam acceperint. * Nec dissentiunt HIERONYMVS, *comment. ad Matth. XXIV.* vbi, haud putare se, scribit, vllam remansisse gentem, quae ignoret Christi nomen; ac TERTVLLIANVS in *libro aduersus Iudaeos, cap. VII.* qui ibidem omnes ferme gentes, quibus annunciatum euangelium sit, enumerat, easdemque abditas multas ac nobis prorsus incognitas gentes et prouincias. Verba TERTVLLIANI allegant ABR. CALOVIVS in *bibliis illustratis, ad Psalm. XIX. pag.* 971. *a.* FRID. BALDVINVS in *comment. ad Rom. X. quaest. VI.* et IACOBVS WELLERVS in *annotat. ad eundem locum.* Displicet quidem veritas haec, patrum allegatorum aliorumque testimoniis clarissimis probata, et reformatae ecclesiae doctoribus quamplurimis, vniuersalem Dei gratiam negantibus, et romanae ecclesiae addictis quibusdam, qui, assertum hoc cum experientia hodierna conciliari minus posse, autumant. conf. BENED. PEIRERII *disputationes in episto-*

* Notandum hic est, verba IRENAEI graeca, prouti apud EPIPHANIVM *haeres. XXXI.* quae est Valentinianorum, *num. XXX. seq. pag.* 201. *seq.* editionis PETAVII leguntur, aliter paulo sonare. At sensus tamen idem est.

epiſtolam ad Romanos, diſp. IV. Cenſent nimirum iſti, Americam pariter, ac plurima alia regna orientalia incognita adhuc fuiſſe apoſtolorum tempore, hincque ſynecdochice exponere Pauli verba iubent. Sed opus non eſt, hanc vt figuram in ſubſidium vocemus. Legantur, quae hanc in rem contra SPANHEMIVM, acerrimum doctrinae de vniuerſali gratia aduerſarium, pro more ſuo, id eſt, ſolidiſſime in medium affert b. IO. CONR. DANNHAVERVS, in *hodomoria ſpiritus Caluiniani, part. II. phantaſm. IX. pag.* 1842. Cui addi meretur celeberrimus academiae Tubingenſis theologus, CHRISTOPH. MATTHAEVS PFAFFIVS, in *vindiciis quorundam noui teſtamenti dictorum de gratiae diuinae vniuerſalitate,* Tubingae, anno MDCCXXVI. euulgatis, *pag.* 35. *ſqq.* Eleganter etiam de eo: num toti orbi annunciatum iam dum euangelium ſit? diſſerit ERASMVS FRANCISCI, in *der letzten Rechenſchaft aller Menſchen, meditat. XXXIII. pag.* 626. *ſeqq.* Cognitam vero tunc temporis Americam fuiſſe, aperte ſatis demonſtrarunt viri doctiſſimi. Quare, ad iſtius terrae incolas pariter, apoſtolorum tempore, penetraſſe euangelium ſiue eius praedicationem, eo fortius haud pauci euicerunt. Praeter ceteros tam docte, quam perſpicue, id probauit IO. RVMETSCHIVS in ſchediaſmate hiſtorico-theologico *de con-*

iecturis vltimi temporis, Francofurti ad Moenum, anno superioris seculi LXXXI. in forma octuplicata edito, *sect. II.* * Interim solent

* Doctissimus ille ac geographiae peritissimus SAMVEL BOCHARTVS, *part. II. geographiae* suae *sacrae*, quam *Canaan* inscripsit, *lib. I. cap. XXXVIII.* etsi ipse veterum hac de re testimonia clarissima adducat, ipse tamen subdubitat, num iam veteribus cognita haec regio fuerit. Rationem dubitandi reddit hanc, quod vsu ac notitia pyxidis nauticae destituti veteres fuerint, cuius sine ope tantam vastissimi maris intercapedinem, quae est Europam inter ac Americam, itemque inter Asiam et Americam, nec non inter hanc et Africam, superare eos vix potuisse, credit. Verum enimuero solida satis ac sufficiens ista non videtur esse negandi asserti nostri ratio. Ab ignoratione namque modi, illuc quo transierint veteres, ad negationem rei, vel facti, non foret tuta atque decens conclusio. Et eandem sane ob causam, quam BOCHARTVS adducit, dubitandum nobis foret: num homines in America fuerint? modus quia ignoratur, quo eo homines transierint, num per continentem terram, quae reperta hactenus nulla est, an vero per mare illud vastissimum. Vndenam ergo immanis ista hominum copia, ab Hispanis in America repertorum? A defectu autem pyxidis nauticae petitum argumentum non, nisi quatenus ordinariae et tanta facilitate, ac nostris fit temporibus, susceptae nauigationes solae (quod quis affirmabit?) dicendae essent peragi posse, valebit. Nonne enim, licet singulari, ordinario tamen modo a Deo potuerunt ad praedicandum euangelium eo mitti apostoli? Et testatur clare de Carthaginiensibus, loco a BOCHARTO allegato, ARISTOTELES, istos tempestatis vi venisse illuc. Quem pariter ille citat, DIODORVS Siculus *lib. V. histor.* consuli etiam

ſolent diſtinguere interpretes inter ipſam apoſtolórum praedicationem, et inter praedica-

iam meretur. Videtur tamen ſtudio forte BOCHARTVS omiſiſſe alia adhuc clariora in ſcriptoribus veteribus obuia teſtimonia, quae ignorare quidem ille vir eruditiſſimus non potuit. Videantur proinde AELIANVS *lib. III. var. hiſt. cap XVIII.* PLATO in dialogo, qui *Timaeus* audit; et in altero, qui *Critia* inſcribitur: SENECA, poëta, in tragoedia, *Medea* nuncupata; SENECA, rhetor, in *ſuaſoria I. pag. 1.* E recentioribus ſcriptoribus euolui poterunt GEO. HORNIVS *de originibus Americanis;* IO. DE LERI, eccleſiae reformatae doctor ſeculi XVI. in *hiſtoria nauigationis* ſuae *in Braſiliam* ſuſceptae, anno MDXCIV. euulgata; MATTH. MERIANVS in *den Weſt-Indianiſchen Geſchichten;* LVDOVICVS GVTZMANNVS *de rebus, a ſocietate Ieſu in India geſtis;* IO. GOROPIVS BECANVS, in *originibus Antwerpianis, lib. III.* ADRIANVS TVRNEBVS *lib. XX. aduerſariorum, cap. XI.* IACOBVS PAMELIVS, in *notis ad Tertulliani apologeticum;* ERASMVS SCHMIDIVS, in oratione *de America,* quae PINDARO cum ipſius commentario, Wittebergae anno MDCXVI. in 4. edito, ſubiuncta legitur; PHIL. NICOLAI *tom. II. operum, pag. 25. ſeqq.* et ſupra laudatus FRANCISCI in *dem hiſtoriſchen Rauchfaß, part. III. pag. 978. ſeqq.* Clare Americam deſcribit ipſe HOMERVS, in *odyſſ. α. v. 22. ſeqq.* quem Homeri locum, cum aliorum diuerſis explicationibus, expoſuit STRABO, in *geographia* ſua, *lib. I.* Pyxidem autem nauticam notam et vſitatam veteribus fuiſſe, at notitiam vſumque eius mox periiſſe, probare conati ſunt NIC. FVLLERVS in *miſcellaneis ſacris, lib IV. cap. XIX.* et HENR. SALMVTH in *commentario in Guidonis Pancirolli de rebus deperditis ac recens inuentis tractatum, ad tit. XI.* Quod ſi vero conce-

dicationis eorum famam. *Vbi,* inquit AMBROSIVS, *praedicantis hominis defuit praesentia,*

datur etiam, notam haud fuiſſe veteribus pyxidem nauticam, inde tamen, ordinarie Americam naui petere veteres haud potuiſſe, nondum ſequitur. Multa namque exſtant illuſtrium nauigationum exempla apud veteres, absque pyxide nautica quae peractae ſunt. Quid de Salomonis regis in Ophir directis nauigationibus dicendum? Per quam Ophir quando Peruuiam nonnulli intelligunt, hoc forte commode ita non aſſeritur, quam ſi Indiam illa indigitatam eſſe dicamus orientalem, et Ceilan inſulam in ſpecie, olim Tabrobane dictam, ad quam per mare rubrum iter fecerunt. Confirmat poſteriorem ſententiam et ipſius itineris, quod ita ſuſceptum longiſſimum ſane atque difficillimum fuit, ratio, et rerum, quas accepit inde Salomon, deſcriptio. Quare pedibus in hanc ſententiam eunt IO. BAPTISTA CASALIVS, in doctiſſimo ſuo *de profanis et ſacris veteribus ritibus* opere, *part. I. cap. VI. pag. 17.* et CAMPEGIVS VITRINGA, in *geographia ſacra*, quae editioni *obſeruationum* eius *ſacrarum* Ienenſi anno MDCCXXIII. in 4. primum ex manuſcripto eruta, fuit adiecta, *pag. 794.* Nauigauit porro ex Hiſpania circa totam Africam ad Arabicum vsque ſinum Hanno, Carthaginienſium Dux, referente PLINIO in *hiſtoria naturali, lib. V. cap. I.* Quod licet, eandem ob rationem, quoniam nauticam haud pyxidem habuerit, incredibile videtur eſſe BOCHARTO *loc. cit.*, negare tamen contra diſertum PLINII teſtimonium non licebit, niſi omnem velimus dubiam reddere fidem hiſtoricam. conf. et HENRICVS SALMVTH *loc. cit. ad tit. I. pag. 27.* Contrarium, at ſimile tamen, iter fecit, ab Arabico ſinu, ſiue mari rubro, incipiens, Eudoxus, totam qui Africam circumnauigauit, et in Hiſpaniam venit, teſte STRABONE in *Geographia, lib. II.* Itinera ergo eius-

sentia, sonus tamen famaque peruenit, sicut peruenerat factarum in Aegypto virtutum opinio. Quam distinctionem approbant etiam ABR. CALOVIVS *loc. cit.* aliique.

Quaeritur proinde, num locum habeat in Matthaei nostri euangelistae effato, cap. XXIV. 13. synecdochica vocis οικουμενη interpretatio? quam calculo suo probare varios commemoraui. Et negari quidem nequit, apud profanos aeque, ac sacros scriptores accipi interdum istam ita; prouti hoc pro substrata materia est diiudicandum. Sic Demosthenes, cum merita sua in patriam, Atheniensium rempublicam, praedicaret, labores suos legationesque, quas pro republica obierit, enumerans; DINARCHVS in *oratione contra illum* habita, *pag.* 94. verum esse, ait, quod απασιν οικουμενην peragrauerit Demosthenes, vt multa mala, infortunia ac clades patriae suae conciliaret. Manifesta

eiusmodi difficiliora si absque pyxide nautica (si quidem, illam ipsis fuisse incognitam, concederemus) potuerunt veteres transigere, nonne idem de nauigatione in Americam suscepta affirmari poterit aut debebit? Vnde, si fatendum quod res est, non videntur mihi HERM. WITSII argumenta, in *miscellaneis sacris, tom. II. exerc. XIV.* allata, fortiora illis esse, quae antecedenti *exerc. XIII.* proposuerat; nec, quae contra affirmantes praedicationem euangelii, ab apostolis Americanis factam, vrgere voluit vir iste doctus, omni exceptione maiora, si vel ea considerare quis velit, quae, licet breuioribus, hac de re disseruimus.

hic deprehenditur in voce οικουμενη hyperbole. Nam per vniuerſum terrarum orbem profectus minus erat Demoſthenes, ſed magnam ſaltem illius partem peragrauerat. Eodem ferme modo ARRIANVS loquitur *lib. II.* διατριβων *in Epictetum, cap. XVI. pag.* 182. quando, την οικουμενην, et *cap. XXIV. pag.* 327. ολην την οικουμενην peragraſſe Herculem, ſcribit, vti et *cap. I. pag.* 239. homines ad Apollinis oraculum Delphicum conuenire εκ της οικουμενης, ſcribit, quod tamen multae gentes, Indi, Germani etc. ignorabant prorſus. Tribuitur ita quoque apud AELIANVM *lib. III. var. hiſt. cap. XXXIX.* Alexandro magno αρχη της οικουμενης, *orbis totius,* id eſt, maximae orbis partis, *imperium.* Et Hannibalem APPIANVS *de bellis Hiſpanicis, pag.* 433. ſtatuiſſe narrat, quod, deuictis Romanis, τη οικουμενη imperaturi ſint Carthaginienſes. Quorſum et PLATONIS pertinet loquendi mos, quando *epiſt. IV. ad Dionem,* Syracuſanorum regem, omnes homines εκ απασης οικουμενης reſpicere, ſcribit, quam hyperbolen ipſe ſtatim explicat, addendo: *vt ita dixerim.* Prae ceteris notabilis LVCIANI locus eſt, in *dialogo de Macrobiis, tom. II. operum, pag.* 782. *et* 784. vbi de vnius ſaltem Numae Pompilii imperio loquitur, et tertiae perſonae pronomen εαυτου addit, eum regnaſſe την οικουμενην εαυτου, ſcribens. Sed non

non videtur in euangelistae Matthaei, circa quem iam occupamur, loco admittenda esse synecdochica talis vocis *οικουμενη* explicatio, prouti docetur in *vesperis Groningamis, pag.*238.*sq.* Conferatur et ANTONIVS BYNAEVS *de Christo crucifixo, pag.* 168. *seq.* versionis Germanicae.

IV.

LVC. II. 1.

Quam proxime antecedentibus exemplis probaui apud scriptores occurrere, synecdochica vocis *οικουμενη* acceptio hoc loco praeferenda illi est, quam Matth. XXIV. 14. statuendam esse monui, latiori eius vocabuli explicationi; vti et in sequentibus Scripturae sacrae locis, de quibus postea dicendum erit. Hunc enim diui Lucae locum qui paulo saltem accuratius introspexerit, statim de imperio Romano sermonem esse, deprehendet, vti istum loquendi morem explicarunt scriptores bene multi, a b. WOLFIO in *curis, ad h. l.* allegati. Mirandum proinde non sine ratione, exstitisse, qui hic vocem *οικουμενην* in latiori suo sensu accipiendam esse voluerint, imperatores Romanos vniuerso terrarum orbi, si non de facto, de iure tamen, imperasse, autumantes. Statuerunt id e. gr. HENRICVS de Susa, siue

Segusia, Cardinalis *Ostiensis*, seculo XIII. celebris, et BARTOLVS, magni nominis sequenti XIV. seculo ICtus, adeo, vt secus sentientes haereseos notare hic, ille vero mortaliter peccare, iudicauerit. Fundamentum sententiae suae ex corpore Iuris Iustinianei desumserunt, quoniam in illo orbis dominus saepius vocatur Romanus imperator. Ad quam quod attinet appellationem, obseruandum, legi istam etiam apud alios ex scriptoribus antiquis. Notum est dictum TITI PETRONII ARBITRI:

Orbem iam totum victor Romanus habebat.

Et DIONYSIVS Halicarnasseus *lib. I. antiquitatum Romanarum, cap. III. Romanorum,* inquit, *ciuitas imperat per cunctas terrae plagas, quae quidem inaccessae non sunt, sed habitantur ab hominibus.* Quam DIONYSII Halicarnassei leuitatem castigasse se, quidem scribit ISAACVS CASAVBONVS in *notis ad Polybium, pag.* 91. vbinam vero factum hoc ab eo sit, nondum mihi, licet multum in conquirendo isto loco laboranti, innotuit. Eandem fastum prodit etiam DIODORVS Siculus in *bibliotheca historica, lib. I. pag.* 3. scribens, *excellentiam vrbis Romae se extendere potentia vsque ad terminos habitati orbis.* Conf. pluribus de hoc veterum scriptorum circa totius orbis dominium, imperatori suo tribuendum, iactantia HERM. CONRINGIVS, in singulari *de imperatore Romano-*

mano-Germanico Helmstadii anno MDCXLI. euulgata dissertatione, §. *V. seq.* IO. LIMNAEVS in *iure publico imperii Romano-Germanici, lib. II. cap. VIII.* aliique scriptores in beati nostri WOLFII *curis, ad h. l.* allegati. Interim numquam maius fuisse latiusque sese extendisse imperium Romanum, quam primo post Seruatorem natum seculo, ex historia constat. conf. IVSTVS LIPSIVS *lib. I. de vrbis Romanae admirandis, siue de magnitudine Romana, cap. III.* ONVPHRIVS PANVINIVS in *commentariis reipublicae Romanae, lib. III.* et IO. MICH. DILHERRVS in *dissertationibus academicis, tom. I. pag.* 435. qui varia veterum loca in medium producit. Eandem proinde ob rationem, quod totius se orbis dominos iactauerint Romani, putat FRIDERICVS SPANHEMIVS in *dubiis* suis *euangelicis, part. II. dub. III.* voluisse Spiritum sanctum in hoc Lucae loco, de quo iam agimus, quando *πασαν την οικουμενην* commemorat, carpere istam Romanorum superbiam; imo coniicit, Augustum forte imperatorem in literis illis, quibus de censu illo certiores subditos suos fecerat, vsum eiusmodi verbis esse, quibus in totum terrarum orbem dominium sibi vindicauerit. Securior vero est IO. MALDONATI coniectura, in *commentar. in quatuor euangelistas, ad h. l.* haec Augusto in dictis literis verba tribuentis: *Iubemus, vt vniuersus describa-*

tur

tur orbis. conf. MICH. WALTHERI *harmonia euangelica, ad h. l.* Per hyperbolen vel ſynecdochen, Graecis etiam alias vſitatam, alii illa explicant interpretes; e. gr. THEOD. BEZA in *annotationibus in nouum teſtamentum, ad h. l.* IO. CALVINVS in *harmonia euangeliſtarum, pag.* 31. IO. PISCATOR in *comment. in omnes nou. teſtam. libros, ad h. l.* SAL. GLASSIVS in *philologia ſacra, lib. V. tract. I. cap. XVI. p. m.* 1923. *ſeq.* Alii ellipſin* hic vocis *Romanus* ſtatuunt, vt ſenſus ſit: *totus orbis,* ſcilicet *Romanus;* v. g. HVGO GROTIVS in *annotat. in nou. teſt. ad h. l.* et FRID. SPANHEMIVS *loc. cit.* Addatur *verſio Syriaca,* de qua vid. LVDOVICI DE DIEV *animaduerſiones in totum nouum teſtamentum, ad h. l.* vbi interpretationes iſtas, quas dederunt IMMANVEL TREMELLIVS et GVIDO FABRICIVS BODERIANVS, corrigit. Eundem in modum etiam in verſione ſua *Arabs* interpres. Nec incommoda haec explicatio (niſi, quod mauult b. WOLFIVS, *loc. cit. pag.* 576. cum adductis variis ſcriptoribus, per την οικουμενην *Iudaea* tantum, non orbis Romanus totus, vti volunt alii a WOLFIO ibidem citati, intelligi debeat) cum occurrat apud alios pariter ſcriptores eiusmodi limitatio, ab imperatoribus Romanis

* Poſſet hic quoque ellipſis ita ſtatui, vt vox εαυτου omiſſa fuiſſe dicatur; prouti, eum in modum locutum LVCIANVM eſſe, docui.

nis ipſis adhibita. Sic nimirum Aurelianus in data ad Coenobiam, Palmyrenorum reginam, epiſtola, apud FLAVIVM VOPISCVM obuia *pag.* 862. editionis ſcriptorum hiſtoriae Auguſtae minorum Lugdunenſis anni MDCLXI. vocat ſe *imperatorem Romani orbis.* Sic ipſe quoque Iuſtinianus imperator in *cod. tit. de raptu virginum,* ſcribit: *per diuerſas noſtri orbis regiones.* Occurrit et ſimilis limitatio apud APVLEIVM *lib. XI. metamorph. pag.* 465. quando ſcribit: *quaeque ſub imperio mundi noſtratis reguntur;* itemque in *floridis, pag.* 344. de Alexandro magno vbi loquitur: *edixit vniuerſo orbi ſuo.* Inde in SVIDAE *lexico, voc.* απογραφη, vbi deſcriptio huius Auguſti cenſus ex ſcriptore quodam anonymo ſuppeditatur, Auguſtus in omnem ſubditorum ſuorum terram miſiſſe dicitur cenſores. Conferatur et AVGVSTINVS *lib. V. de ciuitate Dei, cap. XXV.* Nec inane forte pro interpretatione hac peti poſſet ipſis ex ſcriptoribus graecis praeſidium, quippe quibus οικουμενη pro ea ſaepius terra accipitur, quam occuparunt ac inhabitarunt ipſi illi, qui iſta voce vſi ſunt. POLYBIVS ita *lib. IV. pag.* 425. dicit οικουμενην κατ ημας, *terram ſecundum nos* ſiue *noſtram,* id eſt, *quam nos inhabitamus;* qui tamen deinde *pag.* 426. *ſq.* την κατ ημας οικουμενην commemorat in reſpectu ad alia loca, quae habitata quidem fuerint, at longe

a

a terra ſua remota; imo alio adhuc ſenſu *lib. III. pag.* 264. et *pag.* 291. iſtam phraſin ita adhibet, vt ad notitiam referat, quam de terra, quod habitata ſit, habeat, hoc modo: *terra, quae, quantum ſcimus, habitata eſt.* Eo minus ergo opus eſt, vt, cum AMBROSIO *comment. in euangelium ſecundum Lucam, ad h. l.* allegorice euangeliſtae diui verba accipiamus, quaſi Chriſti Seruatoris regnum adumbratum per την οικουμενην fuerit, quoniam vniuerſale ſit totius terrarum orbis regnum. Nec video, cur cum FLACIO, in *gloſſa ſuper hunc locum,* hebraiſmum hic ſtatuere opus ſit; quae ipſius ſententia nec illis ſe probauit, qui Iudaeam a Luca intelligi cenſent.

V.

IEREM. XVII. 9.

Notauit iam IO. SAVBERTVS in *operibus* ſuis *poſthumis, pag.* 91. haud accurate ſatis a diuo noſtro LVTHERO in verſione germanica (omiſſa prorſus notabili particula מכל) redditum fuiſſe το עקב per *trotzig;* rectiusque *ſupplantatitium, fraudulentum* iſtud verti. Monent et alii commentatores, ſimile hic deprehendi, deſumtum vel ab inaequali via, in qua labi quis facile poteſt, vel ab homine, calcaneo ſuppoſito peſſum

ſum alterum dante. Conf. praeter ceteros b. THOMAS ITTIGIVS, in *der ſchriftmaeſſigen Erklaerung des Propheten Ieremiae, Part. II. pag.* 843. Tendunt eodem, quae circa vocem hancce pariter animaduertit ſummus quondam ſui temporis philologus IOBVS LVDOLFVS, literis ad doctiſſimum tunc academiae Gieſſenſis theologum, IO. HENR. MAIVM, patrem, die XIX. Maii anno MDCCII. datis, huic ſcribens, ſe tum ex collato loco Ieſa. XL. 4. tum ex Aethiopica Arabicaque *cliui* ſignificatione probe conſiderata, prae Lutheri verſione, hic non adaequata, praeferendam eſſe putare, quae huc probe quadrat, ſignificationem *cliui*, vt ſenſus euadat: *cor hominis cliuoſum*, id eſt, inaequale, non plenum, ſed doloſum *eſt*. Reſpondit ad iſtas LVDOLFI literas eiusdem anni menſisque die XXIV. laudatus MAIVS hunc in modum, quae vt ex manuſcripto cum beneuolo lectore communicem, ingratum ipſi minus fore confido: *Ad locum Ierem. XVII. 9. quod attinet, dicam bona Tua cum pace, Vir illuſtris, meam ſententiam. Veram genuinamque verbi* עקב *ſignificationem haud obſcure patere exiſtimo ex Geneſ. XXVII. 36. et Ierem. IX. 4. vbi eſt* ſupplantare, defraudare; *quam verbi notionem in Aethiopica quoque lingua receptam eſſe conſtat. Quod cum in Supplemento ad Lexicon Coccеii, pag.* 94. *obſeruaſſem ante tempus aliquod,*

quod, nunc magis me confirmat in ea opinione, quod in noua editione lexici Tui Aethiopici, pag. 449. *legi, Genes. III.* 15. *hoc ipsum verbum de insidiosa serpentis obseruatione adhiberi. Nec aliter apud Chaldaeum et Samaritanum occurrit. Hinc aptissime omnino, vt mihi videtur,* עקב *reddetur* fraudulentum, insidiosum, siue dolosum *est cor supra modum.* Cliuosum *superbiam tantum exprimit et eleuationem cordis; at* fraudulentum *latius patet, et bene quadrat ad sequentia textus verba:* et quis cognoscere satis illud potest? *Sic quoque Anglica translatio. Sed hoc omne Tuo, Vir illustris, iudicio submitto.* Responsum LVDOLFI in ipsius ad MAIVM, Calendis Iunii eiusdem anni exaratis, literis hoc est: *Quod ad locum Ierem. XVII. 9. attinet, Tuae sententiae facile assentior, nam ego ipse* cliuosum *oppositum* plano *ac* recto *ex noto Iesaiae loco censui. Cor autem, quod non* planum *et* rectum *est, iure meritoque* dolosum, *vel* fraudulentum *censetur.*

VI.

ACTOR. XIII. 13.

Locutio hic obuia, *qui circa Paulum erant,* morem quendam in memoriam nobis reuocat veteribus, tam Romanis quam Graecis, receptum, ex quo variae explicari possunt

ſunt in noui foederis tabulis aeque, ac profanis ſcriptoribus occurrentes locutiones. Eodem namque prorſus modo LIVIVS *lib. I. cap. XLI.* eorum mentionem facit, qui circa Tarquinium fuerint. Ita vero, quando circa alterum fuiſſe quidam perhibentur, indigitantur vel amici, vel clientes, vel ſerui, vel ſtipatores. Saepius ſic ſolent locutione hac deſignari ſatellites; e. g. apud SVETONIVM in *vita Caligulae, cap. XLIII.* Maxime tamen adhibetur illa ad denotandos amicos, clientes, et illos, qui vel honoris ergo et captandae beneuolentiae cauſa, vel teſtandi amoris pietatisque ſuae gratia, viros illuſtriores comitari ſolebant. Hoc ſenſu conſiliarii et amici Antigonis commemorantur a CORNELIO NEPOTE, in *Eumene, cap. X.* Vti et PLINIVS in *panegyrico, cap. LXXXIII.* de Traiani amicis: *longe adhuc maius eſt, quod, cum ipſe ſis optimus, omnes circa te feciſti tui ſimiles.* Ortum autem illud inde traxit, quod, qui honoratiores paulo vel illuſtriores atque opulentiores erant, magna ſtipati clientum aliorumque inferioris conditionis hominum turba, prodire in publicum ſolebant. Quare de Didone VIRGILIVS *Aeneid. I.* 500. ſcribit:

Regina ad templum forma pulcherrima Dido
Inceſſit, magna iuuenum ſtipante caterua.

De senatoribus quoque Romanis passim legimus, quod in comitatu suo aliquot habuerint millenos homines; vti de Tiberio Graccho, cum in publicum prodiret, AVLVS GELLIVS testatur *lib. II. noct. Attic. cap. XIII.* Similiter Marius, homo nouus, cum per res bene gestas inclaruisset, eum consulatum ambientem opifices agrestesque omnes, quorum res et opes ac spes in manibus ipsius sitae erant, frequentabant. vid. SALLVSTIVS *de bello Iugurthino, cap. LXXIII.* Quinimo deducunt hinc nonnulli vocabulum *scurra,* quod illos primum homines denotauit, qui secuti opulentiores fuerint; odiosum vero deinde euasit, dum erant inter illos, qui facetiis suis oblectare, quos comitabantur, studebant. vid. FESTVS. Solebant etiam, qui minores aetate erant, viros aetate prouectiores, siue in illustri constitutos dignitate, quos colebant, persequi, eosdemque et in forum deducere, et domum rursus deducere. vid. VALERIVS MAXIMVS. *lib. II. dictorum factorumque memorabilium, cap. I.* Eleganter hoc et breuiter, vti solet, TACITVS affert *lib. III. annalium, cap. XXXIII.* quando scribit: *duorum egressus coluntur.* Dissuadet scilicet ibi quidam, ne vna cum maritis, qui proconsules erant, in prouincias abirent vxores. Hic inter alias rationes addit: *duorum egressus coluntur,* id est, habet suam aeque comitum cateruam

teruam mulier, ac proconſul ipſe, quem egreſſurum exſpectabant multi eum comitaturi. Extremis tandem temporibus, praeter amicos hosce atque clientes, ſeruorum quoque, qui eos deducerent, multitudinem adhibebant; vt adeo incertum ſaepius ſit, num, quando comitum ſit mentio, ingenui, an ſerui ſint intelligendi? licet praecipue de ingenuis illa phraſis ſit accipienda. Ita enim IVVENALIS *ſat. I. v.* 45.

Quid referam, quanta ſiccum iecur ardeat ira,
Cum populum gregibus comitum premit hic ſpoliator
Pupilli proſtantis.

Neque aliter res ſe apud Graecos habuit. Viri namque inter illos pariter ac feminae Athenis, Corinthi aliisque in ciuitatibus, vbi frugale minus obtinebat vitae genus, cum ingenti turba in publicum prodibant, imo ipſae adeo meretrices. vid. TERENTIVS in *heaut. act. III. ſcen. I. v.* 42. et in *andria act. I. ſc. I. v.* 96. Quod et ex hiſtoria Megabyzi, ſiue ſacerdotis Dianae Epheſinae, apud AELIANVM *lib. II. variarum hiſtor. cap. II.* patet. Hic namque cum in pictoris officina quadam de proſtantibus ibi picturis imperitius iudicaret, ideoque a pueris adſtantibus derideretur, pictor, ipſum, ſi tacuiſſet, ſuſpecturos illos fuiſſe, ait, ob cul-

tum siue vestitum suum, et ob comitantem ipsum famulatum. Frequens ergo apud Graecos quoque locutio ista: οι περι siue αμφι σε, ita vt, quando de Platone siue eius asseclis loquantur, dixerint: οι αμφι Πλατωνα. Sic AELIANVS *lib. II. cap. XIII.* των αμφι τον Ανυτον mentionem facit, qui Socratem accusati fuerint. Conf. et APPIANVS *de bello ciuili, lib. III. p.* 531. HESIODVS in *Asp. v.* 178. pluraque hac de re exempla, diligenter congesta a beato GEORGIO RAPHELIO, in *annotationibus in nouum testamentum ex Polybio et Arriano; pag.* 341. ex quibus, quonam fine vel affectu diuo Paulo apostolo adhaeserint hi comites, ab euangelista Luca commemorati, satis patet; probandi nimirum ipsi et honoris et amoris gratia.

VII.

IOANN. III. 13.

Phrasis: *filius hominis, qui est in coelo,* variis ansam dedit disputationibus de omnipraesentia Seruatoris circa creaturas, quoad humanam naturam etiam in statu exinanitionis, a Patribus, LVTHERO, aliisque inde asserta. vid. THEOD. THVMMII *synopsis controuersiarum, pag.* 374. *seqq.* Conferantur, quae de Socinianorum circa locum huncce

huncce ſtrophis, breuibus monui in notis ad beati genitoris mei *Partem III. der ueberſchwaenglichen Gnade Gottes, pag.* 41. Id ſaltem iam commemorare iuuat, mentem ſanctiſſimi Seruatoris, ſi quidem recte illa eruatur, hic non fuiſſe, vt oſtenderet, ſe in coelo inpraeſentiarum eſſe, adeoque creaturis omnibus praeſentem, ſed potius, vt perſonam ſuam deſcriberet, ſe nimirum non hominem tantum eſſe et de coelo deſcendiſſe, ſed et Deum, qui in coelo ſit, (deſcriptio namque hoc Dei eſt, Pſalm. CXV. 3.) adeoque potentem ad reſerandum aditum in coelum. Proprie proinde non ſpectare eo locus hic videtur, vt, probare diſertis verbis inde humanae ſuae naturae omnipraeſentiam voluiſſe, ſit dicendus optimus Seruator; licet per conſequentiam illa omnino inde ſequatur. Diſerte illud negat beatus IO. AFFELMANNVS *tom. I. operum, pag.* 170. et *pag.* 134. *το eſſe in coelo* ſimpliciter per *το eſſe in gloria coeleſti et maieſtate diuina* exponit, vti ob perſonalem vnionem Dominus de coelo 1. Cor. XV. 47. dicitur Seruator. Idem itaque hoc: *qui eſt in coelo*, ſignificat, ac: *qui eſt verus Deus;* quemadmodum de Deitate Chriſti haec verba etiam accipit beatus IO. CONRADVS DANHAVERVS in *hodoſophia, phaenom. VIII. pag.* 697. et 760. Non ideo ad ſecundum communicationis idiomatum genus, ſed ad primum

ſpectat iſta propoſitio, vti a DANHAVERO *citato loco, pag.* 649. eo refertur; quia vti illa propoſitio: *Chriſtus homo eſt aeternus,* b. IO. ADAMO SCHERZERO in *ſyſtemate theologiae, pag.* 200. non eſt idiomatica, ſed perſonalis, ita et haec propoſitio: *Filius hominis eſt in coelo,* loco perſonalis propoſitionis minime ſtare videtur, et idem eſt, ac: *Filius hominis eſt Deus maieſtaticus.*

VIII.

I. TIMOTH. IV. 2.

Verbum καιω, *vro,* tempora ſua, excepto imperfecto et aoriſto ſecundo, mutuatur ab antiquo ac inuſitato καυω, *uro,* quod ex hebraea radice כוה, *vſſit.* Deſcendunt ab iſto vocabula καυμα, *calor nimius, aeſtus,* et καυτηρ ac καυτηριον, vtrumque inſtrumentum notans, quo inuri ſtigmata ſolebant; quam ipſam vſtionem ſignificat etiam verbum καυτηριαζω, a diuo Paulo apoſtolo hoc noſtro loco vſurpatum. In aliam quidem ſententiam, circa deriuandam vocem latinam *cauterium,* pedibus it ISIDORVS Hiſpalenſis in *originibus* ſuis *ſiue etymologiis,* ex *caueo* et *vro* illam deriuans, quoniam caute vrere debeant medici atque chirurgi, membra per phlegmonen vel gangraenam infecta amputantes, et poſt refectionem per cau-

cauterium eadem, quo occallescant et durescant magis, sanguisque sistatur, vrentes; sed ignorauit graecam linguam ISIDORVS. Quare magis audiendi GERH. IO. VOSSIVS in *etymologico latinae linguae*, et MATTHIAS MARTINIVS in *lexico philologico*, a graeco illud deducentes.

Inurebantur tales notae et stigmata, vt paucis saltem pro scopo meo haec tangam ab aliis vberius declarata, olim ob flagitia seruis. Qua de re quando audimus PLATONEM *lib. IX. de legibus, pag.* 923. inuri illos propter commissum sacrilegium in fronte vel manu voluit, inurendamque ipsis esse statuit *συμφοραν*, quae vox communiter calamitatem ac infortunium notat, quemlibet itidem casum ac euentum tristem. Notam ergo commissi criminis, seu, quod idem est, casum seruis flagitiosis, qui ista ratione accidebat, inurendum illis esse PLATO vult, nempe nomen culpae suae. conf. GVIDO PANCIROLLVS in *thesauro variarum lectionum, lib. II. cap. CCXLI.* idem, quod scilicet nomen commissi criminis, nimirum prima eius litera (e. g. furi litera F) inusta fuerit, aperte docens. Sic calumniatoribus per legem Remmiam (Memmiam alii legunt) litera K inurebatur, CICERONE teste in *oratione pro Roscio. Amerino.* conf. et VALERIVS Maximus *lib. VI. cap. VIII.* Nec

nobis quidem ignotum hodienum id poenae genus est, quo fures praesertim affici solent, inusta dorso eorum patibuli, vel alia figura. Vnde sunt, qui apud PLAVTVM furem dici putant, *hominem trium literarum*, quoniam tres hae literae F. V. R. inustae illis fuerint. Cum vero in fronte olim inurerentur notae huiusmodi maleficis, Constantinus imperator, Magni cognomine notus, illud aboleuit, in manibus potius aut brachiis, vel alia corporis parte fieri id iubens, eo, quod ad coelestis pulchritudinis formam sit formata facies, teste PANCIROLLO *loc. cit.* Legitur haec imperatoris lex in Codice Theodosiano, *lib. IX. tit. XL. de poenis.* Caium Caligulam, imperatorem Romanum, varios ordinis honesti viros, stigmatibus valde deformatos, ad metalla fodienda damnasse, SVETONIVS in *vita eius, cap. XXVII.* refert. Inurebantur vero stigmata plerumque iis apud Romanos, qui ad metalla damnabantur, quo ab aliis scilicet internoscerentur. Graecis notati ita homines dicebantur στιγματιαι, quam vocem CICERO latine retinuit *lib. II. de officiis, cap. VII.* vti et DIO Cassius *lib. XCVII.* eiusmodi hominem στιγματικον vocat *stigmaticum.* Sed et *literati* dicebantur, i. e. literis inusti, referentibus LVDOVICO COELIO RHODIGINO *lib. VIII. antiquarum lectionum, cap. XXXI.* GVIDONE PANCIROLLO *loc. cit.* FRIDERICO

RICO TAVBMANNO in *commentario in Plauti Asinariam, pag.* 390. IVSTO LIPSIO *lib. II. electorum, cap. XV.* *Frontes literatas* commemorant APVLEIVS *lib. IX. de asino aureo, p.* 222. et AVLVS GELLIVS *lib. XV. noctium Atticarum, cap. IX.* Vulgo etiam *homines inscripti* dicebantur, vti legimus apud PLINIVM in *historia naturali, lib. XVIII. cap. III.* Quare *inscriptiones frontis* commemorat SENECA *de ira, libro III.* Conf. idem *lib. IV. de beneficiis, cap. XXXVII.* Interdum vero apud veteres integras adeo voces inustas corpori fuisse, legimus, quemadmodum Philippus, Macedoniae rex, Alexandri magni genitor, militi cuidam erga hospitem ingrato, integras has voces inuri iussit: *hospes ingratus.* vid. ZONARAS *lib. III. annalium,* TAVBMANNVS item et LIPSIVS *locis allegatis.*

Quo turpius ergo habebatur, tali modo si quis inurebatur, eo forte mirum magis nobis videbitur, barbaris quibusdam gentibus contrarium prorsus placuisse, corpusque notis variis inustum fuisse nobilitatis signum. Narrant illud HERODOTVS *lib. V. cap. VI.* et SEXTVS Empiricus *lib. III.* nec non IACOBVS GOTHOFREDVS in *notis marginalibus ad Ciceronis lib. II. de officiis,* ac RHODIGINVS *loc. cit.* Cuius rei originem EVSTATHIVS *ad librum vltimum Odysseae, pag.* 1960.

1960. hanc tradit: fuiſſe vxores Thraciorum quasdam, ob commiſſa ſcelera puniendas, ſtigmatibus inuſtas, quae probri hanc ac contumeliae notam vt auerterent, totum corpus notis iſtiusmodi inuſſerint, vnde nata dein conſuetudo fuerit, vt pro eleganti aut nobili homine haberetur, cuius corpus iſtiusmodi punctis et ſtigmatibus notatum eſſet.

Non tamen poenae loco ſemper et vbique, ſed diſcriminis etiam ergo, recepta veteribus fuit eiusmodi inuſtio. Sic namque milites tirones ſtigmate inurebantur, ab aliis quo dignoſcerentur, nec aufugere vel ſubducere ſe conarentur. Inprimebatur his principis ſeu imperatoris, cuius ſub auſpicio ſtipendia faciebant, nomen, vel integrum, vel prima eius litera, vti e. g. Zeno imperator nomen ſuum aquariis inuri iuſſit. Primis temporibus vel in fronte, vel in manibus accipiebant tales notas nouitii iſti milites; at poſt latam ſupra memoratam Conſtantini Magni legem, brachia tantum vel manus inurebantur. Conf. de hac inuſtione militum tironum AETIVS, *Amydenus* cognominatus, medicus quinto ſeculo clarus, in opere ſuo, quod latina ciuitate IANVS CORNARIVS donauit, *medicina e veteribus contracta* inſcripto, *lib. VIII. cap. XII.* FLAVIVS VEGETIVS, Renatus, *de re militari,*

tari, lib. I. cap. VIII. et lib. II. cap. V. MARTINIVS in *lexico philologico*, voc. *stigma*. Vnde lucem lucrantur loca Scripturae Apocal. XIV. 9. XX. 4. vbi mentio eorum fit, qui non acceperint characterem bestiae in fronte sua, nec in manibus. Quam in rem pluribus conferri poterunt auctores, a beato IO. CHRISTOPHORO WOLFIO allegati, in *curis philologicis et criticis, ad Gal. VI.* 17. *et Apoc. XIII.* 16.

Hunc interim ad ritum, paucis a me explicatum, sunt, qui referunt Paulinam phrasin, nostro hoc prioris ad Timotheum datae epistolae loco obuiam, et impostores illos, de quibus sermo est apostolo, falsas comminiscentes doctrinas, ac per easdem circumuenientes alios, hosque a vera fide et religione auertentes, tanquam seruos nequam atque fugitiuos, Christum Dominum deserentes, illiusque beneficia spernentes, ideo poenae loco cauterio notari dicunt in conscientia, a qua malitiae impietatisque arguantur et spiritualis infamiae commonefiant. *Vulgatus* interpres num ita senserit, vertens: *cauteriatam habentium conscientiam,* nescio, cum et haec versio explicari de ea interpretatione queat, cuius statim mentionem faciam. DESIDERIVS ERASMVS aperte istam suam fecit sententiam, vertitque: *cauterio notatam habentium conscientiam,*

tiam, quem fecuti, praeter LVTHERVM dium, etiam alii quam plures funt, e. g. *Vinarienfes,* SAL. GLASSIVS in *philologia facra, lib. V. tract. I. cap. X. p. m.* 1691. VICTORINVS STRIGELIVS in *hypomnematibus in omnes libros noui teftamenti, tom. II. pag.* 238. HVGO item GROTIVS et HENRICVS BVLLINGERVS *ad h. l.* DANIEL HEINSIVS in *exercitationibus facris, pag.* 517. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS *loc. cit. vol. III. pag.* 458. *feq.* et, quos ille citat, alii.

Verum enimuero non conuenire textui videtur illa explicatio, iftique praeferenda alia, quam pariter vocis καυτηρίου et καυτηριάζειν non tam permittit, quam praecipit eligere fignificatio. Generalius fcilicet *cauterium* vocabulum eft, omne id, quod urit, denotans. PLINIVS in *hiftoria naturali, lib. XXII. cap. XXIII.* fucco laferis fiue laferpitii, quod *Meifter-Wurtz* Germani appellant, vim vrendi tribuit. Et vocantur fucci fiue fpiritus illi, quos corrofiuos lapides vulgo dicimus, auferendaeque carni putridae adhibent chirurgi, cauteria. GALENVS ferrum illud candens, quo amburitur, vt occalleat, abfciffum membrum, cauterium nominat, idque defcribit, tanquam calamum aeneum, in fundo perforatum, per quem demittatur ferrum ignitum, vt fic vrat iftam partem, vbi facta fuerat refectio, quo occallefcat

lescat illa et stupescat siue indurescat omnique sensu priuetur. vid. LVDOVICVS COELIVS RHODIGINVS, ex medico Arabico id referens, *loc. cit. pag.*389. nec non HEINSIVS in *exercitationibus sacris ad h. l. pag.*560. Et haec ad medicorum atque chirurgorum cauteria allusisse Paulum apostolum, haud inepta, imo commoda magis, multorum est sententia, licet ipsi, circa moris huius explicationem et applicationem, nondum inter se consentiant. Nonnulli namque καυτηριαζειν idem esse volunt, ac *cauterio resecare, amputare*; hisque audiunt κεκαυτηριασμενοι, nullam qui habent reliquam conscientiam. Aliis verbum καυτηριαζειν nihil aliud significat, quam *cauterio amburere*; et horum ex sententia οι κεκαυτηριασμενοι habent quidem conscientiam, at talem, quae per adustionem stupida facta sit, callosa atque sensu carens. Ad priorem interpretum classem referendus THEODORVS BEZA in *comment. ad h. l.* HEINSIVS *loc. cit.* IVNIVS ac TREMELLIVS, non solum verba apostoli vertentes: *quorum conscientia cauterio resecta est*, sed in nota ita explicantes: *quorum ita obduruit conscientia, vt callum obduxerit, deinde cancrum illam dicit inuasisse, postremo iam esse cauterio amputatam*; itemque BENEDICTVS ARETIVS *comment. in epistolas Apostolorum, ad h. l.* IO. HENR. ALSTEDIVS in *paratitlis*; IO. PISCATOR in *analysi* sua,

ſua, ſiue *comment. in nou. teſt. pag.* 651. et MARTINIVS in *lexico philologico*, voc. *cauterium*; qui poſterior pro ſtabilienda interpretatione ſua HESYCHIVM allegat, quaſi κεκαυτηριασμενον ille dicat, qui non habeat conſcientiam. Sed male, nec fideliter HESYCHIVM allegat MARTINIVS. Non enim, qui non habeant conſcientiam, ſed qui non ſanam habeant conſcientiam, illi, vti et SVIDAE, dicuntur οἱ κεκαυτηριασμενοι. Praeferenda vero ex duabus hiſce commemoratis explicationibus poſterior videtur, eorum ſcilicet, qui cauteriatis conſcientiam aliquam tribuunt, ſed calloſam ſtupidamque, crimina ſua et peccata haud ſentientem amplius; qua ratione apoſtoli verba interpretantur THEODORETVS *comment. in epiſtolas Paulinas, ad h. l.* ABRAHAMVS SCVLTETVS, et, qui eum allegat, EDVARDVS LEIGH in *critica ſacra noui teſtamenti, pag.* 172.*b.* nec non IOSEPHVS MEDVS, medicus Anglus, in *diatribis ad varia Scripturae loca, ad h. l.* RHODIGINVS item *loc. cit. pag.* 389. aliique. Cauſa, cur fundatam iſtam magis eſſe credam, haec eſt, quod ſcopo diui apoſtoli textuique ſacro reſpondere eam potius perſuaſum habeam. Hic namque, cum in verbis locum noſtrum antecedentibus defectionem Antichriſti, ſiue pontificis Romani, cum ſuis aſſeclis, deſcribat, noſtro commate 2. hypocritas hos eſſe affirmat, praeferentes

tes quidem prae se pietatis et coelestis veritatis speciem, at sub illa mendacia reuera (in sequentibus verbis commemorata ab Apostolo) propinantes, contra ipsam vero conscientiam talia docentes, cum falsitatis conuicti atque refutati satis sint ab ecclesiae nostrae doctoribus, expressa scripturae loca, ipsos synodorum canones et veterum ecclesiae patrum doctrinas illis opponentibus, at callosam eiusmodi habeant conscientiam, vt sensu quasi maneant carentes et mendacia sua deserere praefracte nolint. Non ergo nullam prorsus conscientiam habere illi dici possunt, sed eiusdem saltem amittere sensum, licet morsus illius prorsus tamen restringere non valeant. Vid. IO. FRANCISCI BVDDEI *institutiones theologiae moralis, part. I. cap. I. sect. III. §. XV.* Recte scribit b. CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae sanctae noui testamenti, p. m. 525. Conscientia cauteriati sunt homines, quorum animi callo malitiae ita sunt obducti, vt in rebus pessimis nullos stimulos, nullas punctiones sentiant, quia contra conscientiam agere sueti sunt. Sicut enim cauterio in quadam corporis partè sensus doloris adimitur, ita consuetudine peccandi contingere potest, vt conscientiae reclamantis morsus aliquis non amplius curet et sentiat.*

Satis ergo commode dicto modo explicari posse videtur mens diui Pauli apostoli,

vt

vt adeo, quod fecerunt MATTHIAS FLACIVS, Illyricus, in *glossa ad h. l.* et FRIDERICVS BALDVINVS *comment. ad h. l.* το επεχειν eligere hic non opus habeamus. Nec iis accederem, qui, licet similitudinem chirurgici instrumenti retineant, per illud tamen simpliciter laesionem factam intelligunt, hoc sensu, vt conscientia per hypocrisin et doctrinam falsam laesa ita, corrupta ac deprauata dicatur, quemadmodum cutis humana aut corium quoduis, cauterio adustum atque denotatum, corrumpitur et vitiatur. Videantur, ita sentientes, AMBROSIVS *in h. l.* et REMIGIVS, monachus Antisiodorensis, seculi noni scriptor, in *commentario in omnes XIV. S. Pauli epistolas*, (ab aliis REMIGIO Rhemensi tribui solito) *ad h. l.* nec non ABRAH. SCVLTETVS in *obseru. in epist. ad Timotheum, ad h. l.*

IX.

IVDITH. XVI. 31.

De libri huius veritate variae sunt virorum eruditorum sententiae, aliis in dubium eam vocantibus, aliis vero eandem vindicantibus. Consulantur, qui ab vtraque parte allata argumenta commemorarunt, duumuiri quondam celeberrimi, PETRVS DANIEL HVETIVS in *demonstratione euangelica,*

lica, propoſ. IV. cap. XIV. p. m. 218. *ſeqq. edit. Lipſ.* et IO. ALB. FABRICIVS in *prolegomenis in librum Iudith,* vna cum ceteris in alios libros apocryphos prolegomenis, Lipſiae anno MDCXCI. in forma octopartita editis, *pag.* 94. *ſeqq.* Inter argumenta, quibus totum hunc librum commentitium meramque parabolam eſſe, GROTIVS, FABRICIVS aliique demonſtrarunt, deſumtum aliquod etiam eſt ex vltimo capitis decimi ſexti et totius libri commate, quo feſtiuitas annua ob Iudithae victoriam commemoratur. Illius namque cum nemo ex hebraeis ſcriptoribus fecerit mentionem, nec vlla eius reperiatur apud Iudaeos memoria, merito hoc etiam contra libri ipſius γνησιωτητα vrgetur. Nec enim PHILONI aut ANNIO Viterbienſi, id narrantibus, fidem habendam eſſe, monet FABRICIVS *loc. cit. pag.* 121. *ſeq.* Placuit interim contrarium HVETIO, qui contra GROTIVM, argumento ſupra dicto vtentem, *loc. cit. p. m.* 221. *a.* diſſerit: vbi inter alia haec leguntur eius verba: *Quamuis autem nulla nunc feſtiuitatis, ex facto Iudith inſtitutae, occurrat in Ebraeorum libris memoria, tempore potuit abrogari, vt fit.* Non ſatis fecit vero haec HVETII coniectura celeberrimo quondam, et inſignibus in literaturam orientalem meritis conſpicuo, Iureconſulto ac Conſiliario Gothano, IO-

ANNI FRIDERICO BREITHAVPTO,* quippe qui, literis ad HVETIVM datis, dissensum suum testatus huic fuit. Optarem, vt ad manus essent hae BREITHAVPTI literae, lectori ob oculos ponendae. Quod dum integrum mihi non est, communicabo cum ipso tamen epistolam HVETII responsoriam, quam Idibus Martii anno MDCC. Lutetiae Parisiorum dedit ad BREITHAVPTVM, ipsiusque obiectionibus respondit, et quae in *demonstratione* sua *euangelica*, contra GROTIVM monuerat, vberius illustrat. Typis enim cum, quantum memini, exscripta ea nondum sit, ingratum minus erit beneuolo Lectori, eam hocce loco legere ex MSto appositam. Ita vero ille:

Clarissi-

* Vitam huius IO. FRID. BRITHAVPTI, vna cum decenti meritorum eius in literaturam orientalem commemoratione, exhibuit IOACH. IVSTVS BREITHAVPTVS, Halensis olim academiae theologus, in *memoria Caplatoniana, oder Lebens-Beschreibung zweener Breithaupten, welche im andern Decennio des jetzigen Seculi zu ihrer Ruhe gelanget sind,* anno MDCCXXV. a CHRISTIANO POLYCARPO LEPORINO in forma octuplicata edita, *pag. 1. seqq.*

Clarissimo Doctissimoque Viro,

IO. FRIDER. BREITHAVPTIO

S. P. D.

PETRVS DANIEL HVETIVS,
Episcopus Abrincensis.

Quo tempore literas Tuas ad me attulit honestus et eruditus iuuenis, molestissimis negotiis eram implicitus, ex quibus ne nunc quidem totus emersi. Sed tamen cum eum accepissem reditum ad Vos parare, nolui committere, vt iustissimum respondendi desererem officium, et humanitatem, qua prouocatus sum abs Te, illiberali silentio prosequerer. Praesertim cum ex epistola Tua et dubitatione illic proposita eruditionem Tuam et insignem hebraicarum literarum peritiam agnouerim: cui si fauere fructumque ex ea capere renuero, me mei obliuisci, pristinumque animum exuere, necesse sit. Iam ad rem quod pertinet, haec carpis verba Demonstrationis meae euangelicae:* Quamuis nulla nunc festiuitatis, ex facto Iudith institutae, occurrat in Ebraeorum libris memoria, tempore potuit abrogari, vt saepe fit; *docesque mentionem fieri Iudithae, Holophernis atque etiam Achioris in libro precum Iudaicarum, Amstelodami edito. Attendi vero velim abs Te, me dispu-*

D 2 *tare*

* *Loco* supra *citato* obuia.

tare hoc loco aduersus GROTIVM, *qui fidem detrahit libro Iudith, negatque, vllam festiuitatis huius exstare memoriam apud Iudaeos, sed festi tantum encaeniorum siue luminum. Ego vero id volui responsione mea, atque id ipsa sonant verba, etiamsi nulla nunc occurreret in libris Iudaeorum festiuitatis huius memoria, potuisse eam tempore abrogari; ac proinde petitum inde argumentum* GROTII *nullum esse. Aliud autem est fateri, nullam occurrere in libris Iudaeorum festiuitatis huius memoriam; aliud, respondere, etiamsi res ita se habeat, vt contendit* GROTIVS, *nihilo meliorem ipsius causam fore. Neque tamen existimes, reprehendendum in eo putare me* GROTIVM, *quod negauerit, festi huius Udithaei notitiam haberi inter Iudaeos; nam fidem secutus est graeci interpretis, qui postremum hoc comma vltimi capitis non agnoscit: et verba illa, quae affers ex libro precum Iudaicarum, minime repugnant verbis* GROTII: *iis enim commemorantur Uditha, Holophernes et Achior; at nulla illic festiuitatis ex Iudithae facto institutae mentio. Intenderam praeterea digitum ad fontes, vnde opinionem hanc hausit* GROTIVS, *carmen nempe Iudaei poetae, quem laudat R.* DAVID GANZ; *ex quo intelliges, non aliud festum significari a latino interprete libri Iudithae, quam festum encaeniorum. Inde igitur clarissime colligitur, quod colligit* GROTIVS, *neque* DAVI-

DEM

DEM GANZIVM, *neque Iudaeum illum poetam nouisse festiuitatem illam Iudithaeam; quam nouissent sane, si vlla in gente sua exstitisset. Notandum quoque lemma, carmini huic Iudaico, quod laudas, praefixum,* יוצר לשבת וחנוכה. *Num festum a Iuda Maccabaeo institutum, quod vulgo dicebatur* דלקת הנרות, *vna erat ex quatuor* חנוכות *Iudaicis, et* חנוכה *dicebatur* κατ' ἐξοχὴν, *non item Iudithaeum festum, in quo nulla fuit vel templi, vel arae dedicatio: fuit autem in aliis festis, quae* חנוכות *dictae sunt. Est penes me liber antiquus Iudaicarum precum, calamo in membranis eleganter descriptus, in quo neque carmen illud exstat, neque carminis lemma. Nec mouebit Te, opinor,* IEDIDAEI *Alexandrini auctoritas, futilis et inepti et* ψευδονυμου *scriptoris; qui libri Iudithae lucubrationem et Iudithaei festi institutionem tribuit Iosuae, Pontifici Maximo Iudaeorum. Nam subdititium esse huius* IEDIDAEI *libellum de temporibus, et recentius ac latine primum scriptum, et hebraice a R.* AZARIA *redditum, nosti; et quae istic narrantur de annua festi huius celebratione, petita esse ex latina libri Iudith interpretatione. Egregiis lucubrationibus Tuis in R.* SALOMONEM IARCHI *et in* IOSEPH. GORIONIDEM* *libe-*

* De IOSEPHO hoc GORIONIDE, variisque eius editionibus, et eruditorum circa illum curis, vid. IO.

liberalem aliquem et diligentem contingere editorem, valde optem; neque in eo quaerendo parcerem operae meae, si eius apud nos nanciscendi spes affulgeret aliqua. Verum studia bonarum literarum adeo obsoleuerunt in his locis, vt ne in latinis quidem scriptionibus, nedum in graecis ebraicisue, publicandis vllas omnino impensas facere velint librarii nostrates; imo ne in vernaculis quidem, quae eruditionem sapiant. Nihilo melior est conditio literarum in Hollandia. Quamobrem auctor Tibi sum, vt ad Anglos Te conuertas, vel ad eos certe Germanos, quibus in pari causa usus est Wagenseilius: iam interpretationibus Tuis adiungenda simul ebraica, perinde vt ab eo factum est, censeo. Quod si rem promouere commendatione mea possim, tuaque praeclara adiuuare studia, scito, me nullis omnino officiis defuturum. Vale.

Iisdem,

CHRISTOPH. WOLFII *bibliotheca hebraica, vol. I. pag. 508. seqq. vol. III. pag. 387. seqq. et vol. IV. pag. 849.* qui et de SAL. IARCHI, siue RASCHI, *vol. I pag. 1057. seqq. vol. II. pag. 1042. seqq. et vol IV. pag. 986. seq.* agit. De BREITHAVPTII vero circa vtrumque scriptorem hunc Iudaeum adhibita cura et industria vid. supra allegata *memoria Caplatoniana, pag. 12. seqq.* et WOLFIVS *vol I. pag. 518 seq. et pag. 1064.* Scilicet Gothae edita est anno MDCCVII. in forma quadripartita versio IOSEPHI GORIONIDIS, a BREITHAVPTO adornata, SALOMONIS IARCHI vero commentarius, ab eodem latine versus et notis illustratus, ibidem eademque forma, annis MDCCXIII. et MDCCXIV.

Iisdem, quibus hic HVETIVS, armis pugnat, quoad festum in memoriam victoriae Iudith institutum, et commate nostro commemoratum, BERNHARDVS MONTFAVCONIVS in libro gallico, *la verité de l'histoire de Iudith* inscripto, et Parisiis anno MDCXC. in 12. edito, *part. III. pag.* 296. *seqq.* Conferri pluribus de festo hoc, et praesenti illud indicante loco, poterit IOANNES SELDENVS *lib. III. de synedriis veterum Ebraeorum, cap. XIII.* §. *X. seq.* vbi, in versionibus recentioribus e graeco factis, e. g. Anglicana, episcopali dicta, et quae secuta est sub Iacobo rege, nec non in Gallica, Belgica aliisque plane deesse comma hoc vltimum, commemorat. Ex recentioribus, historiam Iudithae in genere labefactantibus et euertentibus, nominandus adhuc est IO. FRIDERICVS SCHROEERVS in *imperio Babylonis et Nini, ex monimentis antiquis illustrato,* quod Francofurti et Lipsiae anno MDCCXXVI. in 8. edidit, *sect. IV.*

X.

2. SAM. XIV. 26.

Legimus hic, ducentorum habuisse siclorum pondus quotannis tonsos capillos Absalomi. In bibliis regiis centum tantum

memorantur ficli; vti et habet PAVLINVS *epist. IV. ad Seuerum.* Vera vero rectaque illa est lectio. Sed qui fieri id potuit, (quaereret aliquis) tanti vt ponderis illi fuerint? Ducenti namque sicli centum faciunt vncias, quantum vix esse videtur pondus totius capitis humani. Alii propterea, quos nominant LYRA ac TOSTATVS, non de proprie dicto capillorum pondere, sed de illorum potius pretio esse hic sermonem voluerunt, addentes, quod comas flauas adeo formosasque Absalomus habuerit, vt magno impendio a puellis Hierosolymitanis fuerint coemtae. Non probatur hoc aliis, turpe regis filio tale statuentes lucrum, pretiumque iniustum iudicantes; ac probabile minus, muliebribus etiam ornamentis ineptam comam hancce. Quorum autem rationes sufficientes esse, negat THOMAS HVRTADVS, Toletanus, in *resolutionibus de vnico martyrio, digress. V. sect. XII. pag.* 403. *tum* quoniam comam istam tonsam non regis filius, sed tonsos vel camerarius, pro suis habens ornamenta principis relicta, vendiderit; *tum* quia, propter personae dignitatem comaeque pulchritudinem, maximi istam foeminae aestimauerint ad flosculos ex capillis regiis sibi faciendos, quibus caput suum ornarent, magis forte ista vanitate, quam gemmis lapidibusque pretiosis, delectatae. Non ergo, physicum hoc loco pondus indicatum esse,

suspi-

ſuſpicatur, ſed morale potius, quod ex hominum aeſtimatione accipitur, prouti gemmae pariter margaritaeue dicantur centum ponderare argenti vncias, non iſtius grauitatis, vix quatuor ſaepe drachmas excedentis, ſed aeſtimationis, ex albedine, rotunditate etc. deſumtae, ratione. Addit etiam, apud Latinos aeque, ac hoc loco, *ponderare* paſſim pro *aeſtimari* ſumi, et pro *valore*, quo res aeſtimatur. Quamuis autem vero hic videatur proxime accedere, illam tamen ſententiam meam facere dubitarem. Videtur namque res hic potius narrari, tanquam noua atque rara, comaque Abſalomi denſa fuiſſe et grauis, cuius ille ſenſerit quidem moleſtum nimis, niſi tonderetur, pondus, minus tamen ita ſenſerit, quam ſi pondus aliquod extrinſecum ipſius impoſitum fuiſſet capiti; quandoquidem capillus hic naturalis eodem modo ſeſe habuit ad corpus, vti naturale corpus ipſum per ſe quidem graue eſt, cuius tamen pondus adeo non ſentit homo. Vid. SAMVELIS BOCHARTI *epiſtola ad* MICH. FAVKELIVM, quae legitur ipſius in *Geographia, pag.* 883. Notari autem hic poteſt FLAVII IOSEPHI temeritas, qui *lib. VII. antiquitatum Iudaicarum, cap. VIII.* tantam fuiſſe ſcribit Abſolomi comam, vt vix octo dierum ſpatio potuerit tonderi; quo de momento in textu biblico neque vola reperitur, nec veſtigium.

XI.

GENES. VI. 15.

Per cubitum hic commemoratum ORIGENES, iudaeorum ex traditione, ait, Mosen diuum intelligere geometricum, quam opinionem probat AVGVSTINVS *lib. XV. de ciuitate Dei, cap. XXVII.* scribens: *si cogitemus, quod Origenes non ineleganter adstruxit, Mosen scilicet, hominem Dei eruditum, sicut scriptum est, omni sapientia Aegyptiorum, qui geometricam dilexerunt, geometrica cubita significare potuisse, vbi vnum, quantum sex nostra, valere asseuerant, quis non videat, quantum rerum capere potuit illa magnitudo?* Sed improbat id GEORGIVS HORNIVS in *notis* suis *ad Sulpitii Seueri historiae sacrae lib. I. cap. III.* vbi mentionem eius faciens addit: *quam et ego probarem, nisi scirem, Mosen vbique se accommodare ad captum vulgi. Quocirca non est credibile, eum locutum esse de cubitu geometrico, cuius mensura eruditis tantum nota erat. Neque causa est, cur eo confugiamus, cum simpliciter numerus horum cubitorum, vt a Mose positus est, sufficiat ad omnes animantium species capiendas, et eorum in annum alimoniam.* Laudat porro IO. BVTEONEM, celebrem seculi decimi sexti mathematicum, omnium qui exactissime de arca ista commentatus fuerit in eru-

eruditiſſimo de eadem ad FRANCISCVM TVRNONEM, cardinalem, ſcripto libro. Conf. et MATTHAEI HOSTI *inquiſitio in fabricam Noae.* Gentilibus vero hiſtoriam diluuii et arcae Noachicae incognitam haud fuiſſe, oſtendit FLAVIVS IOSEPHVS in *antiquitatibus Iudaicis, lib. I. cap. IIII.* eam in rem BEROSVM, Chaldaeum, HIERONYMVM, Aegyptium, MNASEAM et NICOLAVM, Damaſcenum, laudans. Praeter quos tamen eiusdem etiam meminerunt ALEXANDER, cognomine *Polyhiſtor,* MELON et EVPOLEMVS, teſte EVSEBIO. Vnde merito miramur, AVGVSTINVM *loco* ſupra *citato, lib. XVIII. cap. VIII.* ſcribere, quod *diluuium illud maximum gentium nec graeca nec latina nouerit hiſtoria.*

XII.

GENES. VII. 16.

Quando hic clauſiſſe Deum poſt Noachum arcam legimus, in mentem venit, ſuperiora dum ſcribimus, nomen, quod arcae SVLPITIVS SEVERVS *loco* modo *indicato* tribuit, *clauſtrum* illam nuncupans, quoniam nimirum clauſa vndique et a Deo ipſo denique occluſa fuerit. Factum vero hoc ideo fuiſſe, cenſet CHRYSOSTOMVS *homil. XXV. in Geneſin,* ne aquarum ſaeuitiam ac tot hominum

minum brutorumque interitum videns Noachus nimium contristaretur.

XIII.

Devter. XXVIII. 66.

Ceteras inter comminationes, quibus Iudaeis immorigeris futuris variae, eaedemque grauissimae, infligendae praedicuntur plagae, de *vita* eorum dicitur, quod sit futura *suspensa* ipsis *e regione* etc. Vetustissimus patrum, IRENAEVS *lib. IV. cap. XXIII.* de Christo crucifixo locum huncce accipit, ac si praediceretur isto, fore, vt cruci ille affixus fide suscipiatur, prouti verba eius sonant: *significans, quoniam, quod ab initio condidit et fecit eos, verbum, et in nouissimis temporibus redimens nos ac viuificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei; ait enim: et erit vita tua pendens ante oculos.* IRENAEVM sequitur TERTVLLIANVS libro *contra Iudaeos, cap. XI.* qui et de suo verba: *in ligno* addit, per oscitantiam autem ex Exodo citat verba ista: *sicut Moses, scribens, ante nuntiabat in Exodo dicens: eiiciemini de terra, quam introibitis, et non erit stabilitas vestigio pedis tui, et dabit tibi Deus cor pauidum et tabescentem animam, et erit vita tua pendens in ligno ante oculos tuos, et non credes vitae tuae: itaque quia impleta est*

est prophetia per aduentum eius, id est, per natiuitatem, quam supra nominauimus, et per passionem, quam euidenter ediximus, propterea et Daniel signari prophetiam et visionem dicebat. etc. Plures veterum pro hac sententia allegat CHRISTOPHORVS PELARGVS, eamque ipse pro viribus tueri conatur in *commentario in Deuteronom. ad h. l.* Inter recentiores eandem amplexus est doctissimus GEORG. LVDOV. OEDERVS, huic loco, in *syntagmate obseruationum sacrarum,* singularem obseruationem, quae ordine *quinta* est, dicans, et ad Christum illum pariter applicare studens. Solum vero CYPRIANVM in *testimoniis aduersus Iudaeos, lib. II. cap. XX.* huic interpretationi fauentem adducit, nullos autem nactum fuisse eum suffragatores ait §. *I. et II.* per quos si recentiores intelligit interpretes, habet secum me consentientem; de patribus enim contrarium ex iis, quae adduxi, patet. Vnanimi potius consensu de Christo interpretatos esse hocce vaticinium veteris ecclesiae doctores, notat CHRISTOPHORVS STARCKIVS in *synopsi bibliothecae exegeticae in vetus testamentum, tom. I. pag.* 1155. Quod vero ad rem attinet, reuera cohaerentiam textus ex oculis dimisisse illi videntur, cum alium sane requirat horum sensum, quicquid etiam se macerent PELARGVS et OEDERVS. Mera proponuntur in antecedentibus temporalia suppli-

supplicia ac dirae calamitatesque immorigeris, proponuntur et in sequentibus ; nec conciliari, immediate quae nostra excipiunt, verba cum iis apte possunt. Putat quidem, optime interpretationi suae consuli ex ipsa huius contextus consideratione, OEDERVS. Diserte enim §. *V. Ceterum id*, ait, *disquirendum: an conueniat contextui? Negabunt alii; ego vero, aio, conuenire pulcherrime. Hactenus Moses varia suppliciorum genera enarrauerat, quibus afficiendi forent Iudaei. Iam non putandum est, haerere Mosen tantum in corporalibus malis externisque recensendis. Reliquum erat malorum omnium maximum et atrocissimum, stupenda mentis coecitas, quod Messiam, Dei filium vnigenitum, Dominum gloriae, in crucem agerent* etc. Qualis haec cohaerentia? Commate 65, de pauido cordis habitu, quo puniturus esset Iudaeos, inter gentes varias dissipatos, Deus, sermo fuit. In nostris versus 66. verbis de summa agendi in crucem Seruatorem malitia OEDERVS loqui diuum Mosen iubet. Statim vero in sequentibus ad inquietam mentem et de vita desperantem animum reuertitur, malaque temporalia illos tunc manitura describere pergit. Hic ego nullam, quod pace viri doctissimi dixerim, video, nisi quae coacta sit ac vixdum demonstranda, verborum connexionem, si ad ipsius mentem verba Mosis accipere quis velit. Nec sane de pauo-

pauore ac terrore, hodie post seruatorem a se cruci affixum, quo sit perculsa incredula Iudaeorum posteritas, intelligi commode verba, quae nostris proxima sunt, possunt, vti reuerendus OEDERVS §. *VII.* existimat. Annum dispersi inter gentes Iudaei interfecerunt mundi sospitatorem? Minime. Naturalis contra ac facillima fluit connexio, si de temporali vita eiusdemque periculo, metum talem, qualis deinde commemoratur, merito producente, verba, de quibus sermo mihi est, accipiamus hunc in modum: *erit vita tua suspensa tibi, vt nescias, quid agas, quid sequaris, quid fugias, et haec cura semper e regione tui erit, numquam non ob oculos tibi versabitur.* Phrasis vero hic obuia aliis pariter in locis eodem sensu vsurpata deprehenditur. Conf. Ios. X. 26. Hos. XI. 7. Num. XXIII. 19.

XIV.

GENES. XLV. 22. LVC. XX. 46.

Annotat ad posteriorem locum in *curis* suis beatus WOLFIVS ex GATAKERO, quod aliis vestibus domi, aliis in publico vti veteres soliti fuerint. In mentem haec legenti venerunt, quae de Lycurgo tradit XENOPHON in libro *de institutione reipublicae Lacedaemoniorum, cap. II. §. IV.* eum scilicet,

cet, cum in mutandis veſtibus luxuriae mirum in modum indulſerint ceteri Graeci, Lacedaemonios per totum annum vni veſtimento aſſueſcere iuſſiſſe, rationemque huius inſtituti addidiſſe hanc, quo eo ipſo ad ferendum aeſtum atque frigus redderentur eo magis apti. Traditur idem a latinis pariter ſcriptoribus; ſed ita, vt interpretatione ex antiquitatibus petita indigeant. Sic enim IVSTINVS *lib. III. cap. III.* de Lycurgo ſcribit: *iuuenibus non amplius vna veſte vti anno permiſit, nec quemquam cultius, quam alterum progredi.* Senſus verborum horum eo redit, quod annum duodecimum egreſſos iuuenes vnica tantum veſte vti, et pallium ſaltem, ſine interiori tunica, habere voluerit Lycurgus, ita vt eodem veſtimento tam hiberno, quam aeſtiuo, tempore inceſſerint induti. Praeter XENOPHONTEM iam citatum docet idem PLVTARCHVS quoque in *vita Lycurgi,* ſic de eo ſcribens: *vbi attigerunt annum duodecimum, iam ſine tunica agebant, vnum accipiebant quotannis pallium.* Aetatem tamen prouectam aſſecutos iuuenes tunicam, praeter pallium, accepiſſe, ex antiquitate conſtat, licet ſenes etiam aliquando, qui iam indurati erant, ſolo pallio, hiberno quoque tempore, vſi fuiſſe legantur, prouti de Ageſilao referunt PLVTARCHVS in *apophthegmatibus Laconicis,* et AELIANVS *lib. VII. var. hiſt. cap. XIII.*

Quis

Quis vero legis huius ſcopus fuerit, a Lycurgo intentus, facile apparet. Obicem ſcilicet luxuriae ponere hoc ipſo voluit Lycurgus, dum, vt ſupra dicto loco IVSTINVS tradit, ne quis cultius altero progrediatur, conſtituit. Idem namque ſicut erat victus illorum hominum, regiorum aeque puerorum, ac infimae ſortis hominum liberorum, ita veſtitus pariter idem prorſus; quemadmodum id docet ARISTOTELES *lib. IV. polit. cap. IX.* vbi rex eodem vſus veſtimenti genere fuiſſe narratur, quam pauperrimus quisque. Mentio autem quando hic fit pauperum, reſpectu ceterorum Graecorum, ita loquitur ARISTOTELES, non Lacedaemoniorum, quippe qui diuitiis, nullum apud eos vſum habentibus, prorſus non gaudebant, teſte XENOPHONTE *cit. loc.* Hinc THVCYDIDES *lib. I. init.* Lacedaemonios primum inter Graecos lege ſanxiſſe, ait, vt modico et aequali inter omnes veſtitu veſtirentur homines. Et de Diogene AELIANVS *lib. IX. cap. XXXIV.* narrat, quod, cum publicis in ludis Rhodios adoleſcentes laute viderit veſtitos, faſtum eorum publice culpauerit, iisdem vero in ludis adoleſcentes videns Lacedaemoniorum, vulgaribus ingredientes ſordidisque veſtibus, dixerit: *videte alium faſtum*, duritiem ſuam oſtentare volunt. Quis vero non vtile hoc maxime fuiſſe reipublicae profite-

tur? quippe cuius in eo praecipue consistit vtilitas, aequalitas vt conseruetur, quod vero fieri felicius non potest, quam si diuitiarum tollitur abusus, leges vero obseruantur fideliter. Quare, AELIANO teste *lib. XIV. cap. VII.* ephori, praecipuus Graecos inter magistratus, vestimenta ciuium et iuuenum quotannis vt inspicerent, positum in more fuit, et attendere maximopere illi debuerunt, num decore omnia, id est, secundum leges, confecta essent, an vero superfluus quis ornatus deprehenderetur. Ceteroquin corpora eneruabant, vti XENOPHON loquitur, Graecorum reliqui, vestes saepius mutando. Quae quidem vestium mutationes hoc loco absolute sunt accipiendae, respectu diuersi anni temporis, ita vt alia veste vsi aestate, alii hyeme fuerint. Interim ornatus tamen caussa mutare maxime solebant vestimenta veteres. Alba namque gestabant Romani pariter ac Graeci, quae, si sordimenti quid contraxerant, fulloni tradebantur purganda additaque creta dealbanda, et priori splendori restituenda. Liquet hoc ex Epaminondae facto apud AELIANVM *lib. V. cap. V.* ea qui paupertate viuebat, vt vno tantum pallio gauderet, et, si dandum illud fulloniam in officinam erat, domi manere cogebatur, quoniam aliud non interea temporis ipsi pallium induere liceret. conf. de fullonum apud Romanos vsu

10.

IO. MICH. DILHERRVS in diſſertatione *de vſu ſcriptorum ſecularium et antiquitatis*, Altorfii anno MDCXXXV. publice ventilata, et in *tomo I.* ipſius *diſſertationum philologicarum*, Norimbergae anno MDCLII. in 4. coniunctarum edit, recuſa. Cauſa vero haec eſt, cur ſaepius ita legamus in ſcriptoribus, veſtes commemorari mutatorias. Si e. gr. occurrunt apud HOMERVM *Odyſſ.* Θ. 249. ιματια εξημοιβα, quae HESYCHIVS docet eiusmodi fuiſſe veſtimenta, quae ob multitudinem mutari fuerint ſolita. Idem mos nec orientalibus antiquiſſimis temporibus ignotus fuit. Vnde in priori, ad quem haec ſcribo, loco Gen. XLV. 22. Ioſephus dicitur binas ſingulis fratribus dediſſe veſtium mutationes, Beniamino vero quinque. Et Romanos inter iſte aeque mos inualuit; prouti FLAVIVS VOPISCVS in *vita Probi, cap. V.* triplices ipſi, cum bene res geſſiſſet, dono fuiſſe datas iuſſu imperatoris veſtes, narrat. Imo tanta erat in his veſtimentis veterum luxuria, vt aliquot centena, imo millena domi haberent; quemadmodum de Lucullo, quod roganti cuidam ducenta veſtimenta dederit, memini, me legere relatum. Salſe inde MARTIALIS *lib. IV. epigr. XLVI.* luxurioſum quendam ſic alloquitur:

atque vnam veſtire tribum tua candida poſſunt.

et *lib. V. epigr. LXXXI.*

Vndecies vna ſurrexti, Zoile, coena,
et mutata tibi eſt ſyntheſis vndecies.

Referendum ad hunc morem quoque eſt, quod commemoratur apud SVETONIVM in *vita Tiberii, cap. LVIII.*, capitale fuiſſe ſub Tiberio, circa Auguſti ſimulacrum veſtimenta mutaſſe. Et referri eo ſorte poſſet, quod in praecepto Seruatoris Matth. X. 10. de duabus veſtibus, a diſcipulis iter facientibus non ſecum portandis, legimus, niſi ea potius reddenda eius eſſet ratio, quam inculcaui in *diſquiſitionibus* meis *philologicis, pag.* 86. Haud tamen tollere altera alteram videtur.

Maxime autem, quod obiter obſeruo, veteres mutabant veſtes in re laeta, in ſacris, itemque honoris habendi cauſa. In re laeta quod morem hunc ſeruauerint, ex PLAVTO patet *Caſin. IV. ſc. VIII. v.* 20. ſponſus vbi incedit candidatus, vti et ex LIVIO *lib. XLV. cap. XX.* vbi Rhodii legati, poſt victoriam de Perſeo deportatam Romanorum, gratulatum miſſi Romam in candida primum apparuerunt veſte, deinde vero, reiecti a ſenatu, eo quod decenter minus ſe in bello iſto geſſerant, ſordidam ſumſerunt veſtem. Honoris gratia idem factum fuiſſe, vel exinde conſtat, quod, qui con-

consulatum petebant, missis ceteris, quibus vtebantur, vestibus, candidis semper prodire solerent, populo honoris deferendi causa; vnde *candidatorum* nomen sortiti hi fuerunt. De mutatione vestium in sacris vsitata consuli possunt SVETONIVS in *vita Augusti, cap. XCVIII.* atque POLYAENVS *lib. I. strategem. cap. XXVII. ex. II.* Ex quo explicandum, quod de Iacobo legitur Gen. XXXV. 2. eum Bethelem, vt Deo sacra ibi faceret, profecturum inter alia suos vestes mutare iussisse; item quae habentur Exod. XIX. 10. 14. vbi lauare vestes suas iubebantur Israelitae, cum descensurum de monte Sinai esset supremum Numen. Quod sane mandatum Israelitis ideo datum esse videtur, quoniam, cum in deserto essent, mutare vestes minus potuerint, cuius mutationis loco lauare vestes eos oportebat, ita quo ad Deum rite accedere possent.

XV.

SIRAC. VII. 36. 37.

Non iam, quae de sepultura dici ad hunc locum possent, commemorabo, nec, quanam varia ratione circa mortuorum corpora vel humanda, vel cremanda vsae variae gentes fuerint. Euoluat, cui volupe est, vberius ea de re erudiri, veterum de

luctu, funeribus, exfequiis, conferuandorum cadauerum ratione et monumentis fepulchralibus fcriptores, diligenter atque accurate recenfitos a beato IOAN. ALBERTO FABRICIO in *bibliographia antiquaria, cap. XXIII.* quibus addi poterunt LEONHARDVS HOFMANNVS in differtatione *de fingulari Hebraeorum cura fepeliendi mortuos*, Ienae anno MDCCXXVI. habita, CAROLVS POSSIETH in euulgata *de fepultura Hebraeorum* differtatione, Vpfaliae anno MDCCXXVI. 8. IO. GEORG. ALTMANNVS in disquifitione philologico-critica *de confuetudine Iudaeorum, defunctos cantu tibicinum deponentium*, in Tempe Heluetico tom. II. pag. 509. feqq. obuia; IO. GEORG. ABICHTIVS in differtatione *de ritibus fepulchralibus, chriftianam fidem indicantibus*, Wittebergae anno MDCCXXXVI. ventilata; et IO. NICOLAI, antiquitatum olim in academia Tubingenfi profeffor, in *libello de luctu Chriftianorum, feu de ritibus ad fepulturam pertinentibus*, quem ex bibliotheca fua primum edidit SIGEBERTVS HAVERCAMPIVS, Lugduni Batauorum anno MDCCXXXIX. 8. nec non IO. FRID. SAVRMANNVS in tractatu *de iure circa fepulchra*, Bremae qui anno MDCCXXXVII. 4. lucem vidit. Paucis faltem hic de veterum gentilium in mortuos pietate ac religione dicam, iis refpondente officiis, qualia poftu-

poſtulat in loco noſtro Siracides. Et plura quidem de iſta occurrunt in hiſtoricorum voluminibus teſtimonia. Iuſta, quae ſubit PLINIVM *lib. VI. epiſt. X.* indignatio, cum, decimo ab obitu Virginii Rufi anno magni huius viri reliquias neglectosque cineres ſine titulo, ſine nomine conſpiceret iacere, eiusdem religionis teſtis eſt. Non autem ſatis erat, defunctorum in honorem vt inſignes pyramides, magnifica mauſolea et nobiliores obeliſcos exſtruerent, vtque in memoriam eorum ſcenicos rite celebrarent ludos, verum promerita etiam elogiorum recenſione eandem ad poſteros transmittere allaborabant, ampliſſimisque praemiis viros ſummas ad decantandas illorum laudes inuitabant, vti Artemiſia cumprimis id feciſſe dicitur apud GELLIVM *lib. XII. noctium Atticarum, cap. XVIII.* Conf. IVSTI CHRISTOPH. BOEHMERI diſſertatio *de laudationibus funebribus, ſiue parentalibus,* Helmſtadii anno MDCCV. et *de orationibus parentalibus,* ibidem anno MDCCVIII. euulgata commentatio, ac GEORG. LVDOVICI GOLDNERI *de antiquo parentandi ritu* programma, Gerae anno MDCCXXI. editum. Quin et, coronas e floribus plexas mortuis impoſitas fuiſſe, tradunt XENOPHON *lib. VI. de expeditione Cyri,* et LVCIANVS in dialogo *de luctu.* vid. CAROLVS PASCHALIVS in libro *de coronis.* Tumulos

praeterea floribus consperfos, indicant SOPHOCLES in *electra,* PLVTARCHVS in *Numa,* SVETONIVS in *Nerone, cap. LIII.* Frondes enim et flores ad sepulchra ferebant, ac in funere eosdem spargebant. vid. CONR. SAM. SCHVRTZFLEISCHII *de ritu spargendi flores* dissertatio, Wittebergae anno MDCXCI. habita. Plura qui de his et specialiora cupit, adeat IO. SEBAST. MITTERNACHTII dissertationem *de honoribus, quos antiqui defunctis habuerunt,* quae inter ipsius historicas dissertationes, Numburgi anno MDCLXVI. in forma octuplicata editas, nona est, *pag.* 131. *seqq. De officio erga defunctos, secundum legem naturae,* singulari dissertatione, Tubingae anno huius seculi primo publicae disquisitioni exposita, egit D. ANDREAS ADAMVS HOCHSTETTERVS. *De superstitioso* autem *mortuorum apud Chinenses cultu* duae legi merentur erudite concinnatae dissertationes, altera IO. FRANCISCI BVDDEI, Halae eodem anno habita, et in ipsius *analectis historiae philosophicae, pag.* 261. *seqq.* recusa; altera GOTTLOB FRID. SELIGMANNI, Lipsiae anno MDCCIII. ventilata, ibidemque in eius *exercitationibus academicis, pag.* 1147. *seqq.* recusa.

XVI.

XVI.

Matth. V. 39.

Vocem ῥαπὶς, vnde descendit ῥαπίζω, per ῥαβδὸς, et ῥαπίζειν, per ῥαβδῷ πλῆξαι interpretantur HESYCHIVS et SVIDAS, citati a CHRISTIANO STOCKIO in *claue linguae sanctae nou. test. pag.* 874. Iam vero ῥαβδὸς est *virga, bacillus;* vnde ῥαβδοῦχοι *lictores,* qui fasces praeferebant summis apud Romanos magistratibus. Deriuat adeo a ῥαβδὸς vocem hanc EVSTATHIVS *ad Homeri Iliad.* μ. *p.* 906. Significat etiam *crepidam* ῥαπὶς, ideoque apud poetas primum est Mercurii epitheton χρυσόρραπις. Sed dubium est, ita num vocetur hic ethnicorum deus ab aureis crepidis, an a virga aurea? Dici enim vtrumque potest. Ῥαπίζω interim notat percussionem, tali peractam instrumento. Et vsurpatur illud quidem vel absolute et simpliciter, vel addito nomine; prouti v. g. apud PLVTARCHVM in *parallel. graec. tom. II. operum, pag.* 293. additur ὑποδήματα. Quando autem absolute ponitur, plerumque *virgis caedere* significat. vid. POLLVX *lib. IV. onomast. cap. vlt.* SVIDAS *in hac voce;* EDVARDVS LEIGH in *critica sacra,* voc. ῥαπίζω; et IO. CASP. SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. II. p. m.* 900. *seq.* Eadem ratione vertunt quo-

que per *bacillis caedere* το ῥαπίζειν in noui foederis locis, vbi illud occurrit, praeter nostrum locum, Matth. XXVI. 67. Marc. XIV. 65. Io. XVIII. 22. XIX. 4. THEOD. BEZA, IO. PISCATOR et ERASMVS SCHMIDIVS; et Marc. XIV. 65. ῥαπίσματα· *bacillorum ictus* reddit BEZA, quem, quoad nostrum inprimis Matthaei locum, refutat PETRVS FABER *lib. I. agonist. cap. XIX.* Et de eo sane apertum satis est, per *alapas infligere* interpretandum το ῥαπίζειν esse, quoniam expressa ibi sit maxillarum mentio. In ceteris vero pariter, quod eodem sensu sit accipienda haecce vox, affirmari nullus dubitauerim. Conf. b. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 387. *et* 964. Attendendus vero circa illam sunt linguae graecae pariter, ac ceterarum vsus atque consuetudo. Dantur scilicet variae transferendi voces, a speciali ad generalem et communem significationem, rationes. Notat v. g. μεταλλαω et μεταλλευω ex prima impositione *metalla in terrae visceribus scrutari*; sed de cuiusuis tamen rei scrutatione, quocunque tandem modo illud fiat, vsurpatur. Sic verbum στεργω ex prima significatione illum designat amorem, inter parentes liberosque qui deprehenditur; sed cuiusuis tamen rei pariter amorem quoque indicat. Est ergo eadem vocis ῥαπίζειν ratio, quod ex prima scilicet impositione percussio-

cuſſionem, virgis vel crepidis peractam, ſignificet, deinde vero ad quamlibet translatum fuerit percuſſionem, quocumque demum modo, vel a quocumque etiam ſubiecto illa peragatur. Prouti vero in genere obſeruant graecae linguae periti, non, a genere ſi ad ſpeciem vocabulum transfertur, ſed, ad genus quando a ſpecie transferuntur vocabula,* emphaſin tribuendam eſſe vocibus: ſic de ϱαπιζειν idem quoque valet, cuius ſcilicet ſpecialis ſignificatio, *virgis caedere*, transfertur quoque quamuis ad percuſſionem. Dabimus eius rei exempla aliquot extantiora. Apud HERODOTVM v. g. *lib. VII. pag.* 397. ϱαπιζειν eſt *flagellis et loris caedere*, quod ex materiae ſubiectae clarum eſt ſignificatione. 3 Esdr. IV. 30. de manibus vſurpatur ϱαπιζειν; additur namque τη αϱιστεϱα. Hoſ. XI. 5. dicitur ϱαπιζειν επι την σιαγονα, vti et Ieſa. L. 6. dari leguntur ϱαπισματα εις σιαγονας. PLVTARCHVS in *parallel. Rom. pag.* 267. παιειν επι κοϱϱης et ϱαπιζειν tanquam ſynonyma coniungit, quorum illud phraſis Attica eſt, hoc in dialecto dicitur

* Sic μεταλλαω ſpeciem notat, nempe metallorum intimis in terrae viſceribus inueſtigationem, quae ſane non niſi moleſtiſſima eſſe agnoſcitur. Iam ſi ad alias res transfertur haecce vox, ſimul et eius vis ac emphaſis ad illos pariter transfertur, et, magna cum moleſtia coniunctam eſſe rerum talium ſcrutationem, indigitatur.

dicitur communi. Multae inde phrases in sacris noui foederis tabulis leguntur, numquam quae occurrunt apud scriptores Atticos; vbi de POLYBIO quoque, quem communi dialecto scripsisse sua constat, idem iudicandum. LVCIANVS *tom. II. operum, pag.* 274. 277. το τυπ]ω et ϱαπιζω permutat; in specie vero apud eundem de alapis inflictis aliquoties vsurpatur το ϱαπιζειν, e. g. *tom. IV. in dialogis meretriciis.* Simile quid obseruatur etiam in noui testamenti libris sacris. Quando enim Matthaeus euangelista capite nostro V. comm. 39. verbo ϱαπιζειν vtitur, idem Seruatoris mandatum allegans Lucas cap. VI. 29. vocabulum τυπ]ειν vsurpat. Quod quidem ex iure quoque Romano illustrari potest. Notum est de Romanis, illos alapa inflicta solitos fuisse seruos dimittere. vid. *l. penult. et vlt. C. de emanc. lib. n. LXXXI. Claudianus de IV. cons. Honor.* EDMVNDVS MERILLIVS in *notis nomico-philologicis in passionem Iesu Christi, pag.* 15. THOMAS MARESCHALLVS in *obseruationibus in euangeliorum versiones perantiquas duas, Gothicam scilicet et Anglo-Saxonicam, pag.* 437. Quod hic *alapa* dicitur Romano iure, a Graecorum id Iureconsultis ϱαπισμα vocatur; hoc vero non Attice, sed communi dialecto *alapam* significat. conf. DANIEL HEINSIVS in *aristarcho sacro, pag.* 940. SEB. PFOCHENIVS

de

de ſtilo noui teſtamenti, §. *XC.* PETRVS FABER *lib. I. agoniſt. cap. XIX.* et IACOBVS CVIACIVS *lib. V. obſeruationum et emendationum, cap. XIII.* Quicquid ergo in contrarium diſſerat THEODORVS BEZA, *το ῥαπίζειν*, quando in noui teſtamenti locis occurrit, *alapam inſligere, το ῥάπισμα* vero *alapam* ſignificat. Adde HVGONEM GROTIVM et LVDOVICVM DE DIEV *ad Matth. XXVI. 67.* Conatur quidem hoc ex loco aſſertum ſuum confirmare *Beza*, vrgens, quod ibidem a *τω κολαφίζειν* diſtinguatur *το ῥαπίζειν*; et decepit hoc quoque eruditiſſimos viros. Sed obſeruanda contra hos eſt diſtinctio *colaphos* inter atque *alapas.* Ille ſcilicet pugno, manu haec explicata ſiue palma affligitur. Vid. praeter SVIDAM iam citatum, THEOPHYLACTVS *in Matth. XXVI. 67.* GERH. IO. VOSSIVS in *harmonia euangel. paſſionis, lib. II. cap. II. pag.* 196. Alia ratione *calaphum* ab *alapa* diſtinguere iubet CONSALVVS DVRANTES in *annotationibus ad S. Brigittae reuelationes,* a ſe anno ſuperioris ſeculi ſexto editas, *lib. I. cap. X.* illo dum collum percuti, alapa maxillam putat, teſtem citans LVDOLPHVM* *Saxonem* in *vita Chriſti, part. II. cap. LX.* Sed obſcu-

* Aliis is LEVTHOLFVS, vel corruptius LANDVLFVS audit. Vid. de hoc b. IO. ALB. FABRICII *bibliotheca latina mediae et infimae aetatis, vol. IV. pag. 847. ſeq.*

obſcuro vixit hicce teſtis ſeculo, quo iam de graecae aeque ac latinae linguae proprietate haud conſtabat. Diſtinguunt etiam vtramque vocem CAIVS VETTIVS AQVILINVS IVVENCVS, poeta ex quarto ſeculo chriſtianus, in *hiſtoria euangelica* rhytmice deſcripta, nec non CAELIVS SEDVLIVS, quinti ſeculi ſcriptor et presbyter, in *carmine paſchali*; quorum ille:

Tunc ſanctam Chriſti faciem ſputa improba complent,
Et palmae in malis, colaphique in vertice crebri
Inſultant.

hic vero:

- - - *non denique paſſim*
Vel colaphis pulſare caput, vel caedere palmis.

XVII.

GENES. XXXVI. 24.

Quid per הימים hic intelligatur, quos ANA in deſerto inueniſſe dicitur, cum fratris ſui aſinos paſceret, varie determinare interpretes conati ſunt, aliis *maria, aquas calidas* aliis, aliis *gigantes* ſubintelligentibus, quos recenſet IOAN. SAVBERTVS in *triga diffi-*

difficiliorum scripturae sacrae locorum, Helmstadii anno MDCLXXI. ventilata, et recusa in *palaestra theologico-philologica, pag.* 291. *seqq.* LXX. interpretes, vt et AQVILA et SYMMACHVS obscuritate vocis videntur esse territi ipsamque ideo retinuisse vocem hebraeam. In hoc tamen discrepant, quod in singulari illi vertunt τον Ιαμειν, hi vero in plurali τους Ιαμειν. Multa et varia etiam ipsos inter Hebraeos de hoc loco disputatum fuisse, HIERONYMVS testatur *in quaestionibus hebraicis in Genesin*, plerosque tamen putare, addit, quod equarum greges ab asinis in deserto Ana hic, a Mose commemoratus, primus fecerit ascendi, vt mulorum inde noua contra naturam animalia nascerentur. conf. R. SALOMON IONATHAN in *paraphrasi* et *Bereschit Rabba sect. LXXXII.* Ex recentioribus inprimis huic explicationi contradicit SAMVEL BOCHARTVS in *hierozoico, part. I. lib. II. cap. XXI.* cuius argumenta recenset CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae sanctae veteris testamenti*, voc. ימים. Ipsi vero non accedit, sed cum IO. CHRISTOPHORO WAGENSEILIO *ad Sota cap. I. §. XXIX. num. VIII. pag.* 217. et, quem hic sequitur, ABEN ESRA, potius herbarum aliquam, nunc parum cognitam, speciem innui censet, quia minimis obnoxia sit haec interpretatio difficultatibus. BOCHARTVM aeque ac WAGENSEILIVM refutauit

ſutauit AVGVSTVS PFEIFFERVS in *dubiis vexatis, centur. I. loc. LXV.* Iis, qui, de aquis calidis ſermonem hoc loco eſſe, autumant, ex recentioribus addi poſſunt FORTVNATVS SCACCHVS in *myrothecіis tribus ſacrorum elaeochriſmatum,* quod opus non indoctum altera vice Amſtelodami anno MDCCI. fol. excuſum fuit, *cap. XXVII.* et IO. SIMONIS, Gymnaſii Halenſis rector, in *arcano formarum nominum hebraeae linguae, pag.* 390. Quod ad rem attinet, obſcuritati huic, cum vox ימים, teſte SCHINDLERO in *lexico polyglotto,* alibi non occurrat, nec in hebraea, nec in vicinis linguis, affundi lux non poteſt, neque certa afferri illius interpretatio. Videntur tamen ii vero ſimillimam eligere, qui *mulos* denotari et a Moſe indicari exiſtimant, per admiſſionem ſiue aſini ad equam, ſiue equi ad aſinam (vtroque ſcilicet modo mulum gigni, PLINIVS teſtatur *lib. VIII. hiſtoriae naturalis, cap. XLIV.*) progenitos. Narrat enim tanquam rem mirandam et inſolitam Moſes hoc. Stagnum autem vel aquas calidas inueniri, adeo non eſt inuſitatum. BOCHARTO, nomen פרדים alias in ſacris literis et apud ceteros ſcriptores hebraeos mulis tribui ſolitum vrgenti, bene opponit citato loco PFEIFFERVS, quod duo dari queant vnius rei in vna lingua ſynonyma. Potuit namque nomen iſtud ימים, tanquam peregrinum,

grinum, animalibus hisce ab Horiis, quorum e prosapia Ana descendit, imponi Quod vero asinorum mentio hic non deprehendatur, studio forte a Mose factum est, ne modum, quo fuerint geniti muli, foedum scilicet, statim lector animaduertat. Praecipuos, quinam huic sententiae faueant, enumerat PFEIFFERVS *loc. cit. pag.* 168. quibus ex recentioribus celeberrimus Wittebergensis academiae theologus, CHRISTOPH. HENR. ZEIBICHIVS in *bibliis exegeticis*, ad h. l. addi poterit. Ab ipso Ana tamen e generis equini et asinini consociatione, *εκ προαιρεσεως* dataque opera primum, ceu a caussa morali, productos non fuisse mulos hos, putat laudatus PFEIFFERVS *l. c.* et SEBASTIANVS SCHMIDIVS in *commentario in Genesin, pag.* 581. sed ex illis *αυτοματως* congressis progenitos, ab Ana vero obseruatos esse, censent. Cui sententiae nec vocabuli מצא repugnat significatio, quippe quod, vt exemplis CHRISTIANVS STOCKIVS in citata sua *claue vet. testam. pag.* 617. probat, in genere *inuenire* notat, siue simpliciter, siue modificate et certa ratione, siue res, quae inuenitur, antea exstiterit, siue minus.

XVIII.

Genes. VI. 2.

Vetus eſt, ſed longe erronea, tam Iudaeorum, quam Chriſtianorum, ſecutorum illos, quam plurimorum inprimis primitiuae eccleſiae doctorum opinio, e coelo delapſos angelos cum feminis rem habuiſſe. Ex hebraeis amplexi hanc ſententiam ſunt FLAVIVS IOSEPHVS atque PHILO; ex Graecis IVSTINVS, TATIANVS, PROCLVS, ATHENAGORAS; ex latinis TERTVLLIANVS, CYPRIANVS, LACTANTIVSque. IOSEPHI verba haec in *antiquitatibus Iudaicis, lib. I. cap. III. multi angeli Dei cum mulieribus congreſſi progeniem procrearunt inſolentem et fiducia roboris omne ius et fas contemnentem.* Sequitur eum etiam AMBROSIVS in libro *de Noa et arca, cap. IV.* Prolixe eam autem ſententiam refutarunt AVGVSTINVS *lib. XV. de ciuitate Dei, cap. XXIII.* et THEODORETVS *quaeſt. XLVII. in Geneſin.* Haereſin adeo pronunciauit eſſe PHILASTRIVS *de haereſibus, cap. CVIII.* ſi, angelos miſcuiſſe ſe cum feminis ante diluuium, et inde natos gigantes eſſe, quis afferat. Decepiſſe autem tale quid ſtatuentes male ſana huius loci interpretationem, quilibet videt; circa quem tamen explicandum meliores interpretes ita verſantur, vt

per

per *filios Dei* Sethi, per *filios hominum* Caini posteros intelligant. *Prius,* scribit CHRYSOSTOMVS *homil. XXII. in Genesin, docuimus vos, morem esse scripturae, vt homines filios Dei vocet. Et quia isti a Setho originem trahebant, et ab eius filio, qui appellatus est Enos: - - ab illo postea nati vocati sunt filii Dei in diuinis scripturis, propterea, quod eo usque parentum virtutem imitati sunt. Filios autem Cain, et qui ex eo nati, et qui ante Seth geniti fuerunt, filios hominum vocat.* Gigantes vero tam ante, quam post diluuium, ex generis nostri eiusdemque naturae parentibus progenitos fuisse, ibidem confirmant testimoniis suis antiqui patres. Vnde AVGVSTINVS *loc. cit. Verum hoc,* inquit, *mouet quosdam, quod ex illis, qui dicti sunt angeli Dei, et ex mulieribus, quas amauerunt, non quasi homines generis nostri, sed gigantes legimus esse natos: quasi vero corpora hominum modum nostrum longe excedentia, quod etiam supra commemoraui, non etiam nostris temporibus nata sint. Nonne ante paucos annos, cum Romanae vrbis, quod a Gothis factum est, appropinquaret excidium, Romae fuit femina cum suo patre et sua matre, quae corpore quodammodo giganteo longe ceteris praeemineret? Ad quam visendam mirabilis fiebat vsque quaque concursus. Et hoc erat maxime admirationi, quod ambo parentes eius, nec saltem tam longi homines*

erant, quam longiſſimos videre conſueuimus. Potuerunt ergo gigantes naſci, et prius, quam filii Dei, qui et angeli Dei dicti ſunt, filiabus hominum, hoc eſt, ſecundum hominem viuentium, miſcerentur: filii ſcilicet Seth filiabus Cain. Idem in *quaeſtionibus ſuper Geneſ. III.* ſequentem in modum: *de gigantibus, id eſt, nimium grandibus atque fortibus, puto non eſſe mirandum, quod ex hominibus naſci potuerint: quia et poſt diluuium quidam tales fuiſſe reperiuntur, non ſolum virorum, ſed etiam feminarum.* De gigantibus interim eorumque reliquiis, ac de eiusmodi hominibus, qui prodigioſis viribus ad gigantum naturam accedere videntur, ſingularis exſtat liber IO. DE CASSANIO, Monſtrolienſis, anno MDLXXXVII. IO. GOROPIO BECANO oppoſitus. Habemus et de *Nephilim,* gigantibus vulgo dictis, exercitationem elenchticam THOMAE BANGII, quae IACOBO BOVLDVCO eſt oppoſita. Interim conferri hic poterunt, quae de gigantibus eorundemque oſſibus diſſeruerunt HERM. CONRINGIVS de *habitus corporum Germanicorum cauſis;* CASP. BARTHIVS *ad Claudianum, pag.* 204. et *lib. XLVIII. aduerſariorum, cap. XV.* IO. IACOBVS HERMANNVS in *centuria illuſtrium quaeſtionum, decad. I. quaeſt. VI.* MATTHAEVS HOSTVS, profeſſor Francofurtanus, in *inquiſitione in hiſtoriam Dauidis et Goliathi, cap. II. ſeqq.*

ATHA-

ATHANASIVS KIRCHERVS in *mundo* ſuo *ſubterraneo, lib. VIII. ſect. II. cap. IV.* HENRICVS KORNMANNVS *de miraculis viuorum;* SIMON MAIOLVS, Vultuarienſis quondam epiſcopus, *tom. I. dierum canicularium, colloqu. II.* IOANNES PINCIERIVS, medicus Marpurgenſis, in *otio Marpurgenſi, lib. IV. cap. XVIII.* IO. ISAACIVS PONTANVS, medicus et hiſtoriographus Danus, in *additamento ad rerum Danicarum hiſtoriae lib. I.* et STEPH. IO. STEPHANIVS, hiſtoriographus et profeſſor Soranus, in *praefatione ad Saxonem Grammaticum.*

XIX.

APOCAL. IX. 2.

Vocabulum *αβυσσος* ſaepius praetereunt cum SVIDA, qui vſitatum quidem illud eſſe perhibent, ſignificatum vero eius haud determinant, Lexicographi. Adhibuerunt illud interim ſcriptores Graeci paſſim, v. g. HERODOTVS *lib. III. hiſtor. pag.* 170. ARRIANVS in *hiſtoria Indica, pag.* 520. aliique. Dicitur etiam Graecis *πελαγος, pelagus, mare profundum,* item *χασμα, hiatus.* Adiectiuum autem nomen eſt, compoſitum ex *αλφα* priuatiuo et *βυθος, fundum, profundum;* pro quo HERODOTVS adhibuit *βυσσος,* quod Ionibus receptum eſt. Sunt,

 qui

qui a verbo *βυω, tego, obstruo, impleo*, deducunt, το αλφα vero non priuatiue, sed cumulatiue accipiunt, vt multitudinem inferat; quemadmodum in voce αξυλος, quae non designat *ligno carens*, sed *ligno abundans*. Αβυσσον inde eadem ratione dici volunt, quasi *valde coopertum*. Sed nimis est coacta haecce deriuatio. Quare rectius a βυθος vel βυσσος illud deriuari, ostendi, significans *fundo carens, immensam profunditatem habens*. Licet autem adiectiuum sit, substantiue tamen vsurpatur saepius, et a LXX. interpretibus Genes. I. 2. pro hebraeo תהום adhibetur, quod *mare* communiter significat, in specie tamen illam aquam, quae primo hexaemeri die a Deo creata terram, velut indumentum, cooperiebat. De mari vero adhibetur ista vox, quoniam profundius illo χασμα in mundo hocce non reperitur. Metaphorice deinde omne id αβυσσος quoque dicitur, quicquid vel inuestigari, ob nimiam profunditatem, vel exhauriri, ob maximam copiam atque abundantiam, nequit. Ita LVCIANVS *tom. III. operum, pag.* 148. de rebus ac negotiis difficilioribus et arduis loquens, πραγματα αβυσσου vocat, quod inexplicabilia quasi illa sint, si iis se quis immisceat, captumque eius longe superent. Cum qua loquendi ratione Dauid ferme conuenit, Psalm. XXXVI. 7. iudicia diuina תהום רבה, *abyssum magnam*, vocans,

vocans, eo quod illa occulta nobis, profunda ac peruestiganda siue explicanda minus sint. THEODORETVS Deum αβυσσον αγαθων, *abyssum bonitatis*, nominat, quoniam immensa atque inexhausta prorsus bonitas ipsius sit. Et congruit cum hac denominatione illa quoque, quam sanctissimo nostro Seruatori idem THEODORETVS tribuit, αβυσσον φιλανθρωπιας eum vocans, quod ipsius pariter erga mortalium, infausto lapsu infelicissimorum, genus amor, abyssi instar fundo carentis et plane inexhausti, sit. Nec emphasi caret CHRYSOSTOMI scripturae sacrae tributa denominatio, quando αβυσσον ζητηματων, propter abstrusissima in illa expressa mysteria, quaestionibus ansam quae dant quamplurimis, eam salutat. vid. quae pluribus hanc in rem differit IO. CASP. SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. I. pag.* 10. *seqq.*

Satis inde clare patet, non ob physicam quandam localitatem, quasi sit in ima orbis parte aut terrae centro constitutum, sed ob conditionem et statum suum, secundum quem abiectissimum, horribilem maxime et abominandum, ac profundum adeo, vt in aeternum emergere exinde nequeant damnati, hoc nomine in sacro codice venire spirituum hominumque damnatorum in futuro aeuo που, seu locum. Et quadrat optime

ad denotandum terribilem hunc ſtatum iſta vox, quoniam nimirum ſolent vel aſpectu ſolo horribiles eſſe terroremque incutere voragines immenſae ac profundae. Falſa vero eſt BELLARMINI traditio, quando *lib. IV. de Chriſto,* et *lib. II. de purgatorio,* in ima orbis parte, circa centrum terrae, collocat infernum, quem olim pariter *locum ſubterraneum* iam appellauit AVGVSTINVS. Quod et de CALVINO, BEZA, IVNIO, BVLLINGERO, aliisque illius eccleſiae doctoribus, iudicandum, qui infernum pariter, pro loco quodam phyſico profundo ac ſubterraneo, habent. Maior vero adhuc eſt CORNELII A LAPIDE amentia, quando in *commentario ad Matth. VII.* dimetiri infernum adeo non dubitauit, quaquauerſum longitudinem, latitudinem ac profunditatem MDC. ſtadia ſeu CC. milliaria Italica * eum capere contendens. Idem ferme cum illo ſentit IO. HENR. ALSTEDIVS in *ſumma quaeſtionum de conſcientia.* Nos iis, quae ſcriptura ſacra tradit, nitentes ſolum, nec vltra illam ſapientes, de exiſtentia inferni, quo in aeternum reſeruentur perennibusque cruciatibus puniendi aliquando poſt

* Quodſi iam XXX. ſtadia quatuor milliaria Italica, haec vero vnum Germanicum efficiunt, quinquaginta milliaria Germanica capere dicenda eſſet, ex illius mente, inferni longitudo, latitudo ac profunditas. Quae, bone deus, ſomnia!

post seculi consummationem sint et spiritus et homines damnati, certi sumus; ille vero vbi sit, et quomodo comparatus, determinare nec possumus, nec gestimus quoque; CHRYSOSTOMI secuti exemplum, qui interrogatus quondam: vbi sit infernus? se ignorare illud, professus est; quaerere, non: vbi sit? sed: quo euitetur modo? iubens, in *vltima in epistolam ad Romanos homilia.* Quod vero locus siue *που* certum et reale sit, extra dubitationis vtique aleam est positum. Dicitur namque *τοπος βασανου.* Luc. XVI. 28. Et licet Pontificii aeque ac Caluiniani, quando, in scriptura infernum certo definiri ipsique imam terrae partem designari, contendunt, phrasin vrgent, qua *descendere* in infernum impii dicuntur, et quando *abyssus* ille vocatur, quasi sit immensa profunditas et aliquod maxime imum; praesertimque locum Pauli vrgent Ephes. IV. 9. vbi de Seruatoris ad inferos descensu, prouti de isto illud effatum cum nostratibus plerisque recte intelligunt, loquens apostolus hunc per inferiores terrae partes describit; reuera tamen praesidii inde lucrantur nihil. Quis enim hanc locutionem metaphoricam et tropicam esse non videt? aeque minus accipiendam proprie, ac quando manus, pedes, oculi tribuuntur Deo. Ratio vero, cur tali vtatur in describendo inferno metaphora apostolus, facile

 patet.

patet. Quoniam ſcilicet, infra nos quae dantur, contemta, horrida et ingrata nobis ſunt; ita ſtatum damnatorum ſimilem ſeu longe miſerrimum depingere quaſi locutione iſta voluit et ad captum noſtrum ſe accommodare Spiritus ſanctus. Eadem nempe ratione dicitur Deus habitare in excelſis, ad ſignificandam eminentem, qua ille gaudet, praeſtantiam; quoniam eximia, grata, iucunda ac praeſtantiſſima habentur nobis, quae ſunt ſupra nos, e. g. ſidera, ſtellae, coeli. Num interim hoc που damnatorum locus ſit creatus, an vero increatus? determinare minus audet IO. GERHARDVS in *locis theologicis, loc. de inferno;* quae tamen quaeſtio nulla videtur laborare difficultate. Reale namque aliquid eſſe illud που, certum eſt. Tunc vero vel creatum eſſe debet, vel increatum. Iam praeter Deum cum increatum dici nihil queat, infernum dici neceſſario creatum oportet. Accedit, quod paratus a Deo dicatur ignis infernalis. Matth. XXV. 41. Quando vero, ante omnes creaturas ceteras creatum a Deo illud eſſe, Caluiniani volunt, abſonum ſane id eſt aſſertum, poenam ante culpam ſtatuens. Nos tam circa tempus creati inferni, quam circa locum, * vbi ſit, determinare, ſilente ſcriptura,

ptura,

* De hac quaeſtione late deducta legi, praeter ceteros, poteſt ERASMVS FRANCISCI in *dem vnfehlbahren Weh der Ewigkeit, pag. 579. ſeqq.*

ptura, nihil posse, cum sanioribus putamus. Differre autem τὸ ποῦ damnatum a τῷ ποῦ beatorum, et extra hoc esse illud, aperte docemur Apocal. XXII. 15. vbi *foras esse* dicuntur impii damnati, nec non Io. XII. 31. vbi *foras eiiciendus* esse dicitur in mundi iudicio huius mundi princeps.

XX.

Psalm. XXXII. 9.

Difficillimus hic locus est, et constructione fere carens, tot particulis iuuandus, quo sensu commodo gaudeat. Ad verbum ita verti deberet: *Ne sitis tanquam equus et mulus absque intelligentia, in freno et lupato* עדיו *ad constringendum.* Arias Montanvs in versione interlineari reddit: *in freno et lupato maxillam eius ad constringendum epistomio;* construens עדיו cum voce לבלום, quia cum מתג construere non poterat. Videbatur enim plane inuersio totius rei esse, si quis diceret: *in freno et lupato maxilla eius,* cum frenum potius in maxilla sit, non maxilla in freno. Quid sibi velit Arivs Montanvs, quilibet quidem videt, at constructionem desiderat. Vbi enim, quod supplet in freno et lupato, verbum? Vbi alibi accusatiuus verbum praecedit? Genuina significatio vocis עדי est *ornamentum, ornatus,*

ornatus, vid. Exod. XXXIII. 4. quam retinuit etiam *Chaldaeus* interpres, qui vertit: *in camo et freno ornatus eorum* (eſt vel conſiſtit) *ad conſtringendum quoque*. *Syrus* quid pro quo reddidit, vertens: *quos freno domant a pueritia eorum*. *Graeci*: *in freno et camo maxillas eorum*, quam verſionem *Aethiops* ſequitur. *Arabs*, ne quid omiſiſſe videatur, et ora et maxillas coniunxit: *Et non trahuntur frenis, quae in oribus eorum. Sic reprime maxillas* (illorum) *qui non accedunt ad te*. Procul autem abeunt haec omnia a textu. Quare ſimpliciſſima et ad literam proxime accedens videtur ſalutanda expoſitio Chaldaica, ita ſenſum exprimens: *Ne ſitis ſicut equus et mulus, cui non* (eſt) *intellectus. Lupatum et frenum eſt ornamentum eius, quo conſtringitur, ne appropinquent ad te*. R. KIMCHI עדין et Pſalm. CIII. 5. occurrens עדיך reddit per *os*, quia frenum, item ſaturatio conuenire ori putat. Sed aduerſatur hoc Chaldaeo interpreti, nec cum locis parallelis conciliatur. IO. BVXTORFIVS in *Lexico* quidem reddidit per *os*; in *Concordantiis* autem retinuit ſignificationem *ornamenti*.

XXI.

XXI.

Exod. IX. 15. 16.

Interpretatus locum hunc ita eſt SANTES PAGNINVS: *nunc enim miſſurus ſum manum meam, et percutiam te et populum tuum peſte, et ſucciderís e terra; et profecto ob id conſtitui te, vt oſtenderem tibi potentiam meam, vt qui narret nomen meum in vniuerſa terra.* Sicut hic in futuro vertit: *miſſurus ſum manum meam, percutiam, ſucciderís;* ita ſimilem in modum *LXX. interpretes, Vulgata, Tigurini* et LVTHERVS. Rectius vero reddidit verſio *Iunio-Tremelliana* verba iſta in praeterito: *modo extendi manum meam, percuſſiſſem etiam te* (vti hactenus pecus tuorum percuſſi, coll. comm. 3.) *et populum tuum peſte illa, ſic fuiſſes ſucciſus de terra. Veruntamen propterea feci, vt* reſtares, *vt oſtendam in te virtutem meam* etc. Probatur vel ideo maxime haec interpretatio, quoniam bina occurrunt in hebraeo textu verba, *extendere* nimirum et *percutere,* quorum alterum in praeterito poſitum comparet, alterum vero in formatione futuri legitur, cuius tamen poſterioris ſignificatio in praeterito eſt capienda, cum, pro praeterito quandoque futurum poni, conſtet, vti exemplis docuit SALOM. GLASSIVS in *philologia ſacra, lib. III. tract. III. can. XLIX. p. m.*

p. m. 894. *seq.* Confirmat etiam interpretationem hanc ipsa historia. Cum enim pestis, in numerum quintae plagae redactae, sub initium capitis statim fiat mentio, exinde de illa, tanquam de re praeterita, Mosen hic loqui, probatur. Et verbis ergo, et rei ipsi accommodatissima esse deprehenditur versio Iunio-Tremelliana. Quod porro PAGNINVS reddidit: *ob id constitui te!*, LVTHERVS: *darum habe ich dich erwecket*, IVNIVS iterum, licet Caluinianis sacris addictus, transtulit: *feci, vt restares*, prouti iam olim LXX. interpretes reddiderunt διετηρήθης, *conseruatus es*. Commode tamen, quae in hebraeo textu legitur, vox העמדתיך reddi potest simpliciter: *feci te stare*, aut *erexi te* scil. manu mea aduersus ingruentes plagas. Vnde diuus etiam Paulus apostolus locum hunc Rom. IX. 17. citans, graeca voce ἐξήγειρα *erexi* vtitur, quam postea *excitaui* BEZA vertit, PAREVS autem *comment. ad istum locum* pessime per *irritare peruicaciam alicuius* interpretari ausus est, contra quam explicationem vide differentem ABRAHAMVM. CALOVIVM in *bibliis illustratis* ad dictum locum. Cum IVNIO eandem amplectuntur interpretationem ex reformatae ecclesiae doctoribus PISCATOR, CAROLVS LE CENE in *specimine nouae versionis Gallicae*, Hagae anno MDCCV. in forma octuplicata gallico idiomate euulgato, alii-

aliique, quos pariter ac ex Pontificiis et no-
ſtratibus nonnullos nominat praeſtantiſſimus quondam noſter WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. II. pag.* 190. *ſeq.*

XXII.

MATTH. II. 13.

Quemadmodum vberrima eſt Graecorum lingua, vocabulis redundans, ita ſingula etiam appellare nominibus diſtinctis ipſis datur, eiusmodi quamuis non ſemper obſeruetur diſtinctio. Liceat huius rei in exemplum varias conſiderare voces, quibus varias puerorum aetates diſtinguere Graeci amant. Commemorat eas EVSTATHIVS *ad Homeri Iliad.* θ. *pag.* 727. notans 1) recens natum infantem dici βρεφος, 2) illum, quamdiu ab vberibus matris aut nutricis pendeat, παιδιον ſalutari, 3) eundem, fari quando atque ambulare incipit, παιδαριον vocari, 4) antequam ſcholas frequentet, παιδισκον, et 5) cum iam ſcholas adeat diſcereque incipiat, παιδα dici. Quamquam autem ita diſtinguantur a Graecis aetatis puerilis interualla, permutantur tamen ſaepius illa ſecum inuicem, vt v. g. παιδιον idem, quod βρεφος, deſignet, nempe infantem recens natum. Sic namque οι LXX. Moſen recens natum το παιδιον dicunt, Exod. II. 6.

Eodem

Eodem modo noſtro hoc loco, ad quem de iſta differentia dicendi nata mihi eſt occaſio, Seruator noſter recens natus etiam παιδιον vocatur. Lucas cap. XVIII. 16. vocat eos παιδια, quos comm. 15. τα βρεφη vocauerat. Deprehenduntur eadem deinde apud profanos pariter ſcriptores. LVCIANVS e. gr. in dialogo, qui *Alcion* inſcribitur, *tom. I. operum, pag.* 145. primo vocat τα βρεφη πεμπταια, infantes quinque dierum, et δεκαταια, decem dierum, quos tamen mox παιδια ſalutat; prouti et DIODORVS Siculus *lib. II. bibliothecae* ſuae, *pag.* 65. commemorat παιδιον ενιαυσιαιον, puerum anniculum. Imo ARISTOTELES *lib. VII. ethicorum, cap. V.* embryones adeo, ſeu infantes in vtero materno latentes, παιδια dicit. Conf. etiam APOLLODORVS *lib. III. bibliothecae, pag.* 247. et DIODORVS Siculus *loc. cit. lib. V. pag.* 233. De voce βρεφη conf. GODOFR. VOIGTII tractatus *de fide infantum baptizatorum*, Wittebergae anno ſuperioris ſeculi LXVI. in 8. editus, *ſect. III. cap. I. §. III. pag.* 59. *ſeq.*

XXIII.

MATTH. XVIII. 6.

Graecum vocabulum ποντος, vti latinum *pontus*, proprie et generaliter omnem pela-

pelagum designat; in specie vero et κατ ἐξοχὴν Euxinum in Thracia, mare prope Constantinopolin, vocarunt ita Graeci, non ac si mare illud esset maximum ideoque hoc nomine tanquam singulari praerogativa appellari mereretur, sed quoniam mare hoc maius ignorabant Graeci. Ipse STRABO *lib. I. geograph. pag.* 19. et EVSTATHIVS *in Homerum* passim eam retinent vocis ποντος distinctionem ac determinationem. Iis vero se opponit SVIDAS in *lexico, voc.* ποντος, significationem eius plane inuertens, et in genere illum pontum, siue mare Euxinum, specialiter vero omne mare denotare obseruans; cuius tamen auctoritas STRABONIS fide maior non est.

Descendunt inde verba ποντιζω, καταποντιζω et καταποντοω, *in mare demergo, submergo*, de quauis re quae dici solent. De naui namque, quae demergitur, vsurpantur Matth. XIV. 30. Apud HERODOTVM *lib. IV. cap.* 154. ferri candentis massa dicitur καταποντιζεσθαι. Inprimis vero supplicii iis quoddam genus indigitatur, quo in profundum maris apud Graecos, Romanos aliasque gentes demergi sontes solebant. Sic illius SOPHOCLES in *electra, vers.* 509. meminit; qua eadem poena Etearchum quoque, Cretensium regem, filiam suam impudicitiae suspectam, et Cambysen, Per-

ſarum regem, fratrem ſibi inſidias ſtruentem, affeciſſe, ex hiſtoria conſtat. vid. HERODOTVS *lib. III. cap. XXX.* Saepius etiam a DIODORO Siculo iſta commemoratur. Pro clementi autem hoc ſupplicium habuiſſe POLYBIVS videtur *lib. II. hiſtor. pag.* 203. quando *non aliud grauius,* ſcribit: *ſupplicium perpeſſus, quam quod demerſus eſt in mare.* Syros etiam, chriſtianos martyres ſubire illud, iuſſiſſe, EVSEBIVS *lib. VIII. hiſt. eccleſ. cap. III. et XII.* teſtatur. Romanis frequens erat, quo prae ceteris puniebantur parricidae; licet CICERO in *oratione pro Roſcio Amerino,* calumniatores quoque, criminis eius conuictos, affectos illo eſſe, tradat. Auxit vero id deinde Pompeius, qui in culeum mitti hoc ſupplicio afficiendos, et canem, gallum, ſimiam viperamque * ſimul in eundem inſui iuſſit; vnde *lex*

* Vipera cur addita fuerit Pompeii iuſſu, rationem hanc nonnulli addunt, quoniam ſignum ſit ingrati erga parentes animi. Dicunt namque, maſculum viperam cum femella ſua coire ita, vt in os femellae maſculus caput ſuum inferat, illam vero prae nimia, quam ex coitu ſentiat, voluptate huic caput amputare, quam ingratudinem catelli deinde viperini vlſciſcantur. matri ſuae viſcera radentes atque corpus perforantes. Sed mera haec eſt fabula, cuius forte primus videtur auctor fuiſſe HERODOTVS *lib. III. cap. CIX.* quam deinde reliqui, ab HERODOTO decepti, huius auctoritate niſi, iterum tradiderunt, v. g. NICANDER,

lex ista *Pompeia* dicta fuit. vid. GVIDO PANCIROLLVS in *thesauro variarum lectionum*,

---

DER, poeta Graecus, in *theriacis*, *verf.* 130. AELIANVS in *historia animalium*, *lib. I. cap. XXIV.* CLAVDIVS GALENVS in *libro de theriaca ad Pisonem*, *cap. IX.* et PLINIVS in *historia naturali*, *lib. X. cap. LXII.* Cautiores tamen alii sunt, non pro vero, sed tanquam aliorum sententiam id narrantes, e. g. APVLEIVS in *apologia*, *pag.* 327. qui addit: *vt audio* etc. PRVDENTIVS *poemate I. verf.* 588. BASILIVS, cognomine magnus, in *hexaemero*, *homil. IX.* EPIPHANIVS *haeref. XXVI.* PLVTARCHVS *tom. II. operum*, *pag.* 508. ISIDORVS *lib. XII. cap. IV.* CHRYSOSTOMVS *in Matth. III. homil XI.* et *in Matth. XVII. homil. LVIII.* THEOPHYLACTVS *in Matth. III.* ATHANASIVS *tom. II. operum*, *pag* 397. ISIDORVS PELVSIOTA *lib. I. epist. CV.* et LVDOVICVS COELIVS RHODIGINVS *lib. VI. lectionum antiquariarum*, *cap XIII.* Quae enim de modo coeundi huius animalis tradit ista fabula, experientiae aduersantur anatomicae, cum ad vterum nullus prorsus per os sit aditus. In partu vero quando asseritur, quod vterum corpusque matris catuli perforent, satis iam hoc refutatum fuit ab APOLLONIO, de quo vid. PHILOSTRATVS in *vita Apollonii*, *lib. II. cap. VII. seq.* nec non a IO. PIERIO, Valeriano, in *hieroglyphicis*, *lib. XIV.* GERH. IO VOSSIO *lib. IV. de origine et progressu idololatriae*, *cap. LII.* GEORGIO AGRICOLA *de animalibus subterraneis*, *pag.* 496. et IO. SPERLINGIO in *institutionibus physicis*, *lib. VIII. cap. VIII. quaest. I.* Vt fabulam, traditionem istam exponit SAMVEL BOCHARTVS in *hierozoico*, *part. II. lib. III. cap. I. pag.* 363 *seq* Partum viperarum difficilem quidem esse, superstite tamen matre, statuit EDVARDVS LEIGH in *critica* sua *sacra*,

num, lib. II. cap. CCXXXVI. PETRVS FABER in *semestribus, lib. II. cap. VII.* IOAN. MICH. DILHERRVS in *dissertationibus academicis, tom. I. pag.* 705. MARCVS ZVERIVS BOXHORNIVS in *quaestionibus Romanis, quaest. XXXVI.* BENEDICTVS CARPZOVIVS in *practica rerum criminalium, part. I. quaest. VIII. §. IX.* ceterique scriptores, quos de hoc supplicii genere allegauit b. 10. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 272.

At vero de Hebraeis, num illis quoque cognitum illud fuerit? inter eruditos quaeritur.

---

cra, part. II. p. m. 137. *b.* Sunt, qui ARISTOTELEM in *historia naturali, lib. V. cap. vlt.* ansam errori isti praebuisse volunt; sed accurate satis haud explicantur ab illis verba ARISTOTELIS. Rectius *loco* supra *citato* occasionem illi dedisse HERODOTVS putatur, ab Aegyptiis procul dubio deceptus, qui, vxorem marito inuidam ac ingratam itemque parricidam depicturi, per viperam id fecerunt. vid. HORAPOLLO, siue, vt scribunt alii, HORVS, *lib. II. de hieroglyphicis Aegyptiorum, cap. LIX. seq.* Qui fabulosam hanc de partu viperae sententiam pro vera venditant, Romanorum, quos in culeum cum parricida ob supra dictam rationem immittere viperam solitos fuisse commemoraui, obiicere auctoritatem solent. Sed respondit huic iam obiectioni VOSSIVS *loc. cit.* rei familiaris ac militaris magis, quam naturalis scientiae, gnaros illos fuisse, obseruans. Vnde OVIDIVS *lib. III. fastorum, vers.* 103. *seq.*

Qui bene pugnabat, Romanam nouerat artem;
Mittere qui poterat pila, disertus erat.

ritur. Meminit quidem in noſtro diui Matthaei loco eius ſanctiſſimus Seruator, ſed nulla fit illius in Iudaeorum tam veterum, quam recentiorum ſcriptis mentio. Quatuor tantum numerantur in libro *Sanhedrin, cap. VII.* capitalia ſupplicia: lapidatio, viuorum combuſtio, decollatio et ſtrangulatio, ſiue ſuſpenſio. HIERONYMVS *ad h. l.* ſcribit: *Secundum ritum prouinciae loquitur* (Seruator) *quia maior criminum iſta apud veteres Iudaeos poena fuit, vt in profundum maris ligato ſaxo iacerentur.* Cum quo conſentiunt ERASMVS et DAN. TOSSANVS in *comment: ad h. l.* nec non CHRISTOPHORVS PELARGVS in *quaeſtionibus et reſponſionibus ad Matthaeum, pag.* 184. Rectius vero ſentiunt IO. MICH. DILHERRVS *loc. cit.* IO. DRVSIVS in *praeteritis, ad h. l.* et HVGO GROTIVS in *notis ad h. l.* tanti fidem HIERONYMI minus habentes.

Diſtinguit inter modum ſupplicii ISAACVS CASAVBONVS in *notis* ſuis *ad h. l.* aliumque vult fuiſſe illum apud Hebraeos, alium apud Graecos. Illos ſaxum collo fontis alligaſſe, hos in plumbeum vas conieciſſe eum contendit. In quo eum ſequuntur ERASMVS SCHMIDIVS in *annotat. ad h. l.* et DANIEL FESSELIVS in *aduerſariis ſacris, tom. II. lib. VI. cap. V. pag.* 68. Ad probandam hanc diſtinctionem ſuam ex

ATHENAEI *lib. XIV.* adducit locum CASAVBONVS, vbi in vas plumbeum iniectus quis et demersus ita fuisse dicitur. Sed aduersatur ipsi, quod nec res, nec rei modus in vllo scriptorum Iudaicorum reperiatur, imo alii quoque praeter Iudaeos populi morem hunc alligandi collis demergendorum pondera seruauerint. Posterius v. g. testatur *Scholiastes* ARISTOPHANIS in comoediam, quae *equites* inscribitur, vbi Graecos etiam demergendorum collis alligasse pondera tradit. Legantur verba eius apud GROTIVM *loc. cit.* Εἰς φορμοὺς positos illos fuisse, PLVTARCHVS in *oraculo Pythico* scribit; imo saccis insutos eosdem fuisse, ipse narrat ATHENAEVS *lib. X.* conf. CASAVBONVS in *notis ad Suetonii lib. II. pag.* 96. Quare vana esse cognoscitur haec illius inter rem et rei modum allata distinctio.

Liberius quid fingere, quam tacere prorsus, maluit IO. LIGHTFOOTVS, Seruatorem hic ad submersionem in mari mortuo, quae absque pondere appenso fieri non poterat, allusisse contendens in *horis* suis *hebraicis et talmudicis, ad h. l.* Constat namque, mare hoc ob innatans bitumen cortice quasi vestitum ita fuisse, vt viuum demergi in eo nihil posset, sed quod iniiceretur non, nisi onere lapidum grauatum, mergeretur. LIGHTFOOTO adstipulatur doctissimus alias

as academiae iuliae professor, HERMANNVS VON DER HARDT, qui in *exegesi difficiliorum quatuor euangelistarum*, MS. ad nostrum locum scribit: *Submersio refertur pro more consueto ad vicinum mare mortuum, in quod proiici dicebantur res abolendae.* Verum nusquam in antiquitatis Iudaicae scriptoribus, hoc modo submersum fontem quendam in mari mortuo fuisse, traditur. LIGHTFOOTVS quidem, non proprie hic, ac si reuera quis in mare istud iniici solitus fuerit, sed metaphorice locutum Seruatorem esse contendit, ita, vt indicare is voluerit, reiiciendum talem hominem et eliminandum ex omni hominum consortio esse; adeoque phrasiologia ista Iudaeis recepta notatam fuisse abiectionem totalem, odium summum ac execrationem, qua quis deuouebatur, putat. Sed et contrariatur huic eiusdem limitationi ipse Seruatoris sermo, qui non indicare voluit, satius esse, vt execrabilis et omnibus odio quis sit, quam vt ex paruulis quendam offendat; potius hoc scopi loco habuit, docere, quod exquisitissimas durissimasque poenas (quarum e numero submersio in aquam) perferre praestet, quam vel vni ex eiusmodi paruulis esse offendiculo.

Licet ergo in publicis atque ordinariis Iudaeorum iudiciis non fuerit vsitatum id

ſupplicii genus, idcirco tamen prorſus ignoratum huic genti fuiſſe non videtur affirmandum. Poterat ſcilicet ex vicinarum gentium, a quibus paſſos illud Iudâeos fuiſſe, 2. Maccab. XII. 4. legitur, vſu nôtum ipſis eſſe. Diſtingui autem debere inter publica ordinariaque iudicia, quae a magiſtratu et perſonis, publica auctoritate ad punienda ſcelera conſtitutis, infligebantur, et inter extraordinaria ſupplicia, a concitata plebe huic vel iſti inflictâ, nemo ibit inficias. Exemplum poſterioris generis ipſe praebere poteſt ſanctiſſimus Seruator, cum furioſa Iudaeorum plebs de ſaxo praecipitem ipſum dare conaretur. Luc. IV. 29. Quod ſi vero prorſus etiam ignotum fuiſſet, ex verbis tamen Seruatoris facile intelligi res tota poterat, quam indicare animus ipſi erat.

XXIV.

2. Timoth. II. 22.

Quando fugere hic τας νεωτερικας επιθυμιας a Paulo Timotheus iubetur, vox νεωτερικος a pleriſque interpretibus, tam veteribus, quam recentioribus, exponitur *iuuenilis*; quae et interpretatio reperitur in gloſſariis et vulgatis lexicis. Accipitur ita quoque vox haec ab auctore *conſtitutionum apoſtolicarum II.* 51. Νεωτερος, a quo νεωτερικος

ϱικος descendit, vti constat, comparatiuus του νεος, *nouus, iuuenis*, est, saepius vero citra habitum ad comparatiuum respectum absolute notat, vtramque vocabuli νεος significationem retinens, et *nouum* et *iuuenem;* vti Athenienses e. g. communiter alloqui se inuicem solebant: τι νεοτεϱον; *quid noui?* Iam quaeritur: num vtrumque significatum retineat etiam νεωτεϱικος? Glossaria si consulamus, illa aetatis tantum ac iuuentutis significationem isti tribuunt, vt iuuenilis dicatur, qui paucos adhuc annos attigit viuendo, et seni opponatur. conf. CONR. GESNERI *lexicon graecum*, in hac voce. Quare in nostro Pauli loco a *Syro, Arabe* et *Aethiope* illa vox exponitur per *iuuenilis;* a *Vulgato* per *desideria iuuenilia;* a BEZA per *cupiditates iuueniles*, prouti et CHRYSOSTOMVS, THEODORETVS, THEOPHYLACTVS, OECVMENIVS ac recentiores plerique, per *cupiditates ac desideria iuuenilia* vertunt. vid. IO. ANDR. BOSII habita *in h. l.* Ienae anno MDCLXXIII. *disputatio*, quam recusam ob oculos habeo ad calcem *introductionis* eius *in notitiam scriptorum ecclesiasticorum, pag.* 428. *seqq. cap. I.* De eo tamen inter se minus interpretes conueniunt, quid per has iuueniles cupiditates designetur ab apostolo. In excessu quidem peccarunt, πασαν επιθυμιαν ατοπον prohiberi hic putantes. Quod ex graecis v. gr. fece-

 runt

runt CHRYSOSTOMVS, et, qui eum ſequi plerumque ſolent, THEOPHYLACTVS atque OECVMENIVS *ad h. l.* ex latinis AMBROSIVS, vel (quem illius commentarii, qui ſub AMBROSII nomine in omnes epiſtolas Paulinas circumfertur, rectius auctorem nominant) HILARIVS *in h. l.* Nec enim opus fuiſſet, vt vocem νεωτερικας addidiſſet apoſtolus, ſi de omnibus prauis cupiditatibus ac deſideriis fuiſſet ipſi ſermo. In defectu contra peccare putandi ſunt, qui tantum de gloriola ſeu vano gloriae ſtudio, quale ſolet eſſe iuuenibus propria, exponunt, e. gr. THEODORETVS et CORNELIVS A LAPIDE *in h. l.* vid. IOAN. CASP. SVICERI *theſaurus eccleſiaſticus, tom. I. pag.* 1167. Vnde inter has ſententias media ita optime via eligitur, vt intelligantur vitioſa deſideria omnia ac affectus cupiditatesque ſiue vitia, quae deprehendi in aetate iuuenili ſolent, varia ſane ac plurima, curioſitas nimirum, aemulatio, ſuperbia, ambitio, iactantia, iracundia, rixandi ſtudium, impatientia, temeritas, vanae gloriolae et quaeſtionum inutilium ſtudium, eruditionis ſingularis opinio, et quae ſunt his ſimilia. Confirmatur haec interpretatio tum ex vſu graece loquentium; tum ex iis inprimis, quae in contextu verborum vitiis his nominatis opponuntur, virtutibus. Licet autem, quod ſupra monui, gloſſaria voci νεωτερικος ſigni-

ſignificatum *iuuenilis* tantum tribuere ſoleant, BOSIVS tamen *loc. cit. cap.V. §. II. et IV.* IOSEPHI adducit et GELLII loca, quorum ille ἀντάδειαν νεωτερικὴν, *arrogantiam iuuenilem* commemorat, hic *verſum Virgilii* νεωτερικῶς, id eſt, *iuuenili quadam audacia et temeritate prolatum* eſſe pronuntiat. Quorum ex auctorum vſu patet, *iuuenilis* eſſe ſignificatum, τῷ νεωτερικὸς vindicandum, praeſertim vbi de vitiis ſermo, vti in duobus iſtis auctorum citatorum locis. Suadet vero hanc interpretationem ipſe etiam verborum Pauli contextus. Commendat is in verbis immediate ſequentibus Timotheo fidem, charitatem, pacem, vtque detractet ſtultas inutilesque quaeſtiones, cum monet, eo quod, illos gignere ſaltem lites, probe ſciat; iubet eum eſſe manſuetum erga omnes etc. v. 22. 23. 24. Iam his virtutibus quae ſunt oppoſita vitia neceſſario praecipere vitanda Timotheo apoſtolus debet, ex ipſa textus συνάφεια. vid. BOSIVS *loc. cit. cap. VII.* et, qui νεάζοντας ἐπιθυμίας vocat, auctor *Clementinorum* apud COTELERIVM *I. Apoſtol.* Minus recte ergo a SALMASIO, WANDALINO et SCHLICHTINGIO vrgeri ſignificationem, qua *nouarum rerum cupiditates* vetitae hoc loco dicuntur, euictum dedit in iſta ſua exercitatione doctiſſimus BOSIVS. Conf. *eiusd. epiſt. ad Thomam Reineſium, pag.* 272. et huius ad illum *epiſt.* *pag.*

pag. 275. *seq.* Illis vero, qui in IGNATII *ad Magnesios* data *epistola* putant episcopi vnius supra presbyteros eminentiam vocari νεωτηρικὴν τάξιν, a BOSIO pariter notatis, addi etiam debet LVDOVICVS CAPELLVS in *thesibus de episcopi et presbyteri discrimine, pag.* 607. Νεωτεριστικὴν a verbo νεωτερίζειν dicendum esse monet IO. PEARSONIVS in praefatione, *vindiciis* suis *epistolarum S. Ignatii,* anno MDCLXXII. editis, praemissa.

XXV.

GENES. XIX. 26.

Fabulis iam olim annumerarunt hoc impii quidam, quibus vero ora obturauit PHILO *libro de profugis.* R. ABEN ESRA, ignea pluuia, sulphure et salsugine mixta, accensam mulierem, et sic in salem mutatam obriguisse, putat. Sed, magno conatu magnas egisse eum nugas, recte iudicarunt viri docti. Opinantur alii, salis statuam appellari, non, quod re vera ex sale concreuerit, sed quod similitudinem salis habuerit, adeoque metaphorice ita dici volunt propter incorruptibilitatem et perpetuitatem. Hinc IO. BODINVS *lib. V. de republica, cap. VI. pag.* 962. *Hebraei,* scribit, *firmissimas societates appellant foedera salis, id est, sempiterna; quia nihil eorum, quae concreta sunt ex elementis,*

sale

sale incorruptius est: vt eodem sensu sacrae literae statuam salis appellant, non, quae ex sale concreuerit, vt quidam valde insulsi putant, sed quae sempiterna sit futura. Ipse quoque Megalander noster LVTHERVS eo inclinat in *comment. in Genesin, ad h. l.* addens, non diu tamen eam perstitisse, verum cum vrbe Zoar a tonitru contritam euanuisse. Rectius sapiunt, qui, vere in salis statuam, lapidem vel cumulum columnae formam prae se ferentem, singulari Dei nutu, mirabili modo fuisse transmutatam, dicunt. Mutationis huius modum ignoramus: quamquam AVGVSTINVS in *libro de mirabilibus scripturae* autumat, Deum, quicquid salsuginis in corpore fuerit, lacrimas scilicet, sudorem, phlegma, sputumque in totam eius substantiam traduxisse, idque hoc pacto adeo infecisse, vt in salem penitus transformatum sit. Ridiculi sunt inter alias conuersionis huius causas istam etiam proferentes Iudaei, quod modicum salis Lotho ad hospites in domum receptos comiter tractandos negauerit. Strepitu pluuiae sulphureae pereuntiumque clamore perterritam retrospexisse, alii putant; vti timoris vehementiae alii tribuunt, ne ipsa quoque incendio corriperetur, nonnulli curiositati. Plures causas coaceruat CLAVDIVS MARIVS VICTOR, Massiliensis, *lib. III. in Genesin:*

Quin

- Quin etiam Loth, heu miserabilis vxor,
Seu tanto ſtupefacta metu, ſeu ſtulta cupido,
Illa fuit, vetitum contra conſurgere pactum,
Feminis innata animis, quae denique cunque
Cauſa fuit: Sodomam inſpectans ſe pone ruentem
Confeſtim poenas violata lege ſubiuit,
In ſtatuam conuerſa ſalis, ſpoliataque luce
Sic animam infelix cum corpore perdidit omni,
Vt nullum exſtaret forma remanente cadauer.

Nobis et diuini praecepti violatio, et praepoſterum terrenorum deſiderium in cauſa fuiſſe videtur, ob quam graue ita ſupplicium ſubire iuſſa illa fuerit. Conf. Luc. XVII. 32.

FLAVII IOSEPHI tempore adhuc ſuperfuiſſe illam ſtatuam, ex ipſius *antiquitatibus Iudaicis, lib. I. cap. XII.* patet, vbi: *Lothi vxor inter abeundum,* ſcribit, *ſubinde ad vrbem reſpiciens, et curioſius cladem hanc contra mandatum Dei ſpectans, in ſtatuam ſalis eſt verſa. Dictam eſt mihi iam de illa: nam exſtat hodie.* Targum Hieroſolymitanum hanc in rem, PAVLO FAGIO interprete, ſic: *Eo quod vxor Lothi fuit de filiis filiorum populi Sodomae, reſpexit poſt ſe, vt videret,* quid-

quidnam futurum esset cum domo patris sui: atque ita factum est, vt facta sit columna salis, duratura usque ad tempus resurrectionis, quo mortui reuiuiscent. IRENAEVS *lib. IV. cap. V.* de statua hac tradit, quod, quantum a viatoribus curiosis transeuntibus decutiatur, tantum breui succrescat. Confirmat idem etiam TERTVLLIANVS *libro de Sodoma, cap. III.*

In fragilem mutata salem stetit ipsa sepulchrum
Ipsaque imago sibi formam sine corpore seruans.
Durat adhuc etenim nuda statione sub aethram,
Nec pluuiis dilapsa, sita, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilauerit aduena formam,
Protinus ex sese suggesta vulnera complet.

Cui et PRVDENTIVS concinit in *hamartigenia:*

Liquitur illa quidem salsis sudoribus vda:
Sed nulla ex fluido plenae dispendia formae
Sentit deliquio; quantumque armenta saporum
Attenuant saxum, tantum lambentibus humor
Sufficit, attritamque cutem per damna reformat;

nec

nec non BENIAMIN Tudelensis in *itinerario*, vbi: *Ex monte*, inquit, *oliuarum Sodomiticum mare conspicitur: a mari vero illo ad cumulum salis, in quem Lothi vxor conuersa est, duae leucae sunt: Constat enim adhuc cumulus ille, qui a gregibus aliquando lambendo imminuitur, denuo ad pristinam crescit molem.* Conf. et SEDVLIVS, cuius verba leguntur in IO. BAPT. OTTII *spicilegio, siue excerptis ex Flauio Iosepho ad noui testamenti illustrationem, pag.* 169. aliaque patrum loca, obuia in PAVLI COLOMESII *obseruationibus sacris, pag.* 108. Aliorum, idem qui fuerunt testati, meminit IO. IAC. SCHVDTIVS in *compendio historiae Iudaicae, pag.* 323. Fabulosis vero, historiae huic addi solitis, narrationibus recte id annumerat HERMANNVS WITSIVS in *miscellaneis sacris, tom. II. pag.* 195. *seq.* consentientes hac in re plures sanioris nasi habens. Quod enim ad IOSEPHI praecipue, testis maxima forte fide inter ceteros adductos digni, testimonium attinet, illius quidem auctoritas tanti est OTTIO iam commemorato *loc. cit.* vt ferme, ipso asseuerante istius statuae durationem, pro vera habeat narrationem hanc. Ita namque ille: *Vero simile non est, quod studio decipere voluerit,* (IOSEPHVS scilicet) *ab omnibus enim mendacii coargui potuisset, cui bono tam longam statuae durationem excogitasset?* Rectius tamen, IOSEPHO,

PHO, tacente hanc rem diui Mosis historia, fidem habendam esse, negat reuerendus CHRISTOPH. WOLLIVS in dissertatione erudita *de singulari facto ac fato vxoris Lothi*, Lipsiae anno MDCCXXX. habita, §. *XVII.* addens: *si verbum ιστορειν* (quod legitur in citato IOSEPHI loco, et de quo dubii haerent interpretes, num hic *historiam contexere*, an vero *oculis suis videre* significet? cum vterque illi competat significatus) videre *hoc loco significat, potuit is quidem aliquod vidisse monimentum, quod eiusmodi columnam referret, et quod hominum traditione pro ista statua venditabatur, sed inde nondum conficitur, fuisse hanc statuam reuera eandem, in quam Lothi commutata fuit coniux. Nolumus igitur miracula temere augere. Nam in Mosis historia* (ita paulo ante WOLLIVS) *nihil ea de re habetur, resque omnis fide caret historica.* Pluribus conferri ad hunc Mosis locum merentur scriptores a CHRISTOPH. HENR. SCHETELIGIO in *bibliotheca* sua *disputationum in V. et N. T. part. I. pag.* 63. *seq.* et IO. CHRISTOPH. WOLFIO in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 717. *seq.* allegati. Addatur illis IO. CASP. LOESCHERVS in *obseruationibus selectis, fascic. II. pag.* 88. *seqq.* et maxime reuerendo CHRISTOPHORO AVGVSTO HEVMANNO opposita epistola BOEDECKERI, Professoris Sueci, quae legitur in *den Hamburgischen Beyträ-*

gen, Anni MDCCXL. pag. 609. *seqq.* Celeberrimo vero WOLLIO singulari obseruatione dubia quaedam mouit reuerendus GOTTLOB FRIDERICVS GVDIVS, quae occurrit in *den nützlichen Anmerckungen über allerhand Anmerckungen aus der Theologie, Kirchen- und Gelehrten-Historie,* a beato IO. CHRISTOPH. COLERO euulgatis, in *der III. Sammlung, pag.* 414. *seqq.*

Id singulare est, quod scribit in *protreptico* CLEMENS Alexandrinus, poetis Niobem esse vxorem Lothi. De hac autem Amphionis, Thebanorum regis, coniuge, filiaque Tantali, fabulantur poetae, quod foecundissima mater ad orbitatem redacta per Apollinem et Dianam, qui filios filiasque omnes sagittis confixerant, prae nimio moerore in saxum fuerit conuersa. Vid. HOMERVS *Iliad.* ω. ARISTOTELES *lib. VI. ethicorum ad Nicomachum, cap. IV.* §. *IX.* SOPHOCLES in *Antigone* et *Electra;* CICERO *lib. III. Tusculanarum quaestionum;* PAVSANIAS in *Atticis;* SENECA Tragicus in *Hercule furente,* et *Oetaco,* item in *Agamemnone;* AVLVS GELLIVS *lib. XX. noctium Atticarum, cap. VI.* et AVSONIVS *epitaph. XXVII.* Pari modo de Orpheo fingunt, cum ad inferos descendisset, repetiturus Eurydicem suam, quod, cum respexisset, illa sit retracta. Fabulam vide apud VIRGILIVM *lib. IV.*

IV. Georgicorum; SENECAM in *Hercule furente,* aliosque.

XXVI.

GENES. XLI. 42. ESTH. VIII. 15.

Maximo fuit apud cunctos fere populos in honore albus color, adeo vt summae ipsis iudicaretur munditiei, innocentiae ac puritatis symbolum. PLVTARCHVM saltem audiamus, qui *probl. XXVI.* colorem candidum naturalem, simplicem, purum, lucidum salutat, eundemque proinde mores ingenuos, puros, simplices, decoros, significare, et laetitiae, libertatis, honoris victoriaeque symbolum esse pronunciat. Triplici autem in casu fuisse huius coloris vestes vsurpatos a veteribus, antiquitatis monumenta docent; honoris nimirum gratia, in re laeta, et in sacris. Quod ad primum attinet, coloris albi vestes fuisse inter omnes ferme gentes ceteris honorationes, imperatoribusque, regibus, principibus, aliisue illustri dignitate conspicuis personis quasi dicatas constat. Apud Hebraeos amictum candidum primores gestasse, DANIEL HEINSIVS refert in *exercitationibus ad Luc. XXIII. II. pag.* 196. Vnde et mortuos principes albis tunicis tumulo mandatos ab iis fuisse, IO. BVXTORFIVS in *synagoga Iudaica, cap.*

 XLIX.

XLIX. docet. Imo Hebraeis viri nobiles dicebantur חורים, *candidi,* quod alba plerumque amicti erant veste. Aegyptios pari ratione destinasse optimatibus exornandis album potissimum vestium colorem, Moses priori adducto loco testatur, de Iosepho referens, quod vna cum aureo annulo aliisque proximi a Pharaone rege loci insignibus alba quoque donata ipsi stola fuerit. vid. IO. GERHARDI *commentarius ad h. l.* et eiusdem *harmonia euangelica, cap. I. pag.* 1882. De Persis vero alter locus noster Esth. VIII. 15. idem confirmat, vbi Mardochaeus, primarius Persarum monarchae Ahasueri minister, ornatu honorandus regio, albis indutus vestibus ab iisdem introducitur. Liquet idem etiam ex OCTAVII FERRARII *analectis de re vestiaria, cap. XIV. pag.* 15. vbi Persarum reges tunicam purpuream gestasse narratur, quae in medio album habuerit intextum. Graecorum regum diademata albo constitisse colore, LVCIANVS tradit, eadem ταινίας λευκὰς nominans, nec non CASAVBONVS in *notis ad Suetonii vitam Iulii Caesaris, cap. LXXIX.* de Romanis, quin simili indulserint mori, dubitare nos non finit SVETONIVS *loco citato,* Caesaris statuam ab eius mancipiis laurea, candida fascia praeligata, exornatam fuisse scribens. Eandem ob rationem ad diuinum cultum etiam adhibitum, omnium ferme gentium consensu, hunc colorem

lorem fuisse, obseruat PIERIVS VALERIANVS *lib. XXXIX. hieroglyph. cap. V.* A sacerdotibus proinde in templo ministrantibus vestes vsurpantur candidae; vti fusius probant IO. BRAVNIVS in *selectis sacris, lib. III. cap. I. §. XX.* et MELCHIOR LEIDEKKERVS *de republica Hebraeorum, lib. X. cap. III.* Et virgines quoque apud eosdem in festis solemnioribus istis induebantur. Vid. quae hanc in rem ex tractatu Mischnico תענית affert summe reuerendus SALOMON DEYLINGIVS in *obseruatioribus sacris, part. II. pag. 605.* De Romanis, quod in sacris pariter vsi illis fuerint, testantur SVETONIVS in *vita Augusti, cap. XCVIII.* et POLYAENVS *lib. I. strategem. XXVII. ex. II.* vbi Gelo Syracusanus sacra faciens ministros adhibet albis indutos vestimentis. conf. IO. DOVGTHAEVS in *analectis sacris noui testamenti, excursu CV. p. m. 302. seq.* Quod vero in re laeta istum itidem colorem adamauerint, varia confirmant veterum scriptorum loca, quorum vnum saltem afferre liceat ex LIVIO *lib. XLV. cap. XX.* de Rhodiorum legatis narrante, quod post deportatam a Perseo victoriam Romanorum missi Romam in vestibus primum candidis apparuerint, deinde vero reiecti, quoniam decenter minus in bello isto sese gesserant, a senatu, sordidam vestem sumserint.

XXVII.

Hebr. XII. 1.

Directe sibi sunt opposita *ευπεριστατος* et *απεριστατος*, contraria significantia. Quanam autem ratione de hoc loco dubitandi, num haec vel illa vox genuina, ansam dederit STEPHANI codex, docet beatus WOLFIVS in *curis* suis *philologicis et criticis, ad h. l.* Nullam sane diuersae lectionis suspicionem inuenire licet apud graecos antiquae ecclesiae doctores. Quare mirum eo magis, legere hic *απεριστατος* voluisse GROTIVM in *annotat. ad nou. test. ad h. l.* contra quem euolue a b. WOLFIO laudatum SALMASIVM, aperte, quod ista vox locum hic habere nequeat, docentem in tractatu *de foenore Trapezitico, pag.* 256. ex quo tamen cum GROTIO idem sensisse KLOCKENBVRGIVM apparet, licet aperte is non nominetur, sed salse saltem perstringatur.

In diuersa vero abeunt circa vocis huius *ευπεριστατος* explicationem prisci graecae ecclesiae doctores, locum quando praesentem interpretantur. Duas affert CHRYSOSTOMVS, tertiam THEOPHYLACTVS addit, quartam suppeditat THEODORETVS; quorum omnium verba adducit IO. CASP.

SVI-

SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. I. pag.* 1261. *seq.* Quam inepte hic noua prorsus probari sibi iusserit DANIEL HEINSIVS in *exercitationibus sacris, ad h. l.* ευπεριστατον vertens per *dolosum, qui alterum in luctu aut cursu circumuenit,* eidemque respondere ait το ευολισθον, quod eius est, *qui facile prolabitur,* dederunt demonstratum scriptores a b. WOLFIO *pag.* 776. allegati. Induci interim sese HEINSIVS passus est lectione glossarii graeco-latini, vbi περιστασις per *circumuentionem* exponitur; circumuentus tamen ac deceptus ipse. Accipitur namque in dicto isto glossario in proprio significatu *circumuentio,* eo sensu, quo circumuenire dicimur, quem circumstamus, siue circa quem stamus, vel videndi vel audiendi gratia, vti patet illa quoque vocis περιστασεως significatio ex *dictionario* VALERII HARPOCRATIONIS *graeco.* ERASMVS SCHMIDIVS, quoniam apud POLYBIVM atque GALENVM περιστασις quoslibet casus aduersus, pericula et damna quaeuis, απεριστατος vero id, quod noxa, periculo et damno caret,* notat, concludit inde, ευπεριστατον contra id designare, quod facile damnum affert, siue ad illud periculumque inferendum pronum est. Quae quidem ex-

* Vocat namque απεριστατα vulnera, quae nullo cum periculo coniuncta sunt, GALENVS.

plicatio incommoda haud eſt, cum maximum vtique, idque aeternum, damnum afferat et habeat ſecum coniunctum peccatum. CHRISTOPHORVS HEGENDORFFIVS, theologus ac iureconſultus ſeculi XVI. haud incelebris, cuius verba SCHMIDIVS in medium profert, το ευπεριστατον per id explicat, *quod abiici difficulter poteſt*, quoad rem ergo conueniens cum DESIDERIO ERASMO, qui ita vertit: *quod facile circumſiſtit et abiici proinde difficulter poteſt.* Secutus ERASMVM in verſione ſua LVTHERVS eſt, ipſo Paulo Rom. VII. 21. hanc explicationem confirmante. Sequuntur et eundem noſtratium theologorum multi, e. g. MARTINVS CHEMNITIVS in *locis theologicis, loc. de peccato*; AEGIDIVS HVNNIVS in *exegeſi epiſtolae ad Hebraeos, ad h. l.* FRIDERICVS BALDVINVS in *diſputatione in h. l.* IO. ADAMVS SCHERZERVS in *ſyſtemate theologico, loco VII. pag.* 154. IOANNES HVLSEMANNVS in *breuiario extenſo, pag.* 91. et in *manuali Aug. Conf. diſp. XVII. pag.* 821. *ſeq.*

Plerique, beato WOLFIO *pag.* 777. teſte, CHRYSOSTOMI ſequuntur, quae in ipſius *commentario in Pſalmum XLIX.* et *homil. II. in poſteriorem ad Corinthios epiſtolam, pag.* 555. legitur, interpretationem: *peccatum, quod facile nos cingit*, et vocis recte exprimen-

mentem notionem propriam, et illius rei rationem, quam docet in hoc loco diuus apoſtolus, optime declarantem. Similitudine namque a certantibus et currentibus deſumta, hortatur chriſtianos, vt pari ſtudio atque induſtria ad metam propoſitam contendant. De modo etiam, quo facilius feliciusque currere queant, eosdem inſtruit, omnia ea, quae longioris cuiusdam veſtimenti inſtar pedes quaſi inuoluere ac implicare, curſumque proinde impedire atque remouere queant, abiicere et deponere iubens. Ipſa vero vocis deriuatio idem amplius confirmat. Deſcendit ευπεριστατος a verbo περιιστημι, id eſt *circumſto, circumquaque circumſtare facio*, ideoque de circumcingendo et circumdando vſurpatur, et quidem α) de praeſidiis ſiue militibus praeſidiariis, vrbes ac caſtella excubiis vigiliisque ſuis circumſtantibus et cuſtodientibus, β) de ſatellitibus ac ſtipatoribus, qui perſonam principis circumſtant, γ) de bello, vndique nos circumdante ac circumcingente, et δ) de obſeſſis vrbibus, vndique quae circumdantur. Eleganter omnia haec ſingulaque accommodari ad peccatum poſſunt. Hoſtis enim noſter accerrimus vtique peccatum eſt, circumdans nos, circumcingens, et quaſi obſidens ſeu obſidione premens ac cuſtodiens, ne pii quid aut boni agamus. Et poteſt optime quoque commemorata de

curſoribus metaphora retineri. Longioris namque veſtimenti inſtar peccatum in currendo, ne velociter curramus metamque ſalutis aeternae praeſtitutam conſequamur, impedit. Qui vero allegati a me ante ſunt, ERASMVM ac LVTHERVM in interpretanda voce hac ſequentes, theologi nobis minus aduerſantur. Vtrumque namque hi coniungunt, alterumque ex altero colligunt ac concludunt; prouti clare hoc teſtantur ipſa eorum verba. Conf. praeter citatos ABRAHAMVS CALOVIVS in *bibliis illuſtratis, ad h. l.* et in *exegeſi Aug. Conf. art. II. cap. IV. §. II.* nec non SALOM. GLASSIVS in *philologia ſacra, lib. V. tract. I. cap. XII. pag.* 1867.

XXVIII.

Lvc. IV. 29.

Non ordinaria haec erat et in Iudaeorum iudiciis recepta poena, quam ſanctiſſimo Seruatori hic parabat concitata plebs, ſed talis ſaltem, quae in tumultu iam a populo ipſi parabatur. Romanis vero antiquioribus praecipue in more erat poſitum, proiicere ac praecipitare a Tarpeia rupe, vti poetis illa audit, milites transfugas et in fuga receptos, nec non tyrannos, qui rapere ad ſe rempublicam conati fuerant, vti

duobus

duobus ex LIVIO petitis exemplis probat IO. CASP. SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. I. p. m.* 408. Manlius enim Capitolinus huius criminis reus erat actus. Vid. PLVTARCHVS in *Camillo*, et CLAVDIVS MAMMERTINVS in *gratiarum actione pro consulatu ad Iulianum.* Eadem ratione in milites suos transfugas animaduertisse etiam Mithridatem, Ponti regem, auctor est APPIANVS *de bello Mithridatico*, *pag.* 396. Non solum vero horum, sed aliorum quoque scelerum reos poena ista afficiebant Romani. Illos, qui falsi arguebantur testimonii, praecipitari solitos fuisse, testis est AVLVS GELLIVS *lib. XX. noctium Atticarum, cap. I.* De homicidis, imo omnibus capitali supplicio afficiendis, narrat id DIONYSIVS Halicarnasseus *lib. VIII. antiquitatum Romanarum*, et PLVTARCHVS in *vita Romuli;* prouti et de iis, qui incestum commiserant, idem refert TACITVS *lib. VI. annalium, cap. XIX.* Recentioribus autem temporibus per legem Valeriam et Porciam abrogatum id supplicii genus fuit, crudele nimis Romanis visum, donec a Tiberio imperatore reuocatum fuerit, teste SVETONIO in *vita Tiberii, cap. LXII.* Conf. PETRVS FABER *lib. I. semestrium, pag.* 93. *seq.*

XXIX.

XXIX.

Matth. I. 19.

Scriptores bene multos, qui ſignificationem vocabuli παραδειγματίζειν hic obuii eruere ſtuduerunt, nominat b. WOLFIVS in *curis* ſuis *ad h. l.* Ego nonnulla ſaltem monebo, quae ad determinandam eam mihi viſa fuere praecipue notanda, ex ſignificatu vocis, a qua illud deriuandum, petita. Deſcendit ſcilicet a παράδειγμα, quod *exemplum* denotat. Pro *poena* hoc accipitur vocabulum apud Latinos, vti TACITI, TERENTII, CICERONIS aliorumque loca teſtantur a SVICERO *tom. II. theſauri eccleſiaſtici, p. m.* 790. allegata. Eundem puniendi ſenſum proinde hoc Matthaei loco verbo παραδειγματίζειν tribuunt AVGVSTINVS *epiſt. XLV. ad Macedonium*, HILARIVS, THEOPHYLACTVS, HVGO GROTIVS, IO. PISCATOR et DAN. TOSSANVS in *commentariis* ſuis *ad h. l.* ad capitale ſupplicium ſiue mortis poenam reſpicientes, de qua Deuter. XXII. 22. legitur diuina lex. Verum enim vero cum diuus Matthaeus euangeliſta aoriſto primo infinitiui actiui vtatur, Ioſephus autem tanquam perſona priuata ipſo hoc ſupplicio afficere Mariam, ſi etiam voluiſſet, minus potuiſſet, magiſtratui id officium relinquere coactus; admitti hoc loco

non

non poteſt commemorata vocis huius interpretatio. Vid. EDVARDI LEIGHII *critica ſacra noui teſtamenti*, ſub hac voce, et SVICERVS *loc. cit.* Diſplicuit iſta propterea etiam DAN. HEINSIO, qui Helleniſtarum more de infamia ludibrioque priuato exponi voluit in *exercitationibus ſacris, pag.* 3. cui autem bene reſpondet SALMASIVS apud LEIGHIVM *l. c.* Quem iam citaui, GROTIVS, aeque magnus alias ſtrenuusque Helleniſtarum patronus, contrariam ex ipſis LXX. interpretibus, Heinſianam ſubuerſurus expoſitionem, demonſtrare, quodque ab illis Num. XXV. 4. et in additamentis ad Eſth. XIV. 9. de capitali poena vſurpatum fuerit *το παραδειγματιζειν*, aſſerere conatus eſt. Sed ridet ſalſe hanc GROTII ac HEINSII rixam SALMASIVS in *praefatione ad commentarium de lingua helleniſtica.* Nec opus eſt commentitiis hiſce helleniſticis. *Mihi quidem non eſt dubium,* ita prudenter pro more ſuo iudicat laudatus WOLFIVS *loc. cit. pag.* 19. *per verbum hoc publicam hic ſignificari ignominiam, qua partim is, qui facinus commiſit, punitur, partim alii deterrentur, ne quid tale committant.* Et ſequitur hoc prono alueo ex ipſa vocis ſignificatione.

Animaduertendum autem primo atque generatim eſt, familiare vſitatumque omnibus

bus in linguis ferme deprehendi hoc, vt indeterminatam significationem quaedam habeant vocabula, quae deinde variis rebus applicari et specialius determinari, pro ceteris circumstantiis, possunt. Quare ex voce praecise considerata sensum haud licet definitum eruere.

Idem circa vocabulum nostrum παραδειγματιζειν hoc loco tenendum. Late patet in se spectatum vocabulum παραδειγμα, *exemplum*, quod ita exhibetur atque ostenditur, vt per illud, tanquam documentum, instituantur et moneantur alii; το παραδειγματιζειν inde descendens est efficere, vt aliquis aliis sit exemplo, in quod intueantur, et sic informentur. Cum autem varie fieri hoc possit, vt existat aliorum quis exemplum, et in hac ipsa voce, seorsim spectata, nullus deprehendatur certus atque definitus modus; definiendus ille est ex conditione et natura rei seu negotii, de quo in vnoquoque loco agitur. Varios coniungit significatus BENEDICTVS ARETIVS in *comment. in h. l.* quando ait: *voluit eam Iosephus nec poenae, nec famae, nec risui exponere; quae tria per hoc verbum notantur.* Notandum vero, illud, quod hac voce primo inuoluitur, non esse *poenam*, sed *infamiam ac publicam traductionem per verba, per calumnias ac per conuitia.* Conf. ED. LEIGHIVS

LEIGHIVS *loc. cit.* Noſtro itaque loco verbum παραδειγματιζειν de infamia, ignominia et probro accipiendum eſt, in quod incidiſſet Maria, ſi ſuſpicionem ſuam et animi cogitata, de violata eius virginitate concepta, indicaſſet aliis Ioſephus. Id proinde, vt ſine omni ſtrepitu fieret, clam, nulla nec dicta nec audita diſceſſus ſui cauſa, deſerere deſponſatam ſibi Mariam, in animum induxerat.

Conueniunt cum hac explicatione optimi interpretes. Recte namque ERASMVS vertit: *infamare*, quem ſequuntur VICTORINVS STRIGELIVS in *hypomnematibus ad h. l.* THEOD. BEZA *comment. in h. l.* LAVR. VALLA *in h. l.* FLACIVS, alii. Elegans hanc in rem ex PLVTARCHO affert idem BEDA, obuium etiam apud LEIGHIVM *l. c.* exemplum, vbi Archilochus poeta ἑαυτον παραδειγματιζειν, ſe ipſum infamare obſcoenis ſuis carminibus dicitur. Et fatetur ibi BEZA ipſe iuuentutis ſuae errata, quod ſemetipſum παραδειγματισῃ parum honeſtis verſibus, idque ab aduerſariis ſuis ſaepe obiectum fuiſſe ſibi dolet. Occurrit aliud etiam huic conſimile exemplum apud DEMOSTHENEM in *orat. contra Aeſchinem* de falſa legatione, vbi κτεινειν, *occidere*, et παραδειγματιζειν, *infamare* ſibi inuicem opponuntur. Habentur quoque apud POLYBIVM ſimi-

ſimilia *lib. II. pag.* 203. et in *excerptis virtutibus ac vitiis, pag.* 1449. Conf. praeter auctores iam citatos, eidem circa hunc locum interpretationi fauentes, FRID. SPANHEMIVS in *dubiis euangelicis, part. I. dub. XXI.* et IO. LIGHTFOOTVS in *horis hebr. et talmud. ad h. l.* qui praeterea poenam capitalem hic intelligi minus poſſe obſeruat, quoniam lex diuina Deut. XXII. 22. de adultero, morte puniendo, lata, per libellum repudii Deut. XXIV. 1. conceſſum, eneruata fuerit, conſentientem hac in re ſecum habens FRANC. GOMARVM *tom. I. operum, ſtatim ab initio.* Addantur CAMERO in *myrothecio euangelico ad h. l.* CORNEL. A LAPIDE, PET. WINSTRVPIVS, CASP. BERTRAMVS aliique in *commentariis ad h. l.* Habet etiam in verſione ſua *traducere* vetus interpres, ſub *Vulgati* nomine notus, cuius in vertendo hoc verbo elegantiam miratur ERASMVS, licet reuera talis Monachorum ſuperiorum temporum elegantia eiusmodi admirationem vix mereri videatur. Aliquoties enim v. g. PETRVS LOMBARDVS *lib. IV. ſententiarum* verbum *traducere* exponit per *rem habere cum aliqua.* HVGO autem Cardinalis *comment. in h. l.* quando *noluit eam traducere* vertit, addit: *ſcilicet in domum ſuam traducere.* Quae exempla ſatis confirmant, quam inepte iſtius vocabuli ſignificationem h. l. determinauerint. Quae de

de diuo noſtro LVTHERO monet b. WOLFIVS *l. c. pag.* 19. quaſi in verſione ſua per *rügen* accuſandi inprimis ſignificatum exprimere voluerit, vix videtur admittere addita a megalandro iſto nota marginalis: *Rügen, das iſt, er wolte ſie nicht zu Schanden machen für den Leuten* etc.

XXX.

MATTH. XVIII. 1. ſeqq.

Valde ſoliciti fuere veteres circa puerulum hunc determinandum, a Seruatore diſcipulis exempli loco commendatum. Duae autem potiſſimum ſunt ſententiae, quarum altera latinae eccleſiae, altera graecae ſe probauit. Latinae eccleſiae doctores *Martialem*, Lemouicenſium in Gallia epiſcopum, fuiſſe puellum iſtum autumarunt, de quo vid. b. IO. ALBERTI FABRICII *bibliotheca latina mediae et infimae aetatis, vol. V. pag.* 104. *ſeqq.* Cui ſententiae fauent ANSELMVS, THOMAS, LYRANVS aliique citati in SEBAST. BARRADAE, ex ſocietate Ieſu, *commentario in concordiam et hiſtoriam euangelicam, ad h. l.* Graecae contra eccleſiae doctores *Ignatium*, Antiochenum epiſcopum, intelligunt, quam propterea θεοφορον dictum eſſe, volunt. Vid. *Menaeum Graecum vetus, ad diem XX. Decem-*

bris, SIMON Metaphraftes apud COTELERIVM, *pag.* 991. et NICEPHORVS in *historia ecclefiaftica*, *lib. II. cap. XXXV.* nec non alii, quos allegarunt MONTACVTIVS et HALLOIXIVS locis a b. WOLFIO in *curis ad h. l.* et THO. ITTIGIO in differtatione *de patribus apoftolicis*, §. *LXXXIII. pag.* 255. *feq.* nominatis. Reperitur eadem etiam in duobus Syris fcriptoribus, fupra commemoratis graecis antiquioribus, quos commemorat *Archiepifcopus Armachenfis* fiue *Armachanus* in *annotatis in acta Ignatii*, *pag.* 37. tefte GVIL. CAVEO in *antiquitatibus patrum et ecclefiafticis*, *pag.* 232. editionis Germanicae Bremenfis.

Sed vana omnique prorfus fundamento deftituta iudicanda eft haec aeque ac prior explicatio; ceu de illa inprimis demonftratum fuit ab VSSERIO et PEARSONIO, quos WOLFIVS allegat. Solent quidem, qui huic pofteriori fauent, ad corroborandam iftam, petere argumentum, praeter alia, etiam ex ipfius IGNATII data *ad Smirnenfes epiftola* (pag. 3. editionis epiftolarum Ignatii ab Ifaaco Voffio anno MDCXLVI. Amftelodami curatae) vbi haec leguntur verba: *Ego enim poft refurrectionem in carne ipfum* (Chriftum fcilicet) *vidi et credo ipfum exiftentem.* Verum huic obiectioni etiam refpondit ITTIGIVS *loc. cit. pag.* 257. *feqq.* Et

Et recte ex silentio CHRYSOSTOMI, qui peculiarem habuit in laudem IGNATII orationem, *tom. V. operum, pag.* 409. *seqq.* obuiam, hoc non solum ostendit, sed etiam diserte, quod viderit in carne Seruatorem IGNATIVS, negat. Refutarunt HALLOIXIVM et MONTACVTIVM eruditi, licet defendat eos summe reuerendus ERN. SAL. CYPRIANVS in doctis suis *ad* HIERONYMI *catalogum annotationibus, pag.* 244. En! ipsa CHRYSOSTOMI verba: *Tantam,* inquit *l. c. pro Christo animi promtitudinem ostenderat non tantum Petrus et Paulus, sed etiam Ignatius, qui neque eum viderat, neque vlla eius conuersatione gauisus erat, vt pro eo vitam fundere non dubitaret.* Verbis his quid clarius? *Ipse autem Ignatius,* scribit ITTIGIVS *loc. cit. pag.* 257. *cognomentum suum explicauit, asserens,* θεοφορον *esse, qui Christum habet in pectore.* Conf. 10. ANDR. SCHMIDII *historia seculi secundi fabulis variorum maculata,* Helmstadii anno MDCCVI. disputationis instar euulgata, *pag.* 14.

Diuersa a duabus commemoratis circa puerum hunc sententiis est, quam fouit BERNHARDVS *homil. IV. in Luc. I.* 26. et BEDA, venerabilis dictus, *in Matth. XVIII.* Christum ipsum intelligentes, quasi is se ipsum in medio constituisset discipulosque

humilitatem a se discere iusserit. Sed repugnat narrationi euangelistae aeque aperte haecce interpretatio, ac HIERONYMI, qui per puerum istum Spiritum sanctum indigitari putauit.

Constat interim, praesenti ex Matthaei diui loco, fidem infantum a nostratibus theologis probari satis firmiter, licet, infantes hic intelligendos esse, negent pontificiae aeque ac reformatae ecclesiae doctores, grandiores, qui vocati ad Seruatorem accedere ad ipsum potuerint, pueros subintelligentes. Verum ipsa του παιδιου, quod hic legitur vocabulum, notio contrarium euincit. Nec enim per illud, absolute positum, alius, quam eiusmodi infans, indigitatur; cum, quando aetatis grandioris puer voce isthac indicatur, epitheton aliquod addatur, aetatem illam quasi determinans. Quod vero vocasse hos infantes ad se dicitur Seruator, non probat, fuisse illos adultioris aetatis atque grandioris. Obtinet namque et inter nos vulgaris is loquendi mos, vt aduocare eos dicamur, qui tamen ambulare nondum valent, verum a nutricibus vel aliis portantur. Et ipse sanctissimus Seruator hunc in modum Luc. XVIII. 15. vocasse ad se legitur τα βρεφη, nec non εναγκαλιζεσθαι eiusmodi παιδιον. Marc. IX. 36. Minus autem is obtinuisset scopum suum, si adultiores iam

pueros

pueros aduocaſſet, eosque in exemplum humilitatis diſcipulis propoſuiſſet; cum ſoleat apud iſtos maior iam deprehendi ſuperbia ſiue honoris cupido. Huic ergo Seruatoris ſcopo cum optime reſpondeat vocabuli παιδίου de infante explicatio, quid cogit, quaeſo, nos, hanc primam propriamque eius ſignificationem vt praeter rationem deſeramus? Pugnat quam maxime proinde hic etiam pro nobis et interpretatione noſtra nota illa regula, ſecundum quam vox analoga ſemper ſtat pro ſuo famoſiori ſignificatu, et, quando occurrit vocabulum quoddam πολυσημον (qualis eſt παιδίον; alias nonnumquam etiam aetates modo ſupra dicto notans) ſimpliciter et abſolute poſitum, prima eligitur eiusdem atque propria ſignificatio, cui tamdiu inhaerendum, quamdiu iſti aliam praeferre non ſumma nos cogit (hic qualis nulla) neceſſitas. Hanc vero propriam et primam eſſe παιδίου ſignificationem, vt infantem notet, matris aut nutricis vberibus adhaerentem, ex EVSTATHIO aliisque Grammaticis abunde conſtat.

Obiiciunt quidem verba commatis ſexti diſſentientes, indeque, infantes tales intelligi non poſſe, contendunt, quoniam τὸ σκανδαλίζειν, cuius ſit dicto iſto commate mentio, in illos minus cadat. Sed ſalua res eſt. Recte enim diſtinguit b. BALTHASAR

 MEIS-

MEISNERVS in *anthropologia* ſua, (cuius iam locus dum haec ſcribo, quoniam non eſt ad manus liber, haud ſuccurrit) inter ſcandalum reale et morale. Poſteriori ſcilicet reſpectu dicuntur ſcandalizari infantes, a prima quando pueritia aſſueſcunt malis eiusmodi rebus agendis, exemplo noſtro incitati. Nobis ergo, a quibus ſic agere diſcunt, moraliter hoc tanquam datum ſcandalum imputatur. Reſpondent alii quoque, ad ſcandalum opus non eſſe, vt ſemper adſit aliquis, actu qui ſcandalizari poſſit; ſufficere, docentes, ſi ſit, talia qui loquatur vel agat, vnde quis ſcandalizari poſſit, etſi actu nemo ſcandalizetur; in exemplum huius rei adducentes locum Matth. XVI. 23. vbi σκανδαλον ſibi ειναι Petrum Seruator affirmat, qui ſcandalizari tamen nulla ratione poterat. Vt ſilentio praeteream, quem reſponſionis loco pariter hic opponunt aduerſariis alii, loquendi vſum, quo actiua verba non actum ſemper, ſed conatum tantum ſiue ſtudium aliquid agendi denotant; prouti 1. Io. V. 10. vbi Deum dicimur mendacem facere, ipſi ſi non credimus; quod actu ſane fieri nequit. Leguntur vero eiusmodi apud profanos pariter auctores exempla; v. g. AESCHYLVM, qui *tragoedia II. verſ.* 1027. cepiſſe quandam vrbem dicit, qui tamen interiit ipſe, vrbe ipſa minus expugnata. Vid. pluribus GODOFR. VOIGTII tractatus *de fide infantum bapti-*

baptizatorum, sect. III. cap. I. pag. 60. *seqq.* IO. CASP. SVICERI *thesaurus ecclesiasticus, tom. II. p. m.* 526. IO. VORSTII *philologia sacra, part. I. pag.* 73. THOM. GATAKERI *aduersaria, cap. XXXII.* et SALOM. GLASSII *philologia sacra, lib. III. tract. III. can. VIII. p. m.* 766. *seq.*

XXXI.

MARC. IX. 36.

Breuiter adduxi ad antecedentem locum Seruatoris, vlnis infantes excipientis, exemplum a diuo Marco allatum, quo probetur, de infantibus esse in illo sermonem. Explicat quidem vocabulum, quo hic Marcus vtitur, εναγκαλιζεσθαι Lucas cap. II. 28. quando ita ibi exponit: εδεξατο εις τας αγκαλας. Verum excipit GROTIVS, generalem habere tantum *amplectendi* vel *complectendi* significatum, non vero specialem *excipiendi in vlnas* verbum εναγκαλιζεσθαι; id probare studens ex versione των LXX. qui hebraeum verbum חבק, quod in genere *amplecti* notat, per illud εναγκαλιζεσθαι sunt interpretati, Prov. VI. 10. nec non per συνεχεσθαι αγκαλαις, ibid. comm. 20. indeque hoc diui Marci loco eundem significatum verbo commemorato tribuens. At falsus est hic GROTII aeque ac HEINSII (cui

ſpiſſum ſuum *exercitationum ſacrarum* opus hic ſuperſtruxit) canon, vbiuis qui explicare occurrentes in ſacris noui foederis libris voces atque dictiones ex notione hebraearum veteris foederis vocum iubet; vt ex inſtituto demonſtrauit CLAVDIVS SALMASIVS in doctiſſimo ſuo *de lingua helleniſtica* commentario, huncque ſequente *eiusdem funere* et *oſſilegio*. Et poterunt innumera in medium adduci exempla, abſurda quibus illius aperte foret applicatio. Sic namque v. g. graecum vocabulum *ορος*, quod *montem* ſignificat, denotare etiam deberet *vallem*, et vox *βουνος*, quae *collem* ſignificat, *vallem* ſimul indicare, quoniam *οι* LXX. Ieſa. XXVIII. 1.4. *το* גיא, quod Hebraeis *vallis* eſt, per *ορος* ſunt interpretati, 2. Reg. II. 16. autem per *βουνος*. Idem גיא vocabulum Ezech. VII. 16. per *μελετικος*, *meditans*, expoſuerunt. Quae vero, quaeſo, datur inter hominem meditantem atque vallem conuenientia? Aut num inde habebit *μελετικος* vallis quoque ſignificationem? Eadem ratione מים 1. Sam. XXV. 11. per *οινον*, *vinum*, et Iob. XIV. 12. per *χρονος*, *tempus*, vertunt. Quae vero hic inter tria illa vocabula conuenientia? Anne vinum et tempus iam מים denotabit? Apparet inde, meo quidem iudicio, aperte ſatis, quam inepte ex verſione ſeptuagintavirali voci *αναγκαλιζεσθαι* ſolum generalem amplecten-

plectendi significatum vindicare GROTIVS laboret. Quod vero apud profanos aeque scriptores illa *in vlnos recipere* denotet, variis exemplis docuit doctissimus IACOBVS ELSNERVS in *obseruationibus sacris, ad h. l.*

XXXII.

GENES. VIII. 7. 9. 11.

Cadaueribus, vt ne reuerteretur, detentum coruum fuisse, coniicit CHRYSOSTOMVS, *homil. XXVI. in Genesin* scribens: *Iam autem operae pretium, vt dicatur causa, quare non redierit haec auis. Fortassis auis illa, vti est immunda, cum desiissent aquae, incidit in cadauera hominum et brutorum, quibus, inuento sibi congruo cibo, insedit.* Suspicatur idem etiam SVLPITIVS SEVERVS in *historia sacra, lib. I. cap. III.* Nec aliter AVGVSTINVS in *quaestionibus in Genesin: Quaeritur, vtrum coruus mortuus fuerit, an aliquo modo viuere potuerit? Si enim fuit terra, vbi requiesceret, similiter columba requiem inuenisset. Vnde coniicitur, quod cadaueri potuit coruus insidere, quod naturaliter refugit columba.* Idem *lib. X. contra Faustum Manichaeum, cap. XX. Quod post dies quadraginta emissus coruus non est reuersus, aut aquis vtique interceptus, aut aliquo supernatante cadauere illectus, signifi-*

cat homines in immunditia cupiditatis teterrimos. Mirum vero, de coruo, rediisse eum, scripsisse IOSEPHVM, quod de columba priori Moses v. 9. refert.

Gratissimum vero pacis symbolum, quando secum attulit reuersa altera emissa a Noacho columba, v. 11. Eleganter de eo AVGVSTINVS *lib. II. de doctrina christiana, cap. XVI. Oleae ramusculo, quem rediens ad arcam columba pertulit, significatur pax perpetua. Nam nouimus et olei lenem attactum non facile alieno humore corrumpi, et arborem ipsam frondere pereuniter.* HILARIVS item *in Genesi:*

Postquam diluuii cecidit tumor, vnda resedit,
Ales paciferae folium portauit oliuae,
Iam siccis reuolans pennis dedit omina pacis.

PRVDENTIVS in *diptycho:*

Nuncia diluuii iam decrescentis ad arcam
Ore columba refert ramum viridantis oliuae:
Coruus enim ingluuie per foeda cadauera captus
Haeserat, illa datae reuehit noua gaudia pacis.

At

At enimuero, vbi inuenerit olae folium columba? merito quaeritur. Respondet CHRYSOSTOMVS *loco* supra *allegato*: *Totum hoc factum est dispensatione diuina, et quod columba inuenit, et quod ore receptum ad iustum attulit. Alioquin et arbor haec semper virens est, et verisimile est, quod cum aquae abierint, arbor haec adhuc habuerit foliorum comam.*

XXXIII.

Ios. XIV. 15.

Παρόραμα haud leue commisit circa locum hunc *Vulgata* versio, ita eum quando vertit: *nomen Hebron ante vocatur Kiriath Arbe: Adam maximus ibi inter Enakim situs est.* Vocem enim *Adam*, quae itidem pro appellatiua haberi debet, tanquam proprium protoplasti nomen accepit, vnde fabulosa ista ortum traxit traditio, ac si Adamus, humani generis caput, ibi sit sepultus. Prouocant ad haec verba, qui dictae fabulae assensum praebent, HIERONYMVS *in Matth. XXVII.* et ALPHONSVS TONSTATVS, episcopus Abulensis, *comment. in Gen. XXIII.* Alii tamen, vt CAESAR BARONIVS in *annalibus ad A.C. XXXIV. num. CXV.* et IACOBVS TIRINVS *comment. in Ios. XIV.* 15. non primum mortalium parentem,

tem, ſed alium quendam, nomine iſto inſignitum, gigantem intelligunt. Apertus vero error eſt, quando pro nomine proprio habetur hic vocabulum אדם, cum ſit in textu τω ה emphatico munitum, hoc autem cum nominibus propriis virorum atque foeminarum iuxta Grammaticorum obſeruationes coniungi per naturam ſuam nequeat. Vid. R. KIMCHI in *Michlol fol. LIV.* et IO. BVXTORFIVS in *theſauro lib. II. cap. V. pag.* 52. *et* 55. Appellatiuum eſt illud vocabulum hominem ſignificans, nec Adamum, nec, vt Iudaei volunt, Abrahamum, ſed pro materia ſubſtrata illum, de quo ſermo fuerat, et cui nomen erat *Arba.* Recte itaque interpretatio ſe habet LVTHERI, quam margine adſcripſit: *Von ſolchem Mann Arba heiſt die Stadt Kiriath Arba, das iſt, Arba Stadt, wie wir Teutſchen ſagen: Carlsſtadt, Arnſtadt.* Idem etiam iudicium IO. ANDREAE QVENSTEDII in libro *de ſepultura veterum, cap. I.* IO. CHRISTIANI ISINGII in *exercit. hiſtor. chronol. geograph. et philolog. pag.* 36. aliorumque. Vnde etiam *paraphraſtes Chaldaeus* ad euitandam vocis hebraicae homonymiam pro אדם ſubſtituit אנש. Conf. CORNELIVS A LAPIDE et GVILIELMVS ESTIVS in *commentariis ad h. l.* nec non IO. BVXTORFIVS in ספר קבוצים §. *XXV.* et IO. MARCKIVS in *hiſtoria paradiſi illuſtrata, pag.* 296. *ſeqq.*

Cur

Cur autem vir iste Arba, verba sunt ANDR. MASII in *explicatione historiae Iosuae, ad h. l. inter Enacinos magnus fuisse scribatur, an, quia corporis mole in illo gigantum genere excelluerit, an vero, quia penes eum fuerit apud eam gentem principatus, non satis explicata res est.* Constat interim, qualia et quam absurda, occasione fabulandi et varia fingendi ex hoc dicto Iosuae, male de primo gentis nostrae parente intellecto, sumta, de gigantea ipsius magnitudine somniauerint non Iudaei tantum quidam vani, sed ex Christianis quoque haud pauci, et nominati et refutati a b. IO. BENEDICTO CARPZOVIO, filio, *cap. III.* disputationis *de Gigantibus*, Lipsiae anno superioris seculi LX. ventilatae, et in *disputationibus* eius *academicis, pag.* 150. *seqq.* recusae; IOAN. PHILIPPO GROSS in dissertatione *de quaestione: quanta Adami statura fuerit?* Lipsiae itidem anno MDCCXXVII. habita; et IO. MARKIO *l. c.* Fabulam autem ipsam de Adamo in vrbe hac Kiriath Arba sepulto explosam pariter dederunt SIXTINVS AB AMAMA in *antibarbaro biblico, lib. III. pag.* 384. AVGVSTVS VARENIVS in *decadibus Mosaicis, decad. VIII. loc. V. concl. III. pag.* 501. AVGVSTVS PFEIFFERVS in *dubiis vexatis, centur. II. loc. L. pag.* 332. et IO. SAMVEL LVPPIVS in dissertatione *de sepulchro Adami*, Wittebergae anno MDCCXVIII. euulgata,

sect.

sect. I. qui in eadem dissertatione etiam alias fabulosas de sepulchro Adami, in monte Golgatha siue loco caluariae a nonnullis, ab aliis in insula Sarandib quaesito, narrationes, nec non de ipso bis sepulto commentum pro merito refellit.

XXXIV.

ACTOR. III. 26.

Quando dicitur hoc loco Iesus ab apostolo παις του Θεου, sine censura dimittendus non est DAN. HEINSIVS, qui in *Aristarcho sacro, pag.* 672. reprehendit NONNVM, quod Dei filium vocarit παιδα του Θεου, rationem adducens hanc, quod *seruum* apud LXX. interpretes significet ο παις. Cum vero apertum nimis sit, quam quod negare aut ignorare HEINSIVS poterat, saepius in sacris veteris aeque, ac noui foederis tabulis τον παιδα του Θεου appellari sanctissimum Seruatorem, concedit illud quidem, sed ita tamen, vt limitetur, nec ex ipsius mente, nisi ανευ λογωσεως, siue tanquam merus homo consideratus, eo nomine Seruator veniat. Quis vero hanc HEINSII sententiam, Nestorianam sentinam redolentem, pugnare cum ipsis diuinis eloquiis non videt? Aut quis, Act. IV. 30. ανευ λογωσεως dici παιδα του Θεου Iesum;

con-

concedit? licet Caluinianorum ad palatum hoc vtique foret. Eadem quoque ratione nostro in loco tribuitur ipsi hoc nomen, nec vnquam alias, nisi *μετα λογωσεως*, siue vt Dei aeque, ac homini.

Nullus quidem negauerim, *seruum* etiam designare *τον παιδα*. Commemoratur v. g. apud DEMOSTHENEM *παις ακολουθος*, nec non apud alios scriptores Graecos, quorum loca adducunt IAC. ELSNERVS in *obseruationibus sacris, tom. I. pag.* 210. et ALEX. MORVS in *notis in nouum foedus, pag.* 196. Inde IVLIVS POLLVX in *onomastico, lib. III. cap. VIII: vocantur serui παιδες apud Atticos, quamuis prouecta iam aetate.* Latinos scriptores eandem significationem tribuere vocabulo *pueri*, exemplis docet IO. DOVGTAEVS in *analectis sacris noui testamenti, pag.* 49. Immo Hebraei ipsi נער, i. e. *filius*, et אבר, i. e. *seruus*, promiscue adhibent, vti, GVSSETVM citans, monet IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis philol. et criticis, vol. I. pag.* 1068. Interim non *seruum* solum, sed et *filium* vox haec indigitat, et hominis quidem non plebeii tantum, verum magnatum quoque, imo deorum. Sic imperator Augustus dicitur *παις* Iulii Caesaris, propter adoptionem, ab APPIANO *de B. C. pag.* 537. Alexandrum magnum item *παιδα του Φιλιππου*, Macedonum regis, appel-

lat

lat ARRIANVS *lib. I. et IV. de expeditione Alexandri Magni.* LVCIANVS quoque in dialogo, qui *Herodotus* inſcribitur, *tom. III. operum, pag.* 265. Roxanem, Alexandri M. ſponſam, *παιδα* ſalutat. Nec diſſimile licet ex XENOPHONTE petere exemplum, qui, quem modo *παιδα* vocaret, mox *υιον* dicit *lib. I. Cyropaed. pag.* 6. apud quem etiam tum auus, tum mater Cyrum ſemper hac voce compellat; notante WOLFIO *loc. cit. pag.* 1053. qui RAPHELII *notas Xenophont. pag.* 380. vberius conſulere iubet. ARRIANVS adeo *lib. II. διατριβων in Epictetum, cap. V. pag.* 133. iuxta philoſophiam Platonicam daemones vocat *Θεων παιδας.*

Haec ſane ſi obſeruaſſet HEINSIVS, non affirmaſſet, quod in obſcoeno ſenſu de maſculis ſaltem ſcortis vſurpetur haecce vox, grammaticos ſecutus, cum tamen, vti et hoc loco, ſaepius analogiae vſus derôget. Deriuant nempe Graeci Grammatici *το παις* a *παιω, percutio,* ac *τον παιδα* notare eum dicunt, qui huiusmodi conditionis (vt ſunt ſerui) aut aetatis (vt ſunt pueri adultiores) eſt, vt poſſit percuti. Latini *το puer* deriuant a *paueo,* quod idem eſt ac *ferire.* Rectius HADRIANVS IVNIVS in *nomenclatore* ſuo; EDVARDVS LEIGH in *critica ſacra noui teſt. pag.* 236. VARRO apud CENSORINVM *de die natali, cap. XIV.* item ISI-

DORVS

DORVS Hiſpalenſis, *lib. XI. originum ſiue etymologiarum cap. XI.* a puritate puerum deriuant, quia purus ſit, necdum lanuginem floremque genarum habens. Conf. etiam IO. LE MAIRE in *notis ad Cenſorinum de die natali, ad cap. XIV. pag.* 95. editionis Lugdunenſis anno MDCXLII. in forma octopartita euulgatae.

XXXIV.

Actor. V. 3.

Conſtat de obuio hic verbo ψευδομαι, proprie notare illud *mentiendo fallere* ac *decipere*, et hoc ſenſu tam cum datiuo, quam cum accuſatiuo, conſtrui; quemadmodum exemplis ex profanis ſcriptoribus petitis varii demonſtrarunt, quos laudauit b. WOLFIVS in *curis phil. et crit. ad h. l.* Quamis enim negari nequeat, dari verba graeca, quae, pro diuerſa ſyntaxi et conſtructione, diuerſam etiam admittant notionem; vti v. g. τιμωρεω, cum accuſandi caſu conſtructum, notat *punio;* dandi vero, iunctum, *iniuriam alicui illatam vlciſcor;* nec non αμυνομαι cum accuſatiuo denotat *arceo, propulſo*, cum datiuo autem ſignificat *opem* vel *auxilium fero:* non tamen perpetuum id eſt, ſed multa potius, imo plura ſunt vocabula, quae eandem prorſus retineant

significationem, diuersa etiam in constructione. Exempla eius rei qui desiderat, adeat ALEXANDRVM SCOTVM in *grammatica vniuersa*, *pag*. 660. et IO. CONR. DANHAVERVM in *Idea boni interpretis*, *pag*. 79. *seq*. Non est ergo, cur hebraismum hic quaeramus cum THEODORICO HACKSPANIO in *notis philologico-theologicis in varia et difficilia scripturae loca*, *part. III. pag*. 92. exemplum afferente ex 1 Paralip. XXIX. 20. vbi ברך primum cum accusatiuo construitur, vti docet vocula את, statim vero etiam cum datiuo, indicante ל. Decipi enim ille se a BEZA passus est, quippe qui circa locum Act. V. 3. vnius codicis graeci manuscripti, in quo particula εις fuit addita, auctoritatem ceteris omnibus haud dubitauit anteferre, idemque ideo ad istum locum tradidit; sequentes se nactus ex nostratibus, quod miror, b. SALOM. GLASSIVM in *philologia sacra*, *lib. III. tract. VI. p. m*. 1038. et ex Caluinianis SAM. MARESIVM in *system. theol. pag*. 60.

Ex iis autem, quae monui, facile simul apparet, quam male sibi consulant Sociniani, diuersum h. l. sensum ex diuersa syntaxi elicere gestientes, idque responsi loco nobis opponentes, quando pro diuinitate tertiae sacro sanctae Trinitatis perso-

nae

nae iuſtum ex hoc capite argumentum deſumimus. Videatur, vt ex multis vnum ſaltem nominem, ALBERTVS GRAVERVS in *centuria illuſtrium quaeſtionum theologicarum, diſp. VII. quaeſt. I.* Ex Socinianis ſingulari diſſertatione argumentum hoc refutare anniſus eſt VALENTINVS SMALZIVS, negans quod Ananias mentitus fuerit ſpiritui ſancto, quoniam in accuſatiuo dicatur: *mentitus es Spiritum ſanctum.* Conf. et GEORGIVS ENIEDINVS in *explicatione locorum ſcripturae vet. et nou. teſtamenti, ex quibus trinitatis dogma ſtabiliri ſolet; ad h. l.* IO. CRELLIVS *de vno Deo patre,* apud ABR. CALOVIVM in *theologia naturali et reuelata, pag.* 1493.

Eandem cum Socinianis tibiam circa locum hunc inflant etiam Arminiani, qui in *examine cenſurae confeſſionis, Cap. XXIV. Sect. IX. mentiri Spiritum ſanctum,* idem eſſe, ac *prae ſe ferre, ſimulare, ac ſi Spiritus ſancti inſtinctu et motu id faceret aliquis, cum tamen Spiritum ſanctum ille non habeat.*

At vana, imo vaniſſima eſt haecce interpretatio. Ex ipſa namque hiſtoria liquidiſſime conſtat, non de perſonae ſimulatione ſermonem eſſe diuo Petro, apoſtolo, ſed de fraude, fallacia, ac animo, ſiue ſtudio fal-

lendi ſpiritum iſtum, qui erat in apoſtolis. Praeterea, quod nolunt Sociniani ac Arminiani, *prae ſe ferre*, aut *mentiri Spiritum ſanctum* (aequipollent enim illis hae duae phraſes) nonne idem erit, ac *ſe gerere ita, ac ſi Spiritus ſanctus ipſe aliquis eſſet?* Loqui ſcilicet ita ſolemus, vt, qui mentiri alterum dicatur, indigitetur ita ſe gerere, ac ſi alter eſſet, aut pro altero haberi velle. Verumenimuerò ſenſus hic, dicta ratione quem elicere conantur ex hac phraſi commemorati aduerſarii, omni prorſus repugnat vſui ac dicendi rationi Graecorum. Nec enim apud vllum eorum aliquod deprehendimus exemplum, quo mentiri, aut prae ſe ferre, vel ſimulare aliquem, idem ſit, ac ſimulare, quaſi alicuius motu et inſtinctu aliquid quis peragat. Haec defendi ſane melius poſſet interpretatio, vt, qui mentiatur alterum, velit pro altero haberi; prouti iam commemoraui. Ipſi vero aduerſarii hunc ſenſum non admittunt. Ananiam enim pro Spiritu ſancto venditaſſe ſe, quis perhibebit? Vnum, inde patet, eundemque eſſe quarti aeque, ac tertii, commatis ſignificatum, ἐξηγητικῶς vero huic illud additum. Conf. CAMERARIVS, LVDOVICVS DE DIEV, ERASMVS SCHMIDIVS, aliique *ad h. l.* Et abeſt tantum, ab eiusmodi locutione, ſeu eius ſignificatione, vt abhorreant ſcriptores alii profani, vt potius eadem

eadem prorſus reperiatur apud APPIANVM *de bello Puniço, pag.* 24. vbi aliquem, Romano exercitui interpoſito iuramento fidem qui abdixerat, abſente vero duce ad Carthaginienſes tamen hoſtes transierat, ita alloquitur Romanorum dux, Scipio; *quis malus genius mentem tuam occupauit* ψευσασθαι Θεους και Ρωμαιους, h. e. *ad mendacio fallendor et Deos, et Romanos.*

XXXV.

2. THESS. II. 4.

O αντικειμενος και υπεραιρομενος (idem modus idemque participii tempus eodem modo reddendum: *Der ſich widerſetzet und erhebt*) επι παντα λεγομενον Θεον η σεβασμα. Vox λεγομενον tantum cum Θεον conſtruitur, *über einen ieden, der Gott oder hochheilig* (per metonymiam abſtracti pro concreto *Hochheiligkeit*) *genennet wird*, id eſt, magiſtratum, ſecundum Pſ. LXXXII. 6. Σεβασμα eſt id, quod colitur, vnde *numen* redditur. Verum non ſolum colitur Numen, ſed et homines venerandi, vti principes ſupremi. Quare dicti quoque fuere imperatores Romani σεβαστοι, auguſti, eorundemque coniuges σεβασται, auguſtae. Expoſitio verborum praecedentium quaſi eſt σεβασμα, hunc in modum: *imperatores,*

res, qui dicuntur dii, quibus multoties, ſeſe oppoſuit Papa, ſuper eos dum ſeſe extulit et reuera hodienum extollit. Verum ergo Deum et ſupremum Numen forte hic non reſpexit Apoſtolus. Quae ſi mens eius fuerit, dixiſſet forte: *ſupra Deum ſe extollit.* Nec falſa quoque numina ſeu falſi dii intelligi a Paulo poſſunt. His enim qui contradicit et ſuper eos ſe extollit, recte potius facit. Accedit, quod, ſi hic Deum ipſum intellexiſſet Apoſtolus, non dixiſſet tanquam per ſimilitudinem: *ως Θεον.* Poſterior enim commatis pars de Deo manifeſte agit, prior ergo de magiſtratu. Eadem eſt b. CHRISTI STOCKII ſententia in *N. T.* ſuo, ad *h. l.*

XXXVI.

EXOD. XIV. 21. 22.

Quae habet de effectu huius miraculi PAVLVS OROSIVS *lib. I. hiſtoriae aduerſus paganos, cap. X.* quod etiamnum certiſſima rerum harum geſtarum monumenta exſtent, tractusque curruum ac rotarum orbitae non in littore ſolum, ſed et profundo, quousque viſus admittitur, peruideantur, fidem non merentur. Id verum mirum quemlibet merito habet, quod, ne nimis videatur eſſe magnum hoc miraculum, exco-

excogitauit CASPAR CAELIVS, sibi compertum fuisse narrans, esse eam maris rubri naturam, vt, interdum in duas partes scissum ac diuisum, latam transire volentibus viam aperiat, ceu de eo refert IANVS NICIVS ERYTHRAEVS in *pinacotheca I. pag.* 230.

XXXVII.

Ezech. XXXVIII. XXXVIIII.

Per *Gogum* intelligi Antichristum, per *Magogum* vero gentem illi adhaerentem, per *Mesech* et *Tubal* gentes Europaeas ex Iapheto ortas, in quibus Antichristi sedes est, eleganter demonstrat COCCEIVS *ad h. l.* Capitis prioris comm. 8. designatur tempus, scilicet vltimum, quod quidem a COCCEIO inde a reformatione repetitur, vlterius tamen prorogandum et adhuc exspectandum videtur, quia nondum omnem vim suam contulit, ad oppugnandam ecclesiam euangelicam Antichristus, vti tamen futurum esse hic docemur. Accedit, quod simili praeterea ratione in Apocalypsi vltimum tempus designetur. Per *montes Israelis* autem ecclesiam hoc Ezechielis loco designari, et euangelicam inprimis in Germania, apertum est. Huius videtur comm. 11. describi status eo tempore, quod scilicet o-

mnes futuri ſint ſecuri, verus religionis zelus apud omnes ferme exſtinctus, principes etiam, qui muri inſtar debent eſſe eccleſiae, plerique defecturi. Poſteriore capite, comm. 2. videtur concludi, quod potentia Antichriſti extenſura ſeſe ſit vsque in Septentrionem extremum, forte ad Moſcos vsque, vt illi etiam fidem iſtam amplexuri ſint, indeque rediturus in Germaniam Antichriſtus, ad eccleſiam ibidem pariter opprimendam, regnumque ſuum hac ratione vbique ſtabiliendum. Illud ſane poſtulat tum verbum שבבתי tum part. מ in מירכתי צפון. Senſus verbi ששאתי forte nondum exploratus eſt; conuenire tamen debere videtur cum praecedente et ſequentibus verbis. Quae commate nono et ſequentibus leguntur, corporaliter explicari nequeunt. Itaque innuitur forte abolitio omnis potentiae bellicae Antichriſti, imo quod media iſtius potentiae in bonum eccleſiae ſint adhibenda. Commate 11. ſequentibusque videtur ſignificari abolitio omnium reliquiarum ſuperſtitionis Pontificiae, quae ſummo ſtudio et ab vniuerſo populo chriſtiano, et a miniſtris eccleſiae, (qui forte per ſeparatos ex reliquo populo intelligendi ſunt) et a magiſtratu, (per transeuntes per terram indigitato) promouenda ſit, vsque dum penitus ſit mundata ab illis impuritatibus terra. Commate

mate tandem 17. et sequentibus innui videtur, quod alii populi, Antichristum hactenus secuti, accepta, de insigni illa istius clade, fama, deserturi eum sint, iugumque ipsius excussuri. Sin corporaliter haec explicanda, vti volunt alii, argumentis haud quidem leuibus inducti, pertinent haec ad exaggerationem victoriae praecedentis, quae fit tum respectu armorum combustorum, tum respectu sepulturae hostium, tum respectu sequentis satiationis bestiarum et auium.

XXXVIII.

2. Paral. XXXVI. 8.

Verba hic obuia: *et quae inuenta sunt in eo* nonnulli interpretes hoc sensu acceperunt: *et quae IN CORPORE EIVS inuenta sunt.* Vnde VATABLVS ad haec verba annotauit: *in eo, vel super eum, id est, in corpore eius, cum iam mortuus esset. Intelligunt stigmata quidem impressa corpori eius, qualia imprimi solent ab impostoribus, hominibus credulis et superstitiosis. Solebant sibi imprimere notas idolorum, quibus seruiebant. Sic etiam Iudaei nostri temporis solent sibi quaedam imprimere.* Haec de Iudaeis sui temporis quae dicit VATABLVS, vnde hauserit et quo fundamento

affirmet, nescio. Ceterum constat, gentiles olim, cultui astrorum deditos, Deorum in honorem signis vel stigmatibus, quae stipio colerato carni infigebantur, se notasse. Videantur, quae tam de hoc, quam de vario alio stigmatum vsu ex antiquitatis monumentis annotarunt scriptores, allegati in beati IOANNIS ALBERTI FABRICII *bibliographia antiquaria, cap. XV. pag.* 513. PETRI ZORNII *bibliographia antiquario-exegetica, pag.* 461. et IO. CHRISTOPH. WOLFFII *curis philologicis et criticis, vol. II. pag.* 788. *seq.* quibus addi poterunt SIGISMVNDVS FRID. DRESIGIVS in dissertatione *de vsu stigmatum apud veteres,* Lipsiae, anno MDCCXXXIII. habita, IO. GEO. MICHAELIS in exercitatione philologica *de incisura propter mortuos,* Francofurti ad Viadrum eodem anno edita, SAM. FRID. BVCHERVS in *antiquitatibus biblicis ex nouo testamento selectis, p.* 256. *seq.* et WILHELM. ERNEST. EWALDVS in *emblematibus sacris miscellaneis, part. I. pag.* 286. *seqq.* itemque, quod ad seruos in specie pertinet, GODOFR. BERNH. CASSEBOHM in commentatione academica *de stigmatibus seruorum,* Regiomonti anno MDCCXXX. ventilata. Notatos autem illos, qui Deo cuidam initiari solebant, insigni Dei illius fuisse ex 3. Maccab. II. 29. aliisque scriptoribus probare vult DRESIGIVS

GIVS *l. c.* §. *VI.* Alia etiam nota myſtica id factum fuiſſe, BVCHERVS et EWALDVS *locis citatis*, nec non ZORNIVS in *opuſculis ſacris, Tom. I. pag.* 167. perhibent. Quem in corpore regis Ioiakimi talia ſtigmata inuenta ſtatuiſſe commemoraui, VATABLVS praeeuntes hac in re habuit LYRAM et DIONYSIVM Carthuſianum, nonnullos etiam ex Rabbinis. Interim ex ipſo textu de ſtigmatibus aut notis, in corpore occiſi Ioiakimi inuentis, firmi nil colligere licet. Longe ſimplicius enim redduntur illa verba hunc in modum: *et quod inuentum eſt in eo.* Quod vel ad occulta eius peccata, a Deo in apricum tandem producta, vel in ſpecie ad rebellionis crimen, reſpicit, de quo 2. Reg. XXIV. 1. Poſterius IVNIO in *notis* placet, verba iſta ſic reddenti: *quod deprehenſum eſt in eo.* LVTHERVS inde bene etiam ea expreſſit: *Was aber mehr von Ioiakim zu ſagen iſt, vnd ſeine Greuel, die er thät, vnd die an ihm gefunden worden,* (occulta peccata in ipſo a Deo tandem detecta) *ſiehe die ſind geſchrieben etc.* IVNII tamen verſio prae ceteris videtur ſalutanda eſſe commoda.

XXXIX.

XXXIX.

MARC. V. 38.

Haud leue fuit detrimentum, quod saepius attulit rei, et hermeneuticae inprimis, sacrae graecarum litterarum ignorantia. Exemplum huius rei dedit quoque BEZA, vocabulum αλαλαζειν, quod hoc loco legitur in luctu ac tristitia ab euangelista vsurpatum, dum ab vsu aliorum Graeciae scriptorum putavit alienum, hincque de mendo locum istum habuit suspectum, legere proinde ολολυζειν, iubens. Minime vero ad tale quid audendum animum aduertisset BEZA, si vocem hancce recte intellexisset. Deriuatur ea scilicet a voce αλαλη, dorice αλαλα, excitandi vocula, vti CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae sanctae noui testamenti, p. m.* 67. docet, qua milites pugnam inituri, vel inita ea vtebantur, spe victoriae, per eam se mutuo, ad strenue et animose agendum, excitantes. Confirmatur id ipsa scriptorum graecorum auctoritate. Quam in rem vid. ARRIANVS *lib. VII. de rebus Alexandri Magni, p.* 446. et *lib. I. pag.* 16. 41. nec non *de rebus Indicis, pag.* 557. APPIANVS, *lib. III. de bellis ciuilibus, pag.* 925. POLIBIVS, *lib. XV. cap.* 976. FLAVIVS IOSEPHVS, *lib. V. antiquit. Iud. cap. IX. pag.* 5. et PHILOSTRA-

TVS,

TVS, *lib. II. cap. XI. pag.* 60. Etiam, poſt pugnam feliciter peractam et victoriam partam, eiusmodi clamorem excitabant milites, hoſtes vt in fuga perſequerentur; de quo vid. ARRIANVS, *lib. I. de rebus Alexandri magni, pag.* 15. et APPIANVS *loc. cit. lib. V. pag.* 1170. Proprie ergo ἀλαλάζω nihil aliud ſignificat, quam *militis inſtar clamare: alala!* Verum vſurpatur illud vocabulum etiam de remigantium clamore; dum alter ſcilicet alterum ad laborem incitabat, qui clamor alias dicitur κέλευσμα vid. ARRIANVS, *de rebus Alex. M. lib. VI. p.* 383. et *de rebus Indicis, pag.* 567. Acerbi ergo nihil eſt, quod proprium quaſi huic verbo dicendum, cum allatae hactenus ſignificationes laetantium potius fuerint.

Sed contrario etiam ſenſu, nempe de eiulantibus ac lamentantibus, adhibetur illud, tum hoc noſtro loco, tum et apud profanos alios auctores, quorum loca in medium afferunt ſcriptores a b. WOLFIO *vol. I. curarum, pag.* 460. allegati. Ex quo contra BEZAM conſtat, non *iubilandi* ſolum, ſed et *eiulandi*, notionem habere ἀλαλάζειν. Quare etiam cum κλαίω, *fleo*, coniungitur. Iam vero cum Iac. VI. 1. in ſenſu triſti atque lamentandi ὀλολύζειν vſurpetur, quo de vocabulo ſcriptores bene multos laudat WOLFIVS in *Curis* ſuis *ad*

iſtum

istum locum, errorem a scribis in nostro Marci loco commissum esse, ratus BEZA, pro, αλαλαζειν, ibi legi ολολυζειν, voluit. Cum quo ferme consentit EDVARDVS LEIGH in *critica sacra noui testamenti, p. m.* 14. *a.* et 226. *a.* Prouti autem hoc opus non est, talem commissum a scribis errorem vt hic statuamus, ita nec necesse est, scriptoribus pure graecis vt opponamus diuum euangelistam Marcum, et, quasi non cum illis, sed LXX. interpretibus saltem locutus fuerit, *eiulandi* sensum verbo αλαλαζειν tribuens, asseramus, quod fecere GROTIVS et LVDOV. DE DIEV *ad h. l.* nec non IO. MICH. DILHERRVS in disputatione *de phraseologia noui testamenti*, anno MDCXXXV. habita, et recusa *tom. I. disputationum academicarum, pag.* 299. *seqq.* §. *X.* Purissimos enim scriptores eodem modo locutos fuisse, demonstrarunt, quos WOLFIVM citasse supra monui.

Quod ad verbum ολολυζειν autem attinet, in specie contra BEZAM obseruat in breuibus suis *ad IV. Euangelistas et Acta Apostolorum notis, ad h. l.* CASAVBONVS, secundum propriam suam notionem de eo clamore vsurpari illud, quem mactata victima, tollere solitae fuerint feminae, cum sacris interessent, Diis supplicantes atque pre-

precantes. Docet id EVSTATHIVS, *ad Homeri Iliad.* ζ. *pag.* 643. qui praeterea vocabulum hoc primo generale fuisse, quamuis mulierum clamorum designans, postea vero euasisse specialius obseruat, de clamore supradicto, siue de precibus in templis, post mactatas victimas, decantatis adhibitum. Numquam ergo, aut rarissime elegantius graece loquentes nisi in re laeta vsos illo fuisse, CASAVBONVS ea propter autumat, imo a veteribus irrisos fuisse LXX. narrat, quod ab ὀδύρεσθαι distinguere nesciuissent ὀλολύζειν, hocque Iesa. XV. 2. LII. 5. LIII. 6. Ierem. XLVI. 20. 31. et in locis aliis quam plurimis de lamentationibus adhibuerint. Vid. pluribus Scriptores, a b. WOLFIO *ad Iacobi loc. cit.* nominati, et EDVARDVS LEIGH, *loc. cit. pag.* 226. *a.* Verum enimuero frustra ἀκριβολογίας LXX. interpretes accusarunt hi viri docti. Testatur namque EVSTATHIVS, *ad Homer. Odyss.* γ. *pag.* 1476. scriptores, qui post Homerum verbum istud vsurpauerint, de rebus tristioribus et fletu id adhibuisse, licet non ita, sed de re laeta vsus eo Homerus fuerit. Idem diserte quoque *ad Odyss. X. pag.* 1932. ait, quod recentiorum sit, vsurpare in threnis atque lamentationibus hoc verbum, cui et conforme est, quod *ad Iliad.* ζ. *pag.* 643. dicit, vbi exemplum ex auctore, quem non nominat,

minat, (est vero SOPHOCLES in *electra, vers.* 751.) affert, iuuenis vbi mortuus deploratur, et verbum adhibetur *συνολολυζειν*. Nec erat, accurate si velimus rem diiudicare, prorsus absque luctu clamor ille mulierum, quo apud victimas in supplicationibus ac precibus templa resonabant. Hinc EVSTATHIVS *loco* supra *citato* *ολολυζειν* exponit per *συν οικτω ευχεσθαι*, *cum eiulatu orare.* Similiter et apud AESCHYLVM in *choephoris v.* 384. *ολολυγμος* est *eiulatus et planctus, ob aliquem interfectum.* Imo HOMERVS ipse *βατραχομυομαχια v.* 100. in re tristi describenda verbo *ολολυζειν* vtitur; si modo huius carminis HOMERVS ipse auctor salutandus, cum alias Pigretem, Artemisiae, quae erat Mausoli coniux, fratrem, pro auctore istius eruditi habeant. Eodem modo legimus illud quoque adhibitum apud LVCIANVM, *in somnio, tom. I. operum, pag.* 4. APPIANVM, *de bellis Punicis, pag.* 70. et *lib. III. de bellis ciuilibus, p.* 908. Quam significationem de *ολολυζειν* pariter, ac *αλαλαζειν* agnoscunt HESYCHIVS et SVIDAS, in suis *lexicis*, nec non CYRILLI AC PHILOXENII *glossaria graeco-latina, et latino-graeca.* Quare non est, quod hic obuertant contra sentientes, nouum esse ac inusitatum, si vni eidemque voci tribuantur significationes oppositae, et quasi contradictoriae. Accidit enim idem in aliis quo-

quoque linguis. Eadem ratione *υμνος*, *laetam* proprie *cantionem* denotans, apud ANACREONTEM de lamentationibus vſurpatur, vt obſeruat EVSTATHIVS, *ad Iliad. γ. pag.* 928. Quare et *υμνεω*, quod proprie *carminibus laudo* ſignificat, de famoſis ſaepe carminibus adhibetur, quibus non laudamur, verum diffamamur. Vid. PLATO *lib. I. de republica, ſub initium*, et AESCHYLVS *tragoed. II.* quae dicitur *contra Thebas, v.* 7. Conſ. HENR. STEPHANVS in *annotationibus in Aeſchylum, p.*680. *ſeq.* et EVSTATHIVS, *ad Iliad. ζ. pag.*634. Plura graeca vocabula, oppoſitas quae habent notiones, exhibet THOMAS GATAKERVS in *diatribe contra Pſochenium, pag.* 23. *ſeqq.* Hebraeas voces, huc pertinentes, recenſet EDVARDVS LEIGH in *critica ſacra vet. teſt.* paſſim, e. g. vox ברך, יחד, סכל etc. De latinis conſ. THEOD. HACKSPANIVS in *Miſcellaneis, p.* 135. *ſeq.* vbi circa vocem חטאה contra CHAMIERIVM diſputat, qui negat, illam et peccatum ipſum, et ſacrificium pro peccato, ſignificare. Quam in rem idem etiam in *notis philologico-theologicis ad varia et diuerſa ſcripturae loca, part. II. pag.* 857. *et* LEIGHIVS *loc. cit. pag.* 64. *b.* relegi poterunt.

XL.

MATTH. II. 2.

Satis amplam dedit eruditis hac de ſtella diſſerendi occaſionem praeſens Matthaei euangeliſtae locus, quos pro more ſuo, i. e. cum cura, recenſet deſideratiſſimus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis ſuis ad h. l.* Nos ſaltem CHRYSOSTOMI mentionem facimus et THEOPHYLACTI, qui ſtellam hanc fuiſſe cenſent δυναμιν τινα αοgατον και αγγελικην εις τυπον αςεgος εμφαινομενην, angelicam quandam virtutem, quae ſub ſtellae figura magis apparuerit. Nulla autem eſt, quae a textu ſacro abire et ex ſtella angelum nos facere iubeat, cauſa. Angelorum miniſterio ſi vti hic Deo placuiſſet, absque ſideris figura facile id potuiſſet; nec ſiderum corpora aſſumſiſſe angelos, alibi legimus. Multo minus probatur, quod de Spiritu ſancto ſcribit auctor operis *de mirabilibus ſcripturae, Lib. III. cap. IV.* falſo AVGVSTINO *tom. X. XIII.* attributi. Vid. MARCI FRID. WENDELINI *contemplat. phyſicae, Sect. III. cap. X.* Inter diuerſas de ratione, qua ex apparitione huius ſtellae colligere magi potuerint, regem Iudaeorum eſſe natum, ſententias a HERM. AB ELSWICH in diſſ. *de magis, ſtella duce Bethlehemum profectis,* Wittebergae MDCCXVI. habita

habita, *p.* 15. *seq.* recensitas, eam optimam, et veterum pariter ac recentiorum suffragiis bene multis comprobatam esse, iudicat beatus WOLFIVS *l. c. p.* 30. quae apparitionem stellae cum singulari Dei reuelatione, quocunque demum modo illa facta fuerit, coniunctam fuisse, affirmat. Vaticinia de ista stella olim exstitisse, putat ORIGENES *homil. XIII. in Num.* quibus eruditi magi itineri se accinxerint. Quod vero perquam simile nonnullis visum fuit, nec dubium, quin sancti patriarchae eorumque filii in scholis suis similia multa vaticinia olim proposuerint, quae in gentilium deinde manus peruenerint. Meminit huius stellae CHALCIDIVS, philosophus Platonicus, quem sub finem IV. seculi christianum nonnulli, alii gentilem fuisse perhibent, in *commentario super Timaeum Platonis: Stella illa,* « inquit, *non fuit morbus aut mortem denun-* « *cians, sed descensum Dei venerabilis ad* « *humanae conseruationis rerumque morta-* « *lium gratiam: quam stellam cum nocturno* « *itinere suspexissent chaldaeorum profecto* « *sapientes viri et consideratione rerum coele-* « *stium satis exercitati, quaesisse dicuntur* « *recentem ortum Dei.* De disparitione huius stellae fabulosum est, quod GREGORIVS Turonensis et ex eodem IO. BELETH, Theologus Parisinus, in *rationali diuinorum officiorum, cap. LXXIII.* scribit,

 illam

illam tandem in puteum quendam Bethlehem recidiſſe et in fundo putei illius potuiſſe tantum videri ab iis, qui virgines erant. Conf. IAC. HERRENSCHMIDIVS in *oſculologia theologico-philologica*, *p.* 272. Alias de ſtella magorum quaeſtiones habet PHILIPPVS BOSQVIER in *operibus*, *pagin.* 472.

XLI.

IOANN. XIV. 16.

Rabbini, Talmudiſtae atque Targumiſtae quomodo vocem *παρακλητος* vſurpent, docet IO. DRVSIVS in *praeteritis*, *ad h. l.* vbi varia ex iis loca adducit, et inter alia ad Lexicon Baal-Aruch prouocat. Conf. et IO. BVXTORFIVS in *lexico maiori rabbinico-talmudico*, voc. פרקליט. nec non HVGO GROTIVS et LVDOVICVS DE DIEV in *commentariis ad h. l.* Alia notione gaudere vocem hanc apud Rabbinos atque Talmudiſtas, quam apud Graecos, interpretes ſcriptorum Rabbinicorum volunt. Sed falſum eſſe hoc aſſertum, patebit ex dicendis. Graecum origine eſſe illud vocabulum, fatentur omnes, a *παρακαλεω* deriuatum. Hoc vero quemadmodum a *καλειν*, *vocare*, deſcendit, ita plerumque *aduocare* notat, reſpectu quaſi ad locum vel perſonam habi-

to.

to. Absolute autem positum *το παρακαλειν* notat etiam *causae patronum aduocare* apud AESCHINVM in *oratione contra Ctesiphontem, pag.* 303. Quare facile apparet, vnde graecis *παρακλητος* dicatur *aduocatus*, coram tribunali qui clienti adstat, iura eius defendit, ipsique, quid ad defendendam suam causam est dicendum, suggerit: Saepe ita occurrit vox haec apud DEMOSTHENEM aliosque scriptores graecos, vti in Glossariis Lexicisque videre est. Et opponitur quidem hoc significatu *τω κατηγορω*, qui pro actore aduersus reum agit. *Συνηγορος* autem ille dicitur, qui pro reo agit eiusdemque partem defendit.

Bene proinde Spiritus sanctus noster salutatur *παρακλητος* et *συνηγορος*, aduersus diabolum, qui Apoc. XII. 10. *κατηγορος* noster audit, nos defendens. Conf. de ceteris vocabuli *παρακαλεω* et *παρακλητος* notionibus IO. CASP. SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. II.* EDVARDVS LEIGH in *critica sacra nou. test.* aliique scriptores a b. WOLFIO indicati *vol. I. curarum, pag.* 943. *seq.* Plerique hoc Ioannis loco per *aduocatum* illud vertunt, e. g. BEZA, PISCATOR, ERASMVS SCHMIDIVS, MATTH. FLACIVS, VICTORINVS STRIGELIVS, aliique; vti ex veteribus TERTVLLIANVS, *cap. IX. aduersus Praxiam, pag.* 847. et *cap. III. de*

 mono-

monogamia, pag. 952. PAVLINVS Aquileienſis in *ſacro-ſyllabo, ſiue libello de ſanctiſſima trinitate;* citante hos duos SVICERO *l. c.* Impropriam eſſe verbi παρακαλεω notionem SVIDAS in *lexico* ſuo ſcribit, quando *oro, rogo, obſecro* denotat. Haud accurate ergo iudicaſſent, illum ſi audiamus, qui in obſecrandi vel orandi ſignificatione vocem hanc accipiunt; nec recte quoque Paulus ſcripſiſſe Rom. XII. 8. dicendus eſſet, qui eadem ratione vocabulum iſtud ibidem adhibet. Sed errat SVIDAS. Vtuntur enim dicto modo optimi ſcriptores graeci voce παρακαλειν. Et ſcribit ipſe SVIDAS *voc.* παρακλητος, Lycurgum, oratorem graecum, pro δεησει vſurpaſſe παρακλησιν. Vid. THOMAE GATAKERI *aduerſaria ſacra, cap. XXXV.* et *dictionarium* CARPOCRATIONIS, ex decem rhetoribus graeciae conflatum, quorum vitas PLVTARCHVS *tom. II. vitarum* deſcriptas dedit. Nec aduerſatur ipſi aduocati officio notio haecce, cum pars potius illius ſit obſecrare, orare atque intercedere pro cliente ſuo apud iudicem. Imo quoniam et aduocati eſt, vt conſuletur et in rebus dubiis erigat clientem, conſolandi ſignificatio optimo iure vtrique voci competit; vti apud HESYCHIVM per παραμυθην explicatur ο παρακλητος.

Vo-

Volunt auctores ſupra allegati, vocabuli huius, origine graeci, ad Iudaeos quando translatum illud fuit, mutatam ſignificationem atque vſum eſſe, ab his vero accepiſſe euangeliſtas et apoſtolos, Iudaicoque illud adhibuiſſe ſenſu, h. e. ſenſu aduocati. Communis haec eſt ſententia eorum, qui pro ficta illa lingua Helleniſtica decertant, indeque nec Ioannem euangeliſtam citato loco in *conſolandi*, ſed *aduocandi* ſignificatu vocem *παρακλητον* accepiſſe. Illo contra, *conſolandi* nempe, ſenſu accepit illam hic ERASMVS, eumque ſecutus LVTHERVS, nec non IOANNES LIGHTFOOTVS, eximie alias orientalis literaturae peritus, in *horis* ſuis *hebraicis et talmudicis*, *ad h. l.* vbi addit, vocem hanc, licet apud Iudaeos aduocatum notet, apud Ioannem tamen conſolatorem indicare, idque probat α) quia inter nomina Meſſiae nomen quoque conſolatoris, מנחם, occurrat, proptereaque dies Meſſiae vulgatiſſime apud Rabbinos dicantur *conſolationis dies*; qua ratione verba Luc. II. 25. etiam explicat de exſpectatione aduentus Meſſiae, futuri Iſraëlitici gentis conſolatoris; β) ex contextu, quoniam nimirum Seruator de eiusmodi officio Spiritus ſancti loqui hic debuerit, quod quadraret in praeſentem diſcipulorum ſtatum; hic vero talis fuerit, vt, oratione ſeruatoris de mox inſtanti diſceſſu ſuo contri-

ſtati, indiguerint maxime conſolatore; hinc tanquam *conſolatorem* quoque promitti illis a ſeruatore Spiritum ſanctum putat. Interim refutare hanc ſententiam conatur FRANCISCVS GOMARVS *tom. I. operam, pag.* 370. verſionem *τον παρακλητον* per *conſolatorem* prorſus reiiciens, et ſignificationem *aduocati* cum DRVSIO vrgens, quoniam, licet frequens ſit huius vocabuli apud Talmudiſtas vſus, numquam id pro *conſolatore*, ſed pro *aduocato* ſemper accipiatur. Laudat propterea GOMARVM eundemque ſequitur LVDOVICVS DE DIEV. Sed adduci multo plures ex veteribus pariter ac recentioribus poſſunt, qui vna cum ERASMO, LVTHERO et LIGHTFOOTO *conſolandi* hic ſignificatum praeferunt. Vid. ex veteribus ORIGENES *lib. II. de principiis, cap. VII.* EPIPHANIVS *haereſ. LXVI.* CHRYSOSTOMVS *homil. LXXV. in Ioannem*, THEOPHILACTVS *in Ioan. XIV. pag.* 774. CYRILLVS Hieroſolymitanus *catecheſ. XVI.* THEODORVS Mopsueſtenus in *catena* ſua *ad Io. XIV. pag.* 366. THEOPHANES *homil. LVI. pag.* 382. Ex recentioribus eandem ſententiam ſuam fecit THEOD. BEZA in *confeſſione, cap. IV. Sect. LII.* at alteram *aduocato* explicationem in *annotationibus ad nou. teſt.* et in *verſione* ſua *noui teſtamenti*, ſecutus eſt, cuius aeque ac patrum allegatorum verba leguntur

apud

apud SVICERVM in *thesauro ecclesiastico, tom. II.* Idem vero hic SVICERVS cum iis facit, qui apud Rabbinos non pro *consolatore*, sed pro *aduocato* vsurpari του παρακλητου vocem contendunt. Sed refutauit hanc sententiam IO. CAMERO *myrothecio ad Io. XIV.* 16. in contrarium monens, quod pro *consolatore* adhibeatur vocabulum פרקליטא in chaldaica paraphrasi Iob. XVI. 20. Vlterius tamen hic progreditur, et vocem παρακλητον in commemorata chaldaica lingua pariter ac nostro Ioannis loco vult designare *oratorem, interpretem*, seu *doctorem*, qui concinne, eleganter et accommodate nimirum loquitur, vt soletur, vt doceat. Coniungit ergo et *docendi* et *consolandi* significationem, quoniam vtrumque sit Spiritus sancti officium, vt non consoletur tantum, sed etiam doceat, nosque, quomodo sit orandum, aut quid agendum, instruat. Nec male quadrat hoc in praesentem discipulorum, cum promitteret iis Spiritum sanctum Seruator, hocque pariter eius officio indigerent illi, statum. Vrget vero, id vt demonstret, CAMERO, quod *oratorem* ac *interpretem* talem seu *doctorem* significat vocabulum פרקליטא; hocque inde probat, quod Iob. XXXIII. 23. pro hebraea voce מליץ in Targum vsurpetur פקרליטא.

 Mi-

Mihi, ſi dicendum quod res eſt, omnes hae variae variorum ſententiae optime conciliari poſſe videntur, ſi omnes iſti ſignificatus, et *conſolandi*, et *docendi*, et *aduocati* quoque, coniungamus ac ſimul a Seruatore hic intelligi dicamus. Nec enim impedit, quominus ita ſentiamus, aliquid. Pulcherrime potius ea omnia in perſona officioque aduocati conueniunt. Vid. ſcriptores a b. WOLFIO *loco* ſupra iam *citato* allegati: Eodem tendunt ex veteribus etiam AMMONIVS in *catena in Io. XIV. p.* 364. AVGVSTINVS *de ſermonibus domini in monte, lib. I.* et *in Ioannem, tract. XCIV.* ISIDORVS, Hiſpalenſis, *lib. VII. origin. cap. III.* et GREGORIVS Magnus *homil. XXX. in euangeliſtas*, quorum verba affert SVICERVS *l. c.*

XLII.

1. REG. VI. 7.

Quanam ratione fieri hoc potuerit, vt nec malleum, nec ſecurim, nec inſtrumentum ferreum in aedificatione templi vſurpatum fuerit? quaerunt hoc loco interpretes, et variae ſunt illius explanationes, breuiter recenſitae a IOANNE SAVBERTO *de ſacrificiis veterum, cap. XV. pag.* 352. ſunt qui Salomonem vermem ad ſecandos lapi-

capites adhibuisse putant. Vid. VINCENTIVS *lib. XX., hist. natur. cap. CLXX.* et SIMON MAIOLVS, Vultuariensis episcopus, *tom. I. dierum canicularium, colloqu. V. pag.* 90. vbi hunc in modum; " *Thamur dicitur vermis Salomonis. Salomon enim cum marmor Parium ad aedificationem templi e remotis partibus conuehi iussisset, conscius probibitionis legis, quae vetuit altaris aedificandi lapides ferro incidi, quaesiuit experimentum in vermibus, quod ars humana nesciuit. Nam pullum Struthionis in vitreo vase reclusit, quem cum videret Struthio et habere nequiret, naturaliter agnitam artem attentans ad desertum cucurrit, rediensque vermiculum tulit, cuius sanguine vitrum liniuit, et confractum est, sicque foetum eripuit. Quod videns Salomon hoc experimento, eodem genere vermi in incisione durissimi marmoris vsus est.* „ Hactenus MAIOLVS *l. c.* Deinde vero *colloqu. XIII.* postquam hanc opinionem recensuerat *pag.* 332. *a.* haec addit: " *sed mea quidem sententia illis scalpendis marmoribus, priusquam aedificio statuerentur, cenaeo, malleis et securibus, atque aliis ferreis instrumentis scissa, sculpta et adaequata fuisse: at cum in templum pertraherentur locarenturque suis locis, ibi nil fuerit malleorum visum aut auditum; sed cum componeretur, vt lubricitate*

" *tate labor leuaretur, is vermiculus in vsu*
" *fuerit.* "

XLIII.

EXOD. XXI. 21. 22. 23.

In lege hac de muliere petcussa ONKELOS *Vulgata*, SANTES PAGNINVS, HVGO GROTIVS et alii hebraeam vocem אסון *mortem* interpretantur, hunc in modum: *si non fuerit mors*, ac paulo post: *et si fuerit mors.* Verum, si dicendum, quod res est, minus accurate. Vox enim אסון hoc loco *noxam* in genere significat, siue mors fuerit, siue laesio tantum aut ademtio membri alicuius, e. g. oculi, dentis, manus aut pedis, vti ex comm. 23. 24. 25. constat. Quare optime et accurate vertit diuus LVTHERVS noster *ein Schade*. Nec commode aliter aut supra dicta ratione accipi vocabulum אסון potest hocce loco. Quodsi cuius mortem significaret, satis fuisset dicere: *reddet animam pro anima.* Iam vero additur: *reddet oculum pro oculo, dentem pro dente, manum pro manu, pedem pro pede etc.* Vnde tam late hic vsurpari vocem istam patet, Vt etiam priuationem aut mutilationem huius vel illius membri includat. Num vero ad solam matrem cum LVTHERO, *Vulgata*, PAVLO FAGIO aliisque noxa haec sit restrin-

reſtringenda, dubitauerim. Cum enim abſolute in textu dicatur: *ſi fuerit noxa*, et mox: *ſi non fuerit noxa;* tam ad matrem, quam infantem referri debere videtur. Sentiunt ita et, vt puto, rectius LYRANVS, CAIETANVS, CALVINVS, SIXTINVS AB AMAMA, PISCATOR atque GROTIVS. Video hanc etiam ſumme reuerendo ZEIBICHIO arridere opinionem in *biblicis exegeticis, ad h. l.*

XLIV.

IESA. XIII. 21.

Quando daemonibus hoc loco ſe ceſſurum eſſe prouincias Deus minatur, obſeruandum, quod ſedes quaſi et ordinaria habitacula daemonum credita veteribus fuerint deſerta. Ipſam ſcripturam ſacram a deſertis, quae frequentius incolant, locis, nomina imponere ipſis, bene monet PETRVS ZORNIVS in *bibliotheca antiquario-exegetica, pag.* 515. *ſeq.* nec videre ſe profitetur b. IO. CHRIST. WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 223. id cur non credi queat. Certe, qui conſulere diabolos voluerunt, pergere in ſolitudinem ſolitos fuiſſe, veterum auctorum loca ſatis multa docent. Refert v. g. de Mithrobarzane mago illud LVCIANVS in *necyo-*

necyomanth. pag. 160. Barbarus item ille, qui arcana de daemonibus Cleombroto narrat apud PLVTARCHVM *de orac. def. pag.* 421. in eremis συν ταις νυμφαις και δαιμοσι degebat. Notari etiam eiusdem moris cultores a diuo Iesaia vate cap. LXV. 4. existimat, locum hunc ita explicans, SCHINDLERVS in *lexico pentaglotto, col.* 1154. Confirmatur illud vel ex eo porro, quod deserta pariter homines, daemonibus agitati, petere consueuerint, vti IVLIANVS docet in *fragment. pag.* 288. Conf. IAC. ELSNERVS in *obseruationibus sacris, tom. I. pag.* 217. et SPENCERVS *lib. III. differt. VIII. cap. III. pag.* 461. Verba autem sanctissimi seruatoris Matth. XII. 43. illuc plane non spectare volunt GODOFR. OLEARIVS in *obseruationibus ad Matthaeum, pag.* 407. et THEOPHILVS AMELIVS, siue qui sub hoc nomine latet, PETRVS ZORNIVS in *der Erörterung der dunkelsten vnd schwersten Schriftstellen des neuen Testaments, tom. II. p.* 149. quamuis mihi non inepta videatur contraria sententia, vti nec b. WOLFIO *loco* iam *citato.*

XLV.

XLV.

MATTH. I. 25. LVC. II. 7.

Est communis haec natura nominum ex praeterito medio compositorum, vt, accentus quando ponitur in antepenultima, significatione gaudeant passiua, actiua vero, si in penultima accentus collocatur. Obuium in duobus hisce locis vocabulum πρωτοτοκος praecipuum potest esse istius canonis exemplum. Vid. EVSTATHIVS *ad Homerum Iliad. γ. pag.* 423. *et ζ. pag.* 642. *nec non μ. pag.* 407. de eo vbi disputat; num hoc duntaxat criterium seu nota in compositis cum nomine valeat, an vero in compositis etiam cum particulis? vti v. g. αμφίπολος, quod ex particula αμφι et verbo πολεω componitur, differt ab αμφιπόλος. Vix autem deprehenduntur apud auctores eiusmodi compositorum exempla praeter composita cum nominibus. Conf. *Sylloge vocabulorum siue spiritu, siue sono et accentus locatione differentium*, vulgo quae PHILOXENO, grammatico Alexandrino, aut CYRILLO tribuitur, et in SCAPVLAE *lexico* ad finem legitur, nec non, qui ad calcem eiusdem lexici deprehenditur graece conscriptus AMMIANI *de similibus et differentibus vocibus liber*, graeca exponens vocabula, quae videntur esse synonyma, at reuera

reuera tamen a ſe inuicem differunt. Docet ipſe etiam HOMERVS *Iliad. ρ. v.* 5. quid πρωτοτοκος ſit, ſcilicet partum quae non antea experta fuit, vti apud THEOCRITVM capra dicitur primipara. Infert autem non tam ad id, quod ſecutum eſt, vox πρωτοτοκος, ſed ad id, quod anteceſſit; id enim negat. Proprie namque πρωτοτοκος eſt, quem in partu nemo anteceſſit; ſiue ſequantur deinde alii, ſiue minus. Acceperunt ita illam vocem veteris eccleſiae doctores Graeci, quos ſane fugere non poterat vera illius ſignificatio. Vid. IO. CASP. SVICERI *theſaurus eccleſiaſticus, tom. II. pag.* 879. aliique ſcriptores a ſummo quondam noſtro IO. CHRIST. WOLFIO allegati in *curis philologicis et criticis, vol. III. pag.* 285. Conf. et *vol. I. pag.* 25. Confirmatur etiam iſta tum ex Synonymo, quod in hebraea lingua eius habetur, tum ex ipſa antiquitate Iudaica. Hebraeis primogenitus eſt בכור, quem vocem LXX. interpretes vertunt per πρωτοτοκος. Exponitur vero בכור Exod. XIII. 2. et Num. VIII. 16. per eum, qui primus vterum matris ſuae aperit. Nec aliter in nouo teſtamento is deſcribitur Luc. II. 23. Quod ad argumenta ex antiquitate hebraea depromenda attinet, offerri ſibi tam ex animantibus brutis, quam hominibus iuſſerat ſupremum Numen primogenitos. Iam conſtare tunc

ſane

ſane nulli poterat, vtrum poſt hunc primogenitum talem ſiue hominem ſiue animans brutum ſit adhuc naſcendum aliud futurum, necne. Et tamen offerri id iubebatur, primum quod ex matris vtero exierat, Exod. XXII. 30. Nominat eadem ratione populum Iſraëliticum abſolute, nec habita alias ad gentes relatione, primogenitum ſuum. Sic multum quoque Aegyptiorum inter primogenitos occiſos fuiſſe dubio caret, qui fuere ſoli a parentibus ſuis progeniti, nullis eos ſequentibus vel fratribus vel ſororibus: et dicuntur tamen primogeniti, non habito ad ſubſequentes reſpectu, ſed quia nati primi erant. Terminis ſi velimus hic vti philoſophicis, diſtinguendum eſſet inter abſolute et negatiue primum, alii quem ſequuntur nulli; et inter relate et poſitiue primum, alii quem, tanquam ordine primum, ſequuntur. Iam prior ex his conuenit primario voci *πρωτοτοκος* ſignificatio, vt abſolute atque negatiue primum ſignificet, ante quem natus nemo eſt, non reſpiciendo ſubſequentes, ſiue ſint illi, ſiue minus. Vſurpant eodem prorſus modo Latini vocabulum *primus*. Conf. HONORATVS SERVIVS in *commentario ad Virgilium, Aeneid. lib. I.*

Facile ergo patet, quam lubrico, imo vano, fundamento ipſa hac ex voce, quod

post Christum seruatorem alios Iosepho liberos pepererit Maria, euincere conatus fuerit notus ille quarti seculi haereticus HELVIDIVS; quam eandem sententiam *Antidico-Marianitis* tribuit EPIPHANIVS. Obseruant autem DIONYSIVS PETAVIVS in *annotationibus ad Epiphanii haereses LXXVIII.* (quae est Antidico-Marianitarum) *tom. II. pag.* 331. et LAMBERTVS DANAEVS in *notis ad Augustini de haeresibus librum, cap. LVI. pag.* 277. ipsos Heluidianos hos fuisse, proprio ita dictos nomine, sed appellatiuo Antidico - Marianitarum nuncupatos. Conf. AVGVSTINVS in iam citato *de haeresibus libro, haeres. LXXXIV.* et AMBROSIVS *epist. V. et VII.* quorum tamen ille tum ibidem tum *haeres. LVI.* tanquam a se diuersos distinguit Heluidianos et Antidico-Marianitas. Cuius erroris similis non iniuste accusantur varii ex veteribus, diuersa propter dogmata eosdem distinguentes haereticos. Ipso autem de Heluidiano errore prolixe egit FRID. SPANHEMIVS in *dubiis euangelicis, part. I. dub. XXVIII. pag.* 225. *seqq.* et 235. *seqq.* Conf. et IO. DRVSIVS *part. I. annotationum in nou. test. pag.* 2. *seqq.*

XLVI.

XLVI.

MATTH. XIV. 13. MARC. VI. 33. ACT. XX. 13.

Πεζα quod pedem ſignificet, ex Lexicis conſtat. Habet autem multa hac de voce notus ille HOMERI ſcholiaſtes EVSTATHIVS ad *Iliad. δ. pag.* 471. et ad *Iliad. ε. v.* 13. *pag.* 515-539. Sed opus non eſt, vt vel πεζα vel πεζευειν proprie ſemper accipiatur, ita, vt pedibus iter confeciſſe ii iudicentur, de quibus vtraque vox adhibetur. In more namque poſitum eſt ſcriptoribus, vt de animalibus eiusmodi quoque το πεζευειν vſurpent, quae pedibus ſunt deſtituta, vel non vtuntur, quando loco mouentur. Sic apud ARISTOTELEM *lib. III. de generatione animalium, cap. I.* de auibus illud occurrit, vbi diſtinguuntur in ορνια λιμναια και πεζευοντα, *aues paluſtres et in agris degentes.* Dicuntur et ſerpentes, pedibus quae carent, πεζευειν et opponuntur piſcibus apud ARISTOTELEM *lib. IV. de part. animal. cap. I.* eam ob cauſam, quod in agris degunt. Το πεζη vero aduerbialiter vſurpatur apud Matthaeum et Marcum, ſub intellecta voce οδω. Vid. LAMB. DANAEVS in *quaeſtionibus in Marcum, ad l. c.* cuius verba prolixe adducit EDVARDVS

LEIGHIVS in *critica ſacra noui teſtamenti, voc.* πεζῃ. Eadem etiam monent SCVLTETVS *obſeruat. ad Marci l. c.* et HEVPELIVS in *euangelio Marci notis grammatico-hiſtorico-criticis illuſtrato, ad l. c.* Haud accurate ergo BEZA atque PISCATOR πεζῃ hic interpretantur *pedibus;* rectius ERASMVS ac FLACIVS vertunt *pedeſtri itinere, zu Lande,* non *zu Fuſſe,* vti diuus noſter LVTHERVS. Cum DANAEO namque bene monet IO. BVXTORFIVS, citatus a b. WOLFIO *Vol. I. curarum, pag.* 238. adfuiſſe claudos multos atque debiles, pedibus qui iter hoc conficere minus potuerint. Et recte inde quoque Act. XX. 13. *Vulgatus,* vertit: *per terram iter facturus.* Miror autem, circa hunc locum cur *Vulgatam* deſeruerit CORNELIVS A LAPIDE, ita illum explicans: *pedibus per terram ingreſſurus,* et ad CHRYSOSTOMVM prouocans, qui tamen ita verba Lucae interpretatus non eſt, ſed vocabulum πεζευειν retinuit. Hoc ſaltem CHRYSOSTOMVS addit, ſumſiſſe laborioſius ſibi iter Paulum, facilius relinquentem comitibus. Quo ipſo nondum, pedibus transegiſſe illud iter diuum apoſtolum, is affirmat. Obueniunt enim vtique plus in pedeſtri, quam nauali, itinere moleſtiae. Ominari autem facile nobis licet rationem, ob quam pedibus peractum a Paulo apoſtolo iter cupiat hic indicari

cari CORNELIVS A LAPIDE. Probare namque ex hoc loco, ita explicato, varii conantur, numquam admisisse ad iter faciendum equum siue mulum apostolos, sed pedibus semper vsos, viae asperitatem itinerisque incommoda cetera libenter sustulisse; prouti noti illi seculi secundi haeretici, Apostolici dicti, nostris vero temporibus Anabaptistae. Vid. DANAEVS *loc. cit.* Et laudat eandem in rem sanctum suum Franciscum fratremque Franciscanos, pedibus qui numquam non incedunt, CORNELIVS A LAPIDE. His seuerum tale vitae genus sequentibus si conciliare apostolorum, omnibus vitae commodis pariter abstinentium, auctoritatem posset, rem putaret forte gloriosiorem!

XLVII.

ACTOR. XI. 28.

Dictum a me supra fuit, quam varie vocem *οικουμενη* accipiant interpretes, et vtriusque quidem significationis, tam propriae, quam synecdochicae, dedi exemplum. In praesenti loco posteriorem pariter amplectendam esse, facile patet, sed quaenam terrarum regio intelligi debeat, dissentiunt inter se commentatores. HVGO GROTIVS in *annotationibus ad Matth. XXIV.*

 17.

17. familiare Iudaeis esse monet, vt Palaestinam την οικουμενην vocent, hocque factum inde putat, quod in meditullio της οικουμενης, id est, secundum eius sententiam, Iudaeae siue Palaestinae sita credatur vrbs Hierosolyma. Cum GROTIO consentit FLACIVS in *glossa super Luc. II.* 1. per hebraismum terram Canaan aliquando την οικουμενην, at vt supra iam docui, sine fundamento, dici credens. Consentiunt et alii, a b. WOLFIO *vol. I. curarum, pag. 576.* indicati. Ego saltem contra GROTIVM monebo, illud, cui suam interpretationem superstruxit, fundamentum quam maxime vacillare. Allegauit quidem is pro more suo auctorem, cuius testimonio assertum suum probet, vel exemplum nullum. Interim negari nequit, habere eum in hoc ipso se praeeuntes primitiuae ecclesiae doctores, quando, vrbem Hierosolymam creditam fuisse in meditullio της οικουμενης sitam, affirmat. At non Iudaeam, vti GROTIVS, sed vniuersum orbem intellexerunt per την οικουμενην ita loquentes patres. Vid. TERTVLLIANVS in *carmine* quodam, quod habetur in ipsius *lib. II. contra Marcionem, cap. IV.* CYRILLVS Hierosolymitanus *catechef. XIII.* VICTORINVS, Pictauorum episcopus, in *carmine*, quod adducitur a THEOD. BEZA *cap. III. de locis sanctis*, aliique. Conf. et GERH. IO. VOS-

VOSSII *harmonia euangelica, lib. II. cap. VI.* et LVDOVICI COELII RHODIGINI *antiquae lectiones, lib. XV. cap. XX.* Ratio, ob quam patres, allegoriis et allegoricis explicationibus valde delectati, hanc de situ vrbis Hierosolymae in orbis meditullio sententiam arridere sibi iusserunt, si qua reddenda, haec forte fuit, quod conuenientissimum esse sibi persuaderent, vt in isto loco pateretur mundi seruator; vbi medium sit totius orbis, quo inde quasi e centro in omnes plagas angulosque terrae fructus ipsius passionis diffunderetur. Conf. THOMAS *Aquinas part. III. quaest. XLVI. artic. X.* Originem vero traxit haec fabula ex malo intellecto loco Psalm. LXXIII. 13. vbi operatus esse in medio terrae salutem dicitur Messias.

XLVIII.

DEVTER. XXIV. I.

Quod frequens Iudaeis fuerit, vxores non ob grauiores solum, sed et leuissimas saepe causas dimittere, satis quidem notum est. Quamuis autem primum maritis tantum id liceret, euenit tamen postea, vt vxores quoque maritis libellum mitterent repudii. Vtrumque morem explicant scriptores, qui de diuortiis apud Hebraeos fue-

re commentati. Praeter commentatores autem ad h. l. et ad Matth. V. 31. XIX. 3. sq. conferri poterunt IO. BVXTORFIVS in dissertatione *de sponsalibus et diuortiis*, Basileae anno MDCLII. habita, GVILIELMVS SVRENHVSIVS in *Mischna*, *tom. II. p.* 322. et IO. SELDENVS in tractatu *de vxore hebraica*, *lib. III. cap. XVIII. seqq.* nec non in *iure naturae et gentium iuxta disciplinam hebraeorum*, *lib. V. cap. VII.* CHRIST. GOTTL. FRID. WOLFIVS in schediasmate philologico de *diuortio Iudaeorum*. Lipsiae MDCCXXXIX. 4. aliique scriptores citati a b. IO. ALBERTO FABRICIO in *bibliographia antiquaria*, *cap. XX. §. VII. p. m.* 599. *seqq.* Idem etiam de gentibus, a vero Dei cultu alienis, constat, inprimis de Romanis, apud quos quidem diuortium per annos amplius quingentos, vel, vt alii volunt, sexcentos ab vrbe condita inauditum fuit, ab eo autem tempore coepit tam frequenter adhiberi, vt, ob causam adeo quamlibet leuissimam, a societate matrimoniali recedere, fas fuerit vxoribus aeque, ac maritis. Tam crebro enim a viris suis vxore diuertisse, SENECA *lib. III. de beneficiis*, *cap. XVI.* testatur, vt feminae non consulum, sed maritorum numero annos suos computauerint. Conf. et MARTIALIS *lib. VI. ep. VII.* et IVVENALIS *lib. VI. sat. XX.* Videantur, quae hac de re pluribus

bus enarrunt PHILIPPVS PICINELLVS in *luminibus reflexis, siue omnium veterum classicorum et ethnicorum auctorum exactissimo consensu cum singulis capitibus ac singulis pene versiculis sacrorum Bibliorum,* Francofurti ad Moenum anno MDCCII. fol. euulgatis, ad Matth. V. 32. IO. DOVGTAEVS in *analectis sacris noui testamenti, pag. 6.* ceterique allegati a FABRICIO *l. c.*

XLIX.

ROM. VIII. 26.

Circa intercessionem Spiritus sancti, a diuo Paulo hic commemoratam, dissentiunt inter se interpretes, num proprie sit intelligenda, necne? Proprie eam intelligunt ex patribus GREGORIVS Nazianzenus *orat. II. de fide,* AMBROSIVS *comment. in Io. XIV.* ex Scholasticis THOMAS *lib. III. quaest. XXI. art. IV.* ex pontificiae ecclesiae doctoribus CORNELIVS A LAPIDE et IACOBVS TIRINVS in *commentariis ad h. l.* Idem placuit ex nostris STEPH. GERLACHIO *tom. I. disp. VI. pag.* 604. IO. WIGANDO in *annotationibus in epist. ad Romanos, ad h. l.* TILEM. HESHVSIO in *commentario ad h. l.* IO. WESENBECIO item atque CYRIACO SPANGENBERGIO in editis *super epistolam ad Romanos concionibus*

 ger-

germanicis, ad h. l. nec non IVSTO FEVERBORNIO in *syntagm. I. part. III. dissert. III. pag.* 1305. qui autem in eadem non perstitit sententia, verum in *fascic. IV. disp. VI. §. XXXI. pag.* 661. et *disp. IX. §. XLII. pag.* 427. eandem describit, variasque rationes affert, ob quas proprie et in persona non possit dici intercedere pro nobis Spiritus sanctus. Accipiunt proinde alii verbum *intercedere* in sensu effectiuo, transitiuo ac hiphilico, vti loquitur IO. CONR. DANNHAVERVS in *hodosophia*, *pag.* 940. secundum quem quidem Spiritus sanctus ita pro nobis intercedere dicatur, vt orare nos faciat, preces nobis suggerens etc. Vid. diuus LVTHERVS *in Genes. XXX. et XXXII.* NICOLAVS SELNECCERVS, IO. BRENTIVS, AEGIDIVS HVNNIVS, GEORG. MYLIVS, FRID. BALDVINVS, IAC. WILLERVS, LVCAS OSIANDER, FLACIVS et *Paraphrastae Vinarienses* ad h. l. addantur et IO. GERHARDVS, in *harmonia euangelica*, *cap. CLXXVI.* ABRAHAMVS CALOVIVS in *bibliis illustratis*, *ad Io. XIV.* 16. *et Rom. VIII.* 26. PAVLVS TARNOVIVS in *comment. ad Io. XIV.* 16. SAL. GLASSIVS in *philologia sacra*, *lib. III. tract. III. canon. XXII. p. m.* 805. *seq.* Distinguit optime hanc in rem desideratissimus IO. CHRIST. WOLFIVS in *curis phil. et crit. ad h. l.* inter intercessionem,

ſionem, quam vt mediator vigore meriti ſui Chriſtus ſolus pro nobis ſuſcipit, et inter interceſſiônem, ſecundum quam fideles ad clientium inſtar, tanquam aduocatus, Spiritus ſanctus ad precandum excitat, quomodo precandum ſit, inſtruit, ac ſpem votis potiundi implet. Scriptoribus tam ab illo, quam in CHRISTOPH. HENR. SCHETELIGII *bibliotheca diſputationum, part. III. p.* 30. allegatis adde *Acad. Lipſienſis programma* pentecoſtale *de interceſſione Spiritus ſancti pro nobis infirmitatibusque noſtris,* MDCCXI. euulgatum, et *Ienenſis academiae de interceſſione Spiritus ſancti* euulgata anno MDCCXXXV. meditatio pentecoſtalis, auctore IO. GEO. WALCHIO.

L.

MATTH. X. 10.

Senſus quis ſit verus atque genuinus praecepti huius ſeruatoris, ſingulari obſeruatione declarare ſtudui in *diſquiſitionibus* meis *philologicis,* anno MDCCXLI. euulgatis, *pag.* 71. *ſeqq.* Hic ſaltem liceat cum beneuolo lectore communicare explicationem celeberrimi Helmſtadienſis philologi, HERMANNI VON DER HARDT, ex ipſius *collegio exegetico in difficiliora quatuor euangeliſtarum loca* MS. quo ad hunc locum ita ſcri-

scribit: " *Non denegat Christus iustam prae-*
" *sidiorum itineris possessionem, sed sollici-*
" *tam acquisitionem, qui anxie circumspici-*
" *ant, vt habeant, vnde viuant. Ne anxie*
" *corradant superflua et molliora et delica-*
" *tiora vitae ac itineris adiumenta. Copiam*
" *argenti, auri vel aeris, siue nummorum*
" *ne cupide quaerant, neque sarcinas colli-*
" *gant supellectili plenas, neque more diui-*
" *tum plures vestes appetant, neque mollio-*
" *res calceos ambiant, neque pretiosiores ac*
" *nobiliores scipiones circumferant. Quo in-*
" *terdicto non negat, si habeant, sed si non*
" *habeant, ne de illis parandis sint solliciti.*
" *Iubetque confidere Deo, et in singulis locis*
" *exspectare a fidelibus necessarium victum et*
" *amictum. Interdictum proinde hoc deter-*
" *minatur temporis illius conditione. In pri-*
" *ma discipulorum functione summe necessa-*
" *rium erat omnem lucri declinare speciem.*
" *Ne conuertendi et conuersi ab euangelio ab-*
" *sterrerentur lucri quaesiti suspicione. De-*
" *inde, ne onerarentur conuersi et conuertendi*
" *nummis multis in illos erogandis, et ne*
" *ansa daretur extorquendi a conuersis num-*
" *morum copiam, sub praetextu victus et*
" *amictus parandi, itineris instituendi, alio-*
" *rumque incommodorum declinandorum.*
" *Hinc manifeste iusserat Christus, euange-*
" *lium gratis nunciare, sicuti gratis a Christo*
" *accepissent. Praeterea euitari suspicionem*
" " *fa-*

" *fastus et superbiae voluit, dum delicatio-*
" *res vestes, earumque copiam quaerere et*
" *circumferre prohibuit. Deinde, sarcinas*
" *multas multa in itinere impedimenta pa-*
" *rare, manifestum; et sumtus illis circum-*
" *ferendis debentur. Vt igitur itinera tanto*
" *conficerentur facilius atque promtius, illis*
" *rebus sarcinisque multaque supellectili illos*
" *onerari noluit. Omnes itaque illae res di-*
" *scipulis sunt interdictae, non absolute, sed*
" *quoad effectum, ac illis inhiarent, seque*
" *illis onerarent, cum tenerrima conuerten-*
" *dorum conscientia facile possit offendi et ter-*
" *reri, ac multa suppellex itineris multa in-*
" *iiceret impedimenta.*

LI.

MARC. VI. 9.

Pugnare locum hunc cum antecedenti et Luc. X. 4. nonnulli autumarunt, apud Matthaeum et Lucam dum prohibeatur a Seruatore apostolis ὑποδήματα, apud Marcum vero permittuntur σανδάλια. Graecorum inde quidam, ad tempus saltem interdictos apostolis fuisse calceos, putarunt. Sic enim OECVMENIVS *comment: ad Matth. X.* 10. de Petro quaerens: annon mandatum ille Christi transgressus fuerit de non gestandis calceis, sandaliis, teste Luca Act.

Act. XII. 8. vſus? conciliare iſta ſtudet, vt reſpondeat, ad vnicum et primum ſaltem apoſtolorum iter, cum emiſſi primum fuerint LXX. diſcipuli, reſpexiſſe Seruatorem, cum deinde hoc confecto itinere licuerit apoſtolis calceamentis pedes munire. Sed indicatum ſupra a me fuit, quisnam ſit verus ſeruatoris ſenſus. Quam varie autem tollere apparentem hanc contradictionem quaeſiuerint eruditi, docet b. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis* ſuis *ad h. l.* Craſſe ſane omniumque peſſime iudicarunt, qui, corruptum apud Marcum textum ſacrum eſſe, voluerunt, vti v. g. LVCAS OSIANDER et NIC. HEINSIVS *ad h. l.* Conf. AEGIDIVS HVNNIVS in *comment. ad Matth. X.* 10. POLYCARPVS LYSERVS in *continuatione harmoniae euangelicae Chemnitianae, ad h. l.* IO. LIGHTFOOTVS in *horis hebraicis et talmudicis ad l. c. et* SVICERVS in *theſauro eccleſiaſtico, tom. II.* voc. *υποδημα.* Ex illis, qui duo calceorum paria prohibere ſeruatorem putent, HVGONEM GROTIVM praecipue allegat cel. WOLFIVS *l. c.* Et fuit quoque haec ipſius ſententia, ad Matth. X. 10. vti teſtatur. Sed poſtquam legit, quae SALMASIVS citatus a WOLFIO *pag.* 178. diſſeruit, pro adſtruendo inter *υποδημα* et *σανδαλια* diſcrimine, iſtam quoque ſententiam amplexus eſt, nouisque corroborauit argumentis in *anno-*

annotat. ad Marc. VI. 9. Placuit ea etiam conciliandi euangelistas ratio, praeter auctores a WOLFIO *pag.* 178. et 463. allegatos, IACOBO IANSENIO in *concord. euang. ad Matth. X.* 10. HIERONYMO item, EVTHYMIO, MELDONATO, CORNEL. A LAPIDE, FRANC. TOLETO in *comment. ad eundem* Matthaei *locum*, et IO. TOB. MAIORI *comment. ad Act. XII.* 8. Ad allegorias praeter necessitatem aufugit AVGVSTINVS *lib. II. de consensu euangelistarum*, *cap. XXX.*

LII.

RVTH. IV. 5. 8.

Plerumque nuptias Boas atque Ruth ex Leuiratus iure ortas, et detractionem calcei hic commemoratam eandem esse cum illa existimant, de qua Deuter. XXV. 9. agitur. Hebraei vero, et cum illis alii non ita se habere rem et ex iure redemtionis potius Leuit. XXV. 25. seqq. nuptias has fluxisse statuunt, ritumque calceum exeundi, qui hic legitur adhibitus fuisse, diuersum ab eo iudicant, qui in Deuteronomio praecipitur. Habet etiam, quo se commendet haec sententia. Nec enim erat mariti Ruth defuncti frater Boas, cap. II. 19. 20. nec ad seniores in portam venit Ruth, cap. III. 18.

nec

nec ipſa exuit calceum de pede propinqui, nec exſpuit in faciem eius dicens: ſic fiet viro, fratris qui non vult aedificare domum; quae quidem debuiſſent ab illa peragi, ſi ex iure leuiratus acta omnia fuiſſent. Deuter. XXV. 9. Adde, quod Ruth. IV. 7. expreſſe dicitur, ritum hunc, quo quis calceum ſuum detrahebat proximoque dabat, vſitatum apud Iſraelitas fuiſſe in venditione et commutatione ad firmandum negotium quodcunque. Vid. IO. IACOBI CRAMERI *theologia Iſraelis, pag.* 152. *ſeqq.* CORNELII BONAVENTVRAE BERTRAMI, Geneuenſis quondam critici et hebreae linguae profeſſoris, *lucubrationes Franckenthalenſes, cap. VI.* et quae ex ABARBANELE adducit IO. BVXTORFIVS *de ſponſalibus et diuortiis, num. XXII.* Ceterum conſilium Naemi factumque Ruth cap. III. 3. ſeqq. enarratum tantum abeſt, vt inhoneſtum poſſit vel periculoſum nominari, vt potius deſiderium hoc nubendi Boas tanquam conueniens diuinae legi iudicandum ſit, imo ad ſpem de Meſſia collineauerit, bene monente PETRO ALLIX in *conſiderationibus in quinque libros Moſis*, gallice Londini anno MDCLXXXVII. in forma octuplicata editis. Num vero ex Cap. III. 4. ad pedes, an vero ad latus Boas ieciſſe Ruth cum cel. CHRISTOPH. AVGVSTO HEVMANNO *tom. II. poeciles, pag.* 160. ſit dicenda, iudicent iſtarum rerum gnari.

LIII.

LIII.

GENES. II. 17.

Et temporalem, et ſpiritualem, et aeternam mortem hoc loco minatum Deum protoplaſtis fuiſſe, recte noſtrates theologi plerique volunt. Sunt quidem, qui ſpiritualem et aeternam per ſe ſolam ſignificari putant, e. g. IO. GERHARDVS *commentario in Geneſin pag.* 31. qui hanc eſſe mortem cenſet, quam lex diuina moralis transgreſſoribus ſuis comminetur, idque patere ait in angelis transgreſſoribus, qui corpus non habent, iuxta quod moriantur, per transgreſſionem tamen et maledictionem legis ſpiritualiter mortui ſint, et in aeternum moriantur. Sed haud euincere tamen ea crediderim, vt excludamus hic temporalem mortem. Data enim de arbore non tangenda lex hominibus erat, ad illos ergo etiam ſpectabat commemorata hic comminatio, qui cum et corpore gauderent et anima, ad illud aeque ac hanc reſpicere minae diuinae morsque illis praedicta poterant, ſiue debebant.

Singularem prorſus circa mortem, quam minatur hic diuinum numen primis mundi incolis, fouet ſententiam IACOBVS ALTINGIVS tum alibi, tum maxime *epiſto-*

la XXVI. ad Wetstenium, eam nec spiritualem fuisse contendens, quoniam non malum poenae, sed culpae haec sit; nec corporalem, quoniam proxime illa lapsum haud fuerit secuta; sed aliam mortem intelligens, nempe priuationem sensus fauoris diuini cum tormentis et cruciatibus, quos ira Dei infligit. Hanc et Christum pertulisse, vult ALTINGIVS, et protoplastos, cum vocem Dei, hoc est, tonitrua horrenda audissent, ac fulgetra extimuissent, in eo terrore et inexplicabilibus tormentis integram eos sudasse noctem, eaque de causa velut desperantes se abscondisse, ac optasse, vt a montibus collibusque tegerentur, donec altero demum mane articulatam Dei vocem audirent. Nacta quidem haec ALTINGII sententia patronum atque defensorem fuit IAC. RHENFERDVM, qui in *momento controuersiae de morte corporali ponderato et examinato*, Franequerae anno MDCCII. in 4. euulgato, ALTINGII hypotheses commendat, et in iis, negato tantummodo, quod mors temporalis hoc Geneseos loco sit denunciata; singula plana, facilia, solida ac inter se bene iuncta vniuersa esse, asserit. Sed examinandam atque refutandam eandem sibi sumsit IO. MARCKIVS in *historia paradisi illustrata, pag.* 457. *seqq.* quamplurima circa illam reprehendens, confictum item nocturni timoris spatium explodens,

dens, et inprimis, cur mortis corporalis poena ipso lapsus die indicta protoplastis non inflicta sit, declarans; quod posterius nec indocte explicauit IO. PONTASSIVS *tomo I.* operis, quod *sacra scriptura vbique sibi constans* inscribitur, et Parisiis anno MDCXCVI. in forma quadruplicata prodiit. Contra STEPHANVM CVRCELLAEVM, in *tractatu de iure Dei in creaturas innocentes, pag.* 120. quod cruciatus aeterni, ad quos reprobi a Deo dicuntur destinati, verbis huius comminationis Adamo factae intelligantur, negantem, videri potest CHRISTOPHORVS SONNTAGIVS in *veneno mataeologiae Arminianae impugnato, pag.* 38. cuius et dissertatio *de constitutione emortuali a seculo,* Altorfii anno huius saeculi primo habita, lucem insignem loco nostro affundit.

LIV.

IOANN. III. 8.

Πνεω, a quo descendit πνευμα, significat, vti auctor *libri de mundo,* ARISTOTELI communiter tribui soliti, *lib. IV.* docet, *flo, spiro;* quemadmodum πνευμα Graeci *spiritum* vocant, quo significatu etiam in nostro hoc diui Ioannis loco gaudet. Vsurpatur illud etiam de respiratione ani-

malium, Iac. II. 26. prouti ita cum CALOVIO et SCHMIDIO recte interpretatur WOLFIVS in *curis* suis *phil. et crit. vol. IV. pag.* 43. licet per *animam* conuertant τὸ πνεῦμα ibi FLACIVS in *glossa* in istum Iacobi locum, et BROCHMANDVS *comment.* ad eundem. Conf. etiam EDVARDVS LEIGH in *critica sacra noui test. p. m.* 265. Citatus *libri de mundo auctor* hunc in modum τὸ πνεῦμα definit, quod ratione suae originis *ventum* significet. At, quoniam subtilis est ventus, nec in visum nostrum cadit, transfertur etiam haec vox ad alia subtilia, quae in visum nostrum minus cadunt, et tamen in rerum sunt natura. Varios proinde illius in sacris literis significatus prolixe enumerant ERASMVS SCHMIDIVS in *annotat. ad Matth. VI.* 1. *Luc. I.* 47. *XXIV.* 37. *Marc. II.* 8. *et Io. III.* 8. FLACIVS in *claue Scripturae sacrae*, voc. *spiritus*, et LEIGHIVS *loc. cit.*

Soliciti praecipue fuere primitiuae ecclesiae doctores in designandis rationibus, quando de persona sacrosanctae Trinitatis tertia, et quando de ipsius donis sit explicandum hoc vocabulum. DIDYMVS, Alexandrinus, in libro, quem *de Spiritu sancto* scripsit, tunc de Spiritu sancto intelligendum illud esse docet, quando sit appositus articulus, tunc vero de donis eius expli-

care

care iubet iſte, quando non ſit praepoſitus articulus. Vid. hac de regula beati SALOM. GLASSII *philologia ſacra, lib. III. tract. II. can. III. p. m.* 698. *ſeqq.* et ABR. CALOVII *ſyſtema theol. tom. III. pag.* 696. Laudant etiam et explicant eam ERASMVS *ad Matth. IV.* 1. et CORNELIVS A LAPIDE *ad l. c.*

Alia adhuc criteria voluit determinare ATHANASIVS in *epiſtola ad Serapionem, tom. I. operum, pag.* 176. tertiamque Trinitatis perſonam per πνευμα indigitari autumauit, α) vbi addatur illi nomen Dei, β) quando addatur nomen Patris, γ) nomen ſi addatur filii aut Chriſti, aut δ) quando praeponatur articulus, vel ε) ſi addatur αγιον, vel παρακλητος, aut ſpiritus veritatis etc. Fallit vero nec applicari vbiuis poteſt vtraque et DIDYMI, et ATHANASII regula. Leguntur namque v. g. Io. III. 5. 1. Cor. XII. 11. Iud. comm. 19. ſine articulo το πνευμα, nec tamen ibi dona intelliguntur Spiritus ſancti, verum ipſa eius perſona; mox vero alibi, e. gr. Eph. IV. 23. 1 Theſſ. V. 19. 1 Io. IV. 1. 13. cum articulo το πνευμα occurrit, et dona indigitantur Spiritus ſancti. In noſtro contra loco, quo duplici vice legitur, primo pariter cum articulo apparet, nec vel de perſona Spiritus ſancti, vel de donis eius, ſed

de vento ſermo eſt, vt adeo decepti hac DIDYMI regula ſint ex patribus, qui de Spiritu hic ſancto agi ſecundum iſtam crediderunt, v. g. AVGVSTINVS *lib. I. et V. de vnica deitate*, GREGORIVS NAZIANZENVS *orat. V. de theol.* BASILIVS Magnus *lib. V. contra Eunomium, cap. penult.* GREGORIVS Nyſſenus *orat. de baptiſmo*, HILARIVS *lib. II. de trinitate*, AMBROSIVS *lib. II. de fide.* Facile enim ex omnibus circumſtantiis deprehenditur, comparationem ibi inſtitui inter opera Spiritus Sancti in regenitis ac renatis, et inter venti naturalis operationes; ita, vt quemadmodum hic inuiſibiliter auras peruagatur, ſono tamen percipitur, adeſſe atque operari, ita ille quoque in regeneratis et regenitis modo operatur inuiſibili. Quare recte de naturali tali vento explicarunt hocce πνευμα CHRYSOSTOMVS, CYRILLVS Alexandrinus, THEOPHYLACTVS aliique ſuis *in h. l. commentariis.*

Praeuidiſſe vero ipſe videtur ATHANASIVS haud leues, quibus ipſius prematur canon, difficultates. Subiicit namque illi, quo ſe dubiis eiusmodi leuet, exceptionem ſiue limitationem, obuiam in *epiſtola ad Serapionem de Spiritu ſancto, tom. I. operum, pag.* 176. vbi, per nudum etiam nomen πνευμα ſine articulo denotari poſſe Spiritum ſan-

ſanctum, ſcribit, ſiquidem alia praeceſſerint, lectori vnde conſtare queat, quod de hac tertia ſacroſanctae Trinitatis perſona ſermo ſit. Exempli loco Gal. III. 2. in medium profert, vbi, licet τω πνευματι additus ſit articulus, Galatae tamen facile intelligere potuerint, loqui de Spiritus ſancti donis diuum apoſtolum, quoniam ipſis ſcilicet notum iam fuerit, quem Spiritum acceperint; prouti 1. Theſſ. V. 19. vbi cum articulo legitur το πνευμα, pariter apparere dicit, quod illa indigitentur dona, Spiritus nimirum ſanctus quoniam exſtingui nequeat. Verum enim vero nec haec ſufficit ATHANASII limitatio. Quodſi enim v. g. Io. III. 5. velimus applicare illam, ibi ſane nihil praeceſſit, lectori vnde liceat concludere, quod de Spiritu ſancto το πνευμα ſit accipiendum. Et ſine articulo tamen illud iſto loco apparet. Noſtro vero in loco, vbi de vento naturali ſermonem eſſe monui, vel ideo de tertia Trinitatis perſona accipiendum eſſet prius το πνευμα, haec ſi valeret ATHANASII gloſſa Quare nec nouo, nec ſolidiori argumento corroborauit iſtam explicationem reuerendus PETRVS SIGISMVNDVS PAPEN loco a b. WOLFIO citato *vol. I. curarum, pag.* 813. Imo reſponſum huic quoque fuit obſeruationi ab auctoribus, quos idem *pag.* 814. in contra-

riam adduxit partem, LAMPIO inprimis atque SCHMIDIO.

LV.

PSALM. XXIV. 4.

Verba אשר לא־נשא לשוא נפשו vulgo ſine ſenſu redduntur: *Qui non accepit* etc. *Arabs* coniunxit comma hoc cum ſequenti, tanquam eſſet ſynonymum. Secundum קרי ſi velit quis accipere, legereque נפשי, ab errore non immunis eſſe poteſt. Nec enim, diuum Dauidis ſuum commodum ita immiſcere voluiſſe pii viri officiis, credibile eſt, vt conſiſtere poſſe ab ipſo dicatur in Dei domo, qui non acceperit in vanum animam Dauidis. Nec, quid ſignificet ea locutio, patet, cum recenſeantur hic veritates et officia pietatis omnibus competentia. Ceterum נשא non tantum ſignificat *ſumſit, accepit,* ſed etiam *tulit, ſuſtulit, extulit, eleuauit.* Qua ratione ſenſus aliquis procedit, vt nimirum indicetur animam purgati abeſſe, a ſuperba debere vanitate, ſi coram Deo conſiſtere quis velit, et verba ſic reddantur: *qui non extollit ad vanum animam ſuam,* id eſt, qui non ſuperbe ſectatur inania, *wer ſeine Seele nicht erhebt zu eitlen hohen Dingen.* Et ſic commendari a Dauide ſpiritualem humilitatem

tatem patet. Nam נשא נפש, animam eleuare vel extollere ad aliquid eſt ſectari, intendere, vehementer cupere, qui loquitur et Dauides, Pſalm. XXV. 1. אליך נפשי אשא, *ad te, Domine, extollam animam meam*, id eſt, *te ſectabor ſummo deſiderio*, aut ſecundum LVTHERVM: *Nach dir verlanget mich.*

LVI.

MATTH. V. 37.

Mentionem feci ſupra p. 175 ſeqq. occaſione vocis πρωτοτοκος, eiusmodi in graeca lingua haud infrequentium vocabulorum, quae ſiue ſpiritu, ſiue ſono et accentus locatione differunt. Eodem referendum eſt, quod in praeſenti loco legitur, vocabulum πονηρος, in ſupra allegato AMMONII libro, pro varia accentus collocatione, vario etiam ſignificatu diſtinctum. Redditur nimirum ibidem πόνηρος per επιπονος, *miſer* ac *infelix*; πονηρὸς vero exponitur per κακοηθης. Diſtinguunt etiam iſta vocabula ſecundum diuerſum accentum *ſcholia* ARISTOPHANIS *pag.* 14. Sic exponitur pariter πονηρια, a πόνηρος deſcendens, *laborioſitas*; a πονηρὸς vero deriuatur, *nequitia, prauitas.* Ratio ſignificationis ex origine clara. Verbum πενομαι ſignificat *la-*

 boro,

boro, vnde *πονος*, *labor*. Iam quia in labore est aerumna et molestia, hinc *πόνηρος laboriosus*; vnde et *πονηρὸς malus* est, quoniam omni cum studio et labore malus talis est. Conferatur ita vocem hanc *πονηρὸς* exponens ERASMVS SCHMIDIVS in *notis ad h. l.* Obseruat autem ad hunc locum THEODORVS BEZA, quod plus quam *κακος* sit *πονηρὸς*, isque dicatur ita, qui in omni scelere exercitatus, et ad iniuriam cuiuis inferendam totus comparatus. Quoniam vero in casibus obliquis non commode semper distingui possunt genus masculinum atque neutrum, nonnulla circa loca dissentiunt interpretes, quorum ex numero noster quoque est. THEOPHYLACTVS, SCHMIDIVS, CALOVIVS, MALDONATVS, BEZA aliique Satanam intelligunt. PRICAEVS vero *ad h. l.* probabilius esse censet, vt in genere neutro accipiatur *πονηρὸς*, vertitque: *ex malo, ex mala consuetudine.* Ita et VICTORINVS STRIGELIVS in *hypomnematibus ad h. l.* itemque IO. CALVINVS in *harmonia trium euangelistarum, pag.* 81. vbi inter vitia hominum id refert, quod illud sit ex malo, id est, ex malo more, nulla quoniam seruetur inter homines fides, nisi iuramento confirmetur, quod asseritur. Ad malum iurantis, ex mala consuetudine ac more qui iurare solet, alii referunt. Et monet HVGO GROTIVS *ad h. l.* ex POLY-

BIO,

BIO, maxime ex eo inter gentiles fuisse frequentatum iurandi morem, ex quo labore fides coeperit. Conf. etiam ERASMVS et CORNELIVS A LAPIDE *in h. l.*

Ast simplicissima est verborum nostrorum interpretatio, quam dedit MATTH. FLACIVS in *glossa ad h. l.* ex malo, id est, *non caret peccato iurantis et exigentis;* vti et exposuit ista DANIEL TOSSANVS in *comment. ad h. l.* Confirmat vero illam explicationem ipse textus scopus. Non enim iuramentorum de origine, sed qualitate ac malitia est sermo hic. Proinde neutrius generis est hic vocabulum πονηρος, nec intelligi de diabolo potest. Simili prorsus ratione circa locum 2 Thess. III. 3. vbi THEOPHYLACTVS, LVTHERVS, CALVINVS, PISCATOR, CALOVIVS, IO. CROCIVS, FRID. BALDVINVS, commentariis istum illustrantes, genus masculinum agnoscendum esse censent, et Satanam intelligunt. Praeferunt autem genus neutrum GROTIVS et FLACIVS; vtrumque contra, et masculinum et neutrum, coniungunt BEZA, BVLLINGERVS et ERASMVS SCHMIDIVS. De loco Matthaei alio, cap. VI. 13. et sensu pariter ac genere obuio ibi του πονηρου videantur beati IO. CHRISTOPH. WOLFII *curae philol. et criticae, vol. I. pag.* 132. *seq.* Veterum expositiones enarrat IO. CASP.

SVI-

SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. II.* voc. πονηρος. De Satana horum plerique acceperunt, vti CHRYSOSTOMVS *homil. XIX. in Matth. h. l.* THEOPHYLACTVS *in h. l.* GREGORIVS, Nyssenus, *orat. V. in orationem dominicam*, CYRILLVS, Hierosolymitanus, in *catechef. V.* TERTVLLIANVS libro *de fuga in persecutione, cap. II.* quos sequuntur ex recentioribus ERASMVS, BEZA, IO. PISCATOR, IO. HENRICVS ALTSTEDIVS, DAN. HEINSIVS, DAV. PAREVS, ERASMVS SCHMIDIVS ac FLACIVS. Alii tamen malum in genere siue vniuersum indigitari putant, e. g. CYPRIANVS *de oratione dominica*, quem citat sequiturque CORNELIVS A LAPIDE, VICTORINVS STRIGELIVS, HVGO GROTIVS, nec non CALVINVS *in h. l.* Optime coniungunt vtrumque diuus noster LVTHERVS atque MARTINVS CHEMNITIVS, in quo secutus illos quoque, cum GODOFREDO OLEARIO, est beatus noster WOLFIVS *loc. cit.*

LVII.

MATTH. I. 20.

Quando dicitur hic sanctissimus in Maria factus conceptus esse *ἐκ πνευματος ἁγιου*, absurde id exponit anonymus a

CHRI-

CHRISTOPHORO SANDIO, iuniore, *in interpretationibus paradoxis IV. euangeliorum*, Cosmopoli, vti habet titulus, MDCLXX. in forma octopartita editis, *ad h. l.* citatus, spiritum quendam sanctum, mundum atque purum, impuro ac malo spiritui siue diabolo oppositum, intelligens, quoniam nomina sine articulo posita vagum designent indiuiduum. Eodem enim gaudet haec regula robore, ac ista, quam notus ille Arii socius, ASTERIVS, circa effatum Paulinum 1. Cor. 1. 24. vbi sine addito articulo Θεοῦ δύναμις dicitur Seruator, dedit, allegatus ab ATHANASIO *orat. III. contra Arianos*, *pag.* 193. refutatur vero a beato SALOMONE GLASSIO in *philologia sacra*, *lib. III. tract. II. can. III. p. m.* 699. Et verissimus est adductus ibi a GLASSIO canon, quod ex curiosa et minus necessaria articuli consideratione facile oriri queant falsae hypotheses atque errores; de quo videri etiam poterit beatus IO. TARNOVIVS in *exercitationibus biblicis*, *pag.* 667. *seqq.* Nec enim vel vbiuis valet ista memorati anonymi regula, vel solus sufficit eiusmodi canon grammaticus ad stabiliendam vel defendendam paradoxam talem interpretationem, ceterae si contrarium demonstrent textus sacri circumstantiae. Haud opus etiam, vt pariter Grammatici docent, articulo est, adiectiuum quando et substantiuum coniun-

gun

guntur, quoniam nimirum huic ad declarandum atque distinguendum istud adiectiuum additur. Exempla autem quamplurima contra malignam illam anonymi interpretationem peti possunt ex graecis ERASMI SCHMIDII *concordantiis*. Conf. inprimis Luc. I. 15. 41. 67. Act. X. 38. Rom. IX. 1.

LVIII.

IESA. VI. 3.

De trisagio hoc ita commentatur MICH. PRAETORIVS in *syntagmate Musico, part. I. membr. I. cap. XV. Ter dicitur sanctus, vt notetur distinctio personarum: sed semel duntaxat dicitur Dominus Deus Zebaoth, vt notetur diuinae essentiae vnitas. Item, ter in singulari numero sanctus, et non sancti dicitur pluraliter, vt vna sanctitas in his tribus personis et vna aeternitas et aequalitas intelligatur.* R. SIMEON BEN IOHAI *super h. l.* ita commentatur: "*Sanctus hic est Pater, sanctus hic filius, et sanctus hic est Spiritus sanctus.*" Simili ratione, cum e regno Neapolitano eiicerentur Iudaei, in Targum a Ionatha, Vzielis filio, hymnus iste versus fuit: "*Sanctus Pater, sanctus Filius, sanctus Spiritus sanctus.*" Vid. de hoc trisagio diuinitus hominibus impertito NICEPHORVS *lib. IV. cap. XLVI.* qui comme-

memorat, fuisse Theodosii imperatoris et Procli, archiepiscopi Constantinopolitani, tempore, cum ingens esset terrae motus et vniuersa multitudo in campos secessisset, puerum quendam e populo in aera raptum, ab angelis cantari trisagium audiuisse, idque vt in litaniis publicis adhiberetur, descendentem monuisse. Conf. DAMASCENVS *de orthodoxa fide lib. III. cap. X.* IO. GERHARDVS *de tribus Elohim, cap. III.* §. *XIII.* De nomine Zebaoth monet HIERONYMVS, illud, si nomini diuino attribuatur, transferri non debere, idque propter mysterium et quod nec Spiritus sanctus, nec apostoli mutarint. Vid. IO. FORSTERII *dictionarium hebraeum, pag.* 681. SALOMONIS GLASSII *philologia sacra, p. m.* 545. *seq.* et singularis de eo habita IOACHIMI HILDEBRANDI disputatio.

LIX.

ACT. XII. 8.

Paucis supra, cum circa Marc. VI. 9. pag. 189. nonnulla monerem, obseruaui, visum quibusdam esse Petrum apostolum negligere praeceptum Seruatoris Matth. X. 10. dum σανδάλια hic gestasse dicatur; simul, quae sint iis regerenda, commemorans. Iam alia obuertunt alii, qui fieri

fieri nimirum potuerit, vt ſandaliis vſus Petrus fuerit, cum muliebre illa fuerint calceamentorum genus? Et negari quidem nequit, plerumque venire hocce nomine mulierum calceamenta; ſed et virorum ſic pariter vocata fuiſſe, teſtantur apud veteres exempla. Sic nimirum apud HERODOTVM in *Euterpe* Perſeo tribuuntur ſandalia. Conf. ATHENAEVM lib. VIII. DIODORVM Siculum *lib. V. pag.* 222. APOLLODORVM in *bibliotheca, lib. I. pag.* 51. ipſosque LXX. interpretes, qui Ieſ. XX. 2. prophetae tribuunt ſandalia. Additur et IVLIVS POLLVX in *onomaſtico, Lib. X. cap. XI.* HADRIANVS TVRNEBVS in *aduerſariis, lib. XXIX. cap. VIII.* IACOBVS NICOLAVS, Löenſis, *lib. I. miſcellaneorum epiphyllidum, cap. IX.* et ISAACVS CASAVBONVS *ad Suetonii vitam Auguſti, c. LXXIII. Vulgatam,* quae h. l. σανδάλια per *caligas* reddidit, corrigit IO. GERHARDVS in *locis theologicis,* aduerſarium ideo nactus PHILIPPVM CAROLI, profeſſorem ante Altorfinum, poſtea ad pontificiorum ſacra transfugam, in libro: *triumphus fidei* inſcripto, defenſus vero contra hunc a IO. MICH. DILHERRO *tom. I. diſſert. acad. pag.* 46. *ſeq.* Pro vulgata verſione aliquot etiam argumentis pugnat CORNELIVS A LAPIDE, in *comment. ad h. l.* qui HIERONYMVM quoque et gloſſaria veterum hic

pro

pro σανδάλια σου posuisse *caligas tuas* dicit, et ad IVLII NIGRONI prouocat *de caliga* librum. Eandem sententiam calculo etiam suo probant IO. SELDENVS *de vxore hebraea, pag.* 103. et IO. TOBIAS MAIOR in *commentario in acta apostolorum, pag.* 160. *sq.* simul ideo non opus fuisse, vt Vulgatam corrigeret GERHARDVS, censens.

LX.

MATTH. XIV. 6.

A FLAVIO IOSEPHO *lib. XVIII. antiqu. Iudaicarum, cap. VII.* et SVIDA *voc.* Ἡρωδείας nominatur Salome haecce saltatricula, a BASILIO Seleuciensi vero Herodias nuncupatur, *orat.* 18. *pag.* 164. In regiis autem conuiuiis saltatrices eiusmodi adhiberi consueuisse, alio Iosephi, Tobiae filii, exemplo demonstrat IOSEPHVS *l. c. lib. XII. cap. IV.* quemadmodum, graecis etiam in more idem fuisse positum, XENOPHON declarat in *Symposio.* De morte huius saltatricis narrat NICEPHORVS in *historia ecclesiastica, lib. I. cap. XX.* eundum ei quoquam brumali tempore fuisse et fluuium traiiciendum, qui cum glacie constrictus coagmentatusque fuisset, pedibus eum transiisse, glacie autem rupta demersam statim fuisse capite tenus, et inse-

inferioribus corporis partibus lasciuientem molliusque se mouentem saltasse, non in terra, sed in vndis, caput vero scelestum frigore et glacie concretum, deinde etiam conuulneratum et a reliquo corpore non ferro, sed glacie crustis resectum, in glacie ipsa letalem saltationem exhibuisse, spectaculoque eo omnibus praebito in memoriam ea, quae fecerat, spectantibus reuocasse. Aliter mortem eius narrat GEO. CEDRENVS viuam eam terram absorpsisse tradens, in *compend. historiarum, pag.* 184. edit. Paris. narrationis tamen illius, quam exhibet NICEPHORVS, mentionem facit, statim adiiciens: " *alii ferunt, cum in " glacie palustri luderet, rupta glacie ita in " fundum decidisse, vt caput abscissum supra " glaciem exstaret.* „ Niti si liceret nobis duumuirorum horum fide et auctoritate, haberemus singulare iustitiae diuinae vindicatiuae exemplum, sceleribus poenam attemperantis. Neque enim

- - - poena est iustior vlla,
Quam necis artifices arte perire sua.

Quod alia insuper in sacris tabulis commemorata exempla confirmant. At vero constat de NICEPHORO pariter ac CEDRENO, quam subleftae ambo sint fidei scriptores, historias suas nugis, fabulis et innu-

innumeris ineptiis replentes, et ad mendacia toties confugere non dubitantes, quoties e re ipsorum erat. Vid. MART. CHEMNITIVS in *harmonia euangelistarum, cap. LXXIV.* ZACH. LIPPELOVS in *vitis sanctorum, tom. III. pag.* 640. et MICH. FÖRTSCHIVS in dissertatione *de mortibus persecutorum Ioannis Baptistae, Ienae* anno huius seculi nono habita, §. *LVIII. seq.*

LXI.

MATTH. XVI. 17.

Σὰρξ non tantum de carne animalium, sed etiam de carnibus fructuum vsurpatur apud PEDACIVM DIOSCORIDEM, medicum caesareensem, passim, vti et apud auctorem *tractatus de plantis*, qui ARISTOTELI solet tribui, *lib. I. cap. V.* prunum dicitur constare ex carne, osse et grano, item cucumis ex carne et grano; plerumque tamen animalium de carne occurrit. Synecdochice per synecdochen partis pro toto ponitur pro toto corpore. Corpus enim non carne tantum, sed ossibus quoque, cartilagine etc. constat. Quaerit autem IO. VORSTIVS in *philologia sacra, part. I. cap. IV. p.* 102. ista dicendi ratio num hebraismus sit dicenda? prouti voluerunt BE-

ZA, PISCATOR atque HACKSPANIVS, nec non THOMAS GATAKERVS in dissertatione *de noui instrumenti stilo*, quae inter *opera* eius *critica*, ab HERM. WITSIO Traiecti ad Rhenum anno MDCXCVIII. fol. coniunctim edita, primo loco apparet. Sed errant sane hi. Non enim Hebraeis tantum propria figura est Synecdoche, sed cunctis gentibus recepta. Ex METRODORO etiam, EVRIPIDE, EPICVRO atque ARRIANO, synecdochice ita pro toto corpore vsurpari την σαρκα demonstrauit SEB. PFOCHENIVS in dissertatione *de stilo noui testamenti*, in *Rhenferdiana* collectione obuia, §. LVI. Ex DIOGENE LAERTIO, ARRIANO, ANTONINO, POLYBIO, THEMISTIO et PORPHYRIO idem probat IO. CONR. SCHWARZIVS in *lexico graeco noui testamenti*, *pag.* 1210. *not.* **: Addi his auctoribus possunt, exempla similia suppeditantes, LYCOPHRONES in *Cassandra v.*48. et AESCHYLVS *contra Thebas, v.*628. Sed denotat etiam totum hominem, siue totam humanam naturam η σαρξ, prouti exemplis hoc confirmant scriptores a b. WOLFIO in *curis* suis *phil. et crit. vol. I. pag.* 252. allegati, quibus adde IO. DRVSIVM in *obseruationibus sacris, lib. VII. cap. VI.* et IO. D'OVTREINIVM in tractatu, belgico idiomate sub tit. *De Tabernackel Gods onder de Menschen etc.* editum,

pag.

pag. 22. * Noſtro loco pro natura humana, quatenus per peccatum corrupta eſt, accipitur. Licet enim, quod affirmat PHIL. PICINELLVS in *luminibus reflexis, ad h. l.* nonnunquam illa indicentur *conſanguinei, gens, familia,* v. g. Rom. IX. 3. 8. XI. 14. 1. Corinth. X. 18. Phil. III. 3. Hebr. XII. 9. hoc loco tamen iſta minus applicari poteſt interpretatio. Inprimis vero familiare eſt diuo Paulo apoſtolo, per την σαρκα iſtam denotare hominis ad malas actiones aeque ac omiſſionem boni procliuitatem, quae ſanctitati ac iuſtitiae primaeuae ſucceſſit, quamque peccatum dicere ſolemus originale. Inde ſaepius occurrunt ipſius in epiſtolis phraſes: ειναι εν σαρκι, Rom. VII. 5. VIII. 8. 9. ειναι κατα σαρκα, Rom. VIII. 5. ζην κατα σαρκα. Rom. VIII. 12. 13. etc. Inde commemoratur ipſi *prudentia* carnis, Rom. VIII. 6. 7. *deſiderium* carnis, Gal. V. 16. *opera* carnis, Gal. V. 19. Vid. pluribus MATTH. FLACIVS in *claue ſcripturae ſacra,* voc. *caro.* IO. CASP. SVICERVS in *theſauro eccleſiaſtico, tom. II.* ſub eadem voce, et

* Nolo, ne euadam iuſto longior, hic alios commemorare ſynecdoches genera, v. g. quando etiam pro membro genitali tam virili quam muliebri, vſurpatur σαρξ; de qua vid. IO. DRVSIVS *lib. III. quaeſt. hebr. cap. IV.* et DAN. FESSELIVS *lib. II. aduerſ. ſacr. cap. VIII.*

VORSTIVS *loc. cit.* Diligentissime varias vocum σαρξ et αιμα, seorsim positarum, in sacris literis significationes exposuit summe reu. ERNESTVS FRIDERICVS NEVBAVERVS, academicae Giessensis theologus ac philologus celeberrimus, in commentatione philologica Halae olim anno MDCCXXIX. MELADIO opposita *de phrasi noui foederis caro et sanguis, cap. I.* sequente simul capite significatum vocum illarum coniunctarum rectissime euoluens. Conf. et IO. HENRICI MAII *harmonia euangelica, part. V. cap. VIII. pag.* 931. MART. CASP. WOLFBVRGI *obseruationes sacrae in nou. test. pag.* 531. itemque celeberrimi in academia Vpsaliensi hodie theologi, GEORGII WALLINI, filii, habita in eadem anno MDCCXXXV. *historiam belli inter spiritum et carnem* adumbrans dissertatio, *cap. I.* §. *I.* Bene etiam, errare illos monet iam laudatus SCHWARZIVS *loc. cit. pag.* 1211. *not.* **. qui per αιμα nostro loco *stirpem illustriorem, per* σαρκα *stirpem ignobilem* et *contemtam* signari opinentur.

LXII.

LXII.

Io. I. 14.

Quando ad locum Matthaei praecedentem varias vocis *σαρκος* in medium attuli significationes, nec obscura illa est, secundum quam *fragilitas ac infirmitas humanae naturae* ista indicatur, de quo vid. SAL. GLASSII *philologia sacra, lib. V. tract. I. cap. XI. p. m.* 1767. LVDOVICVS CAPELLVS in *specilegio ad Matth. XVI.* THEOD. BEZA item et IO. LIGHTFOOTVS ad eundem locum. Talem vero carnem pure tropicam Christo attribuere, periculosum nimis videtur SEBAST. SCHMIDIO in *commentario in epist. ad Hebraeos, pag.* 520. ne eo deueniatur, vt quando hoc Ioannis loco dicitur *verbum caro factum esse*, etiam carnem mere tropicam seruatori ibi iure tribuere posse videantur Sociniani. Pluribus hac de re inprimis conferri meretur IO. PHIL. STORRII commentatio theologica *de vocum carnis et spiritus, cum de ipso Christo dicuntur, genuino sensu et vsu*, Vlmae anno MDCCVI. in 4. euulgata, vbi *sectione prima* huius dicti Ioannei statim in initio legitur explicatio.

LXIII.

2. PARAL. XXXV. 21. 22.

Quaeritur circa locum hunc, quanam ratione Necho, Aegypti rex, a Deo beatare iussum se esse potuerit affirmare, et quomodo Iosiam secum conflicturum dehortatus, ex ore Dei dicatur id fuisse? Sunt, qui finxisse id regem Aegypti infidelem atque barbarum existimant. Sed videntur rectius sentire, qui omnino diuinum mandatum festinandi contra hostes suos ad Euphratem consistentes, Medos atque Babylonios, accepisse illum asserunt, prouti refert FLAVIVS IOSEPHVS *lib. X. antiquitatum Iudaicarum, cap. VI.* Neque insolens est iudicandum, barbaros ac vicinos reges admonitos pariter per prophetas, Dei viros, esse, vti v. g. Hasael Syrus crudelis aeque ac infidelis per Elisam commonefactus esse legitur 2. Reg. VIII. 12. Cumque in hoc ipso capite infra v. 25. Ieremias praecipue mortem Iosiae fleuisse dicatur, HVGO GROTIVS in *annotationibus ad h. l.* per Ieremiam factam hanc esse Aegypti regi reuelationem autumat. Arguit etiam infelix regis Iosiae casus, non fictum fuisse, quod Aegyptiorum rex se accepisse iactabat, mandatum. Imo non obscure vitio Iosiae nostro loco vertitur, quod non acquie-

quieuerit in verbis Nechonis ex ore Dei. Qua ſane dicendi ratione non vſus ſacer ſcriptor fuiſſet, ſi mentitus mandatum diuinum Necho fuiſſet. Nec niſi iniuſte denegabat innoxium tranſitum per fines ſuos Nechoni rex Ioſias. Patet enim, iniuſtam eſſe denegationem talem, ex Iudic. XI. 17. Vnde et IOSEPHVS *l. c.* id Ioſiae factum improbat: *Ioſias*, quando ait, *verbis Aegyptii nihil mouebatur, ſed perſeuerabat in ea ſententia, vt per ſuam ditionem volenti ducere tranſitum denegaret, fato opinor ad hanc arrogantiam ducente hominem, vt occaſionem aduerſus eum inueniret.* Quin et temeritas videtur Ioſiae indicari atque reprehendi phraſi 2. Reg. XXIII. 29. obuia, qua *vidiſſe eum* (Aegypti ſcilicet regem) dicitur. Temerariae enim ſolent iſta deſcribi dimicationes, vti et occurrit 2 Reg. XIV. 8. 11.

LXIV.

Exod. XXXVIII. 8.

Vertit haec ita SANTES PAGNINVS: *fecit concham aeneam et baſin eius aeneam ex ſpeculis* (mulierum) *conuenientium, quae conueniebant ad oſtium tabernaculi;* vocem autem *mulierum* diſtincto literarum et charactere minori reliquis vocibus tanquam a ſe additam inſeruit. Inſerunt contra eam

O 5 *Vul-*

Vulgatus et LVTHERVS tanquam ad textum pertinentem, quin gloſſam etiam adiecit LVTHERVS, qua, quales ibi intelligi mulieres exiſtimet, declarat. Non vero ea ratione, ac in noſtris hodie bibliis legimus, hunc locum interpretatum eſſe megalandrum, ex duplici editione, tum veteris teſtamenti, ſiue pentateuchi potius, quam anno MDXXVI. in forma octopartita Baſileenſes curarunt, tum prima plenaria bibliorum Wittebergae anno eiusdem ſeculi XXXIV. fol. adornata editione obſeruat GEO. LVDOVICVS OEDERVS in *der gründlichen Erläuterung ſchwerer Stellen heiliger Schrift, part. IX. pag. 762. ſeqq.* In priori enim ita legitur: *Vnd macht das Handfaß von Erz, vnd ſeinen Fuß auch von Erz, auf dem Platz der Heere, die vor der Thür der Hütten des Zeugnis lagen;* in poſteriori: *gegen den Heeren, die für der Thür der Hütten des Stiffts lagen.* Nota LVTHERI, qua de mulieribus haec verba explicauit, legi etiam apud OEDERVM poteſt. Quod vero ad vocem כראות, quam de ſpeculis non Iudaei ſolum quamplurimi, ſed et ex chriſtianis interpretibus varii accipere non dubitarunt, attinet, rectius eam LVTHERVS et poſt hunc alii per *aſpectum* ſunt interpretati. Vid. quae hanc in rem OEDERVS *l. c.* diſſeruit, ad IO. FOERSTERI *exodum exodi* ibidem prouocans. Priorem interim de ſpeculis ſenten-

ten-

tentiam suam ex recentioribus fecit summe reuerendus ZEIBICHIVS in *bibl. exegeticis ad h. l.* cui adstipulatur STARCKIVS loco ibidem allegato. Iniuste autem supra commemoratam diui LVTHERI versionem reiecit WOLFGANGVS FRANZIVS in tractatu *de interpretatione sacrarum scripturarum*, *pag.* 40. refutatus ideo a SALOM. GLASSIO in *philologia sacra*, *lib. IV. tract. I. obs. V. p. m.* 1170. et huius verba exhibente ANDR. DAN. HABICHHORSTIO in dissertatione *de mulieribus Zobeoth*, Rostochii anno MDCLXXXVIII. habita et in *thesauro theol. phil.* recusa *tom. I. pag.* 318. *seq.* Conueniebant enim omnino ad ostium tabernaculi piae et religiosae mulieres in populo Israëlitico. Vid. DRVSIVS et LYRA *ad* 1. *Sam. II.* 22. FRID. SPANHEMIVS in *dubiis euangelicis*, *part. I. dub. XXVIII.* §. *XV.* 10. LIGHTFOOTVS in *horis hebraicis et talmudicis*, *tom. I. operum*, *pag.* 415. et SIXTINVS AB AMAMA in *antibarbaro biblico*, *pag.* 362. Eam etiam optime huc quadrare explicationem, licet in hebraeo textu vox *mulierum* non occurrat, docuerunt GLASSIVS et HABICHHORSTIVS locis allegatis, recte contra FRANZIVM, quod hic Leuitarum pariter fiat in textu sacro mentio, nec contuitione eorum opus fuerit, monentes. Quae autem contra istam obiecerunt ANTONIVS HVLSIVS in *dissertat.*

sub-

ſubiunctis *comment. de praerogatiua Iſraëlis priſci, diſſert. XVI. pag.* 865. et HERM. GID. CLEMENS in diſſertat. *de labro aeneo a Moſe in tabernaculi atrio collocato*, quam Traiecti ad Rhenum anno MDCCXXV. in forma octuplicata edidit, *cap. II.* §. *XIII.* docte diſcuſſit noſtramque ſtabiliuit interpretationem *Antonius Clant*, verbi diuini miniſter Groninganus, in *diſſertatione prima ſcriptionum biblicarum*, quam Groningae anno MDCCXXXIII. in 4. impreſſam cum orbe erudito communicauit, *pagin.* 79. *ſeq.*

LXV.

IEREM. V. 5.

Homines legem excutientes repraeſentat hic figura bouis iugum effringentis, quemadmodum et phraſin hanc *Chaldaeus Paraphraſtes*, reddidit: *ſed hi ſimul praeuaricati ſunt a lege.* Nec graecis ſcriptoribus illam dicendi rationem, ſecundum quam pro lege ſiue praeceptis iugum haud raro vſurpatur, ignotam fuiſſe, loco ex LVCIANO depromto probat IACOBVS ELSNERVS in *obſeruationibus ad nouum teſtamentum, tom. I. pag.* 60. vbi philoſophia rationem reddens inducitur, quare ad barbaros prius, quam Graecos peruenerit, quod il-

los nempe difficilius, quam hos imperata facturos crederet: *το ελληνικον δε ειων, ως ρασον υποβαλεσθαι και ταχιστα, ωστγε ωμην, ενδεξομενον τον χαλινον οιον τε και υπαχθησομενον τω ζυγω. Graecos autem ſiui, vt qui facillime ſubigi poſſent, et celerrime, vt quidem putabam, frenum ſuſcepturi, ſubdituri que collum iugo eſſent.* A ſcriptoribus ſacris ſaepius lex in ſpecie Moſaica iugi ſub metaphora nobis ſiſtitur, e. g. Act. VII. 10. Gal. V. 1. Nec Rabbini aliter loquuntur, non ſolum *του* עול תרה *iugi legis* mentionem in *pirke auoth cap. III. num. V.* facientes, ſed et legis in *Ir Gibborim fol. 55. col. 3.* hunc in modum: לעולם ישים האדם עצמו על דברי תורה כשרר לעול *ſubiicere ſe debet homo verbis legis, non ſecus ac taurus iugo.*

LXVI.

MATTH. XXI. 9.

Quae varie ſint de voce occurrente hic *Hoſanna* eruditorum ſententiae, enarrant, praeter commentatores in euangelium Matthaei, ſcriptores a ſummo quondam noſtro IO. CHRISTOPHORO WOLFIO allegati in *curis philologicis et criticis, ad h. l.* quibus adde EDVARDVM LEIGH in *critica ſacra veteris teſtamenti*, rad. ישע IO. CASP. SVI-

SVICERVM in *thesauro ecclesiastico, voc.* ὡσαννα MATTH. FLACIVM in *claue scripturae sacrae, part. I. pag.* 97. GERHARDVM IO. VOSSIVM in *harmonia passionis, lib. I. cap. IV.* IO. MICH. DILHERRVM in *electis, lib. II. cap. XX.* et *Cheuraeana, tom. II. pag.* 79. *seq.* Scribitur quidem et cum gemino et cum simplici ν; sed praeferenda est scriptio posterior, quoniam ea scilicet cum hebraeo magis conuenit. Plerisque, vti recte monuit beatus WOLFIVS, elliptica arridet interpretatio datiuusque casus cum Hosanna coniunctus; cuius primus fuit BEZA autor, hunc deinde sequentibus IO. MALDONATO in *comment. ad h. l.* et GEORGIO PASORE in *lexico* minori, aliisque. Cum vero formula haec acclamandi sit hebraica, vnde, nisi ex illius gentis indole vsuque, erit explicanda? Occurrunt tamen apud profanos etiam scriptores passim ellipticae eiusmodi ac votiuae acclamationis exempla, praesertim in historia Augusta. Sic v. g. apud LAMPRIDIVM in *vita Alexandri Seueri* acclamabatur Alexandro: *Iuueni imperatori! patri patriae! pontifici maximo!* scil. salutem optamus, aut precamur. Eadem ratione apud EVAGRIVM *lib. II. hist. eccles. cap. XVII.* acclamatur: *Leoni multos annos!* scil. precamur. MART. PETR. CHAITOMAEVS in *graeco-barbaris noui testamenti*, quae in *sylloge dissertationum de stilo*

ſtilo noui teſtam. a IACOBO RHENFERDIO Leouardiae primo huius ſeculi anno in forma quadripartita euulgata, recuſa leguntur, verbum ſubſtantiuum *eſto* ſupplet hunc in modum: *Hoſianna eſto*, ſ. accidat, contingat, eueniat, *filio Dauidis.* HVGO vero GROTIVS pro principio hymni alicuius habet verba haec: per quod principium totus ſignificetur hymnus, ſenſum acclamationis populi eſſe huncce iubet: *hunc hymnum, qui incipit: Hoſianna filio Dauid! canimus in honorem noſtri Meſſiae, filii Dauidis.* ANGELVS CANINIVS de *nominibus noui teſt. peregrinis* vocatiuum praefert, vt preces populi dicantur eſſe ad Meſſiam directae: *ſerua, quaeſo, fili Dauid!* vel accuſatiuum etiam, vt preces ſint ad Deum pro Meſſia fuſae: *Serua filium Dauidis!* Placet etiam haec CANINII explicatio CAESARI BARONIO in *annalibus eccleſiaſticis ad A. C. XXXIV. num. V.* nec non FRANCISCO LVCAE et IACOBO IANSENIO in *comment. ad h. l.* ſed refutauit CANINII ſententiam CORNELIVS A LAPIDE in *comment. ad h. l.*

LXVII.

LXVII.

Exod. II. 10.

Quam vana et abſona ſit IO. PETR. ERICI opinio, quando nomen Moſis a *μοσχος*, *vitulus*, in *renato e myſterio principio philologico* deriuare non dubitauit, ſupra *pag.* 3. demonſtraui, cum de eiusdem Caini nomen ab *ακεανος* deducendi conatu dicerem, variisque demonſtrarem aliis exemplis, quam parum feliciter ex graeca lingua ceteras omnes per miras ſaepe transformationes originem ducere, iuſſerit. Id ſaltem hoc loco moneo, multis *μοσχον* ipſiſſimum fuiſſe viſum משה Moſen, vti praeter IO. THEODORETVM ARCERIVM, IO. SELDENVM, HERM. WITSIVM, RAPH. LVDWORTHVM, EDMVNDVM DICKINSONIVM etiam PETRVS DAN. HVETIVS in *demonſtratione euangelica, propoſ. IV. cap. II. pag.* 53. *a.* IO. SCHVLZIVS in *florum ſparſione ad loca quaedam in re litteraria controuerſa, pag.* 292. et ANDR. DACERIVS in *vita Pythagorae*, gallice Lutetiae Pariſiorum anno MDCCVI. in 12 edita, exiſtimarunt. Ex Aegyptiorum autem lingua Moſis nomen deducendum eſſe voluerunt PHILO in *vita Moſis, lib. I. pag.* 605. FLAVIVS IOSEPHVS *lib. II. antiquitatum Iudaicarum, cap. V.* ATHANASIVS

SIVS KIRCHERVS in *prodr. Copt. pag.* 135. IO. HENR. HOTTINGERVS in *exercit. anti-Morinianis de pentateucho Samaritano, pag.* 48. et in *ſmegmate orientali, pag.* 398. MARC. ANTON. MARSILIVS de *fonte luſtrali, pag.* 59. ANGELVS ROCCHA A CAMERINO in *bibliotheca Vaticana, pag.* 306. aliique, Aegyptios ex eo, quod contigerat, Moſi in flumen delapſo impoſuiſſe appellationem hanc cenſentes, cum *aquam* illi *μω* vocent, *υσης* vero *ex aqua ſeruatos.* Sed fuerunt contra, qui non pro Aegyptiaco, verum Hebraeo, nomen hoc rectius haberi contenderunt, ſupra a me *loco citato* indicati. Neſcio tamen, num, quod de matre Moſis, non Pharaonis filia, nomen Moſi imponente, hi obuertunt extra omnem ſit dubitationis aleam poſitum. Certe noſter locus, ſi accurate conſideretur, contrarium ſtabilire, Pharaoniſque filiae nominis impoſitionem vindicare videtur, qua in re mecum ſentire video ſumme reuerendum CHRISTOPHORVM HENRICVM ZEIBICHIVM in *bibliis exegeticis, ad h. l.*

LXVIII.

Matth. XI. 12.

Dum post MATTHAEVM POLVM in *synopsi criticorum, vol. IV. pag.* 290. praecipuas interpretum circa haecce Seruatoris verba sententias enumerat beatus IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis* suis *philologicis et criticis, vol. I. p.* 195. *sq.* triplicem inprimis vocis βιαζεσθαι, in qua determinenda rei versatur cardo, commemorat explicationem, vt α) passiue nonnulli eam interpretati fuerint, β) alii actiue, γ) alii vero passiuum sensum itidem tenentes, de persecutionibus agi hic crediderint, quibus regnum Dei sit expositum; recte de posteriori, quod illius patroni audiendi omnium minime sint, iudicans. Prouti interim fit, vt saepius eiusmodi, licet minus accuratae, scripturae sacrae interpretationes suos tamen nanciscantur fautores, ita huic praeter LIGHTFOOTVM, TRILLERVM auctoremque *des Berlinischen Heb-Opfers*, a beato WOLFIO, *pag.* 196. allegatos, accesserunt IO. MARCKIVS in *exercitationibus scripturariis, part. II. exerc. IV.* IOANNES OLEARIVS in *tractatu de stilo noui testamenti, pag.* 26. et ingeniosus ille, cetera doctissimus, academiae Iuliae philologus HERMANNVS VON DER HARDT,

cuius

cuius dum possideo *explicationem difficiliorum quatuor euangelistarum locorum* manuscriptam, communicabo cum beneuolo lectore, quae hunc ad locum et commata sequentia iste commentatur. *Ioannem* (ita ille) *vltimum prophetam* (Seruator) *dixerat, qui regnum Christi praenuntiasset, post hunc statim regnum suum habuisse initium. Sed ab illo initio, toto illius regni iam existentis tempore, meras Iudaeorum et pharisaeorum iniurias ac insidias regno illi fuisse oppositas, ait.* Βιαστας *proinde vocat primates Iudaeorum, sui et verbi aduersarios, qui regnum aut euangelium non solum non admitterent ipsi, sed et premerent et violenta manu supprimere conarentur, dum omni modo doctrinam Christi e medio tollere contenderent. Hos ergo sui et discipulorum adeoque euangelii persecutores reprehendit, quod cursum euangelii turbent et inhibeant. Rapere et diripere illos regnum Dei ait, quod est, pharisaeos ceterosque Iudaeos praefractos, more praedonum, hostili manu affectuque ferri aduersus euangelium, id perditum et exstinctum. Et esse quidem hanc incredulitatis Iudaicae damnationem et grauem persecutionis notam, patet ex vehementis irae affectu, qui ex sequentibus mox clarissime elucet. Vid.* v. 16. *et* 20. *Imo expresse Iudaeis exprobrat* (Seruator) *praefractum animum, qui nolint accipere euangelium et euan-*

gelii ministros, Christum et discipulos. Adest, inquit, versu 13. *regnum a prophetis praedictum, a Ioannis Baptistae aetate inchoatum. Non est, quod quis se excuset, non adesse regnum. Tempus adest, quo adesse debet regnum. Praedictionis enim tempus praeterlapsum est, adueniente Ioanne. Praesens itaque est. Et si qua ex incredulitate scrupulus ibi nascatur vobis de praecursore regni venturo, quem non videritis, en! adest. Ioannes est praecursor. O vtinam ergo, pergit versu* 14. *non repudiaretis impoenitentes et praefracti hunc praecursorem, ipsumque adeo regnum iam praesens, sed admitteretis. Quod triste votum de admittendo et accipiendo audiendoque praecursore regni iam praesente est argumentum incredulitatis Iudaicae, qui non facerent, quod serio optaret Christus. Cui doloris Christi indicia accedit versu* 15. *ardentius votum de poenitentia et conuersione Iudaeorum cum tacita comminatione. Qui affectus indignationis crescit in sequenti oratione longa, qua impoenitentiam et incredulitatem populi grauissime damnat, et poenam promeritam imprecatur.* Ad refutandam autem explicationem hancce legere iuuabit ea, quae TRILLERO speciatim opposuit SCHOENLANDIVS a WOLFIO citatus. Conferantur et, quae monet reuerendus GEORGIVS LVDOVICVS OEDERVS in *der neuen vnd gründlichen Erleuterung*

schwe-

schwerer Stellen heiliger Schrift, tom. I. pag. 718. *seqq.* nec non, quae contra IOANNEM GEORGIVM DORSCHEVM, de iniquo βιασμῷ, quem violento suo iudicio exercuerint Iudaei, Christum irridentes, locum hunc interpretantem, in medium attulit CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae sanctae noui testamenti, p. m.* 201.

Ab illis, quos summus hicce WOLFIVS commemorauit, interpretibus abire visus sibi est celeberrimus Coburgensis gymnasii director ac philologus praestantissimus IOANNES CONRADVS SCHWARZIVS, quippe qui *monumentis* suis *ingeniorum* * *huius et superioris seculi, tom. II. pag.* 177. *seqq.* epistolam *de noua* (vti illam inscripsit) *et probabili interpretatione huius loci* inseruit, ad theologum Altorfinum olim haud ince-

 le-

* Titulus hic est collectionis variarum lectu dignissimarum commentationum, quas programmatum instar luci ante exposuit, hac ratione vero ab interitu (quem experiri plerumque solent schedulae eiusmodi, saepius conseruatu dignissimae) vindicauit Auctor doctissimus. Dolendum puto, quod praeter quatuor horum monumentorum tomos plures vix sperare liceat, si vera sunt, quae leguntur in *den Leipziger neuen Zeitungen von gelehrten Sachen, anni MDCCXXXII. pag.* 149. Nec enim dubitauerim, plura post id tempus programmata euulgasse virum reuerendum, quae pari ratione conseruenda essent posteris.

lebrem IOANNEM GVILIELMVM BAIERVM exaratam, eademque loci nostri nouam dare voluit explicationem, verba Seruatoris ita reddens: *A Ioannis Baptistae temporibus vsque ad haec res diuinae vim sentiunt, et violenti eas rapiunt.* Verbo βιάζεσθαι significationem tribuit, a Lexicographis haud quidem commemoratam, vt idem significet, ac *conuincere ac persuadere aliquid hominum animis, rem aliquam auditoribus lectoribusue tam perspicue et acriter proponere, vt dissentire ac dubitare non liceat.* Mentem inde sanctissimi Seruatoris hanc esse putat: *Rationes rerum diuinarum adhuc ita clare et impigre demonstratae sunt, vt qui vi illa vtuntur eamque imitantur, diuinae gratiae rite ac vere compotes fiant.* · Argumento, quibus interpretationem hanc stabilire ac demonstrare conatus est vir doctissimus, enumerant celeberrimi auctores *der fortgesetzten Sammlung von alten und neuen theologischen Sachen, anni MDCCXXV. p. 957. sqq.* ibidem vero *pag. 959. seqq.* monent, nouam quidem esse videri istam *Schwarzii* explicationem, formalia si spectes, minime tamen ab ipso primum prolatam esse materialia si quis consideret, sed ante ipsum iam a PHILIPPO MELANCHTHONE, EVSEBIO, IOANNE COCCEIO, CAMPEGIO VITRINGA, CORNELIO ADAMI et summe venerando academiae Lipsiensis theologo primario CHRISTIA-

STIA-

STIANO FRIDERICO BOERNERO, nec non beato FRANCISCO IVLIO LVEPKENIO eundem in modum verba Seruatoris fuiſſe declarata. Addunt etiam *pag.* 960. *ſq.* vix probari ex PLATONIS illis duobus locis, quae adduxit SCHWARZIVS, poſſe ſignificationem, verbo βιαζεσθαι tributam, neque aptam dari horum verborum, ita acceptorum, cum ſequentibus connexionem. Idem ferme iudicandum cenſeo de pluribus locis a celeberrimo SCHWARZIO cumulatis in *commentariis* ſuis *criticis et philologicis linguae graecae noui foederis diuini*, *pag.* 250. *ſeq.* ordinariam facile verbi βιαζεσθαι ſignificationem admittentibus. Conſulere ibi nos iubet *tomum III. monumentorum* ſuorum *ingenii*, *pag.* 35. *ſeqq.*

Licet ergo ſua vtique laborare videatur difficultate commemorata iſta doctiſſimi SCHWARZII ſententia, maiorem tamen premere illam putauerim, quam in eadem *continuata collectione nouantiquorum theologicorum*, *anno MDCCXXXIV. pag.* 130. *ſeqq.* publico expoſuit anonymus quidam, per βασιλειαν των ουρανων Iudaicam eccleſiam, qualis illa tunc Ioannis et Chriſti tempore erat, intelligens. Seruatoris mentem ita ille accipit, ac ſi de zelo apoſtolorum horumque diſcipulorum tollendi ſeu vaſtandi Iudaicam illam eccleſiam, nouam vero eu-

angelicam stabiliendi, sermo ipsi fuisset, hincque verba eius nostro in loco obuia ita παραφραζει: *Von denen Tagen Iohannis des Täuffers vnd ferner hinaus wird die Iüdische Kirche hefftig bestritten werden, vnd die Bestreiter derselben werden sie auch glücklich zerstöhren, wie denn auch alle Propheten vnd Moses solches geweissaget haben.* Assensum namque huic interpreti eo minus praebendam esse putauerim, quo magis a veritate recedere videtur istius exegeseos fundamentum, vt per βασιλειαν των νυρανων intelligatur ecclesia Iudaica Ioannis atque Seruatoris tempore existens.

A qua huius anonymi explicatione prorsus quidem diuersa, at non maioris forte ponderis vel probabilitatis iudicanda erit celeberrimi alias Dresdensis philologi, CHRISTIANI SCHOETTGENII, argumentatio, quando in *horis* suis *hebraicis et talmudicis in nouum testamentum*, *tom. I. p.* 112. ad locum nostrum ita commentatur: *Ratio, cur Christus haec verba proferat, et scopus eorum talis erat. Hoc tempore, quo Ioannes Baptista poenitentiam et fidem in Messiam proxime aduenturum praedicabat, tanta vbique erant obstacula, vt conuersi sibimet ipsis vim facere cogerentur. Es gehoerete* (ita pergit vir doctissimus) *eine sehr starke Resolution dazu, wenn sich einer damals bekehren wolte.*

wolte. Quatuor etiam deinde enumerat impedimenta, quae perrumpere nemo, nisi cum eximia quadam violentia, potuerit. Haec omnia enim, quamuis sint per se verissima, et in tempora ista, quibus loquebatur Seruator ista, satis quadrent, non tamen verba Seruatoris vel eorum sensum includere, euictum SCHOETTGENIVS dedit.

LXIX.

MATTH. XII. 43. 44. 45.

Sermonis huius Seruatoris quis sit sensus quaeque cum antecedentibus connexio, breuiter quidem, at, pro more suo, optime demonstrauit beatus WOLFIVS in *curis* suis *philologicis et criticis, vol. I. pag.* 223. vbi hunc in modum scribit: *Cauere Iudaeos* (Saluator) *iubet, ne existiment, fieri non posse, vt idem daemon, qui sit ex homine expulsus, non possit reuerti in pristinam sedem, tanquam qui ad locum sit relegatus, numquam iterum relinquendum. Permanere enim daemones inter homines, quamuis inferni poenas secum ferentes, et quaerere loca alia, in quibus requiem qualemcunque inueniant.*

Paulo aliter HAMMONDI ductu sensum horum verborum supra allegatus SCHOETTGENIVS *loco citato, pag.* 127. expromit: *Spiritus impurus iam quidem a me eiectus est, et ex tota natione Iudaica eiici potest: cum vero nuspiam, ne inter ipsos quidem ethnicos, tam gratum habitaculum nacturus sit, quam in cordibus Iudaeorum induratorum, timendum est, ne ad Iudaeos redeat, ipsosque multo magis induret ac peiores faciat: Id quod re ipsa factum esse, euentus sane tristissimus comprobauit.* Insunt autem, fateor, huic explicationi quaedam, verba Seruatoris quae non continent. Vbinam, quaeso, de eo, quod corda Iudaeorum sint futura gratum magis daemonis impuri habitaculum, quam gentilium, vel vola vel vestigium? Nec, quin in genere haec de homine, daemoni de nouo quasi se tradente, accipi queant, video.

Interim verum verborum seruatoris sensum, nescio, an non infelicius assecutus fuerit, cuius ex *explicatione difficiliorum quatuor euangelistarum locorum* manuscripta ad praecedentem locum pariter oculis lectoris quaedam exhibui, HERMANNVS VON DER HARDT, praesentem locum ita explicans: *Impoenitentiam Iudaeorum crescentem depingit graui figura a daemoniaci aut furiosi exemplo desumto. Sicut daemo-*

niacus aliquis, liberandus a furore suo, oberret in syluis et desertis, quaerens requiem, nec inueniat, ideoque ad saniorem mentem rediturus redeat in domum, vnde aufugerat, quae interea sit a reliquis domesticis in absentia furiosi purgata et ornata, reuersus autem pristino corripiatur furore, vt septies amplius furat et frendeat: sic comparatum vero esse cum populo Iudaico, talem etiam euentum fore, ait Christus. Prodit se hic, vti in aliis iam innumeris ferme scriptis, viri clarissimi ingenium, ad fingenda defendendaque noua prae ceteris pronum. Aliud namque hic constituit sermonis sanctissimi seruatoris obiectum, quam quod hactenus acceperunt interpretes, ni fallor, omnes, quodque diserte satis nobis ob oculos textus graecus ponit. Quis est, qui non videat, ipso de impuro daemone, homines obsidente, non de homine daemoniaco seu obsesso, sermonem seruatori esse? Quam absona haec est paraphrasis, qua hominem talem obsessum, liberandi sese suo malo causa, syluas et deserta petere perhibetur?

Pergit vlterius explicare verba Christi, vel sua potius, Christo afficta, ad populum Iudaicum iam applicans ante prolata VON DER HARDT: *Ante aduentum nempe et praedicationem Christi miserrimus populi fuerat status, qui in Ioannem iam inuehebatur*

more

more daemoniaci et furiosi. Verum cum tempus esset, quo liberari deberet a malitia sua et in integrum restitui, aduenieute Messia, qui illos a miseria quasi daemoniaca erat liberaturus, Messiam quidem audiuit, a quo requiem impetrare posset, sed illam a Christo oblatam requiem non admisit. Quare omnis spes quietis desideratae et a Messia exspectandae, quin et exhibitae, euanuit, vt adeo populus Iudaicus posthabita Messiae gratia et oblata quiete ad suam malitiam reuerteretur, multoque euaderet peior et turbulentior.

Clarius haec persequitur vir ingeniosissimus, addens: *Impurus spiritus exiturus notat statum praedicationis a Ioanne inter Iudaeos factae. Cum enim Deus constituisset redimere populum suum totumque orbem, rem inter Iudaeos orsus, Ioannem primum excitauit, qui impurum Iudaeorum spiritum; quo essent affecti, siue prauitatem et malitiam summam, redargueret, damnaret, et nuntiata poenitentia ex cordibus eorum eximeret. In eo itaque fuit Ioannes, qui progeniem illam serpentinam a peccatis liberaret poenitentiae medicatione. Oberrare autem dicitur spiritus immundus, hoc est, homo immundo spiritu agitatus, a spiritu illo liberari cupiens,* (Vbinam hac de re in textu reperitur aliquid? Ego sane deprehendo nihil.) *spiritus immundus cum suo subiecto, aut homine,*

in

in quo est. Tribuitur spiritui error, aut oberratio, aut discursitatio daemoniaci. Quo exemplo statum pessimorum Iudaeorum magis describit, quod etsi liberari voluerint et optauerint a sua prauitate et miseria, Ioanne primum audito, qui in desertis poenitentiam nuntiaret, veram tamen requiem aut a suo miseria liberationem in Ioanne non inuenerint aut ab eo impetrauerint. Poenitentia enim terret quidem et quatit, vulnerat et lacerat, sed non dat requiem et conscientiae tranquillitatem. (Vera haec sunt, imo verissima, in thesi. At, seruatoris hanc fuisse mentem, talia docere, ego nullus prorsus video.) *Domus interea,* (ita pergit VON DER HARDT) *dum oberret ille in desertis, purgata, et ornata, notat statum gratiae et euangelii in Christo, quod, cum Ioannes praedicasset poenitentiam, Christus interea coeperit in populo verbo et praedicatione purgare, ornare et comere domum aut ecclesiam Iudaicam, gratia Dei et beneficiis maximis nuntiatis, exhibitis et confirmatis. Quo ipso adeo officium et studium Christi in populum Iudaicum describitur. Spiritus immundi aut spiritu immundo praediti sententia de reditu suo ad domum notat publicum desiderium de emendatione ecclesiae per Messiam. Ipse vero reditus et mundata ac ornata domus inspectio denotat conuictionem conscientiae de Messiae praesentia eiusdemque euangelio seu gratia et bene-*

beneficiis. Senſit enim abunde populus Iudaicus gratiam Chriſti oblatam, ad quam antea adſpirauerat et anhelauerat, etſi dein non frueretur ea, ſed repudiaret illam. Spiritus immundi aut ſpiritu immundo affecti ſtatus in domo mundata et ornata, ad quam reuerſus, deſignat ſtatum Iudaeorum tempore euangelii Chriſti, ſub praedicatione gratiae, ſeu eccleſiae a Chriſto beneficiis ſuis ornatae; vno nomine, quomodo Iudaei ſe geſſerint erga euangelium nuntiatum et a Chriſto praedicatum, quem animum habuerint in fortunatiſſimo eccleſiae renouatae et per Chriſtum reſtitutae ſtatu. Abiiſſe nempe dicitur ſpiritus immundus aut ſpiritu immundo affectus, et deteriores multo aſſumſiſſe ſecum, et domum mundatum occupaſſe. Quae eſt deſcriptio ſummae ingratitudinis, ſtultitiae et malitiae Iudaicae, quod Iudaei ingratiſſimi et malitia ſua excoecati Chriſti euangelium oblataque eius beneficia animo promto accipere, et quiete aut gratia a Chriſto oblata frui detrectauerint. Sed noluerunt. Neque ſufficit, quod gratia Dei ac tranquillitate frui noluerint. Acceſſit ſeptuplo maior Iudaeorum malitia. Coeperunt enim aduerſari prorſus euangelio et priſtinam malitiam augere, furere magis et iniuriam euangelio inferre, vt tempore Chriſti et in luce euangelii nequiores eſſent, quam vmquam antehac. Quam malitiam magis adhuc auctum iri (Seruator) *pronuntiat, vt*

indu-

indurati pertinaciter euangelio ſint aduerſaturi. Vnde paucis verbis ſit applicatio et explicatio Chriſti, quod talis ſit futurus miſerrimus Iudaeorum praeſentium ſtatus, qualis in tali daemoniaco appareat.

Ingenioſe ſatis haec omnia prolata eſſe a viro doctiſſimo, nemo non facile iudicabit, ſimul vero, longe a ſcopo menteque Seruatoris abire ea, profitebitur. Nihil namque minus, quam eiuſmodi diuerſi Iudaicae eccleſiae ſtatus deſcriptionem ſuppeditare hic, eorundemque erga ſuam ac Ioannis praedicationem animum ſiue ſe gerendi modum delineare ſeruatorem voluiſſe, contextus ipſe docet; ex quo potius, in genere eum de quolibet homine loqui, apparet. Vnde mihi ſe pariter non probat, quae, explicationi *Hardtianae* ferme conſona, legitur in *Miſcellaneis Duisburgenſibus, tom. II. pag.* 496. *ſeqq.* PETRI IANSSENII parabolae huius interpretatio. Licet enim ſingulis in circumſtantiis ſermonis Seruatoris applicandis cum VON DER HARDT non conueniat IANSSENIVS, ad LIGHTFOOTVM *pag.* 497. prouocans, in praecipuis tamen eandem cum ipſo oberrare chordam videtur.

Saniora ſunt, ſcopoque ſeruatoris ac verborum horum cum antecedentibus nexui exa-

exactissime conueniunt, quae ad locum nostro parallelum Luc. XI. 24. seqq. leguntur in magni quondam illius ac felicissimi exegetae SALOMONIS GLASSII *exegesi euangelicorum et epistolicorum textuum, pag. 609. a.* editionis secundae, quae in folio, vti vocant, Noribergae anno superioris seculi LXIV. adornata est, vbi: *Recte* (vir ille summus scribit) *statuunt, qui Saluatorem nostrum alium hic ordiri sermonem παραινετικὸν dicunt, directum contra securitatem eorum, qui se a potestate satanae liberatos existimabant, praedicendo iis longe tristissimas indurationis poenas, quod posthac Satan multo potentius eos occupaturus et agitaturus sit, quam antea.* Eiusdem haec tenoris sunt cum iis, quae desideratissimum WOLFIVM in *curis* suis optime de hoc loco disserere sub initium monui, omnium assensu eo magis digna, quo clarius de mente seruatoris nos erudiunt. Et breuiter et perspicue eodem modo istam lectori ob oculos ponit EDVARDVS LEIGH in *annotationibus philologicis et theologicis in vniuersum nouum testamentum*, ex anglico sermone in latinum translati et Lipsiae anno MDCCXXXII. in octopartita forma editis, *pag.* 70. Conf. et beati genitoris mei IO. FRIDERICI WINCKLERI *ueberschwengliche Gnade Gottes, part. I. pag.* 765. *seqq.*

LXX.

LXX.

IOANN. II. 14. 15.

Quod a *κειρω*, *tondeo*, *ſeco*, *reſeco*, deſcendit, vocabulum *κερμα* in genere quidem *fruſtum*, *ſegmen* ac *minutum quodlibet* ſignificat, plerumque tamen de re nummaria vſurpatur, minoresque nummos, pecuniae facilius permutandae inſeruientes, denotat. Inde *κερματιζω*, *grandiorem monetam minori*, *lucri cuiusdam exinde capiendi cauſa*, *commuto*; quo ſenſu accipit id verbum ARISTOTELES *lib. II. meteorologiae*, *cap. VIII.* vbi: *κερματιζειν εις λεπτα*; quale lucrum Graecis *κολλυβος*, Germanis (in inferiori e. g. Saxonia) *Aufgeld* dicitur; qui vero illud accipiunt, *κερματισται* audiunt, inter Iudaeos aeque ac Gentiles notiſſimi.

Significationem, quam adduxi, vtrumque verbum *κερμα* et *κερματισται* habet noſtro in Ioannis diui loco. Hieroſolymas namque cum circa feſta tria illa maiora ac ſolemnia ingens inprimis conflueret ex remotiſſimis Iudaeae oris populi turba, ceu ex Actor. II. 5. ſeqq. videre eſt, grandiorem afferens monetam, minutiori vero pecunia, quo columbas, oues aliaque, ad ſacrificandum Deoque offerendum aliquid, ſecum

ex locis adeo diſſitis non afferenda, emerent, opus habentes, κεϱματιστας hosce varii adibant permutandi aeris gratia. Horum vero hominum in aula templi primum, deinde eiusdem in atrio tale exercentium commercium, dum menſas ſubuertiſſe atque κεϱμα effudiſſe legitur ſanctiſſimus Seruator, ERASMVS de *minuto aere* graecum illud vocabulum exponit, diſtinguens inter τϱαπεζιτας et κεϱματιστας, ita, vt illos fuiſſe dicat, qui quamlibet permutauerint pecuniam, quin imo mutuo illam acceptis vſuris dederint, hos vero tales fuiſſe velit, qui pro grandiori tantum pecunia aes minus dederint commutari illam cupientibus; IOANNES quoque DRVSIVS in *praeteritis, ad Luc. XII.* 39. ERASMVS SCHMIDIVS, THEODORVS BEZA, et IOANNES PISCATOR *ad noſtrum* Ioannis *locum*, nec non EDVARDVS LEIGH in *critica ſacra noui teſtamenti, pag.* 175. *a.* per *minutias aeris* id exponunt. Generaliter contra, et, ſi quid iudico, optime *Vulgatus* illud accepit, per *aes* vertens, qua quidem ratione non a diuo noſtro LVTHERO ſolum in verſione ſua, ſed in *gloſſariis* etiam *graeco-latinis* CYRILLI et PHILOXENI legitur acceptum, necnon a CLAVDIO SALMASIO de *foenore Trapezitico, pag.* 547. itemque ABRAHAMO CALOVIO in *praefatione ad tomum I. bibliorum illuſtratorum veteris teſtamenti.* Addatur

FLA-

FLAVIVS ARRIANVS *lib. II. de dissertationibus Epicteti, cap. X. pag. 151. seq.* et *lib. IV. cap. III. pag.* 309.

LXXI.

DEVTER. XXI. 12.

Quod ad ritum illum, circa mulierem extraneam captiuam Iudaeis a supremo Numine praescriptum, qui vltimis huius commatis verbis commemoratur, attinet, varias video de eo esse interpretum ac commentatorum sententias. *Vulgatus, septuaginta interpretes* et diuus noster LVTHERVS de *circumcidendis* vnguibus, FRANCISCVS IVNIVS contra de *alendis* iisdem interpretati locum nostrum sunt. Dissentiunt etiam in vertenda voce עשתה, quae in hebraeo textu legitur, Iudaei ipsi, aliis per *praecidere*, aliis per *crescere facere* istam exponentibus. Vid. MATTHAEI POLI *synopsis criticorum, vol. I. pag.* 762. *seq.* et IOANNIS GERHARDI *commentarius super Deuteronomium, pag.* 1247. *seqq.* Et ambigua sane est vox haec, quam vtique *producere* et *crescere facere* siue *alere* significare, testantur loca varia, e. g. Genes. I. 10. 11. Psalm. I. 3. Ierem. XVII. 8. cui graecum ποιειν respondet. Matth. VII. 17. Qui ex Iudaeis hancce amplectuntur interpretatio-

nem, probabilitatem illi conciliant ex legis huius diuinae intentione atque ſcopo, eo qui nimirum tendit, vt amore eiusmodi mulieris captum virum Iudaeum propoſiti ſui poeniteret, eiusdemque appetitus langueſceret, extraneam captiuam iſtam quando hunc in modum raſura capitis vnguiumque incremento deturpatam, et veſtibus indutam captiuae conuenientibus adſpiceret, pulchriori ſcilicet depoſita, in qua capta erat, veſte. Videtur inde non tam reſpondere ceteris circumſtantiis illorum, qui de praecidendis vnguibus vocem hic obuiam accipiunt, ſententia. Eadem mens eſt IOANNIS CHRISTIANI GENSELII in diſſertatione *de ritibus circa mulierem in bello captam a Iudaeo in thorum cooptandam*, quae in ipſius *obſeruationibus ſacris, p. 297. ſeqq.* legitur. Poſtquam enim ibi, quae ad explicandam totam hancce legem, commate 11 - 14. comprehenſam, pertinent, ex antiquitate Iudaica fuſe atque erudite illuſtrauit vir doctiſſimus, in ſpecie §. *XIV.* circa iſtum ritum, de quo ſermo nobis eſt, obſeruat, quod et tanquam lugentium ritus conſiderari poſſit iſte vnguium alendarum mos, et ad vilitatem perſonae, quo in oculis raptoris ſui fieret abominabilis, conciliandam a Deo praeceptus eſſe videatur.

Inte-

Interim HIERONYMVS alteri huius loci interpretationi allegoriam ſatis quidem pulchram ſuperinſtruxit, quae commoda ſalutari poſſet, niſi lubricum eſſet incertumque eius fundamentum. *Legerat*, ſcribit ille, de apoſtolo Paulo *epiſt. LXXXIV.* agens, *in Deuteronomio Domini voce praeceptum, mulieris captiuae radendum caput, ſupercilia, omnes pilos et vngues corporis amputandos, et ſic eam habendam in coniugio. Quid ergo mirum, ſi et ego ſapientiam ſecularem, propter eloquii venuſtatem et membrorum pulchritudinem, vt ancillam atque captiuam Iſraelitidem facere cupio, et, ſi quicquid in ea mortuum eſt, idololatricum, voluptatis, erroris, libidinum, vel praeſcindo, vel rado?*

LXXII.

EXOD. XXX. 12-15.

Iucundum eſt, profanis ex ſcriptoribus oſtendi ad hunc locum poſſe, quam tenaces fuerint diuini huius praecepti Iudaei in erogando quotannis dimidio illo ſiclo, ad ſacros vſus et promouendum diuinum cultum deſtinato. Inſignis hanc in rem conferri meretur locus, obuius in celeberrimi illius Romanorum oratoris, CICERONIS, habita *pro Flacco oratione*, vbi

cap. XXVIII. sequentem in modum differit: *Cum aurum Iudaeorum nomine quotannis ex Italia et ex omnibus vestris prouinciis Hierosolymam exportari soleret, Flaccus sanxit edicto, ne ex Asia exportari liceret. Quis est, iudices, qui hoc non vere laudare possit? Exportari aurum non oportere, cum saepe antea senatus, tum me consule, grauissime iudicauit. Huic autem barbarae superstitioni resistere, seueritatis: multitudinem Iudaeorum flagrantem nonnumquam in concionibus pro republica contemnere, grauitatis summae fuit.* Colligere ex illis, hic quae CICERO commemorat, licet, obseruantissimam fuisse in mittendo quotannis Hierosolymam dimidio siclo moris sui Iudaicam gentem. Ipsum vero morem hunc vt iam explicare aggrediar, opus non est, cum ex antiquitatum Iudaicarum scriptoribus aeque ac commentatoribus, qui locum Mosis indicatum illustrarunt, peti illius accuratior delineatio queat. Nominantur praecipui eorum a beato IO. CHRISTOPH. WOLFIO in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 269. Imperatores vero Romanos aurum hoc Iudaicum sibi vindicasse postea, graeci docent Iureconsulti; quorum verba leguntur apud IACOBVM CVIACIVM *ad X. cod. Iustin.* 75. Conf. etiam IOSEPHVS *lib. VI. halofeos, c. XVI.* cuius verba adducit PETRVS ZORNIVS in *bibliotheca antiquario-egetica, tom. I. pag.*

pag. 953. nec non SVETONIVS in *vita Domitiani, cap. XII.* ad quem locum plurima lectu digna annotauit ISAACVS CASAVBONVS. Addatur et TACITVS *de rebus moribusque Iudaeorum, cap. V.* quem ad locum varia itidem obseruarunt commentatores.

LXXIII.

ACT. XXIII. 8.

Aliquoties iam supra ex SALOMONE GLASSIO monere me memini, quam facile oriri falsae hypotheses ex curiosa et minus necessaria articuli consideratione queant. Quam deprehendimus apud IOSEPHVM SCALIGERVM in *elencho trihaereseos, pag.* 118. huius loci interpretatio falsa originem pariter eiusmodi articuli explicationi debet. Vult nimirum, quando contra NICOLAVM SERARIVM, Spiritum sanctum minus recte hic intelligentem, ibidem disputat, SCALIGER, positum cum articulo *το πνευμα* Spiritum indicare sanctum, sine articulo vero obuium vniuerse, hoc est, latissime, indefinite ac indeterminate sumi. Posteriori autem modo hoc loco illud accipit, quoniam et resurrectionem, et angelos, et in vniuersum omnem Spiritum negauerint Sadducaei, nec Deum esse spiritum, sed ens corporeum crediderint.

rint. Diſputat autem contra eum pro more ſolito DIONYSIVS PETAVIVS in *notis ad Epiphanii librum de haereſibus*, *pag.* 28. Optime de hominum anima a corpore ſeorſim exiſtente accipi hic πνευμα, monet beatus IO. CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis philologicis et criticis*, *vol. I. pag.* 1335. cum eam non minus, ac angelos, negaſſe Sadducaeos, ex antiquitate conſtet. Conf. HVGO GROTIVS in *notis ad Matth. XXII.* 23. Mirum tamen ſimul eſſe WOLFIVS pronuntiat, quod errorem hunc fouere ac defendere non dubitauerit peruerſa iſta Iudaeorum ſecta, cum, ſi non integrum veteris teſtamenti codicem, pentateuchum tamen, contraria omnia confirmantem, receperit. Mirum id vtique dixerit quilibet. Aſt non inueniunt hic tamen, quod naſci ſibi inde putant, Iudaei hodierni infidi ac praefracti argumentum contra diuum Lucam cauſam agendi Sadducaeorum, ac ſi vel ideo, quoniam pro diuinis habuerint Moſis libros, apparitiones angelorum plus vna vice commemorantes, ſequeretur, negare iſtos non potuiſſe angelos, falſaque a Luca hic ipſis errorem talem tribui. Valeret namque ſimilis concluſio circa ſectae huius de mortuorum reſurrectione, (quam tamen negaſſe illos, ipſi Iudaei concedunt) errorem, a ſanctiſſimo Seruatore pariter ex diuinis Moſis ſcriptis refutatum. Nec, quod pentateu-

teuchum solum pro diuino habuerint Sadducaei, contendunt HOTTINGERVS aliique. Vid. HVGO GROTIVS in *notis* suis *ad Matth. XXIII.* 8. ceterique allegati a beato IOANNE CHRISTOPHORO WOLFIO *loco citato, pag.* 316.

LXXIV.

MATTH. XVIII. 6.

Quid sit *μυλος ονικος*, et num saxum molare, an vero ipsa machina molitaria siue totum molae aedificium intelligatur, non aeque clarum visum fuit interpretibus. Communiter molam asinariam, id est, grandiorem talem molam, hominum quae manibus circumagi haud potest, sed ab asinis vel equis circumagitur, oppositam molae trusatili, cuius lapis sola hominis manu circumagi potest, (vti et Germani inter *Roß-Mühlen* et *Hand-Mühlen* distinguunt) interpretes, quo eo grauior indicetur hic a Seruatore esse scandalizanti poena imposita, intelligunt, e. g. DESIDERIVS ERASMVS, *Vulgatus*, THEODORVS BEZA, IOANNES PISCATOR, ERASMVS SCHMIDIVS et *Syrus* interpres. Totam etiam structuram et machinam molae HILARIVS intelligit. Vid. EDVARDI LEIGHII *critica sacra noui testamenti*, *p. m.* 227. Sed ex re ipsa facile

 quili-

quilibet coniiciet, iis; qui submergebantur, non structurum molarem ipsam, sed saxum saltem molare magnum dici hic alligandum; vti expresse Marc. IX. 42. pro μυλος ονικος dicitur λιθος μυλικος. Obseruandum autem, nostro hoc Matthaei loco in nonnullis codicibus legi λιθος μυλικος. Conf. editio noui Testamenti *Casauboniana*, vbi in margine λιθος μυλικος ponitur; itemque editio noui testamenti Moeno-Francofurtana, anno MDLXVII. a Wechelii haeredibus excusa. Hos secutus est LVTHERVS, *ein Mühlstein* vertens, nec non *Arabs*. Μυλος autem non tantum molam ipsam notat, sed etiam lapidem molarem ac dentes molares; quod bene nouerunt DESIDERIVS ERASMVS, ERASMVS SCHMIDIVS et IOANNES PISCATOR, versionem quidem Vulgati, *molam asinariam* retinentes, in suis autem annotationibus *lapidem molarem* salutantes eam. Nec asinum tantum, animal illud quadrupes, sed et lapidem molarem notat ονος. Sunt quidem, qui hanc vocem et superiorem et inferiorem lapidem significare putant. Sed docent in *lexicis* suis HESYCHIVS et SVIDAS, superiorem denotari ista, qui mouetur ac per quem molitur, lapidem molarem. Bene igitur periphrastice μυλος ονικος pro absoluto ονος ponitur. Quod licet analogiae linguae graecae aduersari putet GROTIVS,

illi

illi tamen vt contrarium ſit, tantum abeſt, vt potius loqui ita ſaepius Graeci ament; v. g. quando virginem vel abſolute vocant παρθενος, vel κορην παρθενικον, *puellam virginalem*, nominant. Conf. ſcriptores, quos circa locum huncce explicandum allegauit beatus IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis philologicis et criticis*, *vol. I. pag.* 271. Addatur HENRICVS BENEDICTVS STARCKIVS in *notis ſelectis criticis, philologicis et exegeticis in loca dubia ac difficiliora veteris et noui teſtamenti, part. IV. pag.* 57.

LXXV.

I. PARAL. XXIX. 29.

Mirum ſaepius viſum mihi fuit, cur circa locum huncce illuſtrandum occupati interpretes non attenderint ad tria iſta verba, hic obuia, נביא, רואה et חוזה accurate determinanda, quae ſicco potius, quod aiunt, pede transire video commentatores. Summe venerandus magnisque in eccleſiam pariter ac philologiam ſacram meritis prae ceteris clarus Lubecenſium praeſul IOANNES GOTTLOB CARPZOVIVS in aurea ſua *introductione ad libros veteris teſtamenti biblicos, part. III. cap. I. §. II. pag.* 5. de illis ita ſcribit: *Quamquam nonnihil diſcriminis inter*

inter haec tria vocabula intercedere, ex 1. *Chron. XXIX.* 29. *satis appareat, vbi res gestae Dauidis scriptae dicuntur in verbis Samuelis* הרואה *Videntis, et in verbis Nathanis* הנביא *Prophetae, et in verbis Gadi* החוזה *cernentis; praeterea quoque obseruare liceat, quod Samuel frequenter* רואה 1. *Chron. IX.* 22. *XXVI.* 28. *et Gad* חוזה 2. *Sam. XXIV.* 11. 1. *Chron. XXI.* 9. XXIX. 25. *vterque porro* Propheta *dicatur, neque tamen ordine inuerso Samueli vmquam elogium* חוזה, *aut Gado titulus* רואה *tribuatur, Nathan demum* נביא *tantum audiat, quod sane casu aut temere factum nemo facile dixerit: ipsum tamen discrepantiae momentum in quo versetur cardine, doctissimi virorum se ignorare fatentur.* Paucis interiectis eundem in modum *pagina sequenti* iudicat vir summus: *Vnde satis, opinor, constat, esse quidem aliquod inter haec vocabula aeque ac munia discrimen, quod tamen, quale sit, hodie ignoretur.*

Hac de differentia, quam concedit venerandus CARPZOVIVS, cum sermones nuper serere daretur cum praestantissimo illo philologo ac primario academiae Rinteliensis theologo, summe reuerendo IOANNE ENGELHARDO STEVBERO, specialius paulo vtique differre a se inuicem tria ista verba ac determinari etiam differentiam

tiam illam posse, autumabat vir hic doctissimus. Roganti mihi, vt, quae essent ipsius circa id discrimen cogitata, mecum beneuole communicaret, facilem se praebuit, sequentemque in modum datis ad me superiori anno die XI. Decembris literis scripsit: *Cum mihi constitutum esset, bono cum Deo hoc semestri aestiuo in prophetas, quos Iudaei priores vocant, praelectionibus commentari publicis: e re commilitonum meorum satis industriorum fore ratus sum, huic theologico-criticae commentationi introductionem generalem in lectionem eorumdem praemittere. In hoc dum versor instituto, atque quae olim in aduersariis notaueram relego ac perpolire allaboro, primo inquirendum loco duxi in nomina vatibus sacris ab Hebraeis imposita. Sunt autem plura, quibus recensendis et euoluendis nunc supersedeo. Eminent haec inter tria praesertim notatu dignissima,* נביא, רואה *et* חוזה, *atque iunctim leguntur* 1. *Chron. XXIX.* 29. *Num autem inter se, et quomodo differant? quaeritur, et posterior quaestio satis ardua ac omnium difficillima est. Enimuero si viris doctissimis* HERMANNO WITSIO *in miscellaneis sacris, lib. I. cap. I. §. XIX. et venerando* IOANNI GOTTLOB CARPZOVIO * *credimus, discrimen quidem aliquod inter haec intercedit vocabula,*

* *Loco a me iam indicato.*

la, quod tamen quale ſit, hodie ignoratur. Haeſitaui pauliſper, fateor, cum haec legerem, et fere animum deſpondi, quem tamen breuì colligens ita rationes ſubduxi: Adeone pater luminum obſcure locutus eſt noluitque a nobis intelligi? Vix mihi hoc quidem ſimile videbatur vero. De certitudine et perſpicuitate tabularum ſacrarum, de demonſtratione veri eorundem ſenſus actum erit! Et cui tandem linguarum originalium et artis criticae peritia ſcripturarum interpreti vſui erit? Conſulebam itaque interpretes, commentatores antiquos pariter ac recentiores, quotquot ad manus habebam. Quo vero plures euoluebam, eo eram incertior. Quae IOANNES COCCEIVS *in commentar. linguae hebraeae, ſub radice* חוח, SCIPIO SGAMBATVS * *lib. II. archiuorum veteris teſtamenti, tit. XXII.* et CAMPEGIVS VITRINGA *in typo doctrinae propheticae de diſcrimine trium horum vocabulorum commentati fuerunt, me non fugiebant. Attamen cum neque exemplis luculentis, neque rationibus coniecturas ſuas confirmaſſent, parum ego quidem ex his fluentis hauſi ſolatii. Alia igitur Deo duce et auſpice incedendum via eſſe facile praeuidens, ad duo praeſertim attendendum eſſe momenta arbitratus ſum, ſcilicet ad veram vocabulorum*

* Verba eius leguntur apud venerandum CARPZOVIVM *loco citato, pag. 5. ſeq.*

rum horum significationem, et ad parallelismum. Ad prius quod attinet, deriuatur נביא *a radice* נבא *coniugat Niphal, adeoque passiuae significationis est. Conf.* 2. *Timoth. III.* 16. 2. *Petr. I.* 20. *seq. Quae apud* EDVARDVM LEIGH *in critica sacra veteris testamenti ad hanc radicem de discrimine significationum* του נבא *et* התנבא *traduntur, facile concordantiarum ope refelluntur. Conuenit significatu cum* נוב, fructus protulit, *metaphorice*, elocutus fuit, *Arabumque* נ׳ב׳א׳, annuntiauit alteri, emicuit, *notatque generatim* Deo familiariter vti, *Genes. XX.* 7. *Conf. Iacob. II.* 23. *speciatim* futura praedicere, *Deuter. XIII.* 2. sacra carmina instrumento musico vel cantu modulari, 1. *Samuel. X.* 5. interpretem oraculorum coelestium agere. *Hos. XII.* 11. *Vnde vocis deriuatae* נביא *significationem satis generalem et latiorem esse, nemo non videt. Vox altera est* רואה, *tertia* חוזה, *quas inter me quidem iudice hoc intercedit discrimen:* ראה *notat*, acute et intente videre, *vnde* ראי, speculum, *et* ראה, cornix, *a visus acumine, et plus pollet, quam* חזה, *Prouerb. XXIV.* 32. *Iesa. XXXIII.* 20. *quod ex longinquo vel per fenestras aliquid videre innuit.* 1. *Reg. VII.* 4. 5. *Vnde coniicio, tribus his nominibus, quae plures pro synonymis habent, alludi ad diuersos modos reuelationis diuinae Num. XII.* 6. 7. 8. *olim*

pre-

prophetis factae; ita quidem, vt נביא *nomen generale sit, istumque denotet,* cui quacunque ratione reuelatio obtigit, quam cum aliis communicat, רואה *illum designet,* cui in visione et somnio voluntas diuina manifestata fuit, חוזה *tandem aliquem indicet,* qui per aenigmata et figuras de rebus futuris certior factus est. *Neque obstant loca* 2. *Reg. XVII.* 13. * *Dan. VIII.* 15. *Temperare mihi interim nequeo, quin hoc loco viri clarissimi mihique amicissimis* IOANNIS CHRISTOPHORI HARENBERGII *satis ingeniosam coniecturam de tribus bis vocabulis ex literis ad me datis humanissime exscribam:* Rationes ita duco, vt voces illas haud admodum differre credeam. Nam, 1. Sam.IX.9. praelucente, olim vocatus est נביא, qui recentiori aetate appellatus fuit רואה. Quamobrem sic sentio, Samueli ab hominibus suae aetatis inditum fuisse cognomen רואה. Traditur ita 1. Samuel. IX. 9. 11. 18. 19. Gad vero dictus fuit חוזה. 2. Samuel. XXIV. 11. Nathani adhaesit cognomen הנביא. 1. Regum. I. 22. 38. cet. Gad versatus fuit in Iudaea montosa, Nathan Hierosolymis, Saul autem inter Ephraimitas et Beniaminitas. Quid mirum, si nomina ipsis adiecta sequantur idiotismum prouinciae? Aeque Germani sutorem alias vocant

* Adducit hunc vrgetque CARPZOVIVS *loc. cit. p.* 6.

cant *Schuster*, alias *Schumacher*. Pellionem prouinciae aliquot vocant *Kürsner*, aliae *Peltzer*, aliae aliter. *Hactenus vir doctissimus. Praeterea* נביא *dicitur de prophetis veris et falsis, Ierem. XXVIII. 5. similiter* חוזה *de vtrisque, Ezech. XIII. 16. Mich. III. 7.* רואה *semper veros denotat prophetas. Haec mea* (ita finem differendi in literis suis ad me datis humanissimis facit STEVBERVS praestantissimus) *de discrimine trium horum vocabulorum hariolatio est. Supersunt tamen in coniectura hac dubitationes nonnullae, quas si e medio tulero, hanc meditationem fortassis typis exscribendam curabo auctiorem.*

Grata vero non poterunt non esse Lectori beneuolo cum ipso haec communicata *Steuberiana* cogitata, quae, cum a viro celeberrimo, in philologia sacra, praecipue orientali, versatissimo, non, nisi solida ac limata, exspectari queant, eo magis cunctis harum rerum peritis saliuam mouebunt, plenius elaborata fusiusque demonstrata ac dubiis, quibus forte (vti ipse fatetur STEVBERVS venerandus) adhuc obnoxia sunt, prorsus liberata illa propediem excipiendi. Quibus dum carere hactenus nos iubent cumulata eiusdem negotia, celare Lectorem nolui docta ipsius circa hanc rem, mihi amice exposita, meletemata.

LXXVI.

EXOD. IV. 25.

Quid hoc loco *tangere pedes* significet, interpretes diuersimode determinare sunt conati. Vid. MATTHAEI POLI *synopsis criticorum, vol. I. pag.* 308. *sequ.* Praeter VATABLVM, RIVETVM, TOSTANVM alios, qui, a POLO commemoratos, BRENTIVS etiam in *comment.* Zipporam voluit praeputium filioli praesectum indignabundam ad Mosis pedes proiecisse. Videntur eidem etiam fauere explicationi *Tigurini* et IVNIVS, quorum illi ita huncce locum reddiderunt: *abscidit praeputium filii sui applicuitque pedibus eius* (Mosis.) Accedit isti quoque praeter IO. FRISCHMVTHVM in *dissertatione de circumcisione Zipporae,* Ienae anno MDCLXIII. habita, *cap. III.* §. *VI.* theologorum Saxonicorum celeberrimorum biga, summe reverendus SALOMON DEYLINGIVS in *obseruationibus sacris, part. II. obs. X.* §. *IX.* et venerandus CHRISTOPH. HENR. ZEIBICHIVS in *bibliis exegeticis, ad h. l.* quos, licet non nominatos, secutus est CHRISTOPHORVS STARCKIVS *tomo I. synopseos bibliothecae exegeticae in vetus testamentum, pag.* 821. Videtur autem mihi, vt verum fatear, vix esse credibile, matrem, quae filiolum, teneri

neri erga ipſum affectu mota, aegre circumcidere voluerat, tam viliter poſtea carnem eius habere et ad mariti pedes proiicere potuiſſe, praeſertim cum facilior ſuppetat interpretatio.

Ab Hebraeis nempe conſtat verbum נגע etiam ſumi pro *laedere* aut *vulnerare*, vt videre praeter alios eſt apud FLACIVM *part. I. clauis* ſuae. רגלים autem iisdem aliquando *pudenda* ſignificant, vti v. g. *tegere pedes* idem eſt, ac exonerare ventrem et tegere pudenda. Iudic. III. 24. 1. Samuel. XXXIV. 4. Quod licet GVILIELMVS TE WATER in diſſertatione *de Eliezaro, cui Deus mortem minatus fuerat, circumciſo et cum matre Zippora a Moſe ad Iethronem remiſſo*, obuia in *Miſcellaneis Groninganis, faſcic. I. pag.* 92. negare §. *VI. pag.* 117. *ſeq.* noluerit, eatenus tamen ſeſe mihi id probabit, dum contrarium, quod non fecit, demonſtratum dederit vir doctus. Aqua inde itidem *pedum* ſignificat vrinam. 2 Reg. XVIII, 27. *Pili* itidem *pedum* Ieſ. VII. 20. denotant rem turpem, vt oſtendit VATABLVS in *notis ad h. l.*

Facilior ergo mihi videtur verborum Moſis horum interpretatio: *circumcidit praeputium filii ſui et vulnerauit eius pudenda*, quam ſecundum explicationem poſteriora

verba priora explicant, more Hebraeis vsitatissimo. Calculo suo eam praeter DRVSIVM approbarunt CASPAR SANCTIVS in *comment. ad Ies. VI.* et IACOBVS BONFRERIVS *comment. in pentateuchum, p. 366. b.* haud contradicente SALOM. GLASSIO in *philologia sacra, lib. I. tract. III. sect. VIII. p. m.* 304. quorum a partibus stare tutius commodumque magis esse iudico. Eadem etiam mens videtur fuisse CHRISTIANI LVDOVICI ERMISCHENII, in *der heiligen Blumen-Lese, part. III.* vbi inde *pag.* 337. verba Zipporae ita παραφράζει: *Du bist mein lieber Bräutigam, welchen es fast Blut vnd Leben gekostet, mich zu ehlichen, vnd welchem ich auch durch meines Sohnes blutige Beschneidung meine Liebe wieder zu erkennen gebe.* Iis, qui placandi angeli, increati scilicet, causa ipsius ad pedes proiecisse, filii praeputium, vel ad pedes eius cecidisse, istum deprecatam, Zipporam asserunt, accedunt celeberrimi auctores *der vnschuldigen Nachrichten, anni MDCCXI. pag.* 271. quando ab ERNESTO CHRISTIANO SCHROEDERO in *continuata acerra biblica Mülleriana, centur. VII. pag.* 683. non accurate satis ad Mosen Zipporae verba relata esse monent; accedit et reuerendus GEORGIVS LVDOVICVS OEDERVS in *der neuen vnd gründlichen Erleuterung schwerer Stellen heiliger Schrift, tom. I.*

pag.

pag. 322. beatum ſimul SEBASTIANVM SCHMIDIVM in partes vocans.

LXXVII.

Exod. I. 7.

Quando dicuntur hic filii Iſrael creuiſſe et quaſi germinantes multiplicati eſſe ac roborati nimis impleuiſſe terram, vt *Vulgata* vertit, lucem forte huic loco accendunt, quae de foecunditate mulierum in terra Aegypti olim hiſtoriographi notarunt. Ita enim ARISTOTELES in *hiſtoria animalium, lib. VII. cap. IV.* ex interpretatione THEODORI GAZAE: *qui autem menſe octauo naſcuntur, viuere ac adoleſcere in terra Aegypti poſſunt, et quibusdam aliis in locis, vbi mulieres fertiliores ſunt multosque ſimul ferunt et pariunt, etiamſi monſtroſi ſint;* et paulo poſt: *nam quod plurimum et locis plurimis agitur, mulieres ſingulos ſingulae pariunt, ſed ſaepe et plerisque locis geminos etiam, vt in Aegypto quoque fieri certum eſt.* Similia his legere licet in fragmentis editioni IVSTINI a MATTHIA BERNEGGERO praemiſſis; et in Aegypto ſeptenos vno vtero ſimul gigni, auctor eſt TROGVS POMPEIVS. Addit loco citato BERNEGGERVS: *eadem fere totidem verbis Solinus cap. III.* Adſtipulantur iis, quae

disseruimus, ipsi etiam Iudaei, qui ad praesentem diui Mosis locum ita commentati sunt: *sex dictiones hic habentur: fructificarunt, et auxerunt, et multiplicati sunt, et roborati sunt valde valde, quibus respicitur ad feminas Israelitarum, quae ex vno semine concepto, sex pariebant liberos, cum adhuc in Aegypto agerent.* Haud inelegans est IOANNIS BRENTII loci huius paraphrasis, quam ob oculos nobis posuit beatus IOANNES ANTONIVS STRVBBERGIVS in *specimine commentariorum Ioannis Brentii in compendium redactorum*, quod legitur in *der fortgesetzten Sammlung von alten vnd neuen theologischen Sachen, anni MDCCXXIII. pag.* 343. *seqq.* vti *pag.* 352. hunc in modum: *Filii Israelis ita fructiferi fuerunt, quemadmodum arbores fructus ferunt, et ebullierunt, in morem reptilium aut aquatilium, et multiplicati sunt magna copia et roborati sunt ingenti fortitudine. Et vt omnino* (additur ibidem) *innumera multiplicatio significetur, addit:* valde nimis. *Sed et illud, quod sequitur,* et impleta est terra ab ipsis, *maximam multiplicationem indicat.* Conf. IOANNIS FRIDERICI BAVERI dissertatio *de causa foecunditatis gentis circumcisae*, Lipsiae anno MDCCXXXIX. habita.

LXXVIII.

LXXVIII.

I. CORINTH. III. 2. HEBR. V. 12. 13.

Liceat hic nonnulla addere iis, quae de lacte, tanquam optimo nutriendi paruulos medio, ad priorem locum disserui in *der nähern Beleuchtung des Zustandes der Corinther*, quae inserta legitur *der Hamburgischen vermischten Bibliothec, vol. I. p. 729. seqq.* Dum enim conuenientem Corinthiis cibum esse lac affirmat diuus Paulus Apostolus, ibid. *p. 745. seqq.* paucis, qualis sit oppositio lac inter atque cibos solidos, hic ab apostolo notanter addita, monui. Cibi nimirum solidi adultorum sunt, qui organa comestionis firmiora ac robustiora habent, nec recipere solum, sed et concoquere cibos solidiores ob vehementiores motus ac labores possunt. Infantum autem organa firma validaque adeo nondum esse constat ad recipiendos cibos solidos. Tantum enim nondum caloris stomachus eorum habet, quantum ad concoquendos illos requiritur. Quo vero gaudet infantilis stomachus, calor sufficit ad lac concoquendum, quod in succum sanguinemque, vti aiunt, statim conuertitur.

Commune inde erat puerorum in Iudaea nutrimentum lac aeque, ac mel, cuius vtriusque ingens dabatur in ista terra copia, propter pascuorum vbertatem sedulamque

pecoris culturam, inprimis vero ouilli ac caprini lactis, ex Prouerb. XXVII. 27. patet. Gentiles inter ſimile paruulorum nutrimentum vſu receptum erat, ita, vt pro illis placentulae ex tritico ac melle praepararentur, *melliti globuli* dictae, de quibus vid. MARCVS ANTONIVS MVRETVS *lib. XVII. variarum lectionum, cap. XV.* et IOANNES PETRVS LOTICHIVS in *commentario ad Petronium, pag.* 17. De lacte inprimis conferantur IANI GRVTERI *animaduerſiones in Senecam, eiusdemque epiſtolam XX.* Conficiendis autem variis talibus ex lacte atque melle eduliis certi homines nauare operam ſolebant, *dulciarii* et *lactarii* dicti, qui varia *mellita* ſiue *lactaria* (nominibus hisce appellabantur apud veteres iſta edulia) adornabant, de quibus vid. LVCIVS APVLEIVS *lib. X. metamorphoſeos,* cum BEROALDI commentario, AELIVS LAMPRIDIVS in *Heliogabalo* et MARTIALIS *lib. XIV. epigr. CCXX.*

Ratio interim eiusmodi nutritionis, vti *loco citato* ex CAMPEGIO VITRINGA inprimis obſeruaui, haec eſt: α) namque, vt et ipſe iam monui, et diſertis verbis Paulus addit, non difficile adeo concoctu lac eſt, quam cibi reliqui. β) Omnium etiam liquidorum optime nutrit lac, vti eſt in *ſchola Salernitana, cap. IX.* quo duodecim com-

commemorantur alimentorum genera plurimum nutrientia et pinguefacientia. Vid. CLEMENS Alexandrinus *lib. I. paedagogi, cap. VI.* ALEXANDER Aphrodisiensis in *problematibus medicis et naturalibus, lib. II. quaest. LXXIV.* PAVLVS AEGINETA *lib. I. de re medica, cap. LXXXVI.* VARRO *de re rustica, lib. II. cap. XI.* CLAVDIVS GALENVS *lib. III. de aliment. facultate, cap. XXV.* et *lib. X. de simplicium facultatibus, cap. VII.* nec non libro *de cibis boni et mali succi, cap. VI.* ALTIVS Amidenus in *syntagmate medicinae ex veteribus contractae, lib. II. cap. XCII. seq.* et ORIBASIVS Pergamenus in *synopsi medica, lib. IV. cap. XII. XVIII. et XL.*

Factum inde est; quod lacte victitarint Massagetae, Massaesyli, Sueui Britannique; lacte, caseo et melle Mysi ac Germani; lacte sanguine mixto Meroitae; lacte canum Cynamolgi; equorum Agaui; camelorum Arabes; elephantum Aethiopes; de quo conferri possunt auctores allegati passim. Phtisicorum etiam alimentum hinc optimum lac esse iudicatur, quo emaciatum corpus restauretur; licet variorum eius generum aliud habetur alio sanum conueniensque magis. Nam post hominis lac inprimis in *schola Salernitana* celebratur *cap. XXXIV.*

*Lac φθισικοις sanum caprinum * postque cameli,*
*Ac nutritiuum plus omnibus esse asininum **,*
Plus nutritiuum vaccinum sic et ouinum.

Vid. ARNOLDVS Villanouanus in *commentario in scholam Salernitanam, pag.* 199. AVICENNA in *canone medicinae, lib. II. cap. CCCCXLII.* CLAVDIVS GALENVS in *methodo medendi, lib. VII. cap. VI.* ABVBETRVS RHAZES siue RHASIS *lib. III. ad Almansorem, cap. XV.* et HIERONYMVS CARDANVS *lib. II. de contradictionibus medicorum, tract. IV. contradict. I.* Nec bene solum nutrit inter liquida lac, sed ita quidem singulari prorsus modo nutritioni conuenit, vt eo solo vtentes aliis carere esculentis possemus; quod quamuis inficias quidam eant, splendide tamen id declarauit ARTEMIDORVS Daldianus *lib. I. ονειροκριτικων, cap. XVII.*

Ceterum ex more hocce, mel et lac pusionibus praebendi, ortum traxit receptus olim

* *Lacte caprino vel cerebro leporum perunctae gingiuae faciles dentitiones faciunt* Verba sunt PLINII in *historia naturali, lib. XXVIII. cap. XIX.*

** Vid. de eo IOANNES COSTAEVS *lib. I. de lactis serique natura, cap. VI.* et *lib. III. cap. II.*

olim in primitiua ecclesia ritus, secundum quem lac simul ac mel recens baptizatis, tanquam infantibus et iam recens ecclesiae natis, (vnde et *quasimodogeniti* dicebantur) gustandum porrigebatur, in signum scilicet innocentiae et simplicitatis, nec non concordiae, qualis in infantibus ac inter eos esse solet, docente TERTVLLIANO *lib. I. de corona militis, pag.* 449. Videantur, qui ex HIERONYMO in *commentar. ad Iesa. LV.* morem hunc vberius explicarunt, ROSWEIDVS, SARTORIVS, BEBELIVS atque MARTENE, allegati a beato IOANNE ALBERTO FABRICIO in *bibliographia antiquaria, cap. XI. §. XXV. p. m.* 391. Mihi sane id videtur probabilius, quam si cum aliis asserere quis velit, factum hoc fuisse imitandi Seruatoris causa, primosque Christianos ad Iesa. VII. 15. quo puerum Christum lacte, butyro et melle vsurum esse propheta praedixit, respexisse. Vid. AMBROSIVS in *commentario in Lucam, lib. V. seq.*

LXXIX.

SIRAC. XXXIX. 31.

Quando hic homini ad victum mel etiam necessarium esse Siracides affirmat, eo ipso confirmantur, quae sub initium superioris obseruationis de more veterum, vna cum

cum lacte mel in nutriendis infantibus adhibendi, disserui. Iudicabatur nimirum lac multo salubrius esse, melle si misceretur. Sic enim doctissimus ille medicus IOANNES KATSCHIVS * in libro *de conseruanda sanitate, pag.* 439. de eo scribit: *Lac omnium fere medicorum sententia probatissimi succi habetur. Muliebre tamen lac primas sibi vindicat. Deinde lac asininum, postea caprinum, tandemque vaccinum et ouinum. Necesse autem est, vt animal, ex quo lac sumitur, sit boni habitus bonique succi, qui quidem ex optimis pascuis ac nutrimentis eueniunt. Immiscenda tamen lacti est mellis puri vel sachari aut salis portio, ne in stomacho coaguletur.* Docet idem etiam, puerorum in dentitione maximum vsum praebere mel lacti admixtum, ita, vt, si ex lacte caseosum quid gingiuae adhaereat, vnde flaccidi putrefactionique obnoxii fieri dentes possunt, mel id omne diluat.

LXXX.

* Quem miror, vna cum aliis notatu tamen dignis, omisisse experientissimum CHRISTIANVM GVILIELMVM KESTNERVM in *dem medicinischen gelehrten Lexico*, opere alias, vti laboriosissimo, ita et vtilissimo. GEORGIVS MATTHIAS KOENIGIVS in *bibliotheca* sua *veteri et noua*, *pag.* 443. de eo consulere nos iubet IOANNEM ANTONIDAM VAN DER LINDEN *de scriptis medicis, pag.* 364.

LXXX.

Matth. III. 4. Marc. I. 6.

Dum in antecedentibus de melle aliquid in medium protuli, non potuerunt non in mentem loca haec venire, vbi de Ioanne baptista, quod ipsius quoque cibus mel fuerit, euangelistae narrant. Variorum illa iam exercuerunt ingenia, copiose allegatorum a beato IOANNE CHRISTOPHORO WOLFIO in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 52. quibus addi poterit vir doctissimus IOANNES CHRISTOPHORVS HARENBERGIVS in *obseruatione de cibo Ioannis Baptistae, in solitario commorantis loco*, quae in *otiis* ipsius *Gandershemensibus sacris, pag.* 1. *seqq.* legitur, §. *X. seqq. pag.* 15. *seqq.* At sunt, quae circa virorum horum doctissimorum cogitata monere licebit.

Μελι αγριον cum *Vulgata* varios, e. gr. DESIDERIVM ERASMVM, ARIAM MONTANVM, IOANNEM PISCATOREM et ERASMVM SCHMIDIVM interpretatos esse *mel syluestre*; THEODORVM vero BEZAM *mel agreste* vertere maluisse, ex scriptoribus a WOLFIO laudatis discimus. Posterior interpretatio magis etiam se probauit EDVARDO LEIGH in *critica sacra noui testamenti*,

ti, p. m. 5. a. et FRIDERICO SPANHEMIO in *dubiis euangelicis, part. II. dub. XCIX. pag.* 640. latius quoniam *το agreſte*, quam *ſylueſtre*, pateat, agreſteque omne ſit, quod ſylueſtre; non vice verſa. Ad *Syrum* interpretem prouocant tum LEIGHIVS tum SPANHEMIVS, qui voce generica vſus hic fuerit, mel, quo vſus Ioannes eſt, *mel agri* vel *campi*, non *ſyluae* tantum, vocans. Videndum ergo eſt, *αγϱιος* quid ſit ac ſignificet, diiudicare hanc rem ſi velimus. Deſcendit vox haec ab *αγϱος*, *ager*, *campus*, variasque admittit pro materiae diuerſitate ſignificationes, ita, vt, quando de herbis, plantis et arboribus vſurpatur, hortenſi ac ſatiuo, quod hortulanorum cura educatur, opponatur; quando vero de animalibus adhibetur, manſueto ac domeſtico contradiſtinguatur. Poſteriorem ſignificatum metonymicum appellat CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae ſanctae noui teſtamenti, p. m.* 24. Iam, quale mel hic ſit intelligendum, comeſtum a Ioanne, facile patet. Quales ſcilicet ſunt apes, tale et eorum iudicandum mel. Vnde recte diuus LVTHERVS vertit: *wild Honig.* Diſtinguit autem PLINIVS in *hiſtoria naturali, lib. XI. cap. XVIII.* apes in ruſticas ſeu ſylueſtres, et in vrbanas. Sylueſtres dicit eſſe horridas aſpectu multoque vrbanis feriores, ſimul vero labore etiam praeſtan-

ſtantiores. Idem *cap. XVII.* mel quoque ſylueſtre commemorat. Quale vero hoc? THEOPHYLACTVS id deſcribens, a ſylueſtribus apibus cauis in arboribus congeſtum fuiſſe dicit. Quo ipſo, meliorem hanc interpretationem eſſe, patere puto, quam ſi cum BEZA et SPANHEMIO *agreſte* vertamus, quod quale ab ipſis intelligatur, ex STOCKIO conſtare credo, qui *citato loco* addit: *quod in agris prognaſcitur, vel quod agri producunt.*

Pro ſucco, ex arborum humoribus reſudante, mel hoc, a Ioanne comeſtum, habent IOANNES LIGHTFOOTVS in *chorographia Marco praemiſſa, cap. II. §. V.* HADRIANVS RELANDVS in *palaeſtina, lib. I. cap. LVII. p. m.* 382. beatus WOLFIVS *loco citato,* HARENBERGIVS *loc. cit. pag.* 19. IOANNES CHRISTOPHORVS HARENBERGIVS *loc. cit. §. XIII. pag.* 19. et HERMANNVS VON DER HARDT tum in *programmate,* anno MDCXCVIII. edito, (ad quod STOCKIVS *loco* ſtatim *allegando* prouocat) tum in *exegeſi difficiliorum quatuor euangeliſtarum locorum* manuſcripta, vbi ad priorem noſtrum locum ita commentatur: *Mel ſylueſtre eſt ſuccus ex arboribus quibusdam inciſis manans, maxime ex ficubus et palmis. Qui dulcis palmarum ſuccus propter dulcedinem dicitur mel, et quidem*

dem ſylueſtre, quod in ſyluis ex palmis inciſis colligeretur. Vnde propter copiam huius ſucci dulcioris palmarum aut mellis ſylueſtris terram Canaan melle fluxiſſe, hoc eſt, eo melle abundaſſe refert Moſes, vt eſſet condimentum cibi vulgare, ruri quotidianum. Tribus autem argumentis explicationem hanc refutauit laudatus STOCKIVS in doctiſſimis ſuis *obſeruationibus philologicis, criticis et exegeticis in nouum teſtamentum*, quibus illud illuſtratum Ienae anno huius ſeculi XXXI. in forma octopartita maiori edidit, *pag.* 27. *ſeq.* α) quia ob ingentem mellis copiam terra Iſraelitica *terra melle fluens* dicta fuerit; β) quoniam *duplex* Iſraelitis fuerit *mel, domeſticum* alterum, quod ex apibus cultis, alterum autem *ſylueſtre*, quod feris ex apibus fuerit, vel in nudo ſolo, vel in cauis arborum, vel in fiſſuris rupium depoſitum, cuius generis illud 1. Sam. XIV. 27. fuiſſe cenſet; γ) quia temerarium ſit, citra vrgentem neceſſitatem literae a proprietate recedere. Habet ergo STOCKIVS hocce loco mel Ioannis pro tali, quod ex apibus feris fuerit; praeter WITSIVM, STOLBERGIVM et BOCHARTVM etiam venerandum CHRISTOPHORVM MATTHAEVM PFAFFIVM citans in *notis exegeticis in euangelium Matthaei*, quem vero dum euoluo, *pag.* 75. ſola WITSII verba adducta eſſe deprehendo. STOCKIVM interim ſuam in

priori

priori loco, nimirum in . . *ue linguae sanctae noui testamenti*, exhibitam sententiam mutasse, apparet, vtrumque locum si secum inuicem conferamus.

Interim num mel hocce, a Ioanne baptista comestum, amarissimum gustuque prorsus ingratum fuerit? alia quaestio est. Primus opinionem istam suam fecit ISIDORVS Pelusiota in *epistolis* suis, *lib. I. epist. CXXXII.* quam amplexi deinde sunt tum EVTHYMIVS ZIGABENVS in *commentario in quatuor euangelistas, ad h. l.* tum ex pontificiae ecclesiae addictis plurimi, inprimis ALPHONSVS SALMERO, THOMAS STAPLETONVS et CORNELIVS A LAPIDE. Pontificii namque cum Ioannem primum eremitam ac vitae monasticae auctorem fingant, mel, quo vsus est, amarum fuisse volunt, quoniam pro peccatis suis satis fecisse eum hoc ipso contendunt, quod fieri ab illo non potuisset, dulce vel commune delicatius mel si ad victum adhibuisset. Somnia ista satis sunt explosa a viris doctissimis, quos WOLFIVS *loc. cit. pag.* 49. allegauit. Prolixe etiam ea de re disserit DANIEL HEINSIVS in *exercitationibus sacris*, ad priorem nostrum locum, obscure vero mentem suam exponit, et ad pontificiorum commemoratum assertum accedere ferme videtur, statuens, mel istud ideo

ſylueſtre dici, quod ex herbis inſuauibus collectum fuerit. Vane omnino. Quales enim herbae ſeu flores, ex quibus mel colligunt apes, tales et mel ipſum.

Et omni ſane fundamento iſta deſtituitur hariolatio, nec ſcripturae ſacrae minus repugnat, quippe quae Iudaeam non ab illo ſolum melle, quod ab vrbanis apibus congerebatur, verum ab illo quoque, quod in agris ac ſyluis paſſim reperiebatur, tantopere commendat. Nec ab vllo, ſiue ſacer ille ſit, ſiue profanus, ſcriptore reprehendimus, commemoratum amarum aliquod in Iudaea vmquam repertum mellis genus. In finitimas potius oras transuehi mel Iudaicum ſolitum fuiſſe, conſtat. Non, niſi ſuaue amoenumque, erat mel Simſonis, Iudic. XIV. 8. 9. atque Ionathanis. 1. Samuel. XIV. 29. Commendatur etiam mel petrae, quod nihil aliud erat, quam mel ſylueſtre, in petras ab apibus ſylueſtribus congeſtum, tum a Moſe, Deuter. XXXII. 13. tum a Dauide. Pſalm. LXXXI. 17.

Largitur SPANHEMIVS *loc. cit.* §. *VI. pag.* 638. amarum dici mel poſſe effectiue, medicorum quoniam teſtimonio conſtet, dulcia omnia (inde mel pariter) in bilem cito conuerti, ſanguinemque efficere amarum ac biloſum. Vid. SVIDAS in *lexi-*

lexico, voc. μέλι. Formaliter autem amarum dici mel posse, hoc est, in se ac gustu suo amarum, negat SPANHEMIVS. Dum vero negat hoc, habet contradicentem sibi experientiam. Reperitur nimirum in Sardinia mel formaliter ac gustu suo amarum, teste PEDACIO DIOSCORIDE *de materia medica, lib. II.* et CLAVDIO GALENO *de simplicium facultatibus, lib. VII.* Dari etiam in insula Corsica amarum mel, DIODORVS Siculus perhibet in *bibliotheca* sua *historica, lib. V.* Quare in caussas, mel cur amarum sit, inquisiuerunt veteres. Et Sardiniae quidem mel inde amarum esse putauit DIOSCORIDES, absynthium quoniam petant in Sardinia apes; vti Corsici mellis amaritudinem ab arbore Buxo DIODORVS Siculus *loc. cit.* deriuat, a pastu cicutae OVIDIVS *lib. I. amorum, eleg. XII.* ab arboribus taxeis VIRGILIVS *ecloga V.* et a Thymis MARTIALIS *lib. XI. epigram. XIII.* Dari etiam venenata mella, testantur PLINIVS, ARISTOTELES, ATHENAEVS atque DIOSCORIDES. Vid. SAMVEL BOCHARTVS in *hierozoico, part. II.* Quando autem PLINIVS *loc. cit. cap. XVI.* mel in autumno collectum siue autumnale pessimum esse affirmat, ericae quoniam tunc floreant, ex quibus dum sugant succum apes, mel inde ericaeum detur; de Italia, PLINIVS quam incolebat, hoc tantum in-

telligendum est, cum in oriente et autumnale mel gratum amoenumque sit.

Illis, qui cum manna, singulari miraculo Israelitis a Deo in deserto concesso, vnum idemque fuisse mel, Ioannes baptista quo vsus fuit, volunt, (nominat tres saltem, SVIDAM, SALMASIVM et IOBVM LVDOLFVM beatus WOLFIVS *loc. cit. pag.* 52.) addi etiam potest CHRISTIANVS DRVTHMARVS, Corbeiensis olim noni seculi monachus, in *commentario ad Matth. III.* 3. Sententiam autem hanc digne refutasse BOCHARTVM, simul monet WOLFIVS, ipse eandem improbans.

LXXXI.

IEREM. XX. I.

Plerisque interpretibus, e. g. VATABLO, MALDONATO, FRANCISCO IVNIO, IOANNI PISCATORI, SEBASTIANO SCHMIDIO, aliisque, videtur hic Paschur, פקיד נגיד, *praefectus princeps*, id est, *primarius*, dictus, proximus dignitate fuisse a sacerdote magno, qui ideo Ieremiam prophetam percusserit, quin et in carcerem eundem coniiciendi ac exinde rursus educendi potestatem habuerit. Sane sacerdotem fuisse, vti et pater eius fuit, patet.

Num

Num vero rebus ſacris extra ordinem praefectus fuerit, an ſacerdotibus illorumque XXIV. familiis; prouti R. KIMCHI autumat, incertum eſt. Optime videtur aſſeri, quod Leuitis praefuerit ianitoribus, quorum 1. Paralipom. XXIII. 4. XXVI. 1. ſeqq. mentio fit, vt ipſius cura circa templum huiusque cuſtodiam fuerit verſata, quemadmodum ceterorum ſacerdotum opera in peragendis ſacrificiis conſiſtebat. Confirmatur haec ſententia ex Actor. IV. 1. V. 24. vbi στρατηγος του ιερου proxime poſt ſacerdotem ſummum commemoratur. Conf. IOANNES CLERICVS in *notis ad verſionem noui teſtamenti Gallicam, ad Luc. XXII.* 52. inprimis ANTONIVS BYNAEVS *lib. I. de morte Chriſti, cap. IV. §. III. ſequ. pag.* 339. qui locum hunc noſtrum ex Ierem. XXIX. 26. 27. illuſtrat, vbi praefecti templi commemorantur, quorum hic Paſchur princeps fuit. Quicquid eius rei ſit, primaria eius fuit inter ſacerdotes dignitas, quae forte templo aedificato demum exorta poſteaque conſeruata fuit. Addatur CLERICO et BYNAEO ſupra allegatis, qui tum eorum, tum HAMMONDI veſtigia circa hanc rem ſequitur, venerandus SALOMON DEYLINGIVS in *obſeruationibus ſacris, part. III. obſeruat. XXXII. §. IV. p. m.* 304. *ſequ.*

LXXXII.

1. Petr. II. 2.

Dum hic *το λογικον γαλα* commemorat diuus apostolus, obseruandum est, a voce *λογος* quidem descendere *το λογικον*, non vero quatenus *rationem*, sed, quatenus *sermonem* illa denotat, adeoque *λογικον* hic non *rationale*, sed *sermocinale* significare. *Rectissime illi agere videntur*, (verba sunt beati IOANNIS CHRISTOPHORI WOLFII in *curis* suis, *vol. IV. pag.* 106.) *qui phrasin per* lac sermonis *seu* verbi *cum* BEZA *et* ERASMO SCHMIDIO *conuertunt*, *quemadmodum* THOMAS HAYNE *in praefatione ad dissertationem de cognatione linguarum pag.* 13. *analectorum* CRENII lac verbi, in sacris scripturis contenti, *interpretatur*. Eundem in modum scribit etiam beatus CHRISTIANVS STOCKIVS in *claue linguae sanctae noui testamenti, p. m.* 625. *Το λογικον γαλα, id est, γαλα του λογου; lac verbi diuini, vt distinguatur a lacte materiato, quod non est animi, sed corporis.* Addatur PETRVS SIGISMVNDVS PAPENIVS, qui in *lexico onomato-phraseologico in codicem sacrum noui testamenti, pag.* 568. sensum apostoli pari ratione eruit: *Dicitur γαλα λογικον, non a λογω nostro interno siue ratione nostra, vti* LVTHERVS *vertit:* ver-

vernünftige Milch, *sed a materia, ex qua lac illud consistit, ex λογω προφορικω Dei, cuius mentio erat facta cap. I. 23. vt rectius possit, quin imo debeat verti:* Wörtlich, eine Milch, die Gottes Wort in sich fasset. *Hinc in Anglicana versione lac illud λογικον accuratius exponitur de lacte* of the Word, *id est, verbi diuini. Eiusmodi lac est spirituale, vti Syrus* το λογικον *hoc loco* παραφραζει. Conferantur et ABRAHAMVS CALOVIVS atque IOANNES GERHARDVS *locis* a SALOMONE DEYLINGIO *citatis* in *obseruationibus sacris, part. III. obseru. XLI.* §. *VIII. sub finem, p. m.* 405. nec non CLEMENS STRESO in *meditationibus in epistolas Petri, pag.* 53.

Receptum autem illud, graecis scriptoribus est, vt pro substantiuo suo in genitiuo adhibendo ponatur adiectiuum. Sic namque DIODORVS Siculus *lib. XIV. bibliothecae historicae, pag.* 416. scribit: πολιτικαι παρθενοι, *virgines ciuiles*, id est, *virgines ciuium, Bürgers-Töchter.* HOMERVS diem reditus ab obsidione Troiana dicit *diem reditiuum* pro *die reditus;* vti et AESCHYLVS *consilium Iouianum* commemorat, id est *consilium Iouis*, item *corpus Agamemnonis*. PINDARVS *animiae Memnoniae* mentionem facit, id est, *animae Memnonis*,

nec non *υιου Ξεναρχειου*, hoc est, *υιου Ξεναρχου.*

LXXXIII.

Iesa. I. 1.

Verba primi huius commatis titulum totius libri generalem, non specialem capitis primi *επιγραφην*, nobis exhibere, aperte satis constat, patetque id clarissime ipsa eius ex inspectione et analysi, vbi exhibetur *tum* libri argumentum, quod sit חזון, *tum* auctoris nomen, *tum* auditorum, Iudae scilicet et Hierosolymae, *tum* tempus etiam, quo prophetias istas ediderit diuinus vates. Continet ergo omnes partes titulus hic, quae ad generalem titulum pertinent. Conf. Ierem. I. 1. 2. 3. Imo sole clarius apparet, quod ad solum primum prophetiae Iesaianae caput applicari titulus hic nequeat. Tempore namque certi alicuius ex nominatis regibus debuit in visione oblatum esse illud Iesaiae, vel Vziae tempore, vel Iothami, vel Ahasi, vel Hiskiae, neutiquam omnium illorum regum tempore, ad quorum omnium temporum tamen *το* חזון refertur. Conf. et Amos. I. 1. Mich. I. 1.

Con-

Contrarium ſtatuunt ex Iudaeis SALOMON IARCHI *in h. l.* et ISAACVS ABARBANEL in *praefatione in Ieſaiam,* quos ſecutus eſt ARIAS MONTANVS in *comment. ad h. l.* Probare hic nititur ſententiam ſuam α) ex eo, quod idem fere titulus cap. II. 1. repetatur; ſuperuacaneum vero hoc iudicandum eſſe cenſet, ſi pro generali habenda foret iſta επιγραφη. Sed vana haecce eſt obiectio; quaſi quidem particula tituli generalis repeti non poſſet in inſcriptione particulari. Et facile ſe prodit huius et illius tituli diſcrepantia. Hic nimirum eſt חזון, ille הדבר. Hic tempus additur, ibi nullum. Vnde vnicum hoc ſufficere poſſet ad refutandam iſtam obiectionem. Verum nec maioris pretii ſunt, quando vrgetur, β) obſeruari a Ieſaia vate morem hunc, vt priuatis et particularibus propheтiis peculiarem propriamque inſcriptionem praeponat, addito nomine gentis, ad quam illa ſpectat. Reſp. enim, quod inde potius inferamus, generalem hunc eſſe titulum, reliqui quoniam particulares ſunt, ita, vt, quid in hoc generatim continetur, explicite magis in illis oſtendatur et exhibeatur. Obuertunt porro quidem diſſentientes, γ) pluralem adhiberi debuiſſe, pro generali ſi habendus iſte titulus eſſet, quoniam plures exhibeantur in toto prophetiarum Ieſaiae volumine viſiones. Sed et hic reſp.

frequentiſſimum Hebraeis eſſe, ſingularem pro plurali adhiberi. Quare, quando δ) argumentatur MONTANVS, τὸ חזון omnes non complecti prophetiae formas, ſed certum tantum eiu dem genus quoddam ſignificare, facile refutatur ex eo, quod ipſe *p.* 22. concedat, Ieſaiam hoc potiſſimum prophetiarum genere quaſi familiari vſum fuiſſe. Mirum namque vel ideo non eſt, omnes ipſius prophetias a communiſſimo genere denominari. Praeterea nihil, quo minus Synecdochen ſpeciei pro genere hic ſtatuamus, obſtat. Et licet contra rationem ex temporis deſignatione petitam excipiat, (1) quod prophetiam huius capitis quater, ſub ſingulis regibus ſemel, viderit diuinus vates, (2) quod verba אשר חזה על יהודה וירושלם non exponenda ſint: *quam* (ſcilicet prophetiam) *vidit* etc. ſed: *qui vidit, vaticinatus eſt;* comparata tamen haec pariter argumenta ita ſunt, vt ad illa facillime reſponderi queat. Ad *primum* nimirum quod attinet, ineptum id eſt commentum, ex praeconcepta ſaltem opinione ortum et ſimili exemplo carens. Quoad *ſecundum* vero, accentuatio repugnat eiusmodi interpretationi. Adeoque neceſſario infertur, non ſpecialem, ſed generalem eſſe titulum hunc, primo commate comprehenſum. Vid. AVGVSTVS VARENIVS in *commentario ad h. l. pag.* 1. *ſequ.* et GEORGIVS

GIVS CHRISTOPHORVS DACHSELIVS in *bibliis hebraicis accentuatis, part. II. pag.* 3. *seq.* Quo ipso mirum magis mihi videtur, somnia talia IARCHII, ABARBANELIS et ARIAE MONTANI probare sese potuisse doctissimo CAMPEGIO VITRINGAE in *commentario in Iesaiam, tom. I. pag.* 25. *sequ.* eundem cum illis errorem erranti.

Ibidem vero et in eo grauissime errat VITRINGA, quod non a Iesaia vate, sed a Sacerdotibus et Leuitis, quorum curae vaticinia eiusmodi committi solebant, praefixam fuisse prophetiae huic pariter, ac reliquos ceterarum prophetiarum titulos, inscriptionem istam autumet. Conferantur notae ad hunc locum nostrum obuiae in *versione Gallica*, quarum auctor hausisse illam hypothesin videtur ex IOANNIS CALVINI *praefatione ad Iesaiam*, et *comment. ad Iesa. VIII.* 2. et *Ierem. LI.* 64. Idem tradidit etiam HVGO GROTIVS in *annotationibus* suis *ad Amos I.* 1. recte idcirco refutatus a beato ABRAHAMO CALOVIO in *bibliis illustratis, ad l. c.* Nimis enim periculosam esse istam hypothesin, quis non videt? Accedit, niti eam alia, aeque incerta, hypothesi. Affirmant scilicet, hoc qui volunt, prophetas visiones suas, postquam cum populo illas communicassent, scripto consignatas tradidisse sacerdotibus et Leui-

tis

tis vel Senatui magno obseruandas. At nullo ex scripturae sacrae loco probari hoc assertum potest. Imo, sacerdotes potius aduersarios plerumque prophetarum exstitisse, nouimus. Ipsa demum tituli huius, qui capiti primo legitur praefixus, conuenientia cum isto, qui secundo capite exstat, satis superque probat, eundem esse vtriusque auctorem, nisi hunc quoque capitis secundi titulum ab aliis praefixum esse dicere velimus; qualis affirmandi talia licentia audacissima foret, imo impia, cum circa varias alias hypotheses valere tale quid eodem ferme iure posset. Conf. summe venerandi IOANNIS GOTTLOB CARPZOVII *introductio ad libros canonicos vet. test. part. III. pag.* 100.

LXXXIV.

2. PETR. I. 14.

Ad vaticinium sanctissimi Seruatoris, Ioann. XXI. 18. obuium, quasi ad istud alludat hic diuus Petrus apostolus, non inepte respicere THOMAM SMITHVM in *commentario in hanc epistolam*, (qui in ipsius *miscellaneis*, Londini anno MDCXC. editis, legitur) *pag.* 208. monuit beatus IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. IV. p.* 189.

In

In alia abire video beatum decessorem meum IACOBVM FRIDERICVM REIMMANNVM, qui concionem in funere Iurisconsulti Hildesiensis PETRI ERNESTI DORRIEN super verba haec Petri anno MDCCXXXVI. habuit, sub titulo: *Petri Schwanengesang* eodem anno in folio, quod aiunt, typis exscriptam. Dum enim *p.* 31. *seqq.* in eo est, vt, vnde Petrus id, quod de morte sua mox instante commemorat resciuerit, indicet, triplici vice de morte Petri praedixisse ipsi Seruatorem docet, *primum* Ioann. XIII. 36. *deinde* Ioann. XXI. 19. quem vero locum huc non pertinere censet. Ita namque *pag.* 35. *seq.* pergit: *Und das meinen einige, sey die Oeffnung, von welcher Petrus rede, wenn er saget: Ich weiß, daß ich meine Hütten bald ablegen muß, wie mir denn auch unser Herr Iesus Christus eröffnet hat. Allein da eröffnet er dem Petro nicht mehr, als daß seine Hütte auf eine gewaltsame Weise würde zerbrochen werden, nicht aber, daß sie bald würde zerbrochen werden.* Hinc alia, nimirum *tertia*, vice de morte Petri ipsi hoc, quod mox passurus illam sit, Seruatorem reuelasse vult his verbis: *Und so muß das zu einer andern Zeit geschehen seyn, daß ihm der liebste Heyland dieses offenbahret hat, nicht aber zu der Zeit, da er an dem gedachten Ort mit ihm gesprochen*

chen hat; nemlich kurz vorher, ehe er diese seine andere Epistel geschrieben, welches etwa in dem 69. Iahr nach der Geburth Christi, und also 36. Iahr nach der Vnterredung mit Christo an dem Meer Tiberias und der daselbst geschehenen Weissagung Christi von seinem Tode geschehen ist. Denn da lag er zu Rom unter der Regierung des Kaysers Neronis im Gefängniß. Vnd da that ihm sein Heyland entweder selbst, oder durch einen Engel, die Oeffnung, er solte seine Hütten bald ablegen, und seines Kerkers bald quit werden, und aus denen Ketten und Banden in die ewige Freyheit versetzet werden.

Videtur sane rem non male diiudicasse REIMMANNVS, quamvis enim coniecturae solum locum det, extraordinariam eiusmodi reuelationem statuens, similem tamen aliis sanctis Dei viris obtigisse singulari Dei beneficio nouimus, e. g. Aaroni, Num. XX 26. Mosi, Deutr. XXXII. 50. XXXIV. 4. Eliae, 2. Reg. II. 3. Simeoni Luc. II. 26. et Paulo. 2. Timoth. IV. 6. Ex quo, circa instans mortis tempus Petro pariter talia reuelasse Dominum, non inepte concludi posse, verba eius, quae praesenti commate leguntur, eo magis videntur comprobare.

LXXXV.

LXXXV.

Hose. VI. 2.

Commemoratur hic fundamentum omnium bonorum ſpiritualium, quae a Chriſto in vera fide exſpectabant illius temporis fideles, ipſius ſcilicet paſſionem (illa namque reſurrectionem anteceſſit) et reſurrectionem. De hac vero Seruatoris reſurrectione literaliter hic agi, patet α) ex diſerta temporis denominatione atque repetitione: *poſt biduum, die tertio,* neutiquam quae negligenda eſt, cum alius occurrat nullus in vniuerſa ſcriptura ſacra dies tertius, quo viuificauerit nos Chriſtus, quam dies reſurrectionis eius; β) ex eo, quod 1. Corinth. XV. 4. reſurrexiſſe die tertio ſecundum ſcripturam Chriſtus dicitur, nec praeter hunc noſtrum locum in ſacris veteris foederis tabulis occurrat aliquis, quo expreſſe dies tertius reſurrectioni Seruatoris aſſignetur. Recte inde circa haec Hoſeae verba illuſtranda dictum iſtud Paulinum allegat THEOPHILVS AMELIVS, (ſiue, quale verum eius nomen, PETRVS ZORNIVS) in *der Erörterung der dunckelſten und ſchwerſten Schriftſtellen im alten Teſtament, part. II. pag.* 538.

Ride-

Ridemus merito somnia Iudaeorum, sensum alium pro more suo loco huic tribuentium, ex quibus ABEN ESRA inprimis pro linguae hebreae idiotismo habet dictionem prophetae, quasi id, quod de biduo et tertio die dicatur, castigationis breuitatem saltem indicet. Qua in re miror huic Iudaeorum explicationi accessisse beatum POLYCARPVM LYSERVM in *commentario in minores prophetas*, *pag.* 110. et IOANNEM HENNINGES in *dissertationibus exegeticis in selecta scripturae oracula*, *part. I. p.* 221. *seqq.* Videantur, quae ad assertum illud vanum refutandum praeter alios bene monuit DANIEL GODOFREDVS WERNERVS in meditatione *de Christo e mortuis tertio die resuscitato*, quae in ipsius *meditationibus sacris pag.* 65. *seqq.* legitur, *pagina* inprimis 76. *seqq.* Ex patribus primitiuae ecclesiae HIERONYMVM, AVGVSTINVM, LACTANTIVM, CYPRIANVM, ORIGENEM, TERTVLLIANVM, CYRILLVM Alexandrinum, THEODORETVM et THEOPHYLACTVM, Iudaeis contradicentes allegat ZORNIVS *loco citato*. Caluinianos, parum a Iudaeis circa huius loci interpretationem abeuntes, refutauit beatus IOANNES TARNOVIVS in *commentario in Hoseam pagin.* 182. *seqq.*

Con-

Consentit, quod ad caput rei attinet, cum recte sentientibus pro more suo cordatus quondam academiae Argentinensis theologus SEBASTIANVS SCHMIDIVS, in *commentario in Hoseam, pag.* 262. literaliter nimirum intelligendum esse diem resurrectionis Christi. Sed priora verba יחיינו ad piorum viuificationem refert, ita tamen, vt Christi viuificationem, tanquam meritorium nostrae fundamentum, includant, hunc in modum: *viuificabit nos* (scilicet e morte nostra) *post biduum,* (scilicet *suum* seu mortis suae,) *eriget nos* e morte nostra *die tertio* suo siue mortis suae, quo meritum nostrae viuificationis et erectionis resurrectione sua compleuit. Ideo vero ita exponit haec verba SCHMIDIVS, quia alias, si Christi intelligenda hic esset viuificatio, idem quoque dicendus esset, quod sanatus et obligatus sit.

Verum enimuero magis mihi videtur vero esse simile, per voces יחיינו et יקמנו, licet suffixum ad pios et poenitentes referendum sit, adeoque omnino errent, qui de se ipso loqui hic Christum volunt, docente TARNOVIO *loco citato,* ipsam tamen Christi viuificationem esse tantum intelligendam. Immediate namque verba haec cohaerent cum die resurrectionis Seruatoris expresso, et suppleri particula *suus* non nisi

coacte videtur. Describitur autem viuificatio Seruatoris tanquam nostra, quoniam ipse, tanquam caput nostrum, adeoque nostrum in commodum, se viuificauit et e mortuis erexit, Ioann. XIV. 19. ipsius praeterea vita atque resurrectio est et recte dicitur nostra, *tum* quia illius resurrectio fundamentum nostrae resurrectionis spiritualis aeque ac corporalis est, *tum* quia vera Christi fide resurrectionem nobis applicamus nobisque eam propriam reddimus, ita, vt coram Deo, ac si cum Christo resurrexissemus, habeamur.

Inde tamen nondum sequitur, quod praecedentia etiam praedicata, commate primo obuia, ad Christum applicanda sint. Neutiquam enim ibi talis circumstantia: qualis nostro in commate, additur. Et licet cum LVTHERO diuo dictum hoc de resurrectione Seruatoris simpliciter agere censeam, nullo tamen modo excludo fidelium circa illam participationem, quippe quae per Suffixum adiectum נו vtique indicatur. Quo suffixo docere propheta voluit, fructum resurrectionis Christi ad poenitentes et fideles pertinere, vnde nos sanationem gratiamque diuinam sperare certissime queamus. Ephes. II. 6.

Cete-

Ceterum ſi SCHMIDII ſententia magis alicui placet, tunc comma noſtram ſecundum continuationem ſeu potius explicationem illorum beneficiorum, quae commate primo indigitata erant, continebit.

LXXXVI.

MATTH. X. 14. MARC. VI. 11. LVC. X. 11.

Quam praecipit hic diſcipulis Seruator, pulueris excuſſionem pro ſigno ignominiae et declarandae irae diuinae habet HERMANNVS VON DER HARDT in *exegeſi difficiliorum locorum quatuor euangeliſtarum* manuſcripta *ad h. l.* ita ſcribens: *Impoenitentes et praefractos, qui diſcipulos in itinere et munere euangelico occupatos recipere vel audire nollent, non dimittere iubet* (Saluator) *ſine declaratione poenae Deo dandae. Ex domo et vrbe egrediantur et veſtimentorum puluerem excutiant. Quod et ab apoſtolis factum eſſe, patet ex Actor. XIII. 52. XVIII. 6. Petitum autem hoc ſymbolum declarandae irae et poenae videtur ex ritu apud Iudaeos vſitato in denegato matrimonio, officio et vinculo inter fratrem et fratris defuncti vxorem. Cum enim frater fratriam ducere nollet, iniunxerat Moſes denegati officii*

et amoris iniuriam ignominioso ritu vindicare. Debebat enim femina exuere calceum viro malo et ingrato, amoris experti, et coram calceo in terram exspuere, additis minis: Sic tractetur et aestimetur is, qui fratri defuncto officium et amorem in relicta vidua denegat. Quae magna viri ignominia cum minis vindictae diuinae coniuncta. Ad exemplum huius ritus iussisse videtur Christus excutere vestes et calceos in ignominiam vrbis et domus, quae fidem et amorem ipsis denegasset, additis minis et vindictae diuinae significatione: Sanguis vester super vos, quod est: Digna vos manebit poena.

Eandem etiam sententiam esse video IOANNIS CHRISTIANI LOERSII, cuius singularis nec indocta exstat hac de re obseruatio in *Miscellaneis Groninganis, tom. I. fascic. III. pag.* 358. *seqq.* Tria vero commemorat, et α) pulueris abstersione publica Iudaeorum statum et conditionem indicatum fuisse putat, vt impuri illi hoc ipso ita declarati fuerint, a quibus propter summum, quem contraxerant, reatum, propter foedissimas, quibus se contaminauerant, sordes, omnibus sanctis sine mora recedendum ab illis esset, ne peccatorum et plagarum illorum participes redderentur; β) vehementiorem pulueris excussionem ipsam Dei iram et grauissimas, quibus rebel-

belles vlcifci decreuerat, poenas fignificaffe autumat; γ) animum apoftolorum pulueris excuffione, praefertim quae veftimentorum quaffatione fiebat, denudatum fuiffe coniicit. Circa prius momentum fimilia monet venerandus academiae Tubingenfis theologus CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIVS, qui in *notis* fuis *exegeticis in euangelium Matthaei, pag.* 115. fcribit: *Ita fcilicet credebant veteres Iudaei, puluerem terrae ethnicae vel fepulchri ex contactu inquinare, vnde neceffum illis erat, puluerem hunc pedibus excutere. Idem mandat hic difcipulis Chriftus, vt ex eo cognofcatur, illos vrbem iftam, vtcunque Ifraeliticam, quae euangelium refpuerit, pro ethnica, profana, impura reputare atque abominari.* Conf. et EDVARDI LEIGHII *annotationes philologicae et theologicae in vniuerfum nouum teftamentum, pag.* 55. editionis Lipfienfis latinae, vbi fimul CHRYSOSTOMI, HIERONYMI, THEOPHYLACTI et AVGVSTINI ex mente Seruator hoc difcipulis mandaffe dicitur, quo teftatum illi facerent, nihil negotii fibi effe cum iftis, ita, vt ne quidem portent puluerem eorum, qui contemnerent euangelium. Hanc AVGVSTINI ceterorumque, quos commemoraui, explicationem magis fefe probare mihi fateor, quam quae eiusdem AVGVSTINI *quaeft. VII. in Matthaeum* deprehenditur, vbi fignificari cenfet ifto

ritu innocentiam apoſtolorum, ne puluiſculum quidem ab impiis auferentium.

LXXXVII.

Iesa. IX. 6. 7.

Verba haec de Salomone rege Iudaeos exponere, ait AMBROSIVS, ipſis hunc in modum *lib. III. comment. in Luc. III. tom. V. operum, pag. 36. ſequ.* reſpondens: *Ex hoc iuxta Aquilae quoque interpretationem, non quaſi de homine, ſed de eo, qui vltra hominem eſſet, vidimus extitiſſe promiſſum. Idem enim interpretatus eſt: Puer natus eſt nobis, filius datus eſt nobis, et facta eſt menſura in humero eius, et vocabitur nomen eius: admirabilis conſiliarius, Deus fortis potens, pater futuri ſeculi, princeps pacis. Eius impleta eſt diſciplina, et pacis eius non eſt finis ſupra ſedem Dauid et ſupra regnum eius. Omnia conuenire de Chriſto, euidentibus ſignatur oraculis, nec poſſe diuinae fructum potentiae ad Salomonis generationem deriuari, qui Dauid filius fuit, cuius finis haud dubie cognoſcitur. Finis enim fuit regni Salomonis et pacis, vt regnorum lectionibus demonſtratur. Vnus eſt Chriſtus, cuius regnum non habet finem. Deinde non multis Salomo gentibus imperauit, Chriſtus vero eccleſiam de nationibus congregauit vniuerſis.* Po-

Postremo viuente Dauid et natus Salomon est, et regnum est conseruatum. Hic autem qui promittitur, post mortem Dauid surrecturus esse monstratur.

At vero ex illorum quidem Rabbinorum commentariis, ad nos qui peruenerunt, neutiquam, de Salomone vllum eorum hoc Iesaiae dictum explicare, patet; quin potius de Hiskia rege eiusdemque contra Assyrios obtenta victoria DAVID KIMCHI, SALOMON IARCHI, ABARBANEL et Iudaei plerique, exceptis quibusdam veteribus, acceperunt illud. Vid. praeter varios alios, qui omnium fere commentatorum instar. est, CAMPEGIVS VITRINGA *tomo I. commentarii in Iesaiam, pag.* 245. *seqq.* argumenta Iudaeorum et adducens et solide refutans. Solam ego iam commemorabo IONATHANIS auctoritatem, in *Targum* suo * disertis verbis de Messia locum huncce exponentis: *Puer natus est nobis, filius datus est nobis, et suscipiet legem super se, vt custodiat illam, et vocabitur nomen eius a praesentia mirificantis consilium, Deo fortissimo, qui manet in secula, Meschiah, cuius pax multiplicabitur super nos in diebus eius.* Necessario vero hanc

 para-

* Siue illo, ipsi qui tribuitur. Vid. IO. CHRISTOPHORI WOLFII *bibliotheca hebraea, volum. II. pag.* 1159. *seqq.*

paraphrasin admittere Iudaei debent, tanti quoniam eandem faciunt, vt pro infallibili istam habeant et a Deo ipso reuelatam esse fabulentur: Sic enim in Talmudico tractatu *Megillah cap. I. pag.* 3. *col.* 1. legitur: *Targum legis Onkelos proselytus composuit. Targum prophetarum Ionathan, Vzielis filius, fecit. Et commota fuit terra Israelis ad quadraginta vsque milliaria. Tunc egressa est vox coelestis, et dixit: Quis est ille, qui reuelauit secreta mea filiis hominum? Continuo Ionathan, Vzielis filius, in pedes exsurgens, prosecutus est: Ego sum ille, qui reuelaui secreta tua hominibus. Manifestum notumque est coram te, quod non honoris mei studio id fecerim, neque propter honorem patrum meorum; sed propter tuum honorem feci illud, ne in posterum dissentirent amplius Israelitae.* Vid. IOANNES DRVSIVS in *quaesitis per epistolas, epist. LXXVIII.* et IOANNES BVXTORFIVS *de abbreuiaturis hebraicis, pagin.* 104. *seqq.*

De Socinianis, quin tria verba addam, impetrare a me nequeo, qui quam nefando ausu diuinitatem sanctissimi nostri Seruatoris impugnent, neminem fugit. Dictum hoc Iesaiae inde eos pariter, ac alia multa scripturae sacrae effata, detorquere, facili coniectura assequi licet; quae tamen eorum ignea tela, vt alios iam non nominem, solide

lide nuper confregit reuerendus GEORGIVS LVDOVICVS OEDERVS in doctis suis animaduersionibus *catechesi* eorum *Racouiensi*, denuo Francofurti et Lipsiae anno MDCCXXXIX. in forma octopartita editae, subiectis, *pag.* 328. *seqq.* Notandum hinc eo magis, quod in Polonica bibliorum versione, quae Zassauiae Lithuanorum anno aeris christianae MDLXXII. prodiit, vocetur disertis verbis *Ocice Wiecznosci*, id est, *pater aeternitatis* seruator, prouti obseruat NICOLAVS CICHOVIVS, Polonus, societati Iesu adscriptus, in *lib. Credo Arianorum, cap. IV.*

LXXXVIII.

IOANN. XVII. 9.

Quam parum lucri ex hoc loco redundet in caluinianos, satis docuerunt ecclesiae nostrae doctores, ex quibus duos nominasse sufficiat, IOANNEM CONRADVM DANHAVERVM in *hodomoria spiritus Caluiniani, part. II. phantasm. VIII.* §. *LVIII. pag.* 1646. *sequ.* et IOANNEM MELCHIOREM LORENTZIVM in dissertatione theologica *de intercessione Christi pro mundo*, Argentoratensi in academia MDCCXXXIII. publice ventilatam. Parum fide etiam megalandro nostro LVTHERO interpretatio-

nem horum Christi verborum Caluinizantem affinxisse IOANNEM MAVRITIVM MOMMERS, pro more suo, id est, solide demonstrauit venerandus ecclesiae Hamburgensis theologus: IOANNES LVDOVICVS SCHLOSSER, in *Luthero* suo *Luthero*, *Luthero reformato Io. Mauritii Mommers opposito, cap. XII.* §. *X. pag.* 535. *seqq.*

Quaeritur interim: quanam ratione orasse hic dicendus sit Seruator, num tanquam sacerdos, an vero vt propheta? Et recte respondetur, tanquam sacerdotem hic orare Christum; cum ad officium ipsius sacerdotale vtique pertineat eiusdem intercessio. Verum cum obiici hic possit: quod intercessio Christi, vti et satisfactio, si pro parte officii sacerdotalis habenda esset, vniuersalis sit, adeoque ad ipsum mundum se extendat, vt omnes conuertantur impii, comm. 20. haec vero intercessio commatis noni particularis sit, adeoque ad sacerdotale Seruatoris munus referri nequeat; obseruari probe meretur, α) generalem Christi intercessionem, quae ad vniuersum mundum adeoque impios etiam se extendit, non excludere specialem, de qua commate nostro nono agitur, β) distinguendum esse inter *orare Christi tunc*, eo tempore et in illa speciali intercessione, qua Christus non pro mundo, sed pro apostolis inprimis in fide confer-

ſeruandis orabat, et inter *orare Chriſti ſimpliciter nunc* et alio tempore. Quia enim obiecti illius petiti, vel bonorum ſpecialiorum, commate vndecimo ſequentibusque deſignatorum, quae ſolis actu credentibus competunt, incredulus iſte mundus, qua talis eſt et manet, capax non eſt, merito ideo illa bona in ſpeciali hac ſua oratione mundo non precatus Chriſtus eſt. Sane ſatis ſic diiudicaſſe quaeſtionem hanc nomine Facultatis theologiae Roſtochienſis, cum Decanus eius eſſet, anno ſuperioris ſeculi nonageſimo ſexto haud incelebrem iſtius academia theologum ANDREAM DANIELEM HABICHHORSTIVM memini.

LXXXIX.

IOEL. II. 23.

Obuia in hoc loco verba hebraea המורה לצדקה, quae *Vulgatus* vertit *doctorem iuſtitiae*, eundemque ſecutus diuus LVTHERVS noſter *Lehrer zur Gerechtigkeit*, non eodem modo ab omnibus accipi conſtat. Septuaginta interpretes reddiderunt *βρωματα εις δικαιοσυνην*, *alimenta ad iuſtitiam*, quam expoſitionem graecis ex patribus THEODORETVS in *commentar. ad h. l.* amplexus eſt, verba prophetae in hunc modum ediſſerens: *Filii Sion gaudete atque laetamini*

tamini in Domino Deo vestro. Vobis enim vsus necessarios suppeditabit et praebebit suo tempore imbrem matutinum et serotinum, sicut antea fruebamini. Tanta autem erit fructuum redundantia, vt areae angustiores futurae sint ad fruges recipiendas, et torcularia vino et oleo diffluant. Diuersis circa locum hunc explicandum sententiis ansam dedit vocis מורה, et *doctoris*, Iesa. IX. 15. Iobi XXXVI. 22. et *pluuiae* Ps. LXXXIV. 7. notionem obtinentis, ambigua significatio. HIERONYMVS in *commentario* suo vtramque interpretationem affert, ita, vt neutram reiiciat, sed vtramque retineat, et secundum literam *alimenta ad iustitiam*, secundum intelligentiam spiritualem *doctorem iustitiae* intelligat. *Vos quoque*, scribens, *quos iuste post poenitentiam voco filios Sion et ecclesiae, laetamini atque gaudete, quia dedit vobis Deus pater doctorem iustitiae, siue tribuit vobis alimenta iustitiae, et descendere fecit ad vos pluuias temporaneas atque serotinas. Pluuia tempestiua est, quando primum doctrinam suscipimus, pluuia serotina, quando laboris nostri fructum recipimus et ad perfectam sanctarum scripturarum scientiam peruenimus.* Plerique vero interpretum siue hanc, siue illam explicationem calculo suo approbarunt, recensiti a MATTHAEO POLO in *synopsi criticorum, vol. III. pag.* 1718. et nouissime accuratius a reuerendo IACOBO

BO BRVCKERO in singulari ad locum hunc Ioelis *dissertatione epistolari*, in *Tempe Helvetica, tom. II. sect. III pag.* 423. *seqq.* obuia, illorum vbi partibus accedit, qui *doctorem iustitiae* vertunt verba haecce, istamque explicationem docte confirmauit.

Interim, qui huic interpretationi fauent, in eo non consentiunt, quis per doctorem illum iustitiae intelligendus sit; nonnullis eorum prophetas et doctores indigitari putantibus, quos post calamitosa captiuitatis Babylonicae tempora Israeliticae ecclesiae concessit supremum Numen. Ita namque NICOLAVS DE LYRA *ad h. l. quia dedit vobis doctorem iustitiae, id est, doctores, accipiendo singularem pro plurali, et, vt dicit Ra. Sa. per hoc intelliguntur prophetae illius temporis, populum reuocantes ad bonum.* Neutiquam vero se probabunt haecce cogitata iis, qui accuratius prophetae verba considerant. Ad noui enim foederis tempora eum respicere, apertum nimis est. Quare rectius IOANNES PAPPVS *ad h. l. Describit* (propheta) *ipsum noui testamenti pontificem et fundatorem, Dominum nostrum Iesum Christum, illumque illustri appellatione nominat doctorem iustitiae, et comparat cum pluuia matutina et serotina.* Principali enim et eminentissimo sensu conuenit nomen hoc *doctoris iustitiae* seruatori nostro,

qui,

qui, licet inferiores alios doctores iustitiae ecclesiae suae constituerit, ipse tamen καθ ἐξοχὴν hoc nomine vtitur, saepiusque alias in sanctioribus veteris pariter ac noui foederis tabulis eodem venit. Conf. Ierem. XXXIII. 16. 1. Cor. I. 30.

Ego, si fatendum, quod res est, non inconcinne vtramque significationem coniunxisse HIERONYMVM *loco* supra *allegato* iudico, sicque sequentia textus prophetici verba optime inter se cohaerere autumo, hunc in modum: *Filii Sionis exultate et laetamini in Domino Deo vestro, quia dedit vobis doctorem iustitiae* et per eundem *pluuiam iustitiae, pluuiam* non tantum temporalis benedictionis, quando *descendere faciet Dominus ad vos imbrem matutinum et serotinum* etc. vsque ad comm. 27. sed dabit vobis quoque per eundem illum doctorem iustitiae *pluuiam* spiritualis benedictionis, illam nempe, quae deinde Cap. III. 1. vlterius describitur. Conf. BRVCKERVS *loc. cit. pag.* 427. et BERNHARDVS WAGNERVS in programmate singulari, Argentorati anno MDCCXI. euulgato.

XC.

XC.

NVMER. XXXVI. 8.

Legem hanc diuinam, qua vni de familia paternae ſtirpis nubere iubebatur virgo Iudaica, imitati ferme gentiles ſunt, quos inter Athenienſes, DIODORO Siculo in BIBLIOTHECA HISTORICA *lib.XII. p.* 298. teſte, ſimile quid ſuas iuſſerunt virgines nupturas. Scribit enim ibi ſcriptor allegatus: *Tertia etiam lex reformata eſt* περι των επικληρων *a Solone lata. Iubebat enim, vt genere proximus puellam* επικληρον *iure in matrimonium flagitaret, et viciſſim virgo* επικληρος *agnati nuptias poſceret.* Quae vero apud illos επικληρος dicta fuerit, IVLIVS POLLVX docet in *onomaſtico, lib. III. cap. III.* §. *III.* cuius verba ex verſione SEBERI latina ita fluunt: *Filia vnica ad vniuerſam haereditatem educata* vocatur επικληρος, *ſiue ſuperſtes ſit pater, ſiue mortuus.* Ex quo POLLVCIS loco etiam conſtat, ab ISAEO et SOLONE eiusmodi filiam appellari περικληρειτιν, et a Spartanis πατρουχον, quemadmodum apud HERODOTVM *lib. VI. hiſtoriarum, pag.* 601. legitur ex verſione latina: *De virgine* πατρουχω *iudicare ſolorum regum eſt, cui elocanda ſit, niſi pater iam illam deſponderit.* De lege hacce επικληρων loqui-

loquitur etiam TERENTIVS in *Phormione, act. I. scen. II. vers.* 25.

> *Lex est, vt orbae, qui sint genere proximi,*
> *Iis nubant, et illos ducere eadem haec lex iubet;*

similiter in *Adelph. act. IV. scen. V. vers.* 17.

> *Hic meus amicus illi genere est proximus,*
> *Huic leges cogunt nubere hanc.*

Vt iam non adducam, quae DEMOSTHENES et ARISTOPHANES plus vna vice de ista lege scribunt. Quando autem ABARBANEL ex pandectis Talmudicis *Massechet* תענית *cap. IV. pag.* 141. asserit, legem hanc, de ζεπικληρους a Deo Iudaeis datam, non alio tempore, quam illo, quo lata fuit, obtinuisse, nec in perpetuam obseruantiam, sed ad tempus duntaxat, antequam terram possiderent, promulgatam esse, ipse id haud incelebris eorum doctor DAVID KIMCHI in *commentario ad h. l.* ex Iudic. XI. 1. refutat. Conf. etiam Tob. VII. 14.

XCI.

XCI.

MATTH. XIII. 52.

Quid per *noua* ac *vetera*, quae commemoratus hic legisperitus ex thesauro suo proferre a Seruatore dicitur, intelligendum sit, haud aeque clarum esse videtur, cum variae de eo sint interpretum sententiae recensitae in beati IOANNIS CHRISTOPHORI WOLFII *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 233. *seqq.* · Qui vetus et nouum testamentum, siue eius doctrinam, intelligunt, vti velle plerosque WOLFIVS monet, et nouissime demonstrare conatus est reuerendus academiae Göttingensis theologus MAGNVS CRVSIVS in dissertatione *de scriba edocto ad regnum coelorum*, Göttingae anno MDCCXXXV. habita, *pag.* 26. rem forte acu minus tetigerunt; licet ferire eos non credam, quod contra istam explicationem IACOBVS ALTINGIVS vrget in *oratione ad hoc comma, tom. V. operum, pag.* 305. *a.* Quando enim ibi vero haud similem eam ideo iudicauit, quoniam nihil tunc temporis, cum loqueretur verba haec Seruator, scriptum noui foederis fuerit, non valet sane ipsius argumentatio, cum Seruatoris vtique conciones, ab euangelistis dein literis consignatae, noui foederis doctrinam iam continuerint

 popu-

populoque, quo coram habebantur, exhibuerint. Magis eidem, si quid iudico, repugnat, quod *nouo* a Seruatore hic postponatur *vetus*; quod, si vetus testamentum intelligendum eo esset, primo loco, tanquam prius, nominari debuisset. Doctissimi ELSNERI expositionem recte etiam reiecit desideratissimus WOLFIVS *citato loco.* Nec magis arridet beati GODOFREDI OLEARII sententia, qui ex collatione huius loci cum Rom. VII. 6. per vetera indicari putat literam et corticem legis, per noua vero sensum eius intrinsecum et spiritualem. In allegato namque diui Pauli loco litera et sensus legis sibi inuicem non opponuntur, sed vis coarctiua legis et virtus euangelii spiritualis. Plane ergo huc non quadrat istud, inprimis cum de lege morali Paulus etiam agat, OLEARIVS autem rituales leges respici existimet. Praeterea, illa si fuisset sanctissimi Seruatoris mens, vetera pariter praeposuisset nouis, quod secus ab eo factum esse videmus.

Propius ergo Seruatoris sensum attigisse videtur beatus CHRISTIANVS STOCKIVS in *obseruationibus philologicis, criticis et exegeticis,* nouo testamento a se edito subiectis, *pag.* 154. breuibus ita illum explicans: *Per vetera et noua designatur lex et euangelium, quae pro conditione et statu audito-*

ditorum proponenda sunt. Cum enim scriba, a Seruatore in medium productus, quemlibet designet verbi diuini in ecclesia noui testamenti ministrum, huius in eo munus consistere nouimus, vt ad exemplum ipsius Seruatoris legem atque euangelium rite proponat auditoribus, quo lege de peccatis miseroque suo statu conuincantur atque terreantur impii, euangelii vero solatio erigantur pii ac credentes. 2. Tim. II. 24. Matth. XII. 19. 20.

Quaeritur autem circa hanc pariter interpretationem: Cur legi praeponatur euangelium? cum secundum salutis oeconomiam, a Deo constitutam, lex antecedere et officio suo defungi prius debeat, quam euangelium, addendum deinde, cordibus praeparatis quasi et ad anhelandam Seruatoris gratiam commotis. Conf. Matth. V. 3. 4. 5. 6. At huic quod obiectioni respondeam, in promtu est. Licet nimirum vetus, quod abominandum non est, (tale enim intelligendum esse, ex eo patet, quod ad thesaurum a scriba proferendum, pariter pertineat ac referatur) alias prae nouo videatur praerogatiua gaudere, ratio subesse debet, ob quam ordo inuertatur a Seruatore; inprimis cum alibi eundem ferme in modum scriptura loquatur, e. gr. Cantic. VII. 13. vbi sponsum ita alloqui sponsa

introducitur: *Dudaim dederunt odorem, et iuxta ostia nostra sunt omnia aromata,* noua *et* vetera; (at) *amorem meum reposui tibi;* siue, vti LVTHERVS diuus vertit: *Die Lilien geben den Rach, vnd vor vnserer Thür sind allerley edle Früchte. Mein Freund, ich habe dir beyde* heurige *vnd* fernige * *behalten.* Persuasum inde habeo, ad subiecta siue personas, quibuscum est agendum verbi diuini ministro, respexisse seruatorem. Hae vero sunt *vel* tirones seu infantes in cognitione rerum christianarum, *vel* adultiores, maiores qui in eadem profectus fecerunt; vtraeque docendae ita, prouti status captusque earum requirit. Iam nouos fructus, inprimis vina noua, leuia magis esse, ideoque infirmioribus conuenire magis, constat; cum vetustiora maiorum virium sint, hincque eo fortius corroborent, adultoribus ideo prae illis commendanda. Per *noua* ergo, de quibus loquitur Seruator, eas doctrinas sine dubio intelligit, quae tironibus in Christo proponenda sunt, elementa nempe et primaria fidei capita. Conf. 1. Corinth. III. 2. et quae ad hunc locum supra pluribus commentatus fui. *Vetera* contra eas doctrinas significare videntur, quae adultoribus eorumque captui respondent, eius-

* Id est, *von vorigen Jahren,* vti nota addita declarat beatus GVSTAV. GEORG. ZELTNERVS.

eiusdem quidem cum prioribus generis, at respectu ad proponendi rationem habito ab iis diuersas, quibus ad perfectiorem rerum diuinarum cognitionem perducendi tales sunt, et contra dubia dissentientium firmandi. Eiusmodi doctrinarum ab ecclesiae ministro proponendarum differentiam Paulus praeter locum iam citatum etiam Hebr. V. 12. 13. 14. commemorat. Conf. Ezech. XXXIV. 26. Indeque apparet, cur *noua* praeposuerit *veteribus* Seruator; ideo nimirum, quoniam infirmiorum maior numerus est, et capita siue elementa doctrinae christianae saepius proponi repetique, imo primo loco vrgeri debent. De quibus rebus cum ad discipulos, ecclesiam plantaturos, verba Seruator faceret, mirum non est, eum primo loco commemorasse, quae primo circa erudiendos homines erant ab ipsis curanda, ipsius Christi ad exemplum. Conf. Ioann. XVI. 4.

XCII.

MATTH. XIII. 55.

Dum circa antecedentem locum, quae monuit in *curis* suis beatus WOLFIVS, relego, ea simul in oculos incurrunt, quae de vitae genere Iosephi determinando ex variorum sententia ibidem ille retulit *pa-*

gin. 234. *sequ.* Vbi non possum non beneuolo Lectori exhibere cogitata doctissimi Helmstadiensis academiae philologi, aliquoties iam allegati, HERMANNI VON DER HARDT, circa hoc Iosephi vitae genus alia sentientis, quam quae ex hoc Matthaei euangelistae loco hactenus concludere se posse crediderunt ceteri interpretes. Ita namque ille in *explicatione difficiliorum quatuor euangelistarum locorum*, manuscriptam quam possideo, *ad h. l. Filius artificis apud antiquos Iudaeos est instructus a viro prudente in rebus dubiis, quas possit soluere. Nos Politicum vel Consiliarium aut Senatorem diceremus. Vt non tam architectus vel faber lignarius fuerit pater, quam vir rerum ciuilium peritus, Iurisconsultus nostro stilo. A quo patre non plebeio, sed rerum ciuilium conscio, nomen datum Iesu, phrasi consueta, quod diceretur filius artificis, non in re manuaria, sed negotio ciuili ac morali, filius Iurisconsulti, Iurisconsultus. Cum igitur Christus dissereret,* (ita pergit vir doctus applicare hactenus dicta ad narrationem euangelistae) *de rebus sacris tam diffuse, accurate et eleganter, mirati ciues eius in patria theologicam hanc in eo scientiam, qui a patre politico, a Iurisconsulto esset educatus. Vnde non mirantur in eo sapientiam absolute, sed hanc praecise, nempe theologicam, vna cum stupendis spiritus operibus*

et

et gradibus ac miraculosis iactu, quae ab homine ciuilibus rebus dedito exspectari non possent.

Prodit se hic iterum ingenium viri alias celeberrimi luxurians et ad defendenda paradoxa ferme natum. Nec enim, quantum memini, in mentem hactenus id cuiquam venit. Nec umquam vocabulum τεκτων tali sensu apud scriptores graecos vsurpari, vel vnico exemplo docuit vir doctissimus. Eadem hoc circa argumentum *loco citato ad Matth. I.* 18. *seqq.* amplius demonstrare molitur hunc in modum: *Iosephi conditio et fortuna externa non expresse refertur. Interim a Iudaeis Nazarethanis Matth. XIII.* 55. *appellatur ο τεκτων. dum Christus dicitur ο του τεκτονος υιος. Est autem vox generalis, quae artificem notat*, (bene! at non talem taliumque rerum politicarum callentem virum, qualem VON DER HARDT vult denotari) *vt ex ea munus et vitae status distincte agnosci et determinari per se non possit. Neque ergo fabrum fuisse lignarium, etsi ex longa traditione communiter censeatur, exinde certo colligi aut probari potest. Quin potius, si antiquum Iudaeorum stilum attendamus, aliam vim vocis deprehendemus.* נגר *et* בן נגר, artifex *et* filius artificis *appellatur a Iudaeis* vir prudens, ciuilium rerum peritus, *qui ex professo sacris non sit deditus, sed rerum ci-*

 uili-

uilium curam habeat; vt idem sit, ac חכם, sapiens, vir prudens, ein Weltmann, vir politicus, *bono sensu. Sicuti aperte in Talmud lib. Auoda sacra, cap. IV. fol. 50. videre est, et* RASCHI *in glossa clare ita explicat. Conf.* שבת, *cap. I. fol.* יא. *c. 2. Qui in* שצנה *dictus* לבלר, *libellarius, scriba, in* נצרא *explicando vocatur* נגר. *Conf.* BARTHENORA *in h. l. et* BVXTORFIVS *in lexico talmudico, rad.* נגר. *Conf. formula, eruditorum titulus,* חכם חרשים, *de Iosippo, Abarb. Maj. Hajesch. f.* סח. *c. 2. m. Vt ex stilo Iudaeorum Ioseph fuerit vir prudens et politice peritus, qui non omni in populo caruit auctoritate, nec infimae sortis homo fuit, sed spectatus et honoratus inter Iudaeos, etsi non esset ex clero aut sacerdotio addictus, qui sacra ex professo tractasset. Vnde mirantur Nazarethani Iesum, qui in synagoga habeat conciones sacras, parente vsus homine politico, sacris non addicto. Sicuti etiam alibi Marc. VI. 3. a Iudaeis ipse Christus dicitur* τεκτων *eodem sensu, quod a parente in ciuilibus rebus gerendis ac gubernandis occupato instructus Iesus et similis factus visus esset ac rerum ciuilium cultor. Vnde haerent dubii, qui fiat, quod is sacra iam tractet ciuilibus relictis, et illa tam egregie et tanta cum virtute conficere possit, vt ex Politico sit factus Theologus. Eaque conditio Iosephi optime congruit cum actioni-*bus

bus eius in scriptura sacra relatis; *quae virum prudentem, in negotiis ciuilibus recte instituendis ac componendis exercitatum arguunt.* Quae concludere se de Iosepho rite posse existimat vir doctus, praeter ipsum nemo sanus hariolabitur. Ex antiquitate namque Iudaica hoc quidem constat, iunxisse saepius literarum studiis artes quoque manuarias Hebraeorum sapientes priscos, provti docemur a PETRO CVNAEO *loco* a WOLFIO *citato* et IOANNE CASPARO SVICERO in *thesauro ecclesiastico, tom. II. pag.* 1255. Imo testatur in *lexico* suo *rabbinico-philologico, pag.*434. IOANNES HENRICVS OTTO, apud Iudaeos filio hoc debuisse patrem, in aliquo vt eum opificio educaret. Conferatur et CHRISTIANI WILHELMI LOESCHERI dissertatio *de veterum consuetudine literarum studio iungendi opificia*, in academia Wittebergensi MDCXCVI. habita. Quo ex more tum quae de Christi parente, Iosepho, legimus, tum quae ex antiquitate Iudaica affert VON DER HARDT, intelligenda ac interpretenda esse, recte hactenus iudicarunt eruditi. At vlterius, fundamento coniiciendi talia solido gaudens, sapere, aut pro tali viro politico habere Iosephum nemo potuit.

 XCIII.

XCIII.

GENES. VII. II.

Per *fontes abyſſi magnae* omnes aquarum ſcaturigines intelligunt nonnulli, terris quae ſuperfunduntur, earundemque magnam crebamque adeo factam eſſe volunt disruptionem, vt per modicos haud confractus meatusue, quemadmodum iam ſolet, ſed maximis hiatibus ſciſſurisque ſiue ingentibus chaſmatibus aqua eruperit et exundauerit, nouaque inde flumina et ſtagna ſeu lacus exſtiterint noui, illi item, qui ante fuerint, immenſa ſubinde aquarum vi adaucti vehementer fuerint. Per *cataractas* autem *coeli apertas* nubes indicari cenſent imbriferas atque nimboſas, aquis vehementibus fractas, quibus apertis tanta fuerit profuſa pluuiae vis, vt non iam guttatim, verum e feneſtris patentibus quaſi ruens praecipitari in terras cerneretur. Alii per abyſſum magnum mare indigitari crediderunt; quod tamen inde aliis haud perplacuit, quoniam, ſi loco ſuo motum illud fuiſſet, iſto eius de loco quid factum ſit, determinari minus poſſit, vacuum num manſerit, an vero aliunde fuerit ſuppletum. Vid. auctor *diſſertationis proluſoriae de diluuii vniuerſalitate, pag. 76. ſequ.* et AVGVSTVS PFEIFFERVS in *dubiis vexatis ſcripturae ſacrae recognitis*

gnitis, centur. I. loc. XXV. pag. 69. *seqq.* Praeter THOMAE autem BVRNETI locum, quem PFEIFFERVS adduxit, consuli quoque potest eiusdem *responsio ad obiectiones Erasmi Warreni,* theoriae ipsius telluris sacrae oppositas, Londini anno MDCXC. in folio euulgatas, *pag.* 98. Argumenta WARRENI habes ipsius in *genealogia,* eodem anno Londini in quadripartita forma edita, et exinde repetita in *actis eruditorum latinis, anni MDCXCI. pag.* 98. *sequ. et* 103. *sequ.* Celeberrimus academiae Giessensis theologus et mathematicus IOANNES GEORGIVS LIEBKNECHT interiorem terrae locum, seu ipsum grauitatis centrum, cuius fontes singuli rupti moles aquarum suppeditauerint, adornando cataclysmo Noachico sufficientes, per abyssum hunc intelligit in *specimine Hassiae subterraneae, clarissima testimonia diluuii vniuersalis, ibi et in locis vicinioribus occurrentia, ex triplici regno, animali, vegetabili et minerali, petita, exhibente,* quod MDCCXXX. Giessae et Francofurti in quadruplicata forma publici iuris fecit, *pag.* 26.

XCIV.

XCIV.

IOANN. I. 14.

Verba *μονογενης παρα πατρος* ita in *commentario* suo eruditionis variae pleno *in euangelium Ioannis, tom. I. pag.* 372. FRIDERICVS ADOLPHVS LAMPIVS explicat: *vnigenitus a patre*, scilicet *missus*; in quo assensum ipsi praebere videtur magnus ille IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. I. pag.* 790. Verum, quod pace tantorum virorum dixerim, vix videtur huc quadrare ista explicatio. De gloria enim filii Dei cum sermo hic sit, minueretur illa, si ad missionem, in qua nimirum gloria se sua ille quasi euacuauit, respicere velimus. Diuus praeterea Ioannes commate sequenti decimo octauo relationem explicat inter vnigenitum et Patrem, quae cessaret pariter, ista si eligenda esset interpretatio. Quin, missio si hic sub intelligenda esset, magna nimis foret, meo quidem iudicio, ellipsis haec, nullo alio forte exemplo confirmanda. Rectius proinde verba Ioannis *vnigenitus a patre*, verti ita putauerim, vt origo Filii a Patre innuatur; quemadmodum de Spiritus sancti a Patre processione *το παρα* adhiberi Ioann. XV. 26. deprehendimus. Accedit, quod Seruator alias etiam se a Patre esse dicat,

cat, e. gr. Ioann. VI. 46. VII. 29. quod vltimo in loco a missione Patris distinguitur, adeoque necessario ad generationem Filii a Patre referendum est. Prior vero locus cum cap. I. 18. prorsus conuenit. Ne dicam, το παρα alibi etiam ad cognationem referri; prouti των παρ' αυτου, *propinquorum eius*, mentionem Marcus euangelista cap. III. 21. facit. Conf. beati GEORGII RAPHELII *notae philologicae in nouum testamentum ex Xenophonte, ad h. l.*

XCV.

I. SAM. XVII. 17. XXV. 18. 2. SAM. XVII. 28.

In explicando tosto hoc קלי variare interpretes constat. Conf. MATTHAEI POLI *synopsis criticorum, vol. I. pag.* 1481. Omnibus probe consideratis, nihil videtur esse conuenientius, quam de illis baccis siue granis id exponere, ex quibus fit decoctum, *Cahwe* Arabis dictum, vulgo *Coffee*, cuius vsus in oriente procul dubio antiquissimus. Ita vertit illud IOANNES HENRICVS MAIVS in *supplemento ad Cocceji lexicon hebraicum et chaldaicum, p.* 110. Cum HIERONYMO autem BOCHARTVS et LEIDEKKERVS locis a MAIO allegatis in-

intelligere malunt *frixum cicer*, quod vendere solent Cairi mercatores illis, qui per Arabiae deserta proficiscuntur, in itinere quo illis viuant. Legi etiam poterit ERNESTI EHRENFRIED GEIERI dissertatio *de eo: an potus, Coffee dicti, vestigia in hebraeo scripturae sacrae codice reperiantur?* Wittebergae anno huius seculi XL. habita. Multum vero lucis prae ceteris hac in re Lectori beneuolo praebebunt literae MELCHIORIS LEIDEKKERI ac IOBI LVDOLFI, viri vtriusque in orientali literatura versatissimi, hoc de argumento ad se inuicem datae, quae ex manuscripto cum orbe erudito a me communicatae leguntur in *den Hamburgischen Berichten von gelehrten Sachen, anni MDCCXLII. pag.* 392. *seqq.* ubi simul *pag.* 395. monui, illis, qui per τo קלי Coffee intelligunt, addendum etiam esse IVLIVM STERRINGAM in *animaduersionibus philologico-sacris in pentateuchum*, quae in forma quadruplicata Leowardiae primum anno MDCXCV. et altera vice anno MDCCXXI. lucem publicam adspexerunt.

XCVI.

XCVI.

Genes. III. 1. 2.

Serpentis huius nomen *Samäel* fuiſſe, cameliique retuliſſe ſpeciem, antiqui voluerunt. Vid. IOANNES SELDENVS *de diis Syris, ſyntagm. II. cap. VI. pag.* 307. et ELIAS SCHEDIVS *de diis Germanorum, pag.* 46. *ſeqq. Sic locutus eſt*, verba ſunt AVGVSTINI in *commentario in Geneſin, lib. XI. cap. XXIX. ſerpens homini, ſicut aſina, in qua ſedebat Bileam, locuta eſt homini, niſi quod illud fuit opus diabolicum, non angelicum.* SIMON PATRICIVS, epiſcopus Angliae quondam doctiſſimus, in *commentario* ſuo *in Geneſin*, anglice Londini anno MDCXCV. in forma quadripartita edito, *p.* 60. fuiſſe monet in meredianis et orientalibus orbis regionibus ſerpentum genus alatum ac inſigni ſplendore coruſcans. Nominat Moſes id שרף, prouti conſtat ex Numer. XXII. 6. 8. Iam cum hoc ipſum nomen angelis, Dei coram ipſius throno miniſtris, qui Ieſa. VI. 2. 6. et alibi שרפים dicuntur, tribuatur, ſuſpicatur PATRICIVS cum TENNISONIO, angelos illos ſeraphinos in שכינה, quam Iudaei vocant, id eſt, maieſtatica Dei apparitione, ſub forma, ſerpentibus iſtis Africanis non abſimili, alis coruſcantibus inſtructos, comparuiſſe. Eandem

dem vero illuſtris illius ſerpentis imaginem diabolum, Euam angeli lucis ſpecie decepturum, induiſſe ſtatuit, cuius aſpectu ſeducta mulier fuerit, Seraphinum, quales in apparitionibus diuinis ante vice plus ſimplici forte conſpexerat, eſſe rata. Idem, quod per animalia cum primis hominibus locuti angeli fuerint, praeter alios etiam vult CHRISTOPHORVS MATTHAEVS PFAFFIVS in *inſtitutionibus theologiae dogmaticae et moralis, pag.* 214. Ingenioſae interim huius opinionis veſtigia etiam inter gentiles, quibus diuini ſemper ac magnae venerationi dracones ac ſerpentes fuerint, PATRICIVS quaerit. Vid. quae in eandem ſententiam diſſerit THOMAS PYLE in anglica ſua *librorum veteris teſtamenti paraphraſi*, Londini anno MDCCXVII. in forma octuplicata maiori edita, *ad Gen. III.* 1. Serpente, pedibus qui inſtructus eſſe videatur, tanquam organo, vſum diabolum fuiſſe, putat IACOBVS ODE, profeſſor Traiectinus, in *commentario de angelis*, Traiecti ad Rhenum anno MDCCXXXIX. in forma quadripartita euulgato, *pag.* 541.

XCVII.

XCVII.

Hebr. V. 7.

Varias interpretum circa vocem εὐλαβεία opiniones attulit pro more suo, id est, cum cura beatus IOANNES CHRISTOPHORVS WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. III. pag. 652. seqq.* illis accedens, qui *metus* significationem isti hoc loco tribuunt; quorum tamen vt partes sequar, vix a me impetrare possum. Agit ibidem etiam de significatu praepositionis ἀπο vir summus, quam plerique, vti et diuus noster LVTHERVS, reddunt *propter*, alii *ex*. Videtur mihi illa hoc in loco commodissime reddi posse *post*, mensque apostoli ita explicari, vt dicatur Seruator post reuerentiam Deo Patri exhibitam, quae deinde octauo commate describitur, exauditus esse. Non vane haec a me coniici, patere inde puto, quoniam eodem significatu gaudens particula ἀπο occurrit etiam Luc. II. 36.

XCVIII.

Ioann. I. 16.

Pro diuerso particulae ἀντι vsu et significatione varie explicant sensum dicti Ioannei interpretes, quos recensuit beatus

WOLFIVS in *curis* ſuis *philologicis et criticis*, *vol. I. pag.* 791. *ſequ.* recte de venerando SALOMONE DEYLINGIO iudicans, quod curatiſſime is ſententias interpretum commemorauerit, ſolidumque ſuum interpoſuerit iudicium in *obſeruationibus ſacris*, *part. III. obſ. XXXIII. pag. m.* 309. *ſeqq.* editionis, quam poſſideo, ſecundae. Vtrique et WOLFIVS et DEYLINGIVS το αντι per *pro* conuertunt, ſenſum hunc eſſe iubentes, vt pro gratia veteris teſtamenti legali vel oeconomia typica datam eſſe gratiam euangelicam Ioannes innuat; CHRYSOSTOMVM ſecuti, qui, notante CAMERARIO *ad h. l.* χαριν αντι χαριτος λαμβανειν exponit: αντι της παλαιας την καινην. Vid. DEYLINGIVS §. *XI. pag.* 316. *ſequ.* Nec diffiteor, robur vtique accedere interpretationi huic, vti monent viri doctiſſimi, ex commate ſequenti decimo ſeptimo, vbi comparatur veteris teſtamenti ſtatus cum noui foederis oeconomia, diſertaque fit legis et gratiae mentio. Videtur tamen non incommode ipſa hac cum ſignificatione coniungi illa poſſe, ſecundum quam *comparatiuus* etiam ſenſus tribuitur particulae αντι, vt ſimul indicetur, gratiam euangelicam pro legali nobis in nouo teſtamento datam longe eſſe cumulatiſſimam. Concedit namque reuer. DEYLINGIVS §. *VIII. pag.* 313. non infrequenter occurrere apud poe-

poetas Graecos hanc vocis αντι significationem; ideo vero hoc loco non eam calculo suo probat, quoniam in soluta oratione rarior sit, et a noui foederis scriptoribus ignoretur. Ast loci Ephes. V. 31. ipse mentionem fecit, et praeter illum duo ex graeca veteris testamenti versione septuaginta virali, nimirum Iobi II. 4. et Amos. III. 15. in medium protulit SALOMON GLASSIVS in *philologia sacra, lib. III. tract. VI. can. XV. pag. m.* 1065. Quare non male *gratiam accumulatissimam et copiosissimam* hic pariter praedicari gratiam euangelicam, εκ του πληρωματος του Ιησου hauriendam, puto; ad quod inprimis etiam attendere nos iubet vox πληρωματος, vti bene monet IO. FRIDERICVS HOMBERGK ZV VACH in *parergis sacris, p. m.* 159.

Rariorem particulae αντι significationem, qua *aequalitatem* denotat, a DEYLINGIO §. *IV. pag.* 310. commemoratam, perplacere in loco nostro sibi iussit prae ceteris HERMANNVS VON DER HARDT in *exegesi difficiliorum locorum quatuor euangelistarum* manuscripta *ad h. l.* scribens: χαρια αντι χαριτος *est similis gratia, simile bonum, similis resurrectio, similis vita. Sicut Christus resurrexit, ita et credentes resurrecturos, ita et credentes in aeternum victuros. Nam* αντι, *vti et germanicum* gegen, *non*

contrarietatem, ſed relationem et reſpectum, et vel paritatem ac conformitatem ſaepe notat. Sic gratia in credentibus vel vita aeterna eſt par gratiae in Chriſto vel vitae aeternae in Chriſto; ſicuti apoſtoli in epiſtolis dicunt, nos cum Chriſto reſurrecturos et in aeternum victuros eſſe. Neutiquam vero ſic exhauriri emphaſin dicti huius, ego crediderim.

XCIX.

MARC. I. 24.

Idem, quem circa antecedentem locum in medium produxi, Helmſtadienſis academiae philologus HERMANNVS VON DER HARDT *citato* ibi *loco* verba haec, a diuo Marco euangeliſta commemorata ita explicat, vt non diabolum, ſed hominem gentilem pro perſona clamante habeat, et το ημας ad gentiles referat, quaſi indignatus homo hic fuerit, quod ethnicos ſit perditurus Ieſus. Hunc in modum ille: *Interfuit concionibus Chriſti in ſynagoga gentilis daemoniacus, qui furore corruptus coepit metum ſuum, quo ex concione Ieſu erat percul-ſus, publico clamore teſtari, vnde tragica vox* Ah, *ſignum pauoris et metus.*

Me-

Metus isthoc homine ortus ex communi fama et vulgata inter Iudaeos opinione: Messiam Iudaeorum regem deleturum gentiles, sub quorum iugo et imperio gemerent et suspirarent. Haec Iudaeorum spes de perdendis gentilibus per Messiam non poterat non per iactabundos Iudaeos dudum percrebuisse inter Romanos, Syros, vicinosque gentiles, maxime illos, qui terrae Canaan praecipuam partem possiderent. Continua illa Iudaeorum iactantia de futuro suo in gentiles imperio et dominio deque gentilibus per Messiam perdendis, et ex illa spe auctus animus etsi quibusdam gentilium fuerit risui, quibusdam tamen metum incussit, qui vanitatem spei Iudaicae non penetrarent. Credulitas itaque gentilium, inter quos habitarent Iudaei, metum illis incussit, vt adueniente Iesu, eoque magna cum virtute loquente et agente, ac a Iudaeorum plebe pro Messia aestimato, iam iam interitum suis capitibus imminere crederent. Etiamsi vero metus ille fuerit vanus, ex vana Iudaeorum iactantia ortus, potens tamen fuit in gentilium credulitate, vt praesente Iesu augeretur eorum metus, quod eum esse Messiam aut regem ex Iudaeis accepissent.

Interitum vero et exitium cum a Messia, Iudaeorum rege, suis impendere capitibus

crederent gentiles, a Iudaeis iactabundis persuasi, inter metum indignationem quoque suam aperire non destiterunt. Iniustum quippe suum illum interitum non poterant non iudicare, aut ad minimum aegerrime ferre imminentia illa damna et pericula coegit metus. Metui igitur iuncta fuit indignatio, vt conquererentur gentiles de hoc suo exitio, a Messia, Iudaeorum rege, imminente.

Metum hunc, vt et animum indignabundum, publico et tristi clamore aperit furiosus ille spiritu immundo agitatus gentilis, Iesum cum auctoritate dicentem audiens. Ah, inquit, quid nobis gentilibus rei tecum, Iesu Nazarene? Quid nos ad te? Scimus et audimus ex Iudaeis abunde, quae mala nobis gentilibus impendeant a nouo Iudaeorum rege. Scimus et colligimus ergo ex tuis grauissimis dictis et factis, te iam venisse, vt nos gentiles perdas. Venisti nos perditum. Hoc nos non latet.

Hic hominis affectus docet, non esse interrogationem dubitatiuam, num ideo venerit Iesus, vt eos perderet? sed disertam affirmationem, cum indignatione coniunctam, notum esse satis, quod venerit, illos perditum. Quapropter et diserte additur

ra-

ratio illius metus. Noui te, inquit, quis ſis. Es ſanctus ille Deus vel Meſſias, Iudaeorum rex.

Ieſus non ferre potuit illam querelam de gentibus delendis. Iuſſit itaque tacere et quieſcere. Silentium vero impoſuit gentili querulo, cum intelligeret, has querelas repetitas ceteris gentilibus anſam daturas, vt, odio aduerſus ſe accenſo, in ſe irruerent ac vim ſibi inferrent. Erat quippe haec ſpes Iudaeorum, vaniſſima licet, de delendis per Meſſiam gentilibus, ſudes in oculis gentilium. Tanto vero ſollicitius ſilentium impoſuit, quanto frequentius inter gentiles terrae Canaan dominos ac poſſeſſores agere debebat. Capernaum quippe, in qua degebat Chriſtus cum diſcipulis, gentilium vrbs erat, in qua et Iudaei ſparſim habitarent. Inuidiae igitur et periculi declinandi cauſa noluit Ieſus admittere haec inter gentiles moleſta ſui praeconia. Quae prudentia erat maxima.

Neque obſtat, quod haec res in ſynagoga contigerit, vnde Iudaeum fuiſſe videatur colligi. Nam in tota regione iam tum innotuerat, quod in litore maris vicini Genezareth obambulans nuntiaſſet imminens re-

gnum, et ad eius constitutionem colligere coepisset discipulos, tanquam regni socios; quod, vti Iudaei, ita et gentiles, de regno ciuili desideratissimo interpretabantur. Quare non solum Iudaei, sed et gentiles hoc nuntio commoti, vt magna Iudaeorum ac gentilium turba eum sectaretur. Secuti itaque in synagogam in vrbe Capernaum cum Iudaeis gentiles nouitatis studio. Cum igitur illa occasione gentilis iste audiuisset Iesum in synagoga de regno Iudaeorum iam iam inchoando cum magna virtute et auctoritate disserentem, furoris sui impetu compulsus coepit indignabundus metum suum aperire. Quapropter indignatio hominis gentilis queruli reprimenda erat reciproca graui indignatione ac increpatione, cum eum obiurgaret Christus ac silentium cum auctoritate imponeret.

Videt quilibet, quam mire torquere se cogatur vir doctissimus, rectam consuetamque dum explicationem sine ratione sufficiente deserit, ac nouam prorsus fingit, nouis firmandam, quae ideo fingendae pariter erant, circumstantiis. Aperte vero ista aduersatur ipsi historiae sacrae et narrationi euangelistae diui, in qua eorum nec vola nec vestigium, quae comminiscitur ingeniosus exegeta, alias doctis-

ctiſſimus VON DER HARDT. Neutiquam enim temporalis regni gentilium euerſio, quam Iudaeos erronee anhelaſſe a Meſſia perficiendam conſtat, obiectum erat querularum daemoniaci, vel obſidentis illum ac per eius os loquentis diaboli, verum ſpiritualis regni diabolici euerſio, cuius ergo in mundum veniſſe Seruatorem nouimus. I. Io. III. 8. Quando autem, notum ſibi Chriſtum eſſe, affirmat infernalis genius, ex ſermone Seruatoris coniectaſſe eum hoc, non certe ſciuiſſe, ex LAMIO docet beatus WOLFIVS *vol. I. curarum philol. et crit. pag.* 431. Conferantur et, quae idem habet *pag.* 67.

C.

I. REGVM. IV. 6.

Huius Adoniram, cuius mentio hic facta eſt, epitaphium repertum eſſe Valentiae in Hiſpania cum duabus lineis hoc ſenſu: *Hoc eſt ſepulchrum Adoniram, ſerui regis Salomonis, qui huc venit, vt exigeret tributum, et mortuus eſt;* refert HENRICVS KORMANNVS in libro *de miraculis mortuorum, part. VIII. cap. XXVI.* Sed fictitiis id annumerandum eſſe narra-

tiunculis, facile patet. Quare iustam hoc epitaphium censuram experiri debuit beati IOANNIS MICHAELIS DILHERRI in *disputationibus* ipsius *academicis*, *tom. I. disp. IV. pag.* 56. *seqq.* vbi VILLALPANDVS, fabulae huius patronum agens, pro merito castigatur.

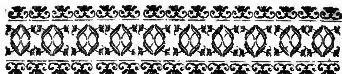
MAN-

MANTISSA PRIOR

EXHIBENS
DE
LVCA EVANGELISTA
MEDICO
DISSERTATIONEM PHILOLOGICAM

IN
ACADEMIA LIPSIENSI
DIE VII. NOVEMBRIS A. O. R. MDCCXXXVI.
RESPONDENTE
CAROLO CHRISTIANO WOOG
DRESDENSI
PHILOSOPHIAE TVNC BACCALAVREO
IAM
ANTIQVITATVM ECCLESIASTICARVM
IN EADEM ACADEMIA PROF. PVPL.
EXTRAORDINARIO
PVBLICO ERVDITORVM EXAMINI
SVBMISSAM

NOVIS NVNC ACCESSIONIBVS
ADAVCTAM

§. I.

Cum inſignem vſum praebeat hiſtoriae ſacrae, ipſique librorum vtriusque foederis interpretationi accuratior eorum, quae circa virorum diuinitus inſpiratorum vitas memoratu digna ſunt, cognitio; de diuo Luca euangeliſta idem inprimis affirmandum eſt, cum in illius vita tanta occurrat rerum memorabilium copia, vt ignorare eas plane nequeat, qui rite eius ſcripta intelligere cupit. Vtilem ergo praeſtitere viri docti operam; qui in explicandis iſtis atque illuſtrandis operam ſuam collocarunt.

Is iam inde ab antiquiſſimorum temporum memoria ſingularis fuit vitarum ſcri-

ptori-

ptoribus honor, vt non libenti minus animo, quam diligenti ſtudio legantur atque relegantur. Cum enim omnis hiſtoria delectet, tum vero ea delectationis habet plurimum, quae in vitis celebriorum virorum enarrandis occupata eſt. Tantum his ineſt iucunditatis pariter ac vtilitatis, vt torpentes etiam ac ſomnolenti hic inueniant, quo excitentur, et quo attentionem ſuam alant, augeant atque ſubinde magis accendant. * Multa diſcuntur ex illis ſingularia, quae ad ipſas ſcientias ſpectant, de quibus numquam cogitarunt, qui praecepta tantum propoſuerunt; imo et arcana exinde quaedam colligi poſſunt, quae non ſcientiam tantum, ſed et prudentiam hominis literati augent, iudice DAN. GEORG. MORHOFIO in *polybiſtore literario, lib. I. cap. XIX. p. m.* 215. Valet autem hoc inprimis de ſacrorum, quorum miniſterio vſus eſt ſpiritus ſanctus in conſignandis vtriusque foederis tabulis, virorum vitis. Hac namque cum mirum in modum inſeruiant ſcriptis eorundem intelligendis felicius et hiſtoriae ſanctiori curatius explicandae, magni eas faci-

* *De prudentia conuertendi deſcriptas ab hiſtoricis clarorum virorum vitas in vſum politicum* ſingularis exſtat beati IOANNIS HENRICI ERNESTI, profeſſoris quondam Lipſienſis haud inclyti, diſſertatio, iſta in academia anno MDCLXXXVIII. habita.

faciunt, qui in ſacrarum literarum ſtudio vltêrius quotidie proficere geſtiunt. Singularem inde iniere apud illos gratiam, qui ex inſtituto iſtas ſumſere ſibi enarrandas, quaeque in iis videbantur obſcuriora, ex incorruptis fideque dignis monumentis illuſtranda. In quo quidem ſummos noſtri temporis viros ſingularem plane induſtriam poſuiſſe videas. Horum exemplo commotus non poteram non inſigni in illud ſtudiorum genus rapi voluptate et ſimile quid tentandi cupidine. In animum ergo induxeram circa diuum Lucam euangeliſtam imitari tantorum virorum laudandam diligentiam, et quae tam in vita ſancti huius viri occurrebant memoratu digna, quam de ſcriptis eius, diuino ab ipſo afflatu conſignatis, obſeruanda erant, accuratius, pro virili quidem, enucleare. Cum vero creſceret ſub manibus materia, ſerio hac de re inſtitutae cogitationis auxilio, conſilium mutaui, vnum hac vice ſaltem vitae eius momentum paulo plenius illuſtratum ſiſtens beneuolo lectori.

Priusquam vero ad rem ipſam me accingam, non alienum eſſe puto, nonnullos eosque praecipuos illorum, qui vitam diui Lucae euangeliſtae deſcripſerunt, indicare. Ex his, praeter eos, qui hiſtoriam eccleſiaſticam primi poſt Chriſtum natum ſeculi ador-

adornarunt, commemorandus primo loco est auctor *commentarii in S. apostolum et euangelistam Lucam*, quem SIMEONEM metaphrasten esse voluerunt eruditi. Manuscripti huius commentarii graeci mentio fit in *bibliotheca Coisliniana, pag.* 211. et a PETRO LAMBECIO in *commentar. de bibliotheca Vindobonensi lib. VIII. pag.* 224. 252. 259. *et* 262. Graece et latine idem legitur in FRANC. COMBEFISII *auctario nouissimo bibliothecae graecae patrum, part. I. pag.* 513. *seqq.* et ad calcem ARETHAE *commentarii in apocalypsin,* subiuncti OECVMENII *commentariis, Paris.* anno MDCXXXI. in *fol.* editis, *tom. II. p.* 853. *seqq.* Graece exhibetur ad calcem *commentariorum Oecumenianorum, Veron.* anno MDXXXII. in *fol.* euulgatorum, *p.* 1009. latine autem apud ALOYSIVM LIPOMANNVM, Veronensem episcopum, in *vitis sanctorum*, *tom. I.* et LAVRENT. SVRIVM in *vitis sanctorum, ad d. XVIII. Octobris.* Pertinent huc porro GILBERTVS COGNATVS, canonicus Nozerenus, in *vitis aliquot christianorum, tom. II. operum, pag.* 233. FERDINANDVS VGHELLVS in *Italia sacra, tom. VI. p.* 1107. GVILIELMVS CAVE in *antiquitatibus apostolicis,* quae, anglice ab auctore conscriptae, in germanicam linguam translatae Lipsiae anno MDCCXXIV. in forma octopartita prodierunt, *pag.* 762. *seq.* AVGVSTI-

NVS

NVS CALMET in *prolegomenis in omnes et ſingulos ſcripturae ſacrae libros, tom. II. p.* 109. *ſeqq.* edit. latinae a IO. DOMINICO MANSI adornatae *Lucae* anno MDCCXXIX. *fol.* IO. HENR. MAIVS in *examine hiſtoriae criticae Simonianae, cap. XII.* IO. ALBERTVS FABRICIVS in *bibliotheca graeca lib. IV. cap. V. pag.* 132. *ſeqq.* DAN. GVIL. MOLLERVS in *diſſ. de quatuor euangeliſtis, Altorfi* anno MDCXCIX. habita, *cap. IV.* et IO. ABRAHAM. KOEHLERVS in *diſſ. de S. Luca euangeliſta, Lipſiae* anno MDCXCVIII. euulgata. * Plura qui cupit, adeat ſummi quondam noſtri aeui theologi ac philologi IO. CHRISTOPHORI WOLFII *curas philologicas et criticas, vol. I. pag.* 544. *ſeq.*

§ II.

Inter cetera autem vitae eius momenta haud vltimi loci quaeſtio eſt, qua: num medicus fuerit? inquiritur. Quam quidem rem

* Addi his et poterit IACOBI IACOBETTI oratio *de ſancto Luca, qui vitam optimi maximi Redemtoris diuinitus expoſuit*, quae legitur in ipſius *opuſculis politioris literaturae*, Venetiis anno MDCCXXXVIII. in forma octuplicata publici iuris factis.

rem cum leuiter ſaltem tetigerint alii, alii in medio reliquerint, eandem paulo accuratius ſub examen vocabimus.

Non defuere, qui de ſingularibus circumſtantiis, vel ad vitam diui Lucae, vel ad ſcripta eius pertinentibus, ſpeciatim commentati ſunt. Sic de quaeſtione: num pictor fuerit diuus euangeliſta? quam magno conatu affirmare ſtuduerunt romanae eccleſiae addicti, ſolide egit, eamque refutauit CHRIST. LVDOV. SCHLICHTERVS in *ecloga hiſtorica, qua fabula pontificia de Luca pictore exploditur. Halae Magdeb.* anno MDCCXXXIV. edita. In Theophilum item, in cuius gratiam hiſtoriam tum ſeruatoris, tum apoſtolorum conſcripſit Lucas, eiusque perſonam curatius inquiſiuerunt celeberrimus hodie Gottingenſium theologus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS in *diſſ. de Theophilo, cui Lucas hiſtoriam ſacram inſcripſit*, inſerta *bibliothecae Bremenſi, claſſ. IV. faſc. III. pag.* 470. *ſeqq.* THEOD. HASAEVS in *ſicilimento ad laudatam* HEVMANNI *diſſertationem, ibid. p.* 489. *ſeqq.* IAC. HASAEVS in *diſſ. de Theophilo Alexandrino, cui Lucas hiſtoriam ſacram inſcripſit, ibid. faſcic. VI. pag.* 1031. *ſeqq.* IO. ADAM. OSIANDER in *diſſ. de Theophilo* παρα-

κρατιςω. *Tubingae*, anno MDCLIX. ventilata. IO. GOTTLOB STOLTZIVS in *vindiciis Theophili euangelici*, *Wittebergae* anno MDCXCIII. editis et recusis in *thesauro theologico philologico tom. II. pag.* 282. *seq.* et GOTTLIEB SCHELGVIGIVS in *dissertatione de Theophilo*, *Gedani* anno MDCCXI. habita. Cum vero nemo hactenus de arte diui Lucae medica ex instituto egerit, illam paulo plenius explicandam nobis sumsimus, a variis quidem, quamuis obiter saltem, hinc inde memoratam. *

§ III.

Nos affirmare illud, quod me-

 di-

* Postquam anno MDCCXXXVI. Lipsiae hanc dissertationem publicae luci exposueram, eadem de materia egit, similique prorsus titulo vsus, *de Luca euangelista Medico ad Col. IV. 14.* euulgauit dissertationem epistolicam Halae anno MDCCXL. reuerendus istius academiae theologus BENEDICTVS GOTTLOB CLAVSWITZ, qua venerando seni FRIDERICO HOFFMANNO, fasces academicos sextum capessenti, gratulatus est. Meam dissertationem num ad conscribendum schediasma suum adhibuerit vir doctissimus, iam non diiudicabo, cum nullam prorsus opellae meae mentionem fecerit. Amice autem conspirare vtramque spriptiunculam, ocularis quemlibet docebit inspectio. Eodem namque modo demonstrauit celeberrimus CLAVSWITZIVS, quae ante ego de Luca euangelista medico hac dissertatione demonstrata dederam.

dicus fuerit diuus Lucas euangelista, non dubitamus, tribus potissimum inducti argumentis.

Ponderatis probe, quae in veterum aeque ac recentiorum monumentis hac de re sunt tradita, tria inprimis, quibus, diuum Lucam medicum fuisse, satis, vt videtur nobis, firmiter probari potest, deprehendimus argumenta. Ad testimonia primum prouocamus veterum pariter ac recentiorum scriptorum, qui idem nobiscum affirmarunt. Secundum argumentum diuus Paulus apostolus praebet, in epistola sua ad Colossenses data, cap. IV. comm. 14. Lucae medici mentionem faciens; quo quidem eum Lucam euangelistam innuisse, infra demonstrabimus. Ipse denique diui Lucae stilus, veterum medicae artis peritorum scribendi rationi plus, quam ceterorum euangelistarum, conueniens eandem calluisse eum, testatur. Vltimo tandem loco ex ipsis illorum, qui, Lucam nostrum medicum fuisse, negarunt, argumentis eorundemque leuitate thesin nostram fortius probabimus.

§ IV.

Quod ad testimonia attinet vete-

veterum pariter ac recentiorum ſcriptorum, quibus Lucas euangeliſta medicus perhibetur, primum in medium producendi erunt veteris eccleſiae doctores. Fuere enim haud pauci tam graecae, quam latinae eccleſiae, qui diſertis verbis illud teſtati ſunt.

Ex graecis patribus noſtro euangeliſtae hoc elogium tribuit EVSEBIVS, ιατρον eum appellans in *hiſtoria eccleſiaſtica, lib. III. cap. IV.* vbi etiam ad artem eius eleganter alludens ſcribit, reliquiſſe eum nobis in duobus voluminibus, diuinitus inſpiratis, των ψυχων θεραπευτικης υποδειγματα. Sequuntur hunc praeter EPIPHANIVM CHRYSOSTOMVS *homil. XII. in epiſt. ad Coloſſenſes, tom. VI. operum, pag.* 250. THEODORETVS *commentario in epiſtolam ad Coloſſenſes, tom. III. operum, pag.* 363. auctor *commentarii in S. apoſtolum et euangeliſtam Lucam* ſupra laudatus, qui eum ab arte medica, ceu nota propria, plerumque deſignari ait; THEOPHYLACTVS *argum. in Lucam, pag.* 293. NICEPHORVS in *hiſtoria eccleſiaſtica, lib. II. cap. XLIII.* MOSES BAR-CEPHA, epiſcopus Syrus, in *commenta-*

tario de paradiso; EVTYCHIVS, patriarcha haud incelebris Alexandrinus, arabice SAID IBN BATRIK dictus, in *annal. Alexandr. tom. II. Menaea Graecorum, mens. Octobr. p.* 114. Quibus adde auctorem *vitarum euangelistarum quatuor*, quas ex codice arabico PETRVS KIRSTENIVS anno MDCCVIII. in folio edidit, *pag.* 44. et EVTHYMIVM ZIGABENVM in *commentario in quatuor euangelia*, citatum DAN. GVIL. MOLLERO in *diss. de quatuor euangelistis, cap. IV. § IV.* ORIGENEM quidem, idem *homil. in epistolam ad Romanos* affirmantem, huc etiam refert IO. REISKIVS in *exercitationibus historicis de imaginibus Christi, exerc. V. cap. II. § IV.* dubitamus autem, num ORIGENEM ipsum consuluerit REISKIVS, nobis enim opera eius euoluentibus locum istum reperire non licuit.

Ad latinae ecclesiae doctores quod attinet, HIERONYMVS a veteribus ecclesiae tractatoribus medicae artis scientissimum habitum fuisse Lucam, refert in *comment. in Esaiam, c. VI. tom. V. operum, pag.* 28. eumque de medico corporum in medicum animarum versum esse dicit, vti apostoli de piscatoribus piscium facti fuerint piscatores hominum, *comment. in epist. ad Philemonem, tom. IX. operum, pag.* 213. Hinc ille ibidem artem medicam, quam coluit euangelista,

lista, ad euangelium eius non ineleganter applicat his verbis: *cuius liber quotiescunque legitur in ecclesiis, toties eius medicina non cessat*; et *in epist. ad Paulinum, tom. III. operum, pag.* 7. de actis apostolorum scribit: *nudam sonare videntur historiam, et nascentis ecclesiae infantiam texere; sed si nouerimus, scriptorem eorum esse Lucam medicum, cuius laus est in euangelio, animaduertemus, omnia verba illius animae languentis esse medicinam.* Conf. eundem in *epistola ad Damasum, tom. III. operum, pag.* 83. et in *prooem. ad Matthaeum, tom. IX. operum, pag.* 11. nec non in *catalogo scriptorum ecclesiasticorum, cap. VII. tom. I. operum, pag.* 173. Idem cum HIERONYMO affirmat DOROTHEVS martyr, episcopus siue, vt malunt alii, presbyter Tyrus, in *synopsi de vita et morte prophetarum, apostolorum et discipulorum domini*, quae habetur in *bibliotheca patrum magna, tom. III. pag.* 148. et AVGVSTINVS *de consensu euangelistarum, lib. I.* Adde PAVLINVM *carmine* 24. et BEDAM, quem venerabilem vocant, *comment. in acta*; quorum ille eleganter canit:

Bis medicus Lucas, prius arte, deinde loquela,
Bis medicus Lucas, vt quondam corporis aegros

Terrena curabat ope, et nunc mentibus aegris
Compoſuit gemino vitae medicamina libro.

Ab vrbe tandem Antiochia, quae patria contigerat diuo Lucae euangeliſtae, nonnullis *medicus Antiochenſis* dictus fuit, v. g. HIERONYMO in *catalogo ſcriptorum eccleſiaſticorum, cap. VII. tom. I. operum pag.* 170. et SOPHRONIO in *vita Lucae* apud THEOPHYLACTVM *comment. in quatuor euangelia*; quos et recentiores quidam ſunt ſecuti.

§. V.

Conſtans ergo apud veteres fuit traditio, diuum Lucam fuiſſe medicum. Quamuis autem antè quartum poſt natum mundi ſeruatorem ſeculum nulla hodie exſtent ſcriptorum eccleſiaſticorum hac de re teſtimonia, non tamen inde, plane defuiſſe ea, coniicere licet. Ex aliis enim ſcriptoribus paulo recentioribus, primis etiam poſt natum Chri-

ſtum

ſtum temporibus idem creditum fuiſſe, patet.

Non eſt, quod nobis obiiciatur, deeſſe ex tribus prioribus * poſt Chriſtum natum ſeculis ſcriptores, qui, medicum fuiſſe euangeliſtam Lucam, fuerint teſtati. Recte enim loco ſupra iam citato prouocat HIERONYMVS ad *veteres eccleſiae tractatores*, qui medicae artis peritiſſimum crediderint euangeliſtam; quare hunc eſſe ſuſpicatur ANDR. TIRAQVELLVS *libro de nobilitate, cap. XXXI. num. LXXXVII. pag.* 263. cuius meminit GALENVS in *aphoriſmis Hippocratis*, cum nullus ante GALENVM alius huius nominis medicus legatur. Dolendum vero eſt, periiſſe temporis iniuria illa veterum ſcripta, quae aetatem primis poſt natum ſeruatorem temporibus proximam attigerunt. Nec dubio caret, quin etiam de arte diui Lucae medica, vti et de aliis antiquitatis eccleſiaſticae capitibus, plura forent ad manus nobis teſtimonia, ſi ſingula patrum ſcripta ad nos perueniſſent. Supplet

* Adducit quidem IRENAEVS, ſeculi ſecundi ſcriptor, *lib. III. contra haereſes, cap. XIV.* de euangeliſta Luca verba faciens, locum Paulinum Col. IV. 14. non tamen diſertis verbis, medicum fuiſſe eum, affirmat.

plet autem defectum horum ipsum diui Pauli apostoli, viri diuino spiritu acti, testimonium, quod instar omnium a nobis merito iudicatur, pluribus infra commemorandum.

§. VI.

Veteris horum ecclesiae doctorum sententiam non defuerunt ex recentioris aeui scriptoribus, qui calculo suo approbarunt. Quorum quidem vel praecipuos saltem hoc loco indicasse sufficiat.

Ex nostratibus inprimis huc pertinent OTTO BRVNSFELSIVS, quem inter primos, Lutheri qui partibus accesserunt, fuisse constat, in *catalogo illustrium virorum vet. et nou. testamenti, fol.* 14. *b.* CENTVRIATORES MAGDEBVRGENSES *cent. I. lib. II. pag.* 609. FRID. BALDVINVS *comment. in epist. ad Coloss. cap. IV. c.* 14. ERASMVS SCHMIDIVS in *notis ad nouum testam. ad citat. Pauli locum;* MART. CHEMNITIVS in *harmonia euangelica, prolegom. cap. VIII. pag.* 31. IO. GERHARDVS in *exegesi loci de scri-*

scriptura sacra, §. *CCXLV.* IO. GEORGIVS DORSCHEVS *prolegom. commentarii in euangelium Lucae*; IO. ANDR. QVENSTEDIVS in *disputationibus exegeticis in epistolam S. Pauli ad Colossenses*, coniunctim Wittebergae anno MDCLXIV. excusis, *dissert. VIII.* §. *XXIX.* * CONRAD. SAMVEL. SCHVRTZFLEISCHIVS in *appendice ad controuersias et quaestiones insigniores antiquitatum ecclesiasticarum*, quas ex manuscripto edidit et *compendio antiquitatum ecclesiasticarum*, sua cura Lipsiae anno MDCCXXXIII. in forma octopartita prodeunti, annexit IO. GEORG. WALCHIVS; summus olim IO. ALBERT. FABRICIVS in *bibliotheca graeca, vol. XIII. pag.* 309. IO. REISKIVS in *exercitationibus historicis de imaginibus Iesu Christi, exerc. V. cap. II.* §. *IV.* aliique.

Ex reformatis idem senserunt RVDOLPHVS HOSPINIANVS de *festis christianorum, pag.* 149. HVGO GROTIVS *annotatis ad euangelium Lucae, tom. VI. criticorum sacr. pag.* 1151. GVIL. CAVE in *antiquitatibus ecclesiasticis* supra citatis, *pag.* 763. et in *historia literaria scriptorum ecclesiasticorum*,

* Add. IO. BARTOLDVS NIEMEIERVS in dissertatione *de ecclesiasticis ordinibus*, Helmstadii anno MDCCIV. habita, *pag. 10.*

rum, sec. I. pag. 17. IO. LEVSDENIVS in *philologo hebraeo - graeco, dissert. XVIII. sect. XIV. pag.* 145. IO. CROCIVS *comment. ad Col. IV.* 14. IO. HENR. HEIDEGGERVS in *enchiridio biblico, pag.* 486. *seqq.* IO. CASP. SVICERVS in *thesauro ecclesiastico, tom. I. pag.* 1433. eiusdemque filius IO. HENRICVS in *commentario critico-exegetico in epist. ad Colossenses*, qui cum *professione eum medicum fuisse* affirmasset, *non exigua*, addit, *medicinae cum laude; etiam magno suo atque aliorum cum commodo, simul animo opem ferentem;* rationem quoque adducit: *neque dissident*, pergens, *inter se haec medendi genera.* FRANC. GOMARVS in *explicatione epistolae ad Colossenses, tom. II. operum, pag.* 249. FRID. SPANHEMIVS in *historia ecclesiastica, tom. I. operum, p.* 258 CAR. DRELINCOVRT et DANIEL VINK, medici Bataui, ille in *operibus medicis, pag.* 72. hic in *amoenitatibus philologico-medicis, pag.* 219. Adde IO. DAVENANTIVM, IO. CAMERONEM, aliosque.

Ex pontificiae denique ecclesiae doctoribus eandem suam fecerunt sententiam * AV-

* HAYMO, monachus primo Fuldensis, dein Hirschfeldensis coenobii abbas, tandemque ecclesiae Halberstadiensis episcopus, in *breuiario historiae ecclesiasticae*, (circa annum DCCC. scripto, et a MAR-

AVGVSTINVS CALMET *in prolegomenis in omnes et singulos scripturae sacrae libros*, *tom. II. pag.* 109. IOANNES MALDONATVS *comment. in quatuor euangelistas*, *tom. II. pag. 5. a.* ANDR. TIRAQVELLVS *libro de nobilitate, cap. XXXI. n.* 87. FRANC. SIXTVS, Senensis, in *bibliotheca sancta*, *lib. I. pag.* 21. IO. STEPH. MENOCHIVS in *trattenimenti eruditi s. selua di varia lettione*, Romae anno MDCLIII. in forma quadruplicata edita, *part. II. pag.* 487. GVIL. ESTIVS in *commentario ad Col. IV.* 14. et IAC. HYACINTHVS SERRY in *exercitationibus historicis, criticis, polemicis de Christo eiusque virgine matre*, Venetiis anno MDCCXIX. in forma quadripartita editis, qui cum *exerc. XLVII.* de imaginibus Mariae, quae a Luca pictae circumferuntur, disseruisset, fabulamque illam explosisset, §. *XI.* Lucam ex pristina professione non pictorem, sed medicum fuisse affirmat.

§. VII.

Praecipuum ad demonstrandam artem Lucae nostri medicam

MARCO ZVERIO BOXHORNIO Lugduni Batauorum anno MDCL. in forma duodecima edito,) *lib. III. cap. IV.*

cam argumentum, quod quidem primo loco commemorandum erat, ab ipsius diui Pauli apostoli testimonio desumitur. Facit hic mentionem Lucae medici *Col. IV. 14.* Euangelistam autem hunc ipsum fuisse, quem Paulus significauerit, credidere ex veteribus aeque ac recentioribus vnanimi consensu fere omnes.

• Maximum probationi nostrae ex testimonio hoc apostoli Pauli accedere momentum, quiuis facile perspiciet. Paulo accuratius ergo illud considerare, operae pretium erit. Cum primum Romae captiuus teneretur diuus apostolus, epistolam hanc ad christianos, qui in vrbe Phrygiae Pacatianae Colossis erant, exarauit. Apparet id ex eo, quod spem reditus sui fouerit, ac faciat, et Timotheum praesentem sibi, haec scribens, habuerit, quo in secundo carcere destituebatur; vti docte obseruauit beatus IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis* suis *philologicis et criticis, vol. III. p.* 277. Conf. et SALOM. VAN TIL in *isagoge ad epi-*

epistolam Pauli ad Colossenses, praemissa eius *in eandem commentario, artic. VIII.* Aderat ipsi tunc temporis etiam Lucas hic, cuius nomine Colossenses salutans *c. IV. comm.* 14. Ασπαζεται, scribit, υμας Λουκας ο ιατρος ο αγαπητος. Fuisse autem hunc ipsum euangelistam Lucam, magnus fuit antiquitatis consensus non tantum apud latinos, sed et graecos patres, et in prolegomenis quoque arabicis, vti bene monet IO. GEORGIVS DORSCHEVS *prolegom. commentarii in euangelium Lucae.* Vt nonnullos adducamus, sentiunt ita ex veteribus * EVSEBIVS in *historia ecclesiastica. lib. III. cap. IV.* THEOPHYLACTVS *argum. euangelii Lucae, p.* 293. CHRYSOSTOMVS *homil. XII. in epist. ad Coloss. tom. VI. operum, pag.* 250. THEODORETVS *comment. in epistolam ad Colossenses;* HIERONYMVS in *catalogo scriptorum ecclesiasticorum, cap. VII.* BEDA in *acta apostolorum.* Hos secuti ex recentioribus fere omnes, et inprimis, qui epistolam diui Pauli ad Colossenses datam commentariis illustrarunt. Ex nostratibus v. g. huc spectant MART. CHEMNITIVS in *prolegom. ad harmoniam euangelicam, cap. VIII. pag.* 31.

IO.

* IRENAEVM quoque *lib. III. contra haereses, cap. XIV.* de euangelista Luca agentem, locum hunc Paulinum Col. IV. 14. adducere, supra in subiecta nota monui.

IO. GERHARDVS in *exegesi loci de scriptura sacra*, §. *CCXLV.* et in *annotationibus postumis in epistolam ad Colossenses*; DAN. ARCVLARIVS *comment. in acta apostolorum*; MICH. WALTHERVS in *harmonia biblica*, *p. m.* 1197. aliique plures, quos supra ad §. *VI.* vna cum praecipuis reformatae pariter ac pontificiae ecclesiae doctoribus citauimus, qui Lucam euangelistam hoc loco a Paulo indicatum fuisse, strenue affirmarunt.

§. VIII.

Nec est, quod alium hic intelligendum esse Lucam, ab euangelista diuersum, credamus; cum nulla exstet ratio, quae a propria eaque faciliori interpretatione recedere nos iubeat.

Cum alias propriam et faciliorem interpretationem haud sine vrgente necessitate deserendam esse, recte doceant, qui exegeseos, sacrae praecepta tradunt, idem etiam circa hunc Paulinum locum obseruandum nobis est. Circumstantias vero illius si consideremus accuratius, et cum aliis eundem conferamus, deprehendemus, nul-

nullum alium Lucam, nisi euangelistam, a diuo apostolo fuisse intellectum. Coniungit iste Lucam hunc medicum, cuius nomine Colossenses salutat, cum Dema, vt et Aristarcho; Marco atque Epaphra, quibuscum aliis etiam in locis eum coniunxit, nimirum 2 *Tim. IV.* 11. 12. et *Philem. comm.* 24. quam quidem ad Philemonem epistolam eodem, quo illam ad Colossenses, tempore exaratam fuisse, plerisque persuasum est. In his autem locis nemo vmquam, quin Lucam euangelistam indicauerit Paulus, dubitauit. Quae ergo foret ratio, cur in epistola ad Colossenses data alium, quam euangelistam, nos intelligeremus? Vrgent argumentum hoc, et recte quidem, GVIL. ESTIVS *comment. ad h. l.* et FRANC. GOMARVS *tom. II. operum, pag.* 249. Alterum, quo fortius adhuc confirmatur illud, argumentum ipsa Lucae praebet praesentia. Aderat is Paulo apostolo Romae, cum hanc ad Colossenses scriberet epistolam. Ex *Actor. XXVIII.* 14. enim constat, Paulum vna cum Luca euangelista, ceterisque itineris sociis post varias in Macedoniam, Graeciam, in plurimas Asiae prouincias, ac denique Hierosolymas susceptas peregrinationes Romam peruenisse, ibidemque captiuum retentum fuisse; in qua captiuitate quoque Lucas, qui hucusque et itinerum et laborum apostoli so-

cius fidiſſimus fuerat, cum eodem perſeuerauerat. Sine omni ergo ratione alium Lucam fingeremus, Paulo tunc, cum ad Coloſſenſes ſcriberet, praeſentem hosque ſalutantem, eam ſaltem ob cauſam, quoniam medicum eum vocauerit. Concludimus potius in contrarium: cum ex antiquitate eccleſiaſtica conſtet, diuum Lucam euangeliſtam indiuiduum fuiſſe apoſtoli Pauli comitem, eidemque tunc temporis, cum ad Coloſſenſes exararet hanc epiſtolam, Romae adfuiſſe, eadem vero veterum monumenta nos quoque doceant, medicum fuiſſe hunc Lucam euangeliſtam; nullus alius, quam hic euangeliſta, in citato Pauli loco ab eodem potuit intelligi. Alium enim Lucam, praeter euangeliſtam; Paulo familiarem, ignorat omnis antiquitas. Conf. IO. GEORG. DORSCHEVS in *prolegom. commentarii in euangelium Lucae*, et GVIL. ESTIVS *loco* ſupra *citato*. Accedit, quod inprimis vrgent beatus MICH. WALTHERVS in *harmonia biblica, ad h. l.* et beatus IO. ANDR. QVENSTEDIVS in *diſputationibus exegeticis in epiſtolam S. Pauli ad Coloſſenſes, diſp. VIII.* §. *XXIX.* additum του αγαπητου epitheton, euangeliſtam hunc ipſum fuiſſe, aperte teſtari, illum nimirum propter plurima officia et fidem ſingulariter dilectum, qui Pauli erat συνεργος, *Philem. c.* 24. et fidelis ac indiuiduus intinerum, periculorum carceris-

risque eius comes, inde a *cap. XVI. actorum* ad finem vsque, et vsque ad apostoli martyrium, 2. *Tim. IV.* 11. quem etiam 2. *Corinth. VIII.* 18. prout HIERONYMVS censet, fratrem suum appellat, cuius laus sit in euangelio per omnes ecclesias et *comm.* 23. apostolum ecclesiarum ac gloriam Christi, quem iusserint ecclesiae comitem esse itinerum ipsius. *comm.* 19. Quae HIERONYMI sententia et ex eo confirmari potest, quod in fine epistolae memorantur Titus et Lucas, per quos epistola missa sit. Conf. HENRICVS HAMMONDVS in *paraphrasi et annotationibus in nou. test. ad loc. cit. et ad Rom. XVI.* 7.

§. IX.

Fuerunt quidem inter eruditos, qui hic Lucam euangelistam neutiquam intelligendum esse putarunt, aliumque potius ab apostolo Paulo fuisse indicatum, contenderunt. Verum enimuero rationibus, quibus inducti illi pro hac opinione propugnarunt, rite expensis, eas

minus probabiles esse, deprehendimus.

Primus, qui nobis innotuit, veterem et communem Paulini loci interpretationem in dubium vocauit DESIDERIVS ERASMVS, Roterodamus, in *annotationibus ad nou. testamentum*, anno MDXXI. editis, *pag.* 511. quem secutus IO. CALVINVS *commentario in epistolam ad Colossenses, tom. VII. operum*, Amstelodami anno MDCLXVII. in folio excusorum; antiquitatis inde hostis et nouitatis amator dictus IO. MALDONATO in *commentario in quatuor euangelistas, tom. II. pag.* 5. *a.* In eandem sententiam deinde abierunt SAM. BASNAGE, qui in *annalibus politico-ecclesiasticis ad A. C. LX. n.* 33. *tom. I. pag.* 713. Lucam medicum a Luca euangelista solicite distinguit, et ex nostratibus reuerendus CHRISTOPH. AVG. HEVMANNVS *tom. II. poeciles, pag.* 518. *seq.* nec non GOTTLOB KRANZIVS, dubium esse iudicans, in *compendio historiae ecclesiasticae*, post mortem eius a IO. CASP. GEMEINHARDT auctius euulgato, *pag.* 50. *in notis*, vt et celeberrimus Lubecensium philologus IO. HENR. A SEELEN in *diatr. de medicorum meritis in sacram scripturam*, in ipsius *meditationibus exegeticis, part. II. pag.*

pag. 699: *seqq.* recusa, §. *XLVII.* qui etiam dubitare videtur.

Rationes, quae, vt Lucam euangelistam ibi intelligant, non permittere videntur viris his doctissimis, quatuor potissimum sunt:

α) Quia notior ille fuerit, quam vt artis nomine eum designauerit Paulus apostolus, ideoque aut nullo plane addito, aut splendidiori titulo debuisse eum ab eodem insigniri, putant. Ita CALVINVS subsumit, quando *citato loco* ait: *non assentior iis, qui euangelistam Lucam intelligunt, nam et notiorem fuisse iudico, quam vt opus fuerit tali indicatione, et splendidiori elogio fuisset insignitus. Certe coadiutorem suum, aut fidum saltem comitem, et certaminum participem vocasset.* In calce tamen, addit, se non contendere tanquam de re certa, sed tantum coniecturas afferre. Simpliciter eum, nullo addito artis nomine, Paulum designaturum fuisse, si innuisset euangelistam, doctissimus HEVMANNVS censet *l. c.* *Si isto loco Paulus innuisset comitem suum, omnibus notum, Lucam euangelistam, simpliciter vocasset Lucam, vti fecit* 2. *Tim. IV.* 11. *At vt significaret, se de alio Luca loqui, discriminis causa addit ὁ ιατρος.* SAMVEL BASNAGIVS, qui quaestionem hanc magnis

ponderibus examinandam artificisque non populari trutina iudicat, *cit. loco* Paulum addito potius euangelistae, quam medici, titulo Lucam commendaturum fuisse, existimat. Quamuis enim medicinam concedat esse scientiam nobilem, multum vtilitatis afferentem humano generi; tanto tamen infra praedicandi munus esse pronuntiat, quanto corpus a mente superetur. At vero, si dicendum quod res est, non videtur tanti esse ponderis haec ratio, vt idem nobis persuadeat, quam quidem nimis debilem appellat IO. GEORG. DORSCHEVS saepius *cit. loco*, vt totius antiquitatis consensus ea infringatur. Rectius contra IO. MALDONATVS argumentatur *l. c.* *Si Lucas ille, de quo Paulus loquebatur, euangelista non erat, aliqua eum debuit certiori nota distinguere, non ita describere, vt omnis erraret antiquitas, euangelistam putans, qui medicus fuerit, arte longe diuersa.* Nec splendidiori titulo potuisse eum ab apostolo insigniri, monet, quam vt vnus inter multos, qui simul nominabantur, carissimus appellaretur, quod vocabulum intimum affectum denotat, quo titulo pater quoque coelestis filium e coelis vocabat. *Matth. XVII 5.* Nemo sane Paulo carior, quam Lucas, perpetuus eius comes, aut esse poterat, aut vocari debebat, nemo solus carissimus, nisi qui solus eum in summis periculis

culis non deferuerat. 2. *Tim. IV.* 11. Timothei exemplum in fubfidium vocat MALDONATVS, qui, quamuis etiam adiutor Pauli fuerit in praedicando euangelio, non tamen femper comes aut eiusdem particeps certaminis appelletur, fed aliquando filius cariffimus, 1. *Cor. IV.* 17. titulo illi confimili, quem Lucae tribuit, aliquando tantum Timotheus, nullo adiecto epitheto honoratiori, 1. *Cor. XVI.* 10. Vti autem non neceffariae femper funt eiusmodi appellationes, a confuetudine potius et libertate fcribentis pendentes, ita concedimus, neceffarium quidem non fuiffe, vt titulus medici adderetur; at fine vlla tamen textus diuini grauatione addi ab apoftolo potuiffe, fimul obferuandum. Dum ergo diuus Paulus medicum hic vocauit Lucam, non euangeliftam, libere id fecit, vti 2. *Tim. IV.* 11. folo nomine contentus nihil addidit, contra *Philem. comm.* 24. pari libertate coadiutoris vocem adiecit. Conf. FRANC. GOMARVS in *explicatione epiftolae ad Coloff. part. II. operum, pag.* 249. Si quid interim coniectura affequi licet, fortaffe ideo hoc loco Paulus medici nomen addidit, quoniam arte ifta Coloffenfibus euangelifta innotuerat, vti beatus SEBAST. SCHMIDIVS exiftimat in *comment. ad h. l.*

β) quia moris non sit, theologum a pristina viuendi ratione, sed a munere, quod praesens obeat, vocari. Vrget hoc doctissimus BASNAGIVS, non ab ea arte, quam olim tractauerint verbi diuini praecones, designari eos postmodum putans; quare Lucam hic non a communi, sed a sacra potius disciplina titulum adipisci debuisse iudicat. * Quid vero impedit, quo minus etiam a pristino vitae genere Lucas hic vocetur medicus? Simile exstat diui Matthaei euangelistae exemplum, qui ante conuersionem publicanum egerat, at apostoli iam munere fungens adhuc τελωνης vocatur. Conf. HIERONYMVS *ad Coloss. IV.* 14. *tom.*

* Ex ordine temporum, quem in scriptis noui foederis, locandis sequuntur IOANNES PEARSONIVS in *annalibus Paulinis* et IOANNES MILLIVS in *prolegomenis ad* editum a se *nouum testamentum*, *num. LXXX. et CXII.* et secundum epistola ad Colossenses, in qua Paulus Lucam medicum dicit, anno aeris christianae LXII. euangelium vero Lucae anno LXIV. scriptum est, argumentatur reuerendus CLAVSWITZIVS §. *VII.* Lucam, cum euangelium hoc tempore nondum scripserit, neque ecclesiis hoc nomine innotuerit, euangelistae nomine commendari nondum potuisse, ιατρου vero nomine potius appellari, quod vitae hac prioris conditione Colossensibus forte aliisque cognitus fuerit, nec artis salutaris exercitio tunc temporis abstinuerit. Habet haec ex beati IOACHIMI LANGII *apostolischem Licht vnd Recht, ad Coloss. IV. 14.*

tom. IX. operum, pag. 304. Accedit, quod incertum adhuc ſit, annon etiam tunc medicum Lucas egerit, adeoque non tantum priſtina, ſed etiam praeſens fuerit haec eius viuendi ratio, qua de re pluribus infra dicemus.

γ) quoniam Lucas iſte, cuius nomine hic Coloſſenſes ſalutabat apoſtolus, expers fuerit circumciſionis. Colligit hoc ex ſalutandi ordine laudatus BASNAGIVS, quo vtatur Paulus in eodem capite, *comm.* 10. 11. vbi ſibi Ariſtarchum, Marcum et Ieſum, Iuſtum dictum, ſolos ex circumſione adeſſe cooperarios teſtetur. Hoc autem in euangeliſtam plane non quadrare ipſi videtur, qui in deſignandis temporibus Iudaeorum adhibeat diſciplinam, pentecoſten ſcilicet ieiunium, tertiam noctis vigiliam, adeoque iudâicum morem ſequatur; cuius calamo ſpiritus ſanctus vſus fuerit exarandae non contemnendae ſacrorum codicum parti. Diuina vero oracula, vti Iudaeis credita praecipua fuerint, ſic iudaico quoque calamo ſcripto mandari debuiſſe, putat vir doctiſſimus. Hoc ipſo ergo Paulum redarguere HIERONYMVM contendit, qui in *quaeſtionibus* ſuis *in Geneſin, pag.* 39. Lucam egiſſe proſelytum, narrauerit. Dum enim Paulus apoſtolum Lucam medicum ex circumciſione vnum eſſe neget, coarguere eum traditionem de Luca proſelyto, quo-

niam proselyti abdicato praeputio in vnum cum gente iudaica corpus coaluerint, vt adeo ex HIERONYMI traditione non obscuro discrimine Lucas euangelista a Luca medico distinguatur. Totum vero hocce BASNAGII corruit argumentum, duplici fundamento, quo illud nititur, euerso. Primum enim ex salutandi ordine, quem adhibuit Paulus, non sequitur, Lucam fuisse gentilem. Salutantes dum commemorat, primum eos, qui ex circumcisione cum ipso erant, nempe Iudaeos in sinu ecclesiae iudaicae natos, indicat: *comm.* 10. 11. inde ad eos, quos ex Colossensium coetu secum habebat, pergit: *comm.* 12. postea Lucam et Demam nominans, neque quod ex circumcisione fuerint, neque quod ex gentilium numero, neque quod proselyti, affirmat, sed nuda nomina proferens, solo του ιατρου titulo Lucam designat. Deinde adeo certum non est, Lucam fuisse Iudaeum, neque id BASNAGIVS satis ex allegatis in euangelio Lucae ritibus dictisque iudaicis confirmat. Certe opus non erat ad consignandam historiam euangelicam, prius sacra Iudaeorum amplecti. Satis erat, quod Christo fidem dederat euangelista, historiam eius consignaturus, quam non Iudaeis tantum, sed et gentilibus destinasse summi numinis clementiam, constat. Cumque gentiles etiam sub noui foederis tempori-

bus

bus dona spiritus sancti acceperint extraordinaria: quidni etiam illis spiritus sanctus vti potuit librorum sacrorum scribis? Imo ad peculiarem dei prouidentiam id referendum esse, putat IOANNES GEORGIVS DORSCHEVS in *praecognitis ad commentarium in acta apostolorum*, quod, cum reliqui euangelistae procul dubio Iudaei fuerint, hic primus ex gentilibus ad euangelistae dignitatem assumtus, imo vnus, fuerit. Hoc enim ipso voluisse deum demonstrare, autumat vir summus, etiam gentiles ad euangelium pertinere. Conf. IO. LVDOV. LINDHAMMERVS in *praecognitis ad commentarium in acta apostolorum*, §. *V.*

δ) quoniam articulus, discernendi caussa additus, magis suadeat, vt de alio quopiam Luca dictum hoc accipiamus, quam de Luca euangelista. Verba haec sunt DESIDERII ERASMI, Roterodami, *cit. loco.* Dubito autem, an satis praegnans sit haec ratio. Non enim discernendi caussa additus ab apostolo fuit articulus; potius maioris illum emphaseos caussa addidisse eum, dicendum erit, si aliquid significare deberet, quo digito quasi monstret Lucam illum euangelistam, quem medicum esse omnes sciant, quemque vt fidelissimum suum comitem magni se facere, pariter constet.

§. X.

§. X.

Cum itaque, neminem, niſi euangeliſtam Lucam, fuiſſe iſto loco a Paulo apoſtolo intellectum, euictum dederimus; de addito ab eodem του αγαπητου elogio inquirendum adhuc eſt, num ad nomen Lucae referendum ſit, an vero epitheton του ιατρου dicendum?

Medici epitheton eſſe το αγαπητος, putauit SEBAST. SCHMIDIVS in *commentario ad h. l.* quaſi dixerit apoſtolus: *dilectiſſimus mihi medicus.* Et videtur ipſi quidem Paulus eum non tantum vocare medicum propter medicinam corporalem, ſed maxime ob ſpiritualem, quod non corporum ſolum, ſed et animorum medicus exſtiterit; quomodo per elegantem alluſionis tropum incluſum ſimul coadiutor dicatur apoſtoli. Rationem, quare epitheton του ιατρου faciat, reddit hanc, quoniam deſit in graeco articulus. At vero haud videmus, quo fundamento hoc affirmauerit ſummus olim hic theologus. Adeſt enim in omnibus codici-

codicibus graecis articulus; qui quidem si adsit, ipse concedit SCHMIDIVS, Lucae iudicandum esse epitheton το αγαπητος. Nec vllum, qui omiserit articulum, codicem adduxit in sua noui testamenti editione IO. MILLIVS. Malumus ergo cum GVIL. ESTIO, quem a se dissentientem citat SCHMIDIVS, το αγαπητος esse epitheton non του ιατρου, sed Lucae, quasi dicat Paulus: *Lucas medicus, et mihi dilectus.* Quocum consentit etiam beatus LVTHERVS, qui vertit: Lucas der Arzt, der Geliebte. Additus autem hicce του αγαπητου titulus multum confirmat, quod Lucam euangelistam indicauerit apostolus, quippe in quem optime quadrat.

§. XI.

Inprimis vero ipse diui Lucae stilus, illum medicae artis fuisse peritissimum, euincit. Sermo enim eius cum ad veterum normam propius isto, quo vtuntur ceteri euangelistae, accedat, ipseque, vbi de morbis eorumque curationibus agit, verba magis

gis, quam alii faciunt, adhibeat argumento idonea, recte inde, arti salutari eum operam dedisse, concluditur.

Suo iam tempore HIERONYMUS eam ob caussam Lucae maiorem, quam ceteris euangelistis, graecae linguae peritiam tribuit, quoniam medicus fuerit. Sic enim in *epistola ad Damasum, tom. III. operum, p.* 83. *Lucas, qui inter omnes euangelistas graeci sermonis eruditissimus, quippe medicus;* et in *comment. in Esa. cap. VI.* vbi ipsum medicae artis scientissimum et magis graecas literas sciuisse quam hebraeas affirmat, ideo sermonem eius tam in euangelio, quam in actibus apostolorum comtiorem pronuntiat, et secularem redolere eloquentiam ait. Vnde non immerito eum dici posse *polyhistorem tersum et amoenum*, iudicat DAN. GVIL. MOLLERVS in *dissertatione de quatuor euangelistis, cap. IV. §. VI.* Nec sine ratione comtum Lucae stilum studio eius medico assignat HIERONYMVS. Huic enim deditus cum graecos auctores, qui de arte medica praeceperunt, diligenti manu peruolutaret, inde eum stilum quoque magis magisque perpoliuisse, facile est iudicare.

Ex

Ex recentioribus vero pluribus ex ſtilo euangeliſtae noſtri, eum medicum fuiſſe, demonſtrauit IOANNES FREIND, medicus Anglus haud incelebris, in *hiſtoria medicinae a Galeni tempore vsque ad initium ſeculi XVI.* anglice ſcripta, quam latina ciuitate donatam edidit IO. WIGAN Lugduni. Batauorum anno MDCCXXXIV. in forma octuplicata. Hic cum *pag.* 134. de medicis, in aliis artibus non minus, quam in ſua, verſatis multumque inde profeſſionem ſuam ornantibus dixiſſet, Lucam etiam euangeliſtam in medium producit. Hunc, quamuis aliquam concedat ipſi helleniſmorum et loquelae Syrae miſturam, quod in homine ortu Syro et ab helleniſtis veroſimiliter ad iudaicam religionem conuerſo ferendum eſſe putat, ex graecorum tamen auctorum, dum medicae arti ſtuduerit, lectione ſtilum expoliuiſſe iudicat. Inprimis obſeruat, eum, vbi de morbis aut curationibus eorum ſermo incidat, ideo, quod medicinam profeſſus fuerit, voces adhibuiſſe magis, quam alios, argumento idoneas. Profert, illud vt probet, nonnulla ex euangelio eius loca, eademque cum ceterorum euangeliſtarum locis confert. Primum *cap. V. comm.* 18. paralyſi correptum admodum commode ab euangeliſta Luca παραλελυμενον dici notat, qui a Matthaeo *cap. IX.* 2. et Marco *cap. II.* 3. παραλυτικος dica-

dicatur; quam quidem vocem nusquam apud veteres occurrere ait. Mulierem sanguinis profluio laborantem secundo loco adducit. Eam a diuo Marco *cap. V.* 26. describi dicit quasi πολλα παθουσαν υπο πολλων ιατρων, και δαπανησασαν τα παρ εαυτης παντα, και μηδεν ωφεληθεισαν, αλλα μαλλον εις το χειρον ελθουσαν: quae omnia diuus Matthaeus *cap. IX.* 20. omiserit, Lucas autem eadem, alio tamen more, multumque in professionis medicae gratiam, tradiderit, cum pro eo, quod multa a multis medicis passa fuerit, et ex curatione deterius se habuerit, id solum dicat, quod vis morbi medicamentorum potentia maior extiterit: ουκ ισχυσεν υπ ουδενος θεραπευθηναι. *cap. VIII.* 43. Porro de nummis a muliere impensis loquentem Lucam verbo perquam idoneo vti annotat, προσαναλωσασα, cum vox a S. Marco adhibita, nempe δαπανησασα, luxuriosam tantum pecuniae profusionem proprie significet; quo sensu etiam eandem habeat in filii prodigi historia diuus Lucas *cap. XV.* 14. Ita in eiusdem mulieris tradenda curatione nihil aliud dicere Matthaeum obseruat, nisi εσωθη; Marcum contra, ad similitudinem locutionis hebraicae, εξηρανθη η πηγη του αιματος: Lucae vero phrasin, vti magis medicam, ita simpliciorem quoque et correctiorem esse iudicat: εστη η ρυσις του αιματος. A muliere san-

ſanguinis profluuio laborante progreditur FREINDIVS ad vocem Lucae, qua in deſcribenda Chriſti morbos multorum ſanantis hiſtoria vſus fuerit, diuerſa ab iſtis, quas Matthaeus et Marcus adhibuerint. Hi ex ipſius mente non tam accurate verſati ſunt, quando ille de aegrotis a ſeruatore ſanatis *cap. XIV.* 36. διεσωθησαν, et hic *cap. VI.* 56. εσωζοντο inquiunt, quam Lucas, qui verbo vtatur, ſanationem peculiariter exprimente: ιατο παντας. *cap. VI.* 19. Ad centurionis famulum curatum inde peruenit, eumque a diuo Luca non ſanatum modo, vti a Matthaeo *cap. VIII.* 13. ſed υγιαινοντα, perfecte valentem, commemorari obſeruat *cap. VII.* 10. quo curatio efficacior ſignificetur. *Cap. V.* 31. Lucas ipſi magis commode voce υγιαινοντες vſus eſt, quam Matthaeus *cap. IX.* 12. et Marcus *cap. II.* 17. voce ισχυοντες, cum homines temperamenti validiſſimi morbis conflictari queant, v. g. capitis dolore, qui medici opem requirant, illi vero, qui bene valeant, hanc non deſiderent. Quando de Petri ſocru agens Lucas *cap. IV.* 38. dicit; ην συνεχομενη πυρετω μεγαλω, hoc ſermone eum vti putat, quo morbum curatu difficiliorem fuiſſe, oſtendat; GALENO enim teſte μεγεθος et σφοδροτητα in morbis eodem ſenſu a medicis vſurpari, hosque interdum febrem μειζονα, interdum σφοδροτερην, quam ante fuerit, di-

 cere.

cere. Loca demum illa citat, quae apud Lucam euangeliſtam ſolum exſtant, v. g. *cap. IV.* 23. prouerbium: *medice, cura te ipſum*, (quod etiam ſolum Lucam, quippe medicum, habere, vti Matthaeum, publicanum, illud: *οι βιαςαι αρπαζουσιν αυτην*, *cap. XI.* 12. obſeruauit ALEXANDER MORVS in *notis ad quaedam noui teſtamenti loca, pag.* 86.) et *cap. XXIV.* 39. verba ſeruatoris: *palpate me et videte, quia ſpiritus carnem et oſſa non habet;* inprimis autem hiſtoriam de agone Chriſti, quo ſudor ipſius factus ſit vti guttae ſanguinis decurrentis ad terram, a ceteris euangeliſtis omiſſam, perquam apte vero a Luca, vtpote medico, *cap. XXII.* 44. commemoratam eſſe monet. Tandem illud etiam notatu dignum eſſe ſubiungit, quod Lucas euangeliſta in enarratione miraculorum ſeruatoris, quae ad ſanationem pertinent, diligentior fuerit atque fuſior, multasque protulerit hiſtorias, quas ceteri tacuerunt, v. g. de reſuſcitato viduae filio in vrbe Nain, *cap. VII.* 11. *ſeqq.* de viatore, a Samaritano, infuſo vulneribus eius oleo vinoque, curato, *cap. X.* 30. *ſeqq.* de muliere, quae ſpiritu infirmitatis per octodecim annos laborauerit, a Ieſu ſanata, *cap. XIII.* 11. *ſeqq.* de homine hydropico, *cap. XIV.* 2. *ſeqq.* de decem illis, qui lepra infecti ad ſanitatem redierint, *cap.*

cap. XVII. 12. *ſeqq.* et de aure ſerui pontificis maximi a Chriſto curata. *cap. XXII.* 51.

Haec ſunt, quae diuum Lucam euangeliſtam ſatis fortiter medicum arguere, putat IOANNES FREINDIVS. Et, ſi dicendum quod res eſt, ſecure inde ad artem eius medicam vtique concluditur. Interim neque hoc negari poteſt, nimium paulo partibus ſtuduiſſe FREINDIVM, medicamque Lucae profeſſionem benignius hoc de eo iudicium ipſi extorſiſſe; vti iudicarunt ARMAND DE LA CHAPELLE in *bibliotheque angloiſe, tom. XII. part. II. pag.* 522. et IO. CHRISTOPHORVS COLERVS in *der auserleſenen theologiſchen Bibliotheck, part. XXII. pag.* 874. Vbi e. g. de verbo δαπαναν obſeruat DE LA CHAPELLE, non ſemper male ſumi, idque exemplis ex AELIANO atque XENOPHONTE allatis probat. Quod etiam de verbo σωζεσθαι eſt obſeruandum, quo non tam accurate ceteros euangeliſtas in enarranda aegrotorum a ſeruatore ſanatorum hiſtoria vſos fuiſſe FREINDIVS pronuntiat; quod tamen ipſe Lucas de recuperatione valetudinis adhibuit *cap. XVII.* 19. *XXIII.* 35. vt et *Actor. IV.* 9. Idem de nonnullis aliis, quae a Luca euangeliſta, tanquam medico, melius, quam ceteris euangeliſtis, deſcripta autumat, moneri poſſet, imo incautius quaedam ſu-

isse ab eo prolata, demonstrari; si per temporis angustiam singula sub examen vocare licuisset. Quamuis autem nimium ita dedisse arti suae eiusque amori FREINDIVM, nec in omnibus, vbi Lucam tanquam medicum a ceteris euangelistis differre putauit, rem acu tetigisse, concedamus, nihil tamen inde ipsi argumento eiusdemque vi decedit. Accuratior enim euangelistae nostri in describendis morbis eorumque sanationibus opera, selectus in vocibus, quibus vsus est ibidem, adhibitus, ceterumque scribendi genus, medicorum loquendi rationi propius accedens, eum artis huius fuisse peritissimum, satis superque demonstrant.

§. XII.

Commemorauimus hactenus argumenta, quibus, diuum Lucam euangelistam fuisse medicum, probatur, tum a testibus id affirmantibus, tum ab ipso eiusdem stilo, idem demonstrante, desumta. Haec quamuis aperte satis illud confirment, qui-

quibusdam tamen viris doctis contraria potius sententia placuit, omnisque de arte diui Lucae medica traditio visa fuit incertissima. Cum vero non habuerint solidas ac sufficientes, quas regerere potuerint, rationes, tantum abest, vt detrahat aliquid eorum dissensus theseos nostrae veritati, vt ista potius, indicata argumentorum eorum leuitate, eo magis confirmetur.

Faciunt quidem illud, quos iam in medium produximus, viri alias longe celeberrimi, qui in citato diui Pauli loco alium, quam euangelistam, Lucam volunt subintellectum. Hi nimirum, ne ibi illum intelligere cogantur, artem quoque eius medicam in dubium vocant. Quamuis enim SAM. BASNAGIVS concedere videatur, aut potius cogatur, quod prius, quam euangelii ministerio consecratus fuerit, medicum Lucas agere potuerit, non tamen suo id calculo approbat, potius in scriptura causas adesse existimat, quae Lucam euan-

geliſtam a Luca medico diſtinguere nos iubeant. Praeter illos vero inprimis, nullo Paulini illius dicti habito reſpectu, negarunt, quod medicus fuerit Lucas, IO. HENR. BOECLERVS et GEORGIVS CALIXTVS, duumuiri in hiſtoria alias tam ſacra quam profana verſatiſſimi. Et ille quidem in *hiſtoria* ſua *vniuerſali*, quam ex manuſcripto IOANNES GOTTLIEB MOLLERVS Roſtochii anno MDCXCV. in forma quadripartita edidit, hac de re ita iudicat: *fluxit ex Hieronymo vulgaris illa opinio, Lucam fuiſſe medicum, res tamen eſt incertiſſima.* Simile eſt CALIXTI iudicium in *concordia quatuor euangelicorum ſcriptorum, pag.* 4. vbi ſententiam illam ſatis vulgatam, nec tamen ſatis ratam vocat. Nec abnuit celeberrimus olim Lubecenſium praeſul beatus GEORG. HENR. GOETZIVS. Quamuis enim in *diſquiſitione de theologis pſeudo-medicis* §. *XVII.* ſiue in *meletematibus Annaebergenſibus*, vbi recudi eam curauit, *pag.*470. in honorem antiquitatis eccleſiaſticae ſtatui poſſe dicat, Lucam euangeliſtam fuiſſe medicum, in *oratione* tamen *de viris doctis, Lucae inſignitis nomine*, in qua Lucas euangeliſta primum locum occupat, ea, quae de medicina ipſius afferuntur in medium, ancipiti eſſe in loco atque certis deſtitui rationibus, iudicat, idque a quamplurimis hucusque probatum eſſe, pronuntiat. Ci-

tauit

tauit hanc in rem ibidem *meletemata* sua *Annaebergensia*, *loco* nobis iam *citato*; at vero ibi neminem, nisi BOECLERVM solum ex negantibus adduxit, vt adeo non videamus, quos per quamplurimos illos intellexerit, qui, incertum id esse, quod de Luca affirmauimus, demonstrauerint. Ad BOECLERVM autem et CALIXTVM quod attinet, quamuis magni alias aestimetur nobis eorum auctoritas, hic tamen nulla videtur esse, cum rationes, quae incertum id reddant, plane nullas adduxerint, nec causam, cur HIERONYMO fides non sit in hoc de Luca euangelista medico asserto habenda, vllam addiderit BOECLERVS.

Negantibus additur etiam beatus THOMAS ITTIGIVS a beato CHRIST. STOCKIO in *claue linguae sanctae noui testamenti*, *pag.* 462. CHRIST. LVDOV. SCHLICHTERO in *ecloga de Luca pictore*, *pag.* 6. *not.**) et IO. CONR. SCHWARTZIO in nuper editis *commentariis graecae linguae*, *pag.* 858. *not.* *) quasi in *selectis capitibus historiae ecclesiasticae*, *sec. I. cap. VII. sect. VII. §. II.* Lucam medicum pariter ac pictorem fuisse, negauerit. Sed fugitiuo fortasse, quod aiunt, oculo consuluerunt ITTIGIVM hi viri docti. Refert enim is tantum, locum Paulinum nonnullis persuasisse, Lucam euangelistam fuisse artis medicae peritum eandem-

demque exercuiſſe, ipſe autem negat minime, ſed in medio rem relinquit, vti et cel. PETRVS ZORNIVS in *opuſculis ſacris, tom. I. pag.* 335. vbi verba ITTIGII repetit.

§. XIII.

Illis, qui de arte Lucae euangeliſtae medica minus recte ſenſerunt, annumerandus quoque eſt BALTHASAR CORDERIVS, ſocietati Ieſu adſcriptus, qui ea, quae de Luca medico tradiderunt veteres, mystice interpretatus eſt.

Haud mediocris fuit BALTHASARIS huius CORDERII, viri linguae inprimis graecae peritiſſimi nec in patrum lectione obiter verſati, in catenis graecorum patrum edendis opera. Habemus ab eo *expoſitionem patrum graecorum in pſalmos*, Antwerpiae anno MDCXLIII. euulgatam et in tres tomos diſtinctam, nec non *catenam graecorum patrum in S. Ioannem*, ibidem anno MDCXXX. editam. Idem etiam prodire iuſſit *catenam ſexaginta quinque graecorum patrum in S. Lucam, quae quatuor ſimul*

ſimul euangeliſtarum introducit explicationem, eodem loco anno MDCXXVIII. de qua, vt et de duabus prioribus, vid. beati THOM. ITTIGII *tractatum de bibliothecis et catenis patrum, cap. VIII. §. IV. V. VI.* et beati IO. ALB. FABRICII *bibliothecam graecam, lib. V. cap. XVII.* ſiue *vol. VII. pag.* 742. *ſeq.* 780. *ſeq. et* 784. *ſeq.* Hic in praefatione, praemiſſa catenae patrum in Lucam, eum myſtice tantum dictum fuiſſe medicum, autumat, rationem reddens hanc, quoniam curandis hominum animis fuerit occupatus. Male vero ſibi conſuluit CORDERIVS myſtica hac ſua explicatione. Numquam enim hoc ſenſu vocabulum medici in rebus hiſtoricis vſurpari, conſtat. Abuti autem videtur iſtis patrum locis, quibus illi medicinam euangeliſtae noſtri ſpiritualem commendarunt, v. g. EVSEBII in *hiſtoria eccleſiaſtica, lib. III. cap. IV.* ASTERII, Amaſeae epiſcopi, *ſermone de poenitentia*, in *bibliotheca* PHOTII *cod. CCLXXI. pag.* 1489. vbi vocatur Lucas πλεον των ψυχων, η των σωματων ιατρος. Vti autem veteris eccleſiae doctoribus plus iuſto arridebat myſtica illa et allegorica ſcripturam explicandi ratio, cuius dulcedine ductis nihil ipſis placebat, niſi quod allegorias ſapiebat et ſublimiorem ſapientiam; ita hac in parte ſecutus illos CORDERIVS non potuit non in ſimi-

 lem

lem cum illis incurrere cenſuram, qua nimium ingenio ſuo indulſiſſe eum etiam in hac Lucae medici explicatione, iudicarunt eruditi.

§. XIV.

Firmo ergo talo nititur antiqua illa et communis de arte diui Lucae euangeliſtae medica ſententia. Quando autem exinde, quod deditus illi fuerit, colligere nonnulli voluerunt, humilem ipſi contigiſſe naſcendi ſortem, non poſſumus non erroneam hanc eorum coniecturam pronuntiare.

Conſtat, Lucam noſtrum fuiſſe Syrum, Antiochia nimirum, vrbe Syriae percelebri, oriundum. Haec autem Syria cum Romanis multos ſeruos exhibuerit, ac medicina munus fuerit ſeruile, volunt, Lucam quoque inter romana aliquamdiu vixiſſe mancipia, ibidemque artem medicam in ſeruitute ſua exercuiſſe, donec manumiſſus et patriae redditus per omnem vitam arti illi praeclare

re et praedicando ſimul euangelio vacauerit. Sententia haec eſt HVGONIS GROTII in *annotatis ad Lucae euangelium, tom. VI. criticorum ſacrorum, pag.* 1152. quam ſuam etiam fecit GVIL. CAVE in *antiquitatibus apoſtolicis, p. m.* 763. Sed falſa eſt, quae hic aſſeritur, hypotheſis. Verum quidem eſt, Syros inprimis ſeruituti natos dici apud veteres, Syrorumque inde frequens ſeruorum fuiſſe nomen. Vid. IOANNES CLERICVS *ad Geneſ. XXXII.* 5. et NIC. ABRAHAMVS *ad Ciceronem, tom. III. edit.* GRAEVII, *part. I. pag.* 593. Inde vero nondum ſequitur, Lucam ex Syria oriundum inter romana aliquamdiu vixiſſe mancipia, quemadmodum in contrarium recte monet PETR. ZORNIVS in *epiſtola, qua: num medici olim ſerui fuerint, necne?* diſquiſiuit, Kilonii anno MDCCX. edita et recuſa in eius *opuſculis ſacris, tom. I. pag.* 335. *ſeq.* Deinde falſum quoque eſt, vti ibidem ille docet, ſolos ſeruos fuiſſe medicos. Quamuis enim olim FRANCISCVS ROBORTELLVS eandem defenderit ſententiam, rectiſſime tamen, quod medicina ars fuerit ſeruilis, negaſſe IAC. SPONIVM in *miſcellaneis eruditae antiquitatis, pag.* 144. CELLARIVM in *diſſertatione de originibus et antiquitatibus medicis, cap. VI. §. II.* ISAAC. CASAVBONVM *ad Suetonium,* CAROL. DRELINCOVRT in *apologia medica,* SAM. PETI-

PETITVM *comment. in leges atticas, p.* 300. et MATTHIAM ZIMMERMANNVM in *florilegio philologico-historico, pag.* 512. obseruat ZORNIVS, addens, quotquot Romae medicinam professi fuerint, ingenuos, saltem libertos, fuisse, in magna apud principes constitutos gratia, eorumque consiliarios amicos dictos, testibus ISAAC. CASAVBONO et CLAVD. SALMASIO in *annotationibus ad Aelium Spartianum*, EZECHIELE SPANHEMIO *dissert. V. de praestantia et vsu numismatum antiquorum, p.* 44. LAVRENTIO PIGNORIO *de seruis et eorum apud veteres ministeriis, p.* 219. MATTHIA ZIMMERMANNO in *analectis miscellis menstruis eruditionis sacrae et profanae, pag.* 166. IAC. GOTHOFREDO *commentario ad tom. III. codicis Theodosiani, pag.* 7. IO. SELDENO in *vxore hebraea, lib. II. cap. XVI. pag.* 143. et BERNH. LAMI *comment. in harmon. pag.* 572. Erudite quoque nuper idem, quod non seruilis fuerit medicorum, Romae degentium, conditio, docuit RICHARDVS MEAD, medicus Anglus, in *oratione anniuersaria Harueiana*, qua honores * medicinae recensuit, et per quos maxime reges aut principes et apud quos

* Honores medicis a variis tributos commemorat IOANNES MICHAEL DILHERRVS in *disputationibus academicis, tom. II. pag.* 68. *seqq.*

quos populos creuerit ſalutaris artis gloria, demonſtrauit, Londini anno MDCCXXV. * impreſſa, cui *diſſertationem* adiecit de *nummis quibusdam a Smyrnaeis in medicorum honorem percuſſis.* Aduerſarium ille ideo nactus eſt CONYERS MIDDLETON, theologiae profeſſorem et academiae Cantabrigienſis protobibliothecarium, qui in diſſertatione *de medicorum apud veteres Romanos degentium conditione*, contra illum et IAC. SPONIVM *ſeruilem eam fuiſſe*, oſtendere voluit, Cantabrigiae anno MDCCXXVI. in forma quadruplicata edita, cuius *diſſertationis contra Anonymos quosdam, notarum breuium, reſponſionis, atque animaduerſionis auctores, defenſionem* idem edidit, cuius *pars prima* prodiit ibidem anno MDCCXXVII. in 4.. Conf. *acta eruditorum pag.* 127. *ſeqq.* et *anno MDCCXXVIII. pag.* 182. *ſeqq.* Praeter illas autem Anonymorum *notas, reſponſiones* atque *animaduerſiones* memoratas, quibus primam defenſionis ſuae diſſertationis partem oppoſuerat MIDDLETONIVS, prodiit etiam ipſa haec *diſſertationis de medicorum Romae degentium conditione ignobili et ſeruili defenſio examinata*, Londini anno MDCCXXVIII. *

Patet

* Conferri etiam hac de quaeſtione poterunt CHRISTOPHORVS WOLLIVS, aut potius, qui ſub eius

Patet autem ex iis, quae adduximus, erraſſe vtique GROTIVM et CAVEVM, nec vllum ab arte Lucae medica ad probandam humilem ipſius naſcendi ſortem peti poſſe argumentum.

§. XV.

Abſolutis, quae ad confirmandam artem euangeliſtae noſtri medicam in medium erant afferenda, reſtat, vt nonnulla adhuc de Luca medico momenta,

eius praeſidio reſpondentis munere functus eſt, POLYCARPVS FRIDERICVS SCHACHERVS, in diſſertatione *de honoribus medicorum apud veteres*, Lipſiae anno MDCCXXXII habita, §. *XXI. ſeqq.* beatus IOANNES HENRICVS SCHVLZE in diſſertatione, quam inſcripſit *excurſionem in antiquitates ad ſerui medici apud Graecos et Romanos conditionem eruendam*, Halae anno MDCCXXXIII. ventilata; DANIEL VINK in *amoenitatibus philologico-medicis, in quibus medicina a ſeruitute liberatur*, Traiecti ad Rhenum anno MDCCXXX. in forma octopartita editis; et IOANNES ANDREAS BOSIVS in exercitatione hiſtorica *de clinicis veteris eccleſiae*, adiecta ipſius *introductioni in notitiam ſcriptorum eccleſiaſticorum*, a IOANNE GEORGIO WALCHIO Ienae anno MDCCXXIII. editae, *pag. 584. ſqq.*

ta, huc pertinentia, ſub finem diſſertationis noſtrae adiiciamus. Sic quaeſitum inter eruditos fuit: num durantibus miniſterii annis artem hancce exercuerit, necne? affirmantibus aliis, aliis negantibus.

Iam obſeruatum ſupra fuit, exſtitiſſe quosdam inter eruditos, qui, Lucam euangeliſtam medicum fuiſſe, negauerint. Fuiſſe vero paucos, nec, quae protulerunt, argumenta tanti, vt negari inde illud iure queat, ſimul euictum dedimus. Nonnulli tamen eorum, qui in dubio totam rem relinquere maluerunt, videntes ſcilicet, quod affirmantium argumenta nimis euidenter communem de Luca medico ſententiam confirment, ita diiudicandam controuerſiam eſſe putarunt, vt, durantibus miniſterii annis medicae artis exercitio abſtinuiſſe euangeliſta diceretur. Praecipuus horum eſt laudatus GEORG. HENR. GOETZIVS in citata *de theologis pſeudo-medicis* disquiſitione, §. *XVII. p.* 471. *meletematum Annaebergenſium.* Non probabile hic eſſe putat, virum ſanctum, cui dei voluntas exacte fuerit cognita, et varia

ria in ſcribenda hiſtoria ſacra atque praedicando euangelio ſuſtinenda, allotria tractaſſe medicisque ordinariis aegre feciſſe. Hinc cum aliis ipſi videtur, medicum dici Lucam, non quod tunc temporis artem hanc adhuc exercuerit, sed quod olim eius ſtudio addictus fuerit. In partes HIERONYMVM vocat *ad Coloſſ. IV.* 14. *tom. IX. operam, pag.* 304. ſic commentantem: *euangeliſta ex medico erat, ſicut Matthaeus iam apoſtolus adhuc dicitur publicanus;* et MATTH. POLVM in *ſynopſi criticorum, vol. V. pag.* 898. ex interpretum mente ſcribentem: *ſic eum vocat ab arte, quam olim exercuit, qua etiam inſignem operam fidelibus praeſtitit.* Cum GOETZIO conſentiunt SAM. BASNAGE, de quo ſupra diximus, in *annalibus eccleſiaſticis, tom. I. pag.* 713. *Medicum*, verba eius ſunt, *prius egerit, ſi lubet, quam euangelio miniſtrando conſecraretur. Vbi vero coeleſti legati Ieſu Chriſti dignitate indutus eſt, non a communi quidem, ſed a ſacra potius diſciplina, titulum adipiſci debuit;* et IO. MEELFVHRERVS in *vindiciis euangelicis, decad. VI. diſp. II.* §. *XCV. pag.* 47. *Lucas ſane appellatur medicus. Quod autem durante ſuo miniſterio artem medicam exercuerit, nullibi expreſſe legitur: aut ſi exercuit, eandem rationem habuit cum Paulo, illis temporibus neceſſitate*

ita

ita suadente, ne cursui euangelii impedimentum obiiceretur, quando aeraria et stipendia pro ministris verbi nondum erant constituta. Affirmatiuam contra sententiam defendit MICH. BOVDEWYN, medicus Batauus, in *ventilabro medico-theologico,* Antwerpiae anno MDCLXVI. in 4. edito, *pag.* 267. Nostro quidem, si quid est, iudicio nec affirmari tuto, nec negari poterit haecce quaestio, cum neque exercuisse artem priorem Lucam, iam euangelistam, tradant veterum monumenta, nec etiam nuntium eum illi misisse, eadem perhibeant. Dolemus, non licuisse nobis argumenta cognoscere BOVDEWYNI, quibus ille, Lucam arti medicae durantibus ministerii annis operam dedisse, demonstrare voluit, cum liber iste perrarus haud ad manus nobis fuerit. In medio ergo totam rem relinquimus. Id saltem monemus, ex iis, quae adduxit beatus GOETZIVS, argumentis nondum, quod exercitio artis illius abstinuerit euangelista, sequi. Vtrumque potuit ab eo fieri, ita quidem, vt praedicatio euangelii eiusque consignatio et historica de apostolorum actis relatio ἔργον fuerit ipsius atque opus primarium, ars vero medica πάρεργον, vti rem conciliant MICH. WALTHERVS in *harmonia biblica, ad Col. IV.* 14. et 10. ANDR. QVENSTEDIVS in *disputationibus*

exegeticis in epistolam ad Colossenses, disp. VIII. §. *XXX.* Nec inde, allotria tractasse Lucam, concludere cum GOETZIO licebit, cum nec Paulum eiusdem quis vmquam arguerit, qui ipse euangelii praeconem agens artem tamen σκηνοποιιας exercebat. *Actor. XVIII.* 3. Neque medicis ordinariis aegre fecisse euangelistam, vti loqui amat GOETZIVS, dicendum erit, quando arte sua aliis opitulatus fuit; cum probandum illi antea fuisset, exstitisse iam tunc temporis inter christianos certos medicorum ordines, qui, vt hodie more receptum est, isti arti solos se ac totos dicauerint. Nec insuetum olim fuit, vt theologi simul medicinae operam darent.* Docent id quamplurimis exemplis THOM. BARTHOLINVS in *commentario medico et philologico de paralyticis noui testamenti*, Lipsiae anno MDCLXXXV. in 8. tertium recuso, *pag.* 57. ANDR. TIRAQVELLVS *libro de nobilitate, cap. XXXI. pag.* 262. et beatus VRB. GODOFR. SIBERVS noster *in vita sancti Spyridionis, episcopi Trimithuntini*, Lipsiae anno MDCCXVIII. in forma quadruplicata edita, *cap. II.* §. *XIII. pag.* 38. qui,

* De theologia et medicinae nexu egit praeter alios MICHAEL ALBERTI in praefatione *specimini medicinae theologicae* praemissa, quam *de Luca Medico* inscripsit.

qui, nonnumquam adeo arte salutari aditum sibi apud reges et purpuratos sternere solitos fuisse sacerdotes, obseruat, cum per simplicitatem illi aliquid diuinitatis * subesse rati, tanto citius paulo post ea receperint, quae animum integritati reddere valent. Patres, qui studio medico olim prae ceteris disciplinis fauerunt, recenset ELIAS VEIELIVS in *dissertatione epistolica de summa dignitate et praestantia studii medici iuxta mentem ductumque SS. graecorum et latinorum patrum, ad* IO. CASP. BEVTELIVM Vlmae anno MDCXCII. data, *pag.* 20. Inprimis vero obseruandum hic est, prima ecclesiae christianae aetate pro temporum istorum ratione clericos quoque alias artes addiscere solitos fuisse, quo, cum aeraria et stipendia verbi diuini ministris constituta nondum essent. Conf. *Actor. XX.* 34. 1. *Cor. IX.* 12. 2. *Thess. III.* 8.** Imo idem iniunctum illis fuisse, ex variis canonibus manifestum est, de quibus vid. IOANNES MABILLONIVS *de studiis monasticis,*

* *Medicos ab ecclesia pro sanctis habitos* singulari dissertatione, Lipsiae anno MDCCIX. ventilata, recensuit CHRISTIANVS BENEDICTVS CARPZOVIVS.

** *De veterum consuetudine, literarum studiis opificia iungendi*, singularem dissertationem Wittebergae anno MDCXCVI. habuit CHRISTIANVS WILHELMVS LOESCHERVS.

sticis, lib. I. cap. XIV. Ita Lucam sui sustentandi causa postea etiam artem medicam exercuisse, affirmari poterit, nec tamen inde aliquid characteri ipsius euangelistae detrahetur. Vide sis FRIDER. BALDVINVM *comment. ad Col. IV.* 14. 10. GERHARDVM *loco de ministro ecclesiae, §. CCXCII.* 10. ADAM. OSIANDRVM in *theologia casuali, part. V. cap. II. pag.* 554. et THOM. BARTHOLINVM *l. c.* Aliam rationem ex beato HVNNIO reddit SEBAST. SCHMIDIVS in *comment. ad Col. IV.* 14. quare adhucdum medicum fuisse Lucam, Romaeque medicinam exercuisse, credibile sit, vt gratior nimirum Romanis esset, et conciliandi Paulo gratiam occasionem haberet. GOETZIVS quidem cur tam acriter id oppugnauerit, facile est videre. Animus ipsi fuit in laudata disquisitione, quod theologis lucri causa artem exercere medicam non liceat, demonstrare. Solidis quoque illud atque firmis argumentis confirmauit. Cum vero ad rationes, quae in contrarium afferri solent, examinandas atque diluendas peruenisset, ex MARTINI SCHOOCKII *variis animaduersionibus* depromsit illas atque refutauit. Opposuerat hic inter alia REINESIO exempla eorum, qui sacris destinati negotiis medicinam professi fuerint, et Lucam quoque his euangelistam iunxerat. Hinc, quo deesset huic SCHOOCKII

argu-

argumento robur, omnem mouit lapidem beatus GOETZIVS, vt veterem de Luca medico ſententiam, vnanimi conſenſu primis temporibus approbatam, in dubium vocaret, aut ſaltem, Lucam durantibus miniſterii annis abſtinuiſſe artis huius exercitio, demonſtraret. Sed non opus habuiſſet vir doctiſſimus tanto id conatu agere. Minime enim, ſi vel maxime medicum egit Lucas, euangeliſtae munere fungens, exinde, idem hodienum licere eccleſiae miniſtris, ſequitur, cum alia ratione honeſte poſſint illi ſuſtentari, nec artibus vti aliis adſcititiis neceſſe habeant; ſicuti communi hoc ſtudio improbarunt noſtrates theologi. Vid. FRID. BALDVINVS in *commentario ad Col. IV.* 14. nec non MICH. WALTHERVS in *harmonia biblica ad eundem locum*, et *in centuria miſcellaneorum theologicorum*, *pag.* 277.

§. XVI.

Quae vero praecipuorum in hiſtoria ſacra capitum fuere fata, vt circa illa miracula vbiuis deprehenderit fabellasque finxerit nimia hominum, ſuper-

ſtitioni litantium, erga ſacra reuerentia: eadem quoque Lucae medici experiri debuit hiſtoria, hinc inde effectus ſupernaturales reliquiis eius affingentibus credulis iſtorum temporum ingeniis.

De reliquiis euangeliſtae Lucae, ſumma veneratione a religioſa antiquitate exceptis, iam non dicemus, alia fortaſſe occaſione id vna cum ceteris vitae ipſius circumſtantiis vlterius explicaturi. Saltem ea, quae a diuo Luca, tanquam medico, profecta venerata fuit ſuperiorum temporum ſuperſtitio, paucis commemorabimus. Ἀλατιον aliquod finxerunt illi, quod auctorem agnoſcat euangeliſtam. Mirandam tribuerunt huic efficaciam omnes curandi morbos, inprimis oculorum reſtituendi aciem, viſumque ad ſenectutem vsque conſeruandi. Monachos inde Aegyptios vti illo ad ſatietatem vsque nugati ſunt, quo lectionibus vacare ſemper queant. Praeſertim autem calligraphis inſeruire illud, diligenter ideo vtentibus iſto, tradiderunt. Mentionem huius αλατιου fecerunt BERNHARDVS DE MONTFAVCON in *palaeo-*

laeographia graeca, pag. 37. et CAROLVS DV FRESNE in *appendice ad glossarium mediae et infimae graecitatis, p.* 90. qui in codice regio Parisino MMMCCCCXCVII. fol. 156. describi aiunt αλατιον του αγιου αποστολου και ευαγγελιστου Λουκα, δωδεκαθεον ονομαζομενον, ωφελουν εις παντα ταπαθη, εξαιρετως την αμβλυωπιαν, ω και οι καλλιγραφοι χρωνται, i. e. *alatium s. medicamentum ex sale confectum S. apostoli et euangelistae Lucae, dodecatheon dictum, omnibus morbis curandis vtile, praesertim oculorum restituendae aciei, quo etiam calligraphi vtuntur.* Notat ibidem MONTFAVCONIVS, vocem δωδεκαθεον, *duodecim deorum,* qua medicamentum illud antiquitus insignitum fuerit, ex gentilium superstitione manasse, qui duodecim deos, aliorum primipilares, enumerabant, his duobus versibus enunciatos:

Iuno, Vesta, Minerua, Ceres, Diana,
Venus, Mars,
Mercurius, Iouis, Neptunus, Vulcanus, Apollo.

Magnifico autem του δωδεκαθεου nomine remedii vis atque praestantia declaratur. Meminit etiam PETRVS LAMBECIVS *commentar. de bibliotheca Vindobonensi, tom. VI. pag.* 107. codicis manuscripti, in quo inter

ter alia anonymi cuiusdam auctoris opus tripartitum graeco-barbarum contineatur, cuius inprimis notabile sit *cap. XCVI. de compositione* του αλατιου Λουκα του αγιου ευαγγελιςου, h. e. embammatis salsi siue salsi intinctus (qualis ab Italis simpliciter vocatur *salsa*, et a Gallis *sausse*) S. Lucae euangelistae, professione medici; cuius quidem embammatis vtilitatem et efficaciam magnam ac multiplicem ibi praedicari ait ad conseruandam sanitatem et prolongandam vitam, si quis pie viuat et cibos in illud quotidie intingat. Effectibus his miraculosis, quos a credula antiquitate tributos esse sali huic Lucae euangelistae, narrant laudati viri docti, alios adhuc addit NIC. MYREPSVS, Alexandrinus, in *libro de compositione medicamentorum*, *sect. II.* quae *de salibus* agit, *c. XVI.* vbi in describendo illo apprime diligens est. Praeter vim enim visum ad senectutem vsque conseruandi tribuit ipsi quoque virtutem hanc, quod non permittat tussim fieri et spirandi difficultatem, nec pituitam in thorace fieri sinat, neque lippitudinem, nec dentium dolorem, vellicationem item sedet, et pedum dolorem fieri prohibeat. Hi sunt eximii isti effectus, quibus gaudere sal hocce siue αλατιον, a Luca euangelista compositum, tradiderunt veteres. Quis vero non videt, sua-

ſuauia haec eſſe ſomnia illorum temporum, quibus credulitate, cum ſuperſtitione plerumque iuncta, ducti homines, quibusuis ſtatim fidem habuerunt narratiunculis, easque in literas retulerunt ſedulo, propagandas ita ad poſteros et aliorum ſubinde mendaciorum acceſſione mirum in modum augendas. Quorum quidem commentorum vti nulla expers eſt pars hiſtoriae eccleſiaſticae, ita in vitis ſanctorum largiſſima cumprimis ſeges effloreſcit. Hinc miracula iſta, aut potius miraculorum monſtra, vt ipſemet MELCHIOR CANVS vocat in opere *de locis theologicis*, *lib. VI. cap. XI. pag.* 231. vt labor fere herculeus fuerit illorum, qui in emendanda hiſtoria eccleſiaſtica fabuliſque ac inanibus figmentis inde proſcribendis laudabilem operam poſuerunt, et ab iis Augiae hocce ſtabulum ſumſerunt ſibi repurgandum. Quare mirum non eſt, tale quid diuo etiam Lucae accidiſſe, quem cum medicum fuiſſe, conſtaret inter veteres, commodam nanciſcebantur occaſionem fabularum iſtorum temporum promicondi noua comminiſcendi miracula, ab eiusdem medicina arceſſenda.

Nec ſatis his fabularum fuit, quod medicamenta fingerent a diuo Luca medico

profecta; necesse quoque erat, miracula excogitari, quae post mortem sancti huius viri omnes docerent religiosae antiquitatis cultores, quod medicus fuerit diuus hicce euangelista. Eiusmodi sursuris sunt, quae de vnguento medicinali, in loco, vbi sepultus fuerit S. Lucas, reperto narrantur. Tradunt nimirum, diuum Lucam euangelistam sub imperio Neronis oleae frugiferae suffixum fuisse, cum ad parandam crucem nullum iis in locis lignum aridum fuerit repertum; corpus eius sublatum deinde a quodam et inter multa alia sepulchra reconditum, atque effectum ita esse, vt in obscuro eius sepulturae locus esset; cum vero postea discipuli eum requisiuerint ac propter sepulchrorum multitudinem deprehendere non potuerint, precibus a deo impetrasse illos, vt ea nocte collyria medica super eius tumulum depluerint, tanquam nota artis, quam exercuerit viuus euangelista, atque hoc quidem modo eius innotuisse sepulchrum. Ita rem narrant MICH. GLYCAS, Siculus, in *annalibus a mundi exordio vsque ad obitum Alexii Commeni, imperatoris, part. III. pag.* 237. et GEORG. CEDRENVS in *compendio historiarum. p.* 212. Quemadmodum vero non magna est horum scriptorum inter historicos auctoritas, quippe quos fabulis subinde et commen-

mentis indulſiſſe conſtat, ita haec quoque eorum, quam recenſuimus, narratio non maiorem fidem meretur, quam quae traditioni de ἀλατιῳ Lucae tribuitur. Vtrumque enim cum nimium redoleat illa, quibus ſola fingendi relicta erat gloria, tempora, merito reiicitur.

§ XVII.

Idem de commercio, quod cum medicorum illo principe, CLAVDIO GALENO, Pergameno, interceſſiſſe diuo Lucae euangeliſtae aiunt, iudicandum eſt: nec enim meliori fundamento traditio iſta nititur.

Inſignem fuiſſe veterum in fingendis de medicina Lucae miraculis ac praeternaturalibus ipſi tribuendis effectibus diligentiam, ante indicauimus. Alia iam eſt eiusdem generis commemoranda nobis traditio. Ex CASTELLO refert IO. REISKIVS in *exercitationibus hiſtoricis de imaginibus Ieſu Chriſti, exerc. V. cap. II.* §. *IV.* fuiſſe, qui GALENI Pergameni diſcipulum; alios, qui eiusdem neceſſarium habuerint Lucam euan-

angeliſtam, huncque illo comite iter Hieroſolymas feciſſe, vt Chriſtum medicum ſine remediis vſurpatis celeberrimum cognoſceret, ſocioque in via defuncto diſcipulis ſeptuaginta nomen ſuum adſcripſiſſe, voluerint. Commercium quoque literarium interceſſiſſe euangeliſtae cum GALENO, nonnulli tradiderunt, vti in bibliotheca RENATI MOREAV fuit *epiſtola Lucae ad Claudium Galenum*, quemadmodum ex LABBEI *bibliotheca noua manuſcriptorum, pag.* 217. refert beatus IO. ALB. FABRICIVS in *bibliotheca graeca, lib. IV. cap. V. pag.* 133. *not. k*) Statim vero, non minus confictam fuiſſe hanc epiſtolam, addit laudandus numquam ſatis FABRICIVS, quam imagines, quas a Luca pictas nonnulli commenti ſunt. Nec maioris ponderis erit, quod de coniunctione vel affinitate Lucae cum GALENO, teſte CASTELLO, alii tradiderunt. Caret enim illud quoque ſcriptorum fide dignorum teſtimoniis, quod, ſi verum fuiſſet, non ſane tacuiſſent iſti, qui hiſtoriam diui Lucae diligenter ſatis concinnarunt.

§. XVIII.

Habent ergo, de quo glorientur, in diuo Luca euangeliſta artis

tis medicae cultores. Quodſi vero patronum ideo adoptare eum vellent, aeque foret id ſuperſtitioſum, ac reliqua, quorum nonnulla commemorauimus, reprehendendae eiusmodi reuerentiae genera.

Solemne fere omnium eſſe ſolet artium cultoribus, vt magni faciant multumque arti ſuae accedere honoris exiſtiment, ſi viros vel illuſtri loco natos, vel alia ratione prae ceteris magnos illius amore flagrantes, eique operam nauantes oſtentare queant. Sic eruditi inſignem artium liberalium duxerunt eſſe gloriam, quando principes illis delectatos nec obiter in iisdem verſatos producere in medium potuerunt. Natae hinc ſingulae virorum doctorum lucubrationes, quibus vel *principes graece et hebraice doctos*, vti GEORG. HENR. GOETZIVS; vel *concionatores et commentatores biblicos*, vt idem GOETZIVS; vel *oratores*, vt IVST. CHRISTOPHORVS BOEHMERVS et HERM. BECKERVS; vel *hiſtoricos*, vt IO. CASP. LOESCHERVS; vel *muſicos*, vt IO. HENR. A SEELEN; vel *ſcriptis claros*, vt ſumme venerandus VAL. ERN. LOESCHERVS et

CHRI-

CHRISTOPH. SIGISM. GAMMERSFELDERVS praedicarunt. Quidni ergo medici quoque honori ſibi ducerent, euangeliſtam Lucam ex ipſorum ordine fuiſſe, eidemque arti nomen ſuum dediſſe? Interim nimia tamen iudicanda eorum erga diuum Lucam reuerentia, quando patronum ſibi adoptarunt, ſicuti refert THOM. BARTHOLINVS in *commentario de paralyticis noui teſtamenti*, *p. m.* 57. Superſtitionem enim illud cum redoleat, non poſſumus non atro hunc ab ipſis tributum diuo euangeliſtae honorem notare lapillo.

MAN-

MANTISSA POSTERIOR

EXHIBENS

DE

PHILOSOPHIAE PLATONICO-PYTHAGOREAE FRAVDIBVS

SEV

PLACITIS ERRONEIS

A PAVLO ATQVE PETRO

1. TIM. I. 4. IV. 7. 2. TIM. IV. 1. 2. 3. 4.
TIT. I. 13. 14. 2. PETR. I. 16.

IMPROBATIS AC VITARI IVSSIS

DISSERTATIONEM THEOLOGICAM INAVGVRALEM

PRO

OBTINENDIS SVMMIS IN THEOLOGIA HONORIBVS IVRIBVS ET PRIVILEGIIS DOCTORALIBVS

DIE XXV. NOVEMBRIS A. O. R. MDCCXLIV.

IN

ACADEMIA RINTELIENSI

PRAESIDE

IO. ENGELHARDO STEVBERO

S. THEOL. DOCT. EIVSDEMQVE PRIMAR. ET ANTIQVIT. HEBR. ORDIN. PROF. AVGVSTISSIMO SVECORVM REGI ET HASSIAE LANDGRAVIO A CONSILIIS ECCLESIASTICIS ET COMITATVS SCHAVMBVRGICI SVPERINTENDENTE

PVBLICAE ERVDITORVM DISQVISITIONI EXPOSITAM

DENVO IAM RECOGNITAM.

§. I.

Licet, quod et rei conditio demonſtrat, et ipſa experientia teſtatur, in addiſcendis et diiudicandis aeque ac defendendis ſanctioribus diſciplinis vſum prorſus egregium praeſtet philoſophia ſobria, nec niſi bene coeleſti doctrinae eſſe poſſit, ſane ſi colatur iſta: dolendum tamen omniumque ferme ſeculorum exemplis comprobatum eſt, variis erroribus contaminari illam, ſi plurium ferat plauſus et ad forum ſacrum applicetur philoſophia grauiſſimis erroribus redundans. Nolo hic repetere, quae de philoſophiae in theologia abuſu tam docte quam prudenter monuerunt theologi grauiſſimi, quorum nonnulli allegantur in ſumme venerandi CHRISTOPHORI MATTHAEI PFAFFII *introductione in hiſtoriam theologiae literariam, lib. III.* §. *I. not. XXIV.* editionis ſecundae auctioris. Sufficiat his iungendos commendare duumuiros noſtri aeui celeberrimos, CHRISTIANVM GOTTLIEB IOECHERVM in eruditiſſimo tractatu, quem *philoſophia haereſium obex* inſcriptum Lipſiae anno MDCCXXXII. in quadripartita forma edidit, *pag.* 23. *ſeq.* et CHRI-

STOPHORVM HENRICVM ZEIBICHIVM in doctiſſima diſſertatione, qua Wittebergae anno huius ſeculi XLI. habita *per philoſophiam συλαγωγουντας omni tempore obſeruandos* exhibuit, *theſ. I. ſeq.* ex quibus, quam variae haereſes ex infauſto philoſophiae in foro theologico abuſu ſeu incauta illius ad hoc applicatione ortum traxerint, cuilibet patebit.

§. II.

Interim ſi vlla fuit accuſanda hocce nomine philoſophorum ſecta, Platonico-Pythagorea ſane prae ceteris in cenſum venit; primis coetus chriſtiani doctoribus non ſolum iſti operam inprimis, at inconſiderate, dantibus, ſed haereſiarchis quoque variis multifaria hinc inde errorum monſtra non minus ac portentoſas loquendi formulas introducentibus, placita illius cum doctrina chriſtiana imprudentius coniungendo. Conferantur, qui id pluribus dederunt demonſtratum, EHREGOTT DANIEL COLBERGIVS in *dem hermetiſch-platoniſchen Chriſtenthum, part. I. cap. I.* §. *XI. ſeqq. p.* 47. *ſeqq.* FRIDERICVS CHRISTIANVS BVCHERVS in *Platone myſtico in pietiſta rediuiuo,* Gedani anno MDCXCIX. in quadruplicata forma euulgato, IO. FRANCISCVS

scvs bvddevs in *isagoge historico-theologica, lib. II. cap. III. §. V. p. m. 552. seqq.* christianvs kortholtvs, Göttingensis hodie academiae theologus celeberrimus, in dissertatione *de philosophia orientali primis post Christum natum seculis ecclesiam christianam turbante*, Lipsiae olim anno MDCCXXXIII. ventilata, nec non laudatus ioechervs *loc. cit. pag. 5. seqq.* et reuerendus iacobvs bruckervs in *historia critica philosophiae, tom. III. pag. 328. seqq.*

§. III.

Haud leue ergo damnum cum ex philosophiae huius seu patronorum eius placitis erroneis contraxerit doctrina christiana, mirum non est, repetita vice contra illa quod praemunire suos studuerint ac ab istis cauere sibi eos iusserint in scriptis suis sancti Dei viri, Apostoli. Inter quae quidem monita saluberrima locum haud postremum tenent, quae a diuo Paulo pariter ac Petro leguntur inculcata 1. Timoth. I. 4. IV. 7. 2. Timoth. IV. 1. 2. 3. 4. Tit. I. 13. 14. 2. Petr. I. 16. emphatice satis, quam periculosae sint habendae dictae fraudes, docentia. Incidi autem in contemplanda haecce loca, cum superiori anno * in primo volumine *der*

* MDCCXLIII.

Hamburgischen vermischten Bibliotheck, eiusdemque *fascic. II. pag.* 304. circa posteriorem locum eruditorum cogitata sciscitaretur celeberrimus istius editor, IO. PETRVS KOHLIVS; summe reuerendus autem ac meritissimus Tremoniensium theologus IO. DANIEL KLVGE singulari dissertatione, mense huius * anni Maio *de fabulis argutis* ibi habita, diui Petri verba curatius expenderet. In quorum explicatione cum differant a se inuicem duumuiri hi doctissimi, ceu tum ex citato *bibliothecae permixtae* loco, tum ex relationibus eruditis Kohlianis, *den Hamburgischen Berichten von gelehrten Sachen*, praesentis MDCCXLIV. anni, *pag.* 286. *seqq.* (vbi recensita legitur dissertationis Klugianae summa) apparet, vtrique vero sententiae nec ante viros istos celebratissimos defuerint patroni, in summi quondam IO. CHRISTOPHORI WOLFII *curis philologicis et critit is, vol. IV. p.* 189. *seqq.* indicati: optima mihi visa fuit rem diiudicandi ratio, si cum locis Pauli allegatis, tanquam vere parallelis, conferatur Petri diui effatum, mensque vtriusque apostoli sic eruatur facilius, altero alterum optime explicante, secum inuicem collato, loco.

§. IV.

* MDCCXLIV.

§. IV.

In ſingulis iſtis locis quae improbantur et caueri iubentur a Paulo, quasque ſe minus ſectatum eſſe Petrus fatetur, *fabulae* dicuntur; per quas quid intelligendum ſit, prima merito cura interpretum fuit, varie circa determinandas iſtas ſententium, quorum diuerſae opiniones legi poſſunt in citatis WOLFII beati *curis*, ad loca ſuperiori paragrapho allegata. Quicquid vero eius ſit, facile apparet, vbique eiusmodi innui traditiones atque dogmata, quae, tanquam media ſeu viam ad vnionem cum ſupremo Numine perueniendi, ex rationis lumine ſeu ſublimiori philoſophia petita, iactabant apoſtolis ſe opponentes philoſophi gentiles eorumque aſſeclae, hasque nugas ſuas myſticas excellentiores multo eſſe ac ſapientia antecellere volebant verbo per apoſtolos praedicato. Tam infeſta rei ſacrae ac doctrinae chriſtianae placita, ſeu ſomnia potius, merito fugienda Timotheo commendabat Paulus, vtque alios pariter ab iis cauere ſibi iuberet, volebat. Haec Petrus quoque vt fuerit ſectatus tantum abeſſe ſcribit, vt verbo potius prophetico, a paganorum ſapientioribus contemto, vnice adhaeſiſſe ſeſe ſignificet.

§. V.

Afferti noftri veritas vt eo clarius pateat, fingula Pauli Petrique loca breuibus confiderabimus, et, de philofophiae Platonico-Pythagoreae fraudibus fermonem ibi effe, facile deprehendemus. In primo illorum, circa quae verfamur, loco 1. Timoth. I. 4. de fabulis iftis ita Paulus loquitur, vt magnum Ephefiis metuendum fuiffe periculum, ne decipiantur iftis, fignificet. Nec praeter rationem fane affirmare id apoftolum, fatebimur, confiderare tantum fi velimus, Ephefi inprimis magno in pretio fuiffe habitam Pythagorae philofophiam, cui quippe vrbi fuas natales Pythagoram aeque ac philofophiam debere contendebant Ephefii. Vid. CHRYSOSTOMI *praefatio in epiftolam ad Ephefios.* Quare multas quoque curiofas artes exercuiffe vrbis huius incolas, legimus Actor. XIX. 19. circa quas pariter occupata faepius erat philofophia ifta. Nonne ergo, vt praemuniret contra nugas tales, doctrinae facrae e diametro oppofitas eandemque hoftiliter infeftantes, fuos Timotheus, monere eum neceffe apoftolus habebat? Vtique.

§. VI.

Sed et *genealogiarum* mentionem facit, easque cum fabulis praedictis eodem loco col-

collocat; per quas quid intelligat Paulus, non consentire secum video interpretes. Meum iam non est, diuersas hic commemorare veterum pariter ac recentiorum ecclesiae doctorum sententias, praecipue cum otium mihi fecerit IO. MICHAEL LANGIVS in commentario theologico *de genealogiis numquam finiendis et fabulis Iudaicis, quarum Paulus passim meminit*, Norimbergae anno MDCXCVI. in 4. edito, potiores quoque recensuerit beatus WOLFIVS in *curis* suis *ad h. l.* ipse genealogias a Iudaeis, quo tribuum familiarumque gentis suae nexum in promtu haberent, adamatas, cum ERASMO SCHMIDIO, IO. CONRADO DIETERICO, ABRAHAMO CALOVIO, IO. BRAVNIO, IO. LIGHTFOOTO, MELCH. LEIDEKKERO, RICHARDO SIMONE et auctore obseruationis Halensis ibi citatae, innui hic existimans, ad obiectionem etiam GVNDLINGII, explicationi isti oppositam, respondens. Quam tamen in sententiam vt pedibus ego eam, impetrare nondum a me potui, cum vtique videatur contextus edocere nos, diuum apostolum sequens illud: μηδε προσεχειν μυθοις και γενεαλογιαις απεραντοις, eo adiecisse sensu, vt aliquid saniori doctrinae in et per se aduersum significetur. Cum enim cetera, ab ipso commemorata, tanquam aduersa puriori doctrinae adducantur et tanquam

cauenda Timotheo proponantur, cur non et eadem ratione hae genealogiae? Adeo abominandum quoque non fuisse illud genealogias scrutandi studium, censet reuerendus GEORGIVS LVDOV. OEDERVS in *der neuen vnd gründlichen Erleuterung schwerer Stellen heiliger Schrift, tom. I. pag. 255. seq.* Minus ergo, si fatendum quod res est, commode intelligi hic posse videntur genealogiae eiusmodi historicae, sed ipsam potius religionem ingredientes et magnorum instar mysteriorum celebratae. Hae vero quales? Haud iniuste forte cum TERTVLLIANO *lib. de praescriptionibus aduersus haereticos, cap. XXXIII.* ad Valentinianorum haeresin applicare licebit apostoli effatum. De illis namque nemo nescit, quod varios in Deo esse et ex eo emanare infinitos aeones, tota quibus constet rerum vniuersitas, docuerint, diuersasque inde excitauerint omni vsu destitutas quaestiones atque controuersias. Quae quidem somnia ex Gnosticorum et Simonis magi * discipulorum, Apostolorum tempore talia iam disseminantium, schola acceperant vani hi haeretici. Vid. EHREGOTT DAN. COLBER-

* Hunc spiritibus et angelis, quasi eorum naturam perspectam probe habuisset, certa adeo tribuere nomina conatum fuisse, EPIPHANIVS refert *haeres. XXXI. num. IV.*

BERGIVS *loco* ſupra *allegato, cap. IV.* §. *II.* et IOANNES FRANCISCVS BVDDEVS in diſſertatione *de haereſi Valentiniana,* quae ad calcem *introductionis* eius *ad hiſtoriam philoſophiae Hebraeorum* legitur, §. *V. ſeqq.* nec non venerandus IO. GEORGIVS WALCHIVS in *hiſtoria eccleſiaſtica noui teſtamenti, ſecul. II. cap. IV.* §. *X.* Vnde vero nugas haſce Valentinus, niſi ex Heſiodo atque Platone? cuius inprimis admirator erat, quare excellentem eum Platonicum nominauit MARTINVS CHEMNITIVS *part. I. locorum theologicorum, cap. IV. de creatione, pag.* 109. Conferatur RENATVS MASSVETVS in *diſſertationibus praeuiis in Irenaeum, diſſert. I.* §. *XXI.* Turgidos autem fuiſſe has ob nugas, quas ſingularem ſapientiam ſpirare autumabant, dictos haereticos, quis mirabitur? cum, ſi poſſunt pro argutis haberi, quae ſunt abſtruſa imo obſcuriſſima vixque cuiquam cognitu facilia, vtique hoc nomine laudari ſeu prudentiora ſalutari mereantur iſta dogmata. Sed nec ſanus vllus habebit eo loco iſta. Cauſam ergo non vnam Paulo fuiſſe patet, nugas tales cur vitare iuſſerit Timotheum. Videatur, qui noſtrae huic interpretationi adſtipulatur, OEDERVS *loc. cit.*

§. VII.

Quas altero loco nimirum cap. IV. comm. 7. commemorat apoſtolus, *fabulas profanas ac aniles* dicit, id eſt, abſurdiſſimas, illis ſimillimas, quas temporis fallendi ergo infantulis narrare forte ſolent vetulae, omnique proinde fide deſtitutas. Haec namque vocis *γραωδεις* eſt ſignificatio, quam per *altvettelisch* expreſſit beatus LVTHERVS. Βεβηλους eas vocat, in quibus nihil nimirum deprehendatur veritatis euangelicae, ſed figmenta tantum vana. Vid. FRID. CHRISTOPH. NEVBOVR in *bibliotheca Bremenſi, claſſ. I. faſcic. III. p. m.* 205. et *claſſ. II. faſc. I. pag.* 87. nec non IO. HENRICVS A SEELEN in *meditationibus exegeticis, part. III. pag.* 781. *ſeq.* Quare fidei et bonae doctrinae, quibus innutritus Timotheus erat, easdem opponit Paulus, talesque ſignificat, quae e diametro doctrinae ſuae ſint oppoſitae. De Iudaicis fabulis cabbaliſticis iterum cum BRAVNIO, VITRINGA atque SCHOETTGENIO haec accipit beatus WOLFIVS in *curis* ſuis *ad h. l.* Ad gentilium contra nugas reſpici cenſent NEVBOVR *loc. cit.* poſteriori et PETRVS ZORNIVS in *bibliotheca antiquario-exegetica, tom. I. pag.* 468. Quando autem cum exercitatione corporali, qua pariter abſtinere potiusque *προς ευσεβειαν*

γυμνα-

γυμνάζειν Timotheum iubet, coniungit iftas fabulas apoftolus, fequi exinde puto, quod circa eiusmodi exercitia corporalia occupatae fuerint hae fabulae, quibus capi facile Timotheus potuiffet. At vero quaenam haec? Non fane indecora, quibus vacare in gymnafiis fuis Graeci folebant. Ab his namque vt dehortaretur Timotheum, virum entheum magnumque ecclefiae doctorem, opus Paulus non habuit. Neque athletica; quamuis cum SCVLTETO, GROTIO, SVICERO, MAIO et NEVBOVRIO (dubio tamen) opinetur ita WOLFIVS *loc. cit. pag.* 462. Videtur enim hocce monito nec eguiffe Timotheus. Talia ergo exercitia intellexiffe apoftolus cenfendus eft, quae magnam valebant apud alios auctoritatem conciliare iis, qui erant iftis dediti, quaeque inde forte facile probare fefe hoc refpectu Timotheo potuiffent; illa fcilicet, de quibus et Coloff. II. 23. loquitur, certis quibusdam hominibus recepta, qui, fingularem prae fe ferentes externam fanctitatem, cibo aliisque vitae commodis neceffariis abftinere folebant, mentemque rebus omnibus terreftribus fubtrahere et fublimiora folum fectari videbantur, vniri fe hac ratione cum fummo Numine optime poffe opinantes fiue fabulantes.

§. VIII.

§. VIII.

De iisdem agit in altera quoque ad Timotheum data epiſtola, cap. IV. comm. 1. 2. 3. 4. Paulus apoſtolus. Vbi commate inprimis primo ſingulari cum affectu eundem alloquitur monetque, nociuum quaſi venenum aliquod, a quo cauere ſibi eo cautius Timotheus debeat, in illis fabulis deprehendens. Vim ibidem illis tribuit, qua decipi facile poſſint, qui ſalutari doctrina verbique ſacri praeconio gaudeant, licet vera alias a falſis diſcernere valeant, nec odio prorſus proſequantur doctores euangelii. Et triplici quidem ratione ab apoſtolo deſcribitur deceptionis huius modus ſeu effectus, vt α) dicantur fabulis his capti *impatientes futuri ſanae doctrinae*, quae de Chriſto ſcilicet, vnico ſalutis fonte, in ſcriptura ſacra comprehenſa, a verbi miniſtro, ſecundum comm. 2. acriter eſt inculcanda; quam vero aequo ac diſcendi cupido animo non ſint excepturi homines eiusmodi, taedii potius futuri eius pleni fabulisque magis delectati. Addit β) de illis apoſtolus, quod *ſecundum proprias concupiſcentias ſint ſibi ipſi coaceruaturi doctores auditu prurientes*, id eſt, quod doctores, aliam et a verbo apoſtolico diuerſam doctrinam diuulgantes, ſibi absque vllo ordine (vti coaceruatim iacent

cent inter se inuicem, ordinis haud ratione habita, grana) nec ad praescripti diuini normam, sed ad sensationum propriarum motum, ortum forte ex eiusmodi docentium proponendi modo, sint comparaturi, quodque sic γ) *a veritate auersuri et ad fabulas conuersuri sint auditum*, hactenus praedicatam a viris orthodoxis veritatem spernentes, et rixarum potius sectarumque amantes. Deceptionis talis quis non videt esse portentosam plane noxiamque vim? Qua quibus mediis sint gauisurae istae fabulae, simul commemorat apostolus, dum homines illis indulgentes *κνηθομενους την ακοην*, id est, *ζητουντες τι ακουσαι καθ ηδονην* fore ait, qui nimirum sanae doctrinae pertaesi, nouitatis studio, quasi pruritu quodam, incitati, doctores sint conquisituri iucunda et placentia loquentes, aures quibus titillent. Vid. IO. CHRISTOPH. WOLFIVS in *curis philologicis et criticis, vol. III. pag.* 536. *seq.* et ab ipso allegati scriptores, inprimis SVICERVS et LIEBKNECHTIVS, quibus addi poterit LAMBERTVS BOS in *exercitationibus philologicis, pag.* 233. Iucunda haec atque placentia Apostolus tanquam media commemorat, quibus capturi auditores sint fabularum primi condi, quaeque prae Apostolorum verbo conciliare quasi praerogatiuam

uam nugis iſtis ſint vilura. Aperte ergo, eiusmodi doctrinas per fabulas hic innuere Apoſtolum, patet, quae, diuino verbo et in iſto inculcatae de Chriſto doctrinae aduerſantes, neſcio quem gratum ſecum habere videntur mentis motum atque ſenſum, quarumque in oppoſito ſimplicitatis rudis accuſanda et tanquam taedii plena reiicienda eſſe videatur veritas diuina.

§. IX.

Timotheo quae Paulus locis breuiter explicatis commendauerat obſeruanda, commendat Tito pariter in epiſtolae ad ipſum datae cap. I. comm. 13. 14. easdem fabulas ſanitati in fide opponens, hocque ipſo indicans, quod fidei illae aduerſentur eamque tollant ex animo ſeu exſtinguant. *Iudaicas* autem quando eas nuncupat, non, acſi inuentores earum Iudaeos indicare voluerit, cenſendum, ſed ideo hoc nomen ab Apoſtolo tributum dictis fabulis credo, quod Iudaei inprimis ſeu conuerſi Ex - Iudaei docuerint propagauerintque illas, diſerte ante comm. 10. refractarii, vaniloqui et mentium deceptores nuncupati, qui ſcilicet vanas hominum traditiones, ad euertendam et corrumpendam veritatem quamplurimum facientes, introducere in eccle-

ſia

sia allaborauerint. Quid ergo aliud fabulae hae, quam doctrinae coelesti veritati ac fidei diuinae aduersantes? a quibus, tunc temporis in primaeuo christianorum coetu asseclas haud paucos nactis, cauere sibi tum Timotheus habuit necesse, tum, ni illis caperentur, praemunire auditores suos.

§. X

Eaedem etiam fuerunt fabulae, quas secum ceteris Apostolis minus sectatum fuisse diuus Petrus testatur 2. Epist. I. 16. Nec enim, nisi tales intelligi ab eo possunt, quae, licet in se vanae, imo vanissimae, comparatae tamen ita fuerint, vt statim, ac proferebantur, a prudentioribus tanquam absurdissimae * reiicerentur, sed quae

* Ita vero comparatae erant Iudaeorum aeque ac gentilium nugae, quae tam in illorum Talmude occurrunt bene multae, quam ex horum de Diis Deabusque figmentis constant. Ad Iudaeos putidasque obuias eorum in Talmude fabulas quod attinet, conferri meretur beati IOANNIS CHRISTOPHORI WOLFII *bibliotheca hebraea*, *vol. II. pag.* 973. et *vol. IV. pag.* 455. vbi variae leguntur virorum doctissimorum iustae in illas inuectiuae. Crassas vero ethnicismi fabulas satis deridendas propinarunt, tum, qui ex instituto contra eos disputarunt et calamum strinxerunt, veteris ecclesiae doctores, tum qui de origine

quae sapientiae aliquam, imo singularem, prae se speciem tulerint. Vocat nimirum σεσοφισμενους istos μυθους, id est, *argute excogitatas ac singularem quasi sapientiam spirantes fabulas*, quibus retecta esse videbantur mysteria abscondita et veritates abstrusissimae. * Patebit autem clarius, per illas

gine, progressu et natura idololatriae eorum fuere commentati, a IOANNE FRANCISCO BVDDEO in *isagoge historico-theologica, lib. II. cap. VI.* §. *II. p. m.* 879. allegati. Addantur et, quae hoc de argumento ipse BVDDEVS in *institutionibus historiae ecclesiasticae veteris testamenti, period. I. sect. II. ad* §. *XII.* disseruit. Vtriusque inde fabularum generis prudentiores inter illos puduisse, nemo nescit. Neque dignum iudicandum est vel idoneum fabulis his praesidium, quando, sensum aliquem absconditum vel mysteria reserata subisse illis, earum auctores seu patroni garriebant. Vid. FRANCISCVS BACO DE VERVLAMIO in libro *de sapientia veterum*, qui in *operibus* eius *pag.* 1248. legitur, et IOANN. FRANC. BVDDEVS iam citatus in dissertatione *de philosopho fabularum amatore*, Ienae anno superioris seculi XCII. habita, et in ipsius *analectis historiae philosophiae, pag.* 43. *seqq.* recusa. Conferatur et eiusdem *praefatio* analectis his praemissa, *pag.* 14. *sequ.*

* Non quadrat autem hoc in figmenta vel Iudaeorum talmudica et cabbalistica, vel ethnicorum his non meliora, licet fuerint, qui conuenire illis additum istud Petri apostoli encomium putarunt. Vid.

illas quid indigitauerit Apostolus, circumstantias loci huius si accuratius paulo expendere velimus. Opponit fabulas istas diuus Petrus α) in genere indicatae per Apostolorum verbum viae ad ingrediendum aeternum Seruatoris nostri regnum, fidei scilicet in huncce mundi Saluatorem, quae in virtutum exercitio segnem hominem non esse patitur, comm. 3 - - 11. ad quam etiam ore pariter ac calamo hortabatur ac hortaturus* suos porro erat Apostolus. comm. 12 - - 15. Huic fidei quae opponuntur, (opponuntur vero illi comm. 16. disertis verbis argutae istae fabulae) venditari necessario debuerunt tunc temporis ab haeresiarchis et nugarum talium patronis, quibus se et collegas suos Petrus Apostolus opponit, pro via mediisque ingrediendi regnum Dei et ad vnionem cum summo Numine perueniendi. Sed et opponuntur fabulae illae ab Apostolo β) potentiae et praesentiae domini nostri Iesu Christi, quam notam auditoribus

* Vid. beati WOLFII *curae philologicae et criticae, vol. IV. pag. 190.* Posterius nuper etiam voluit celeberrimus IOANNES PETRVS KOHLIVS in *den Hamburgischen Berichten von gelehrten Sachen*, (quarum ipse auctor est) *anni huius* MDCCXLIV. *pag. 289 seq.*

bus ſuis fecerant Apoſtoli. comm. 16. Huic quid opponitur vel aduerſari dicitur, comparatum ita fuiſſe oportuit, vt potentiam ac praeſentiam Ieſu Chriſti eiusmodi ſibi tribuerit, aſſeclisque ſuis fortiores motus rerumque diuinarum ſenſationes ſiue viſiones promiſerit. Opponit Petrs γ) fabulas, de quibus loquitur, eodem noſtro 16. commate in ſpecie viſioni iſti, quam in monte cum Ioanne et Iacobo ipſi contigiſſe ex Matth. XVII. 1. ſeqq. nouimus. Hac ſane oppoſitione opus non fuiſſet, fabularum illarum vanitatem ſaltem ſi oſtendere animus ipſi fuiſſet. Recte proinde ex eo concludimus, quod ſimiles etiam viſiones rerum diuinarum iactauerint fabulae iſtae, quas ſe minus ſectatum fuiſſe Apoſtolus teſtatur. At inprimis deprehendimus δ) opponi ab eodem illas verbo prophetico, ab Apoſtolis inculcato atque praedicato, quod lucis ſeu diurnae ſtellae inſtar manu nos ad ſalutarem Chriſti cognitionem ducat, ſeu in animo illam producat. comm. 19. Ex hoc quid, quaeſo, luculentius apparet, quam quod lumen aliquod internum ducis atque lucis inſtar iactauerint et commendauerint fabularum talium primi condi, cui prae verbo prophetico et apoſtolico ſingularem excellentioremque praerogatiuam vindicare nulli dubitauerint?

§. XI.

§. XI.

Sufficere haec puto ad intelligendum, quales fuerint *fabulae*, a Paulo atque Petro locis breuiter explicatis improbatae ac caueri iussae. Vnius namque generis vbiuis indicantur doctrinae, mediorum et viae ad Deum ac cum ipso vnionem perueniendi instar excogitatae et tunc temporis propalatae, scripturae vero sacrae et verbo ab Apostolis praedicato e diametro aduersantes, et ex solo rationis lumine petitae, quarum ad praescriptum corpus exercere et ab illius sordibus squaloreque animum purgare, hacque ratione spiritualis mundi cognitionem sibi comparare, motusque ac sensationes singulares exspectare et in diuina prorsus penetrare, summa fruiturus quiete ac laetitia, homo iubebatur. Iam quoquouersus oculorum aciem conuertimus, omniaque philosophiae gentilis aeque ac Iudaicae genera consideramus et cum hactenus illustrata fabularum, a Paulo atque Petro commemoratarum, descriptione illa conferimus, nullam sane deprehendimus conuenientem huic magis philosophiam, quam notam illam Pythagorico - Platonicam theologiam mysticam et sublimiorem philosophiam, quippe quae tam inter Iudaeos quam gentiles sum-

summum ferme tunc temporis assecuta culmen erat, et a Gnosticis aliisque primitiuam ecclesiam turbantibus haereticis introducebatur. Vid. quae hac de re disseruit venerandus WALCHIVS in *historia ecclesiastica noui testamenti, secul. I. cap. IV. §. XVIII. pag.* 521. *seqq.* Conspirant sane amicissime cum hac philosophia omnia, quae de fabulis istis Paulus atque Petrus monuerunt. Primarius nimirum scopus siue finis erat, viam vt monstraret, qua ad arctissimam et ineffabilem cum Deo vnionem peruenire homo queat. Hunc vt is obtineret, iubebatur corporis inprimis vacare exercitio, ab istius contagione animum purgare et quadam humanorum fuga solis se inserere diuinis, mundum vero, et quae in illo sunt, diuinorum contemplatione despicere, omnemque animae cogitationem in sola dirigere diuina. Corpus dicebant esse materiale quid, crassum atque faeculentum, quo prematur anima, et ad inferiora, mortalia ac vitiis malisque plena trahatur, foedetur idcirco atque inquinetur, haud secus, ac in squalido et lutulento carcere. Huius ergo a vinculis et coecitate sensuum materialium liberari atque solui mens eorum ex sententia debebat, cum Deo vnienda. Quibus corporis materiaeue vinculis ac sordibus liberatus animus in se ipsum verti iube-

iubebatur, ceteris, quae extra sunt, obliuioni velut traditis et, vt ad se nil pertinentibus, memoria ciectis. Hac autem ratione, collectis quasi ex se viribus, deserere inferiora atque sursum ferri et coelestia diuinaque petere, imo ad ipsum principium suum, Deum scilicet, ex quo emanauerit, reuerti posse dicebatur animus, summa fruens nec turbanda vmquam quiete. *Sursum ingentia spatia sunt,* (verba sunt SENECAE, *lib. I. quaest. natural.*) *in quorum possessionem animus admittitur, at ille, si minimum secum ex corpore tulit, si sordidum omne detersit, et expeditus leuisque ac contentus modico emicuit. Cum illa tetigit, alitur, crescit, ac velut vinculis liberatus in originem redit. Et hoc habet argumentum diuinitatis suae, quod illum diuina delectant, nec vt alienis interest, sed suis. Illic demum discit, quod diu quaesiuit. Illic incipit Deum nosse.* Ita et HIEROCLES *comm. in aur. Pythag. c. LXIX. Hic finis est Pythagoricae disciplinae, vt toti penitus alati fiamus ad bonorum diuinorum perceptionem, et cum mortis tempus instat, relicto in terra mortali corpore eiusque natura exuta, ad coeleste iter expeditiores fiant philosophicorum certaminum athletae, tum enim in primum statum ipsos restitutum iri et Deus fieri, quantum licet hominibus.*

 Hisce

Hiſce eiusmodi cum eſſatis conueniunt ſequentia EVSTRATII *ad Nicomachicorum X. c. VII. Quia hoc compoſitum non eſt verus homo, ſed id, quod in nobis eſt diuiniſſimum, mens videlicet, oportet conari ſeſe reddere immortalem, hoc eſt, a mortalis animae contagione ſeparare et immortalem facere, et ſimilem reddere immortalibus, hoc eſt, intelligibilibus et intellectualibus accedere. Similis autem Deo redditur, cum et his corporeis abſcedit, et in intelligibilibus verſatur. Quare omnia oportet facere, quae ſpectant ad vitam ſecundum mentem degendam, quae eſt ſummum et optimum et diuiniſſimum omnium, quae in nobis ſunt. Viuit autem ſecundum eam, ſicut dictum eſt, qui diuino fulgore illuſtratus contemnit omnia externa, ſeque ipſum ſeparat et liberum facit ab iniqua foedaque procliuitate omni in corpus.* Eiusdem tenoris ſunt, quae habet IAMBLICHVS in *protreptico: A quo* (de purgatione loquitur) *prima plane malorum, quae nobiscum nata ſunt, ab exortu noſtro, quies et immunitas erit. Deinde nobis aderit notitia felicis et beatae vitae, quanta illa qualisque ſit futura. Cum hac aſcendentes princeps et diuinum genus hominum contemplabimur, et in hoc firmati propoſitae a Diis beatiſſimae vitae finem conſequemur.* Varia his ſimilia leguntur etiam

iam in PORPHYRII *lib. I. de non esu carn. cap. XXX. seq.* Videantur pluribus DIOGENES LAERTIVS in *historia philosoph. lib. III.* §. *LXXVIII.* CLEMENS Alexandrinus *lib. II. stromatum, pag.* 135. IOANNES SCHEFFERVS *de natura et constitutione philosophiae Italicae, cap. VII. pag.* 41. *seqq. et cap. IX. pag.* 67. *seqq.* IO. FRANC. BVDDEVS in *analectis historiae philosophicae, pag.* 367. *et* MICHAEL GOTTLIEB HANSCHIVS in diatribe *de enthusiasmo Platonico, sect. VI.* §. *II. pag.* 78. De somniis vero his nugisque phaleratis quid iudicabis, lector? Nonne optime in illas quadrat Pauli diui iudicium, habere eas praetextum sapientiae in voluntario cultu et humilitate, cum corpori non parcant, nec honorem dent aliquem ad sufficientiam carnis? Recte vtique sic sentit Col. II. 23. ideoque comm. 18. monitum necessarium praemittit: *Nemo vos depraemiet placens sibi in humilitate et in cultu angelorum, in ea, quae non vidit, irruens, frustra inflatus mente carnis suae.*

§. XII.

Et habemus sane, cur nec nostris in diebus grauissima haec Apostolorum monita negligamus vel ad hodierna tempora minus pertinere autumemus. Licet enim

optandum fuiſſet, vt peruerſa adeo noxiaque immiſcendi profanas gentilium philoſophorum nugas ſanctioribus doctrinis conſuetudo non plures nacta fuiſſet poſt Apoſtolorum aeuum patronos, horumque allata in contrarium argumenta retrahere ab impio ac imprudenti iſtiusmodi conatu mentes valuiſſent, vlterius tamen ſaeuire malum hoc haud deſiit. Nec tantum, prouti ſupra §. II. enarraui, ipſa in primitiua eccleſia mox infelici auſu Platonico-Pythagorea placita et petitae inde formulae loquendi coniungi cum theologia chriſtiana coeperunt, ita, vt, quae ſolis ex ſcripturis ſacris explicari debebant, aliunde arceſſentes coetus chriſtiani doctores varii, Graecorum dicta et plagia ſacra corrupta, male etiam correcta, doctrinae chriſtianae accommodarent, variaque ſubinde partim erronea, partim a ſimplicitate diuinorum oraculorum nimis diſcedentia, introducerentur in eccleſiam; ſed et recentioribus temporibus a fanaticis hominibus, quorum ferme quotidie et numerus et ſpiritualis faſtus creuit, talia ſunt ventilata, defenſa atque propalata, vt mirari ferme ſanum quemque oporteat, quanto cum delirio contemplationibus eiusmodi plus iuſto ac deficiente ſcripturarum ductu indulgentes illi ipſum ad enthuſiaſmum fue-

fuerint progressi. Conferantur, quae de DIONYSIO AREOPAGITA, siue pseudonymo potius auctore, quarto qui post natum Seruatorem seculo sub hoc nomine imponere orbi christiano voluit, aliisque sequiorum temporum scriptoribus pseudomysticis, e. g. IOANNE RVSBROCHIO, IAC. BOEHMIO, VALENTINO WEIGELIO, HOBVRGO, MOLINOS, MALAVELLO, FRANC. SALESIO, HARPHIO, aliisque pluribus solide satis commentati sunt IO. IOACH. ZENTGRAVIVS in dissertatione *de theologia mystica*, §. *XI. seqq.* IO. FRANC. BVDDEVS in *isagoge historico-theologica*, *lib. II. cap. IV.* §. *VIII. seq.* et GOTTLIEB WERNSDORFIVS in dissertatione, qua *candidam solidamque de mystica theologia sententiam* exposuit, *cap. I.* §. *XVI. seqq.* iustissime dolentes, quod cum PORPHYRIO, PLATONE et PYTHAGORA, quam sanctis Dei viris, loqui homunciones hi maluerint. Quod licet tam in genere, quam de primis ecclesiae doctoribus in specie, negare ausus fuerit doctus alias ille societatis Iesu theologus BALTVS in libro, *defense de saintes peres, accusez de Platonisme*, inscripto, et Lutetiae Parisiorum anno huius seculi vndecimo euulgato; eo ipso tamen, quem refutare voluit, auctori libri: *le Platonisme*

de voile non ita contradixit, vt non praeualerent huius afferta illius argumentis. Vid. THEOPH. RAYNAVDVS in *theologia naturali, prolog.* §. *V. num. LXXIV. feqq. pag.* 31. Fatetur ipfe GODOFREDVS ARNOLDVS in *der Kirchen-und Ketzer-Hiftorie, tom. I. lib. I. cap. II. num. IX. p.* 37. *daß bald nach der Apoftel Zeiten die meiften Lehrer von der rechten Weisheit Gottes abgegangen, vnd die Vernunft vnd Philofophie mit unter die Theologie gemenget haben.* Quod inprimis de philofophia Platonico-Pythagorea afferi debere, ad confufionem vsque diffentienrium oftenderunt BVCHERVS et COLBERGIVS, *locis* fupra §. II. *allegatis.* Conf. et IO. CLERICVS in *arte critica, tom. I. pag.* 356.

§. XIII.

Quemadmodum vero, commemoratos pfeudo-myfticos fcriptores atro dum lapillo notamus, totam neutiquam improbamus theologiam myfticam, per quam potius, fi pura fit nullisque erroribus coinquinata, nihil aliud, quam ipfam theologiam moralem, ftricte fic dictam, intelligi conftat, cuiusque fcopus hic eft, vt homo regenitus in illuminatione, qua intelle-

tellectum, et sanctitate, qua voluntatem, magis magisque proficiat, et arctius cum Deo vniatur: ita ab his quam longissime discedunt meritoque inde reiiciuntur, quae, cum philosophiae illius Platonico-Pythagoreae fabulis prorsus consona, sacro vero codici e diametro aduersa, leguntur in Pseudomysticorum istorum recentiorum scriptis, quorum quidem, vt ipsis eorum verbis sententiam illorum exprimam, summa ferme haec est: *der Mensch müsse mit Gott vereiniget werden, so, daß er über alle Sinne vnd Würkungen des Gemüths seinen Gott in einem tieffen Dunkel, Vnwissenheit vnd Stille erkenne, admirire, schaue vnd in Gott verschlungen vnd verwandelt werde, vnd in solcher wesentlichen Vereinigung mit Gott seiner in einer vnausſprechlichen vergnügenden Ruhe geniesse.* Haec quis non ipsas istas argutas fabulas, quas a Paulo atque Petro tanquam abominabiles fuisse improbatas ante docuimus, quaeque nomine hoc diserte Paulo 2. Timoth. IV. 4. (vbi non de gentilibus, sed christianis loquitur) veniunt, esse deprehendit? Vnde sane, si in quibusdam forte, vti voluerunt BVDDEVS in *isagoge* sua saepius iam allegata, *lib. I. cap. IV. ad* §. *XXII. pag.* 225. et *lib. II. cap. III. ad* §. *V. pag.* 557. editionis prioris, quam ego possideo, et in *appendice*, *pag.*

pag. 38. *seqq.* atque MICHAEL LILIENTHALIVS in *der fortgesetzten theologischen Bibliotheck, pag.* 253. *seq.* nec non beatus decessor meus IACOBVS FRIDERICVS REIMMANNVS in *catalogo bibliothecae* suae *theologicae systematico - critico, p.* 60. modum excessisse cum BVCHERO visus fuit EHREGOTT DANIEL COLBERGIVS, circa pleraque tamen momenta iniuriam non fecit his hominibus, pseudo - theologiae mysticae originem philosophiae Platonico - Pythagoreae nugis siue fabulis tribuens, et vtriusque arctissimam cognationem demonstrans. Idem certe fastus et reiiciendi ordinaria gratiae media insana arrogantia, eaedem voces absonae et blasphemae ferme in illius obuiae sunt ac deprehenduntur impurissimis lacunis, ac in huius secretis. Conferatur praeter ceteros IOANNES ANGELVS in *dem cherubinischen Wandersmann*, a GODOFREDO ARNOLDO in praefatione adeo commendatus, vbi inter alia haec in verba erumpit: *Gott mag nichts ohne mich; Gott lebt nicht ohne mich; ich habs von Gott, vnd Gott von mir.* Legantur, quae ad parallelismum hunc, non supra modum auctum, demonstrandum attulit ZENTGRAVIVS *loc. cit.* §. *XII. seqq.* monu-

monuit etiam WERNSDORFIVS in dissertatione, qua *veram solidamque de gustu spirituali sententiam* proposuit, Wittebergae anno MDCCXXVII. habita; eo magis vnumquemque condocentia, quam necesse sit, monitorum Paulinorum aeque ac Petrini haud dememinisse, et contra huius surfuris haereticos auditorum nostrorum praemunire animos.

INDEX I.

LOCORVM SCRIPTVRAE SACRAE

EXPLICATORVM ET ILLVSTRATORVM.

GENES.

EXOD.

NV-

INDEX I.

SIRA.

SIRACID.

MATTH.

MARC.

1. CO-

INDEX I.

INDEX II.

RERVM PRAECIPVARVM.

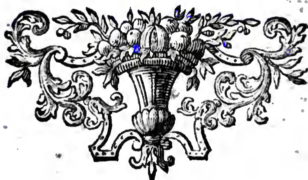
INDEX II.

GER-

Noua

Σε-

Veftes

INDEX III.
ERRATORVM PRELI POTISSIMORVM.

Pag. 4. lin. 18. pro καταφθιω lege καταφθιειν.
6. 10. pro *olsaciente* lege *olfaciente.*
7. 4. pro *protaplastis* lege *protoplastis.*
9. 20 post cap. XV. dele: *vestigia.*
12. 20. pro MDCCXXIV. lege MDCCXXXIV.
13. 11. pro *pag.* 240. lege *pag.* 248.
15. 6. a fine, pro κατ ημας l. καθ ημας.
16. 1. pro αοικετον l. αοικητον.
23. 7. pro cap. XXIV. 13. l. XXIV. 14.
— 18. pro απασιν l. απασαν.
26. 4. a fine, pro *hoc* l. *hac.*
29. 5. et 3. a fine, pro κατ ημας l. καθ ημας.
31. 17. pro *plenum* l. *planum.*
39. 20. deleatur comma post voc. *flagitiosis.*
49. 8. a fine, loco (:) prioris pone (;)
51. et 54. in nota pro BREITHAVPTIO l. BREITHAVPTO.
53. lin. 8. pro *vna* l. *vnum.*
56. 16. loco (;) pone (,)
— 22. pro *tonsos* l. *tonsor.*
59. 7. pro *cap. IIII* l. *III.*
62. 18. post num. 65. loco (,) pone ( )
— 6. a fine, pro *manitura* l. *mansura.*
— 3. et 2. a fine, verba: *duritiem suam ostentare volunt*, literis, quas *cursiuas* vocant, fuissent exprimenda.
67. 6. pro *coniunctarum edit* l. *coniunctim editarum.*
— 9. pro *sil. sic.*
— 10. pro εζημοιβα l. εξημοιβα.
70. 15. pro *Heluetico* l. *Heluetica.*
71. 16 pro *fummas* l. *summos.*
74. 14 pro *affirmari* l. *affirmare.*
— 17. pro *sunt* l. *est.*
75. 2. pro *translatum* l. *translata.*

INDEX III.

Pag. 75. lin.	19. pro *Hos. XI. 5.* lege *Matth. V. 39.*
77.	21. pro *calaphum* l. *colaphum.*
78.	4. a fine, pro *fratris* l. *patris.*
81.	1. pro *Horiis* l. *Horitis.*
—	2. post voc. *imponi* ponatur punctum.
—	16. pro *putat* l. *putant.*
82.	3. a fine, pro *male sana* l. *malesanam.*
86.	5. a fine, pro *αβυσσου* l. *ἄβυσσα.*
—	12 pro *inexhausti* l. *inexhaustae.*
—	6. a fine, pro *horribilem* l. *horribile.*
—	5. a fine, post voc *adeo* supple voc. *est.*
90.	1. a fine, pro *determinare* l. *determinari.*
91.	6. a fine, pro ARIVS l. ARIAS.
98.	5. a fine, in nota, post voc. *vlciscantur* pro (.) ponendum (,)
103.	3. post voc. *euangelistarum* supple *locorum.*
—	16. pro *phrasiologia* l. *phraseologia.*
105.	7. pro *νεοτερον* l. *νεωτερον.*
106.	13. pro *propria* l. *proprium.*
107.	16. pro *cum* l. *eum.*
—	17. pro *illos* l. *illas.*
110.	3. post voc. *cupido* deleatur comma.
—	5. pro *feminis* l. *femineis.*
115.	13. a fine, pro *vsurpatos* l. *vsurpatas.*
—	9. a fine, pro *honorationes* l. *honoratiores.*
117.	4. pro *vsurpantur* l. *vsurpabantur.*
—	12. pro *obseruatioribus* l. *obseruationibus.*
119.	6. a fine, pro *aduersus* l. *aduersos.*
121.	5. a fine, pro *accerrimus* l. *acerrimus.*
127.	6. post voc *proinde* deleatur comma.
129.	3 a fine, pro *quam* l. *quem.*
130.	8. post voc. *eadem* adde: *sententia.*
—	9. deleatur voc *supra.*
131.	5. a fine, pro *fonit* l. *fouent.*
133.	14. pro (;) collocandum comma.
136.	19. et 23. pro *μελετικος* l. *μελετητικος.*
138.	5. post voc. *symbolum* deleatur comma.
142.	12. a fine, pro *poterat* l. *posset.*
143.	5. pro *Dei* l. *Deo.*

Pag.

INDEX III.

Pag. 145. lin. 11. a fine, pro *Quamis* l. *Quamuis*.

— 7. a fine, post voc. *vero* deleatur comma.

— vlt. pro *retineant* l. *retinent*.

147. 13. post voc. *solet* pro (;) pone (,)

— 9. a fine, post voc. *esse* adde *volunt*,

148. 9. pro *velle* l. *vellet*.

149. 4. pro *abdixerat* l. *addixerat*.

151. 9. a fine, post vocem *contulit* del. comma.

152. 4. a fine, post voc. *magistratu* del. comma.

153. 8. a fine, pro *quidem* l. *quidam*.

154. 4. pro *stipio colerato* l. *stibio colorato*.

— 12. pro WOLFFII l. WOLFII.

— 2. a fine, post voc. *fuisse* pone *comma*.

157. 8. pro αλαλαζω l. αλαλαζειν.

— 4. a fine, pro *Iac. VI.* l. *Iac. V.*

158. 3. tolle priora duo commata.

— 2. a fine, post voc. *victima* deleatur comma.

159. 4 pro *quamuis clamorum* l. *quemuis clamorem*.

— 5. a fine, pro numero latino *X. decem* notante, lege χ. quae graecorum litera est.

160. 13 post voc. *ipse* supple *in*.

— 4. a fine, voc. *contrasentientes* non, tanquam duo vocabula, sed, vt vnum vocabulum, inprimi debebat.

161. 5. pro γ. l. ν.

162. 8. a fine, deleatur *XIII*.

— 3. a fine, pro HERM. l. IO. HERM.

163. 12. a fine, pro *morbus* l. *morbos*.

165. 3. pro AESCHINVM l. AESCHINEM.

— 8. post voc. *suggerit* pro (:) pone punctum.

166. 5. a fine. pro *consuletur* l. *consoletur*.

167. 11. post voc. *accepisse* supple *censent*.

— 7 a fine, pro *Israelitici* l. *Israeliticae*.

168. 6. pro τον παρακλητον l. του παρακλητου.

169. vlt. pro פקרליטא l. פרקליטא.

170. 3. pro *isti* l. *istos*.

— 12. pro 364. l. 365.

— 7. a fine, pro *malleum* et *securim* l. *mallem* et *securis*.

Pag. 170.	lin. vlt. voc. *funt* initium nouae periodi facit, ideoque fcribendum: *Sunt.*
171.	1. pro *capites* l. *lapides.*
—	4. pro *dierum* l. *dierum.*
172.	5. pro *petcuffa* l. *percuffa*
—	9. a fine, pro *cuius* l. *enim.*
177.	9 poft voc. *fuum* fupple *Deus.*
181.	11. pro *fratremque* l. *fratresque.*
183.	10 pro (;) fubftituendum *comma.*
184.	6. a fine, pro *vxore* l. *vxores.*
186.	12 a fine, pro WILLERVS l. WELLERVS.
187.	6 pro *fpem* l. *fpe.*
—	10. pro *adde* l. *addatur.*
189.	11. pro *ac* l. *ne.*
—	9. a fine, pro *prohibeatur* l. *prohibentur.*
190.	3. a fine, pro ὑποδημα l. ὑποδηματα.
191.	6. pro MELDONATO l. MALDONATO.
—	11. a fine, poft voc. *exiftimant* fupple: *interpretes.*
—	7. a fine. pro *exeundi* l. *exuendi.*
—	4. a fine, poft voc. *commendet* ponatur comma.
192.	7. pro *dicitur* l. *dicatur.*
194.	7. a fine, poft voc. *denunciata* non (;) fed (,) locum habet.
197.	11. pro *Leguntur* l. *Legitur.*
—	16. poft voc. *percipitur* deleatur comma.
198.	16. pro *ita* l. *fic.*
—	17. pro *operatur* l. *operetur.*
200.	11. pro *Dauidis* l. *Dauidem.*
—	7. a fine, poft voc. *indicetur* collocetur comma, pro *purgati* l. *purgari,* deleatur τὸ *abeffe* et comma.
201.	4. pro *Dauides* l. *Dauid.*
—	3. a fine, pro *deriuatur* l. *deriuata.*
203.	2. pro *labore* l. *labare.*
—	16. poft voc. *2 Theff. III. 3.* fupple: *indicandum eft.*
204.	2. a fine, pro *factus* l. *foetus.*

Pag.

INDEX III.

Pag. 204. lin. 11. pro ALTSTEDIVS l. ALSTEDIVS.
205. 15. pro *refutatur* l. *refutatus*.
207. 5. pro *aera* l. *aerem*.
— 16. pro 681. l. 687.
208. 13. pro *Additur* l. *Addantur*.
209. 7. post voc. *ſimul* appone comma.
— 13. pro Ηρωδειας l Ηρωδιας.
210. 6. pro *glacie* l. *glaciei*.
213. 20. pro *commemoratur* l *commemorantur*.
— 22. post voc. *carnis* pro (,) collocandum punctum.
— in nota, lin. 1. pro *alios* l. *alia*.
214. 5. pro *academicae* l. *academiae*.
— 8. pro MELADIO l. MELODIO.
— 5. a fine, poſt voc. *illos* apponatur comma,
216. 7. pro *fuiſſe* l. *feciſſe*.
217. 3. a fine, deleatur *et*.
— 11. poſt voc. *volenti* ſupple *exercitum*.
219. 5. a fine, pro *hic* l. *nec*.
221. 10. pro *Actor. VII.* l. *Actor. XV.*
222. 2. a fine, pro CHAITOMAEVS l. CHEITOMAEVS.
223. 8. poſt voc. *haec* pro (:) ſubſtitue comma.
— 10. pro *iubet* l. *iubens*.
224. 12. poſt voc. *ducere* ſuperfluum eſt comma.
— 17. pro LVDWORTHVM l. CVDWORTHVM.
228. 13. a fine, pro *indicia* l *indicio*.
229. in nota, lin. 1. a fine, pro *conſeruenda* l. *conſeruanda*.
230. 18. pro *Argumento* l. *Argumenta*.
— 6 a fine, poſt voc. *prolatam eſſe* omiſſum eſt comma.
232. 10. pro *praebendam* l. *praebendum*.
— 12. pro νυρανων l. ουρανων.
235. 8. pro *vero* l. *vere*.
236. 6. a fine, pro *medicatione* l. *praedicatione*.
237. 3. a fine, pro *mundata ac ornata*, l. *mundatae ac ornatae*.
239. 4. et 3. a fine, pro *eandem chordam* l. *eadem chorda*.

INDEX III.

Pag. 240. lin. 6. a fine, pro *translati* lege *translatis*.
242. 2. pro *habentes* l. *habens*.
244. 5. a fine, pro *alendarum* l. *alendorum*.
246. vlt. pro *antiquario-egetica* l. *antiquario-exegetica*.
248. 14. a fine, deleatur *το tamen*.
— 7. a fine, pro *falsaque* l. *falsoque*.
— 4. a fine, post voc. *resurrectione* del. comma.
250. 11. a fine, pro *salutantes* l. *vertentes vocem*.
256. 11. pro *amicissimis* l. *amicissimi*.
— 16. pro *credeam* l. *credam*.
— 4. a fine, pro *Saul* l. *Samuel*.
258. 8. pro *alios, qui* l. *aliosque*.
259. 11. a fine, pro *noluerit* l. *voluerit*.
— 13. pro *1 Sam XXXIV* l. *XXIV*.
260. 13. a fine, post voc. *proiecisse* deleatur comma.
264. 2. a fine, pro *vti est* l. *vti videre est*.
265. 12 pro ALTIVS l. AETIVS
268. in nota, lin. 4. pro *laborissimo* l. *laboriosissimo*.
271. lin 13. 14 deleatur HARENBERGIVS *loc. cit. p. 19*.
272. vlt. pro *interim* l. *haec scribentem*.
274. 12 pro *reprehendimus* l. *deprehendimus*. Ibidem post voc. *deprehendimus* tollendum etiam comma, superfluum, vti alibi saepius.
277. 3. post voc. *familiis* pro (;) substitue (,)
279. 13. a fine, post voc. *illud* deleatur comma.
— 3. a fine, l. *corpus Agamemnion*, id est *Agamemnonis*.
281. 17. pro *sunt* l. *est*.
282. 2. pro *adhiberi* l. *adhibere*.
285. 10. post voc. *commemorat* omissum comma est.
— 3. a fine, } pro *Heyland* l. *Heiland*.
286. 10. }
287. 4. 5 pro *passionem* et *resurrectionem* l. *passio* et *resurrectio*.
— 11. a fine, pro *dicitur* l. *di atur*.
289. 9. a fine, pro יקצנו l. יקסנו.
290. 12. a fine, post voc. *circumstantia* pro (:) adesse oportet comma.

Pag.